

Toimen menettämisestä raippaan, pilkasta luotiin

Neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistunut kurinpito ja mielivalta
Suomen sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana

Suomen historian Pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Historian laitos

Janne Hallikainen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta
Humanistinen

Laitos
Historian laitos

Tekijä
Hallikainen Janne

Työn nimi
Toimen menettämisestä raippaan, pilkasta luotiin -Neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistunut kurinpito ja mielivalta Suomen sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana

Oppiaine
Suomen historia

Työn laji
Pro gradu -tutkielma

Aika
Kevätlukukausi 2000

Sivumäärä
179 tekstisivua+liitteet ja lähteet

Tiivistelmä - Abstract

Kansainvälisissä sotavankisopimuksissa on pyritty määrittelemään vangitsijavaltion oikeudet ja velvollisuudet vangitsemiaan vihollisen sotilaita kohtaan. Jatkosodan aikana Suomea sitoi sotavankien käsittelyssä Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskenut ohjesääntö vuodelta 1907 sekä Geneven sopimus sotavankien kohtelusta vuodelta 1929. Haagin sopimuksen Suomi oli varauksetta hyväksynyt ja allekirjoittanut Geneven sopimuksen, mutta sitä ei ratifioitu. Suomi oli kuitenkin luvannut kunnioittaa Geneven sopimuksen määräyksiä. Sotavankisopimukset määräsivät myös sotavankeihin kohdistettavista kurinpitotoimista ja edellyttivät inhimillistä kohtelua. Mielivalta oli siis luonnollisesti kielletty.

Tämä tutkimus tarkastelee neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistuneita kurinpitotoimia ja mielivaltaisuuksia Suomen sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana. Lähteiden avulla on tehty perusselvitys siitä, mitä Suomessa tutkittavina olleiden asioiden suhteen käytännössä tapahtui. Tätä on sitten verrattu kansainvälisten sotavankisopimusten määrittelemään linjaan siitä, miten asioiden olisi pitänyt olla. Samalla on tarkasteltu kotimaisten sotavankien kohtelua koskeneiden määräysten suhdetta kansainvälisiin määräyksiin.

Tutkittavana ollut lähdeaineisto koostuu pääasiassa sotavankiviranomaisten toiminnasta syntyneistä asiakirjoista. Mukana on myös suomalaisten kommunistien toiminnasta syntyneitä aineistoa koskien sotavankien kohtelua Suomessa. Sotavankiviranomaisten ja kommunistien näkökulman lisäksi aihetta on lähestytty kansainvälisten sopimusten ja Neuvostoliiton näkökulmista. Lähdekirjallisuutta on runsaasti, mutta varsinaista aiheeseen liittyvää tutkimuskirjallisuutta löytyy Suomesta niukalti.

Asiasanat
Sotavanki, jatkosota, kurinpito, mielivalta, sotarikollisuus

Säilytyspaikka
Historian laitos

SISÄLLYSLUETTELO

LYHENTEET	2
1. JOHDANTO	
1.1. Kansainväliset sotavankisopimukset	4
1.2. Sotavangit itsenäisessä Suomessa	8
1.3. Sotavankiorganisaatio jatkosodan aikana	11
1.4. Sotavankileirit	15
1.5. Aikaisempi tutkimus	17
1.6. Tutkimustehtävä ja arkistolähteet	22
2. ERI LAISRYHMÄSTÄ ERITYISRYHMIIN	
2.1. Sotavankien kohtelusta ja siihen vaikuttaneista tekijöistä	27
2.2. Venäläiset sotavangit ja viholliskuva	42
2.3. Upseerisotavangit	45
2.4. Poliittiset sotavangit	49
2.5. Heimosotavangit ja vähemmistökansallisuudet	53
2.6. Partisaanit ja vakoojat	56
2.7. Naissotavangit	58
3. KURINPIDOLLISET TOIMENPITEET	
3.1. Kansainväliset määräykset	63
3.2. Sotavankileirien kurinpitosääntö	67
3.3. Kurinpitorangaistukset	73
3.4. Raipparangaistus	81
3.5. Tuomioistuinkäsittelyt ja kuolemantuomiot	86
4. MIELIVALTAISUUDET	
4.1. Sota ja mielivalta	92
4.2. Henkinen ja fyysinen mielivalta	97
4.3. Mielivaltaiset ampumiset	113
4.4. Mielivallan kontrollointi	122
4.5. Ääriivasemmiston näkemykset sotavankien kohtelusta	131
5. JÄLKISELVITTELYT JATKOSODAN PÄÄTTYTTYÄ	
5.1. Liittoutuneiden valvontakomissio	144
5.2. Puolustusvoimien ja oikeusministeriön toiminta sotavankiasioiden selvittelyssä	157
5.3. Valtiollisen poliisin rooli	165
6. KURINPITOA LAILLISUUDEN RAJAMAILLA, MIELIVALTA SIELLÄ TÄÄLLÄ	173
LIITTEET	183
LÄHDELUETTELO	195

LYHENTEET

AK= armeijakunta

D= divisioona

E= esikunta

e.sal.= erittäin salainen

Gestapo= Geheime Staatspolizei, kansallissosialistisen Saksan valtionpoliisi

Hall.= hallinnollinen toimisto, hallintotoimisto

ilm.= ilmoitus

ItäKar.SE= Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunta

JKK= Jyväskylän kasvatusopillinen korkeakoulu

JR= jääkäriyrykmentti

JYK= Jyväskylän yliopiston kirjasto

Järj.1= Päämajan järjestelyosaston järjestelytoimisto

Järj.1b= Kotijoukkojen esikunnan järjestelytoimisto 1b

Järj.2= Päämajan järjestelyosaston hallinnollinen toimisto, maaliskuusta 1944 lähtien
oikeudenhoitotoimisto

Järj.4= Päämajan järjestelyosaston sotavankitoimisto

K= komppania

KA= Kansallisarkisto

ka= Kansan arkisto

Kan.RE= Kannaksen Ryhmän esikunta

KD= kirjediaario

KeO= kenttäoikeus

KO= korkein oikeus

Kom.2= Päämajan komento-osaston komentotoimisto

Kom.7= Päämajan komento-osaston hallintotoimisto

Kotij.E= Kotijoukkojen esikunta

Linn.= linnoitus

L.T.O.= Lääkärintarkastusohjesääntö

LVK= Liittoutuneiden valvontakomissio

Lääk.= lääkintä

Meriv.E= Merivoimien esikunta

os.= osasto

PE= pääesikunta
PM= Päämaja
P.M.= promemoria, muistio
ptk= pöytäkirja
SAK= Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto
sal.= salainen
SArk= Sota-arkisto
sk= suojeluskunta
SKP= Suomen Kommunistinen Puolue
SotaS= sotasairaala
sp, spol.= sotilaspoliisi
SRL= sotaväen rikoslaki
SS= Schutzstaffel, kansallissosialistisen Saksan turvallisuusjärjestö, suojajoukko
sv. = sotavanki
Sv.1= Sotavankikomentajan esikunnan komento- ja järjestelyasiaintoimisto
Sv.jp.= sotavankien järjestelypaikka
Sv.järj.leiri= sotavankien järjestelyleiri
Sv.K= sotavankikomppania
Sv.kom.E= Sotavankikomentajan esikunta
Sv.kp.= sotavankien kokoamispaikka
Sv.l., Sv.leiri= sotavankileiri
Sv.l.O.= Sotavankileirien ohjesääntö
Svt.lp.= sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä
SYO= sotaylioikeus
TK= tiedotuskomppania
Ttus= tiedotus
Ulk.1= Päämajan ulkomaanosaston ulkomaatoimisto
UM= ulkoasiainministeriö
UMA= Ulkoasiainministeriön arkisto
US= Uusi Suomi
Valpo, VP= Valtiollinen poliisi
YD= yleinen diaario
YYA= ystävyys-, yhteistyö- ja avunanto(sopimus)

1. Johdanto

1.1. Kansainväliset sotavankisopimukset

Sotavangin asema on ollut kautta aikojen hyvin vaikea, vaikka sitä onkin yritetty parantaa erilaisin sopimuksin. Jo ajalta 1581–1864 tunnetaan 291 sopimusta siitä, miten vihollisen käsiin joutuneita haavoittuneita ja sotavankeja tulisi kohdella. Esimerkiksi Fredrik Suuri ja Ludvig XV tekivät vuonna 1759 sopimuksen vankien vaihdosta ja lääkärin suojelusta. Jonkinlaista tapaoikeutta on pyritty noudattamaan silloinkin, kun varsinaista sopimusta ei ollut tehty. Rosénin mukaan tällaista tapaoikeutta esiintyi mm. ruotsalaisten ja suomalaisten sotavankien kohtelussa Suuren Pohjan sodan (1700–1721) sekä Suomen sodan (1808–1809) aikana.¹

Sopimuksista huolimatta tavallisen sotavangin asema on yleensä ollut huono. Varsinkin uuden ajan alkupuolella vangit olivat sotasaaliita, jotka kuuluivat vangitsijoilleen, ei armeijalle. Aatelisten ja upseerivankien asema oli parempi ja he nauttivatkin yleensä huomattavia etuja ja heitä kohdeltiin sotavankeina arvonannolla ja hyvin. Tämä johtui lähinnä siitä, että suurin osa upseerikuntaa oli varsin kansainvälistä ja ammattilaista, jolloin myös sukulaisuussuhteet ulottuivat taistelukenttien ja valtion rajojen ylitse. Lisäksi tämän päivän viholliset saattoivatkin olla huomispäivän liittolaisia. Tavallisen sotilaan asema sotavankina oli huono, jos vankeja ei taistelujen jälkeen vaihdettu tai vastapuoli ei ostanut heitä takaisin, sillä tällöin vangit olivat yleensä vangitsijoidensa armoilla. Esimerkiksi Kustaa II Aadolfin sota-artiklan mukaan vuodelta 1621 kaikki vangit oli ensin tuotava komentajan eteen, jolla oli etuoikeus ottaa näistä kyvykkäimmät ja ansioituneimmat, mutta muut palautettiin takaisin vangitsemisen suorittaneille joukko-osastoille. Sen sijaan Kaarle XI:n sota-artiklan mukaan kaikki vangit oli 24 tunnin sisällä tuotava komentopaikalle, jossa sodanjohto lunasti heidät yksittäisiltä sotilailta sekä joukko-osastoilta. Näin Kaarle XI oli ottanut askeleen kohti myöhempiä sotavankisopimuksia, joiden mukaan vastuu vangeista kuului sodanjohdolle, ei yksittäisille taistelijoille.²

¹ Rosén 1977, s. 16.

² Rosén 1977, s. 16-17.

Askel kohti sotavankien ja haavoittuneiden sotilaiden aseman parantamista otettiin 1850-luvulla. Tähän vaikutti lähinnä kaksi tekijää: suuria uudistuksia inhimillisen elämän eri aloilla ajanut liberalismi, sekä uudenaikainen sanomalehdistö, joka vaikutti entistä enemmän yleiseen mielipiteeseen. Kaikkien alojen epäkohdat vedettiin julkisuuteen ja usein niistä kehittyi laajaakin kansainvälistä keskustelua. Näin tapahtui mm. haavoittuneiden sotilaiden huollon osalta. 1850-luku merkitsi myös alkua Kansainvälisen Punaisen Ristin synnylle³, jonka kautta sotavankien asemaa on pyritty parantamaan erilaisin sopimuksin 1900-luvullakin. 1900-luvulla sodat ovat kuitenkin saaneet totaalisen luonteen, joka on samalla merkinnyt lähes täydellistä kansalaisten mobilisoimista. Samalla sotavankien käsittelyn ja olojen tasoa on alennettu rajallisten resurssien vuoksi ja heitä on käytetty orjatyövoimana, ja heikoimpien on annettu jopa kuolla.⁴

Talvi- ja jatkosodan aikana Suomea sitoi sotavankien kohtelussa lähinnä Haagin IV yleissopimus ja sen maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907, jonka Suomi oli varauksetta hyväksynyt. Sopimus tuli Suomessa voimaan vuonna 1924. Sopimukseen sisältyi ns. yleisliittymisehto, jonka mukaan sopimus on voimassa vain, jos sodan kaikki osapuolet ovat sen hyväksyneet. Ennen toista maailmansotaa sopimuksen oli kuitenkin hyväksynyt niin moni valtio, että sen pääperiaatteiden katsottiin muuttuneen kaikkia sotaa käyviä maita sitovaksi tapaoikeudeksi.⁵ Myös Neuvostoliitto oli ratifioinut Haagin sopimuksen, mutta sen suhtautuminen siihen oli suomalaisten mukaan epäselvä, koska sopimus oli ratifioitu Venäjän aikana. Tämän takia suomalaiset sotilasviranomaiset katsoivat, ettei Neuvostoliitto olisi sopimukseen sitoutunut eikä myöskään Suomen tarvitsisi sitä noudattaa. Suomalaisten tulkinta oli sikäli väärä, että kansainvälisen lain käytännön mukaan hallituksen vaihtuminen ei vaikuta valtion kansainvälisiin sitoumuksiin. Sopimuksen periaatteita kehoitettiin Suomessakin kaikesta huolimatta noudattamaan ja kunnioittamaan. Lisäksi Suomi ja Neuvostoliitto sopivat elokuussa 1941, että molemmat osapuolet kunnioittaisivat sopimuksen määräyksiä. Myöhemmin jatkosodan aikana Suomi kuitenkin syytti Neuvostoliittoa sopimuksen rikkomisesta ja näin sen ei katsottu sitovan myöskään Suomea.⁶

³ Rosén 1977, s.17.

⁴ Barker 1974, s. 1.

⁵ Kujansuu 1999, s. 71.

⁶ Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 44-45.

Toinen talvi- ja jatkosodan aikana sotavankien kohtelua Suomessa ohjaava sopimus oli Geneven yleissopimus sotavankien kohtelusta vuodelta 1929. Suomi oli allekirjoittanut sopimuksen, mutta ei kuitenkaan ratifioinut, koska se oli osin ristiriidassa sotaväen rikoslain (SRL) määräysten kanssa. Käytännössä Suomi oli kuitenkin luvannut kunnioittaa sopimusta ja näin Suomella oli ainakin moraalinen velvollisuus noudattaa sitä.⁷ Sopimus velvoitti Suomea siitä huolimatta, että Neuvostoliitto ei ollut siihen yhtynyt, sillä Geneven sopimuksessa ei ollut Haagin sopimuksen kaltaista yleisliittymisehtoa, vaan sen määrättiin olevan voimassa siitä huolimatta, olivatko kaikki sotaa käyvät maat sitä hyväksyneet.⁸ Sotavankileireille lähetettiinkin heti jatkosodan alussa ohjeeksi "Otteita Punaisen Ristin sotavankien käsittelyä koskevasta kansainvälisestä konventiosta vuodelta 1929." Ohjeisiin oli tosin valikoitu sopimuksen 97 artiklan joukosta vain 30, jotka olivat sotavankiviranomaisten mukaan kaikkein keskeisimpiä.⁹ Käytännössä jotkin jatkosodan aikana sotavankien kohtelussa käytetyt menetelmät olivat Geneven sopimuksen vastaisia, jonka myös Suomen sotavankiviranomaiset tiedostivat.

Kolmas Suomea ja Neuvostoliittoa velvoittanut sotavankien kohtelua koskeva sopimus oli Geneven yleiskokouksen sopimus haavoittuneiden ja sairastuneiden kohtalon lieventämisestä vuodelta 1929. Sopimuksen mukaan haavoittuneita ja sairaita sotilaita, myös vihollisia, oli suojeltava ja vaalittava kaikissa olosuhteissa. Vihollisen haavoittuneilla ja sairailta oli oikeus sotavangin asemaan ja heitä tuli kohdella kansainvälisten sopimusten mukaisesti.¹⁰ Sekä Suomi että Neuvostoliitto olivat sopimuksen ratifioineet ja käytännössä tämä olikin ainoa sotavankisopimus, jonka sitovuus myönnettiin sekä Suomessa että Neuvostoliitossa. Suomalaisen tulkintojen mukaanhan Haagin ja Geneven sopimukset sotavankien kohtelusta eivät Suomea sitoneet, koska vastavuoroinen toiminta Neuvostoliiton kanssa ei onnistunut.¹¹

Kansainvälisissä sotavankisopimuksissa on pyritty tarkkaan määrittelemään se, kenellä on oikeus tulla kodelluksi sotavankina. Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö määräsi, että

⁷ Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 47-48.

⁸ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 82. artikla.

⁹ Kujansuu 1999, s. 79.

¹⁰ Geneven sopimus haavoittuneiden ja sairaiden kohtalon lieventämisestä 1929, 1. ja 2. artikla.

¹¹ Kujansuu 1999, s. 76.

sodan lait, oikeudet ja velvollisuudet eivät koske ainoastaan armeijaa, vaan myös miliisi- ja vapaaehtoisjoukkoja, jos ne täyttävät määrättyt ehdot. Tällaisia ehtoja olivat mm. se, että kyseisiä joukkoja johtaa alaisistaan vastuussa oleva henkilö, että joukoilla on määrätty ja matkan päästä erottuva tuntomerkki, että ne kantavat aseitaan julkisesti ja että ne noudattavat sotatoimissaan sodan lakeja ja tapoja. Tällaisia joukkoja oli siis kohdeltava sotavankeina. Lisäksi sotavankeina oli kohdeltava valtaamattoman alueen väestöä, joka omasta tahdostaan ryhtyy aseelliseen vastarintaan valtaajia vastaan kantaen asettaan julkisesti ja noudattaen sodan lakeja, vaikka ne eivät olisikaan järjestäytyneet miliisi- tai vapaaehtoisjoukoiksi. Myös vihollisen asevoimiin kuuluvilla ei-taistelevilla joukoilla oli oikeus tulla kohdelluksi sotavankeina.¹²

Haagin sopimus maasodan laeista ja tavoista määräsi sotavankeina käsiteltäviksi myös sellaiset henkilöt, jotka seuraavat armeijaa siihen suoraan kuitenkin kuulumatta, jos heillä vain on mukanaan sen armeijan sotilasviranomaisten antama lupakirja, jonka mukana he ovat kulkeneet. Tällaisia henkilöitä ovat mm. sanomalehtien kirjeenvaihtajat ja reporterit.¹³

Neuvostoliiton partisaanit muodostivat sotavankilainsäädännön kannalta ongelman toisen maailmansodan aikana, sillä he eivät aina täyttäneet ns. "laillisen taistelijan" vaatimuksia. Erityisesti saksalaiset kohtelivat partisaaneja ankarammin kuin muita puna-armeijan sotilaita. Partisaanien asema sotavankeina oli ongelmallinen myös Suomessa. Suomessa sotavankeina käsiteltiin kuitenkin partisaania, joka oli saatu kiinni jonkin sotilaallisen operaation yhteydessä. Sen sijaan partisaania, joka esiintyi siviilivaatteissa taikka suomalaisessa tai saksalaisessa sotilaspuvussa pidettiin yleensä vakoojana. Vakoojalla ei ollut oikeutta sotavangin asemaan ja heitä odotti usein kuolemantuomio, kuten ns. desanttejakin¹⁴. Jos desantti tai partisaani oli pukeutunut puna-armeijan sotilaspukuun, hän saattoi selvitä hengissä sotavankileirille.¹⁵

¹² Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 1., 2. ja 3. artikla.

¹³ Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 13. artikla.

¹⁴ Desantti=rintamalinjojen taakse laskuvarjolla pudotettu puna-armeijan sotilas, pääasiassa tiedustelu- ja sabotaashitehtävissä. Usein suomensukuisia ja suomea osaavia henkilöitä.

¹⁵ Hanski 1990, s. 28-30.

1.2. Sotavangit itsenäisessä Suomessa

Suomen sisällissota vuonna 1918 oli ensimmäinen kerta, kun itsenäisen Suomen haltuun joutui sotavankeja, tosin tässä tapauksessa vangitkin olivat pääasiassa suomalaisia. Punaisen osapuolen mahdollisuudet saada sotavankeja varsinaisilta rintamilta olivat vähäiset, sillä heidän ei onnistunut saartaa valkoisia joukkoja siten, että nämä olisivat joutuneet antautumaan. Punaisten käsiin joutuikin lähinnä vain pieniä partioita, haavoittuneita tai eksyneitä valkoisia. Valkoisten puolella oli vallalla käsitys, että vangiksi joutuminen tiesi varmaa kuolemaa ja varsin usein punaiset surmasivatkin vankinsa. Rintamavankien kohtelusta on tosin vaikeaa saada selkeää kuvaa, koska vangiksi jääneiden kokonaismäärä on hämärän peitossa. Mielivaltaisesti murhattujen vankien määrää on vaikea määrittää, sillä surmattujen vankien joukossa on paljon sellaisia, jotka tulivat ammutuksi karkaamisen tai vastarinnan yhteydessä. Kaiken kaikkiaan punaisten vankileireillä surmattiin sodan aikana 184 henkilöä. Valkoisten vankien kuolemista esim. nälkään tai vankileirien huonoihin oloihin ei ole tietoja.¹⁶

Valkoiset joukot keräsivät huhti-toukokuun vaihteessa 1918 antautuneet punaiset suurille vankileireille. Senaatin linjan mukaan kaikki punaiset oli tuomittava laillisissa oikeusistuimissa, mutta vankeja tuomittiin myös omatoimisesti ilman oikeudenkäyntejä. Pitkään jatkuneet tutkimukset aiheuttivat sen, että olot vankileireillä muodostuivat hirvittäviksi. Punavangit kärsivät ravinnon puutteesta ja vankileirien ahtaat olot olivat otollisia erilaisten kulkutautien leviämislle. On vaikeata sanoa, missä määrin vankileirien huonot olot johtuivat rangaistusmentaliteetista ja missä määrin tilanne riistäytyi viranomaisten käsistä elintarvikepuulan takia. Kaiken kaikkiaan valkoisilla oli sodan päättyessä yli 80 000 vankia, joista osa vapautettiin välittömästi. Kesäkuun alussa 1918 vankeja oli kaikkiaan n. 74 000. Kesän kuluessa vankien määrä väheni huomattavasti ja syyskuun alussa vankeja oli n. 27 000. Suuri osuus vankien vähenemisessä oli vankileirikuolemilla ja kaikkiaan vankileireillä kuoli n. 12 500 punaisten puolella taistellutta.¹⁷

¹⁶ Paavolainen 1967, s. 178-179.

¹⁷ Manninen 1993, s. 462-463. Oloja valkoisten vankileireillä on tutkinut Jaakko Paavolainen teoksessaan *Vankileirit Suomessa 1918*. (Helsinki 1971).

Suomen sisällissota tarjoaa siis hyvän esimerkin siitä, kuinka epäinhimillisesti sotavankeja on kohdeltu. Eräänä syynä sotavankien epäinhimilliseen kohteluun olivat vastapuolien toisistaan levittämät huhut erilaisista julmuuksista. Molempien osapuolten joukoissa kierteli tarinoita siitä, miten vastapuoli puhkoi saamiensa vankien silmiä, leikkasi kieliä jne. ja nämä kostettiin saaduille vangeille. Valkoisten puolella usko punakaartilaisten kollektiiviseen julmuuteen ja moraaliseen alamittaisuuteen oli yhtenä syynä siihen säälimättömään kohteluun, jonka kohteeksi voitettujen sodan jälkeen joutuivat.¹⁸ Samankaltaisia yhtymäkohtia on löydettävissä myös jatkosodan aikaiseen neuvostosotavankien kohteluun, johon osaltaan vaikuttivat Suomessa venäläisistä sotilaista ja heidän taistelutavoistaan luotu kuva. Lisäksi vasemmisto vertasi neuvostoliittolaisten sotavankien kohtelua vuoden 1918 vankileireillä vallinneisiin olosuhteisiin ja näki niiden olevan suoraa jatkumoa reilun 20 vuoden takaisista tapahtumista. Toisaalta Puolustusvoimien piirissä oli varmasti muistissa sisällissodan aikaiset surkeat olosuhteet punaisten vankileireillä, joista luulisi otetun opiksi, varsinkin, kun suurin osa johtavista sotavankiviranomaisista oli itse sisällissodankin kokeneita.

Talvisodan aikana (30.11.1939–13.3.1940) Suomi sai haltuunsa ensimmäiset neuvostoliittolaiset sotavangit. Hanski on päättänyt laskelmissaan siihen, että kaikkiaan suomalaiset ottivat vähintään 5 615 vankia talvisodan aikana. Kotijoukkojen esikunnan ilmoituksen mukaan sotavankileireillä ja Sotasairaala 28:ssa, joka oli tarkoitettu sotavangeille, kuoli yhteensä 114 vankia. Hanski on päättänyt laskelmissaan lukuun 123. Talvisodan jälkeen palautettiin 5 468 sotavankia ja palauttamatta jäi 24, jotka vielä syyskuussa 1940 olivat vankeudessa Suomessa. Kesäkuussa 1941 heitä oli jäljellä 18.¹⁹ Kukaan ei varmuudella tunnu tietävän keitä he olivat ja miksi heitä ei palautettu Neuvostoliittoon. Viranomaisten antamien ohjeiden mukaan kaikki sotavangit, mukaan lukien rikoksiin syyllistyneet ja vapausrangaistuksiin tuomitut, oli palautettava.²⁰

Jatkosodan aikana suomalaiset ottivat yhteensä n. 64 188 neuvostoliittolaista sotavankia, joista n. 56 000 otettiin syksyn 1941 hyökkäysvaiheen aikana (ks. liite 1). Manninen huomauttaa kuitenkin, että tilastoluvut ovat luonnollisesti pienempiä kuin todelliset, sillä osa sotavangeista

¹⁸ Rosén 1977, s. 196-199.

¹⁹ Hanski 1990, s. 32-33.

²⁰ Nuorteva 1987, s. 56.

onnistui karkaamaan tai sai surmansa jo rintamalla, ennen kuin he päätyivät kirjanpitoon. Sotavankikomendantin esikunnan selvityselimen tilastojen mukaan sotavangeista luovutettiin takaisin 42 454. Sotavankileireillä kuoli n. 18 700 sotavankia, Heimopataljoona 3:ssa kaatui 85, saksalaisille luovutettiin 2048 ja karkureita oli 721 vankia.²¹ Kuolleisuusprosentti oli suomalaisilla sotavankileireillä huomattavan suuri, n. 29,3%. Vertailun vuoksi, esim. Japanin epäinhimillisyydestään kuuluisilla sotavankileireillä kuoli Hanskin mukaan n. 35% vangeista. Tanakan laskelmien mukaan japanilaiset ottivat yhteensä 132 134 liittoutuneiden maiden sotilasta vangeiksi, joista kuoli 35 756 kuolleisuusprosentin ollessa 27,1. Yhteensä japanilaiset ottivat n. 350 000 sotavankia. Vastaavasti saksalaisten ja italialaisten vangitsemista 235 473 liittoutuneiden (ei Neuvostoliitto) sotilasta kuoli sotavankeudessa vain 9 348 eli n. 4%.²² Kaiken kaikkiaan sotavankeja kuoli toisen maailmansodan aikana 6–10 miljoonaa. Tarkkaa lukua on mahdotonta esittää, sillä päteviä tilastoja ei ole saatavilla, eikä kukaan tiedä tarkalleen kuinka paljon vankeja kuoli esimerkiksi japanilaisilla sotavankileireillä. Samoin hämärän peitossa on se, kuinka paljon neuvostoliittolaisia sotilaita kuoli sotavankeudessa Saksassa tai kuinka paljon saksalaisia kuoli sotavankeudessa Neuvostoliitossa.²³ Alfred Streimin laskelmien mukaan saksalaiset olivat 1.5.1944 mennessä saaneet 5 163 381 neuvostoliittolaista sotavankia, joista vähintään 2 420 000 oli kuollut nälkään tai tauteihin, taikka heidät oli ammuttu tai teloitettu. Loppuvuodesta 1944 saksalaiset ottivat vielä jonkin verran neuvostosotilaita vangikseen, mutta tarkkoja lukuja ei ole.²⁴

Jatkosodan jälkeen saksalaisia vastaan käydyn Lapin sodan aikana suomalaiset saivat sotavangeikseen n. 2500 saksalaista sotilasta, sillä Sotavankikomendantin esikunnan selvityselimen tilastojen mukaan Neuvostoliittoon oli luovutettu saksalaisia sotavankeja 2562. Saksalaisia sotavankeja kuoli Suomessa 43, joista suurin osa sotasairaaloissa.²⁵ Saksalaisia sotavankeja varten perustettiin Sotavankileirit N:o 40 (Vääksy) ja N:o 41 (Oulu).²⁶

²¹ Tilastoja sotavangeista (toukokuu 1953). T 19661/B 60. SArk. Ks. ja vrt. Blinnikka 1969, s. 33, Hanski 1990, s. 32-33, 72, Manninen 1994, s. 281, Seppälä 1980, s. 135.

²² Hanski 1990, s. 72-73, Tanaka 1996, s. 2-3.

²³ Barker 1974, s. 194.

²⁴ Streim 1982, s. 174-177.

²⁵ Tilastoja sotavangeista (toukokuu 1953). T 19661/B 60. SArk.

²⁶ Hanski 1990, liite 2.

1.3. Sotavankiorganisaatio jatkosodan aikana

Jatkosodan alussa sotavankien käsittely pyrittiin hoitamaan talvisodan aikaisen mallin mukaisesti. Talvisodan aikana sotavangit oli sijoitettu Karvian, Köyliön, Huittisten ja Pelson varavankiloihin ja olivat siis vankeinhoitoviranomaisten vastuulla.²⁷ Talvisodan aikana Puolustusvoimat huolehti sotavangeista siihen saakka, kun nämä oli kuljetettu sotavankileiriä lähinnä olevalle rautatieasemalle. Siellä vangit luovutettiin vankilaviranomaisille. Puolustusvoimat maksoi vankien ylöspidosta aiheutuneet kustannukset ja toimitti leireille sekä aseita että vartiomiestistöä. Vankeinhoitoviranomaiset olivat Puolustusvoimien ohjesäännön sekä Kotijoukkojen esikunnan valvonnan alaisia.²⁸

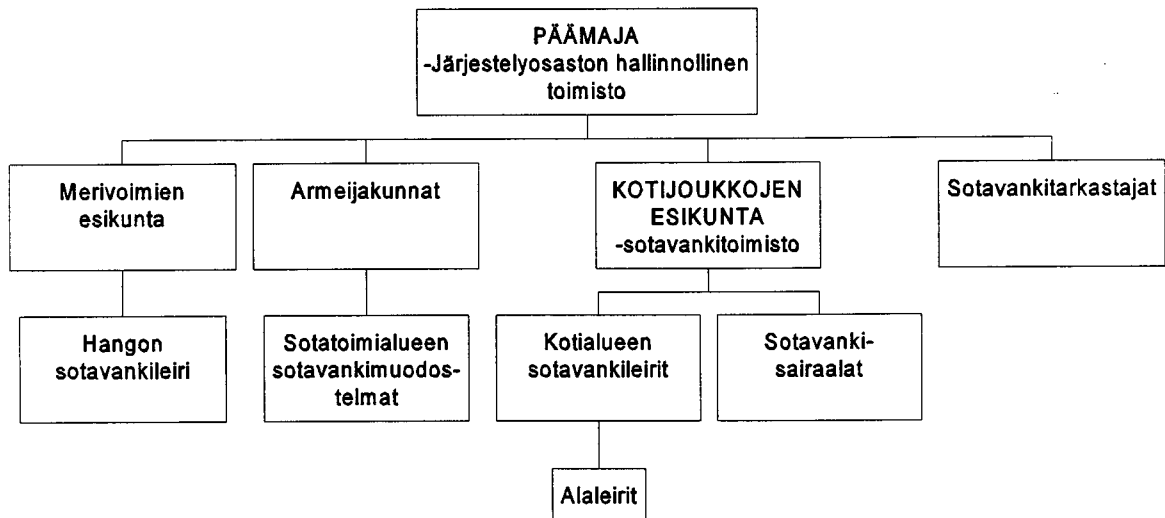
Talvisodan aikainen malli osoittautui kuitenkin liian vaatimattomaksi heti jatkosodan alkupuolella, kun vankeja saatiin hyökkäysvaiheen edetessä yli kaikkien odotusten (ks. liite 1). Varavankiloiden lisäksi vankeja sijoitettiin useisiin sotavankiviranomaisten alaisiin sotavankileireihin. Myös Päämajan sotavankiasioiden hoitamiseen varattu organisaatio osoittautui liian pieneksi. Sotavankiasioiden johtaminen oli määrätty Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston tehtäväksi, mutta sotavankiasioiden hoitaminen oli vain yksi toimiston monista tehtävistä. Käytännössä sotavankiasioiden hoito jäi kotialueella Kotijoukkojen esikunnan tehtäväksi, jonka oli huolehdittava sotavankileirien perustamisesta, sotavankien huollosta, siirroista ja vartioinnista. Kotijoukkojen esikunnassa sotavankiasioita hoiti sotavankitoimisto. Vallatun alueen sotavankimuodostelmat olivat armeijakuntien alaisuudessa ja Hangon sotavankileiri Merivoimien esikunnan alainen. Sotavankiorganisaatioon kuuluivat myös olennaisena osana sotavankitarkastajat, joiden tehtävänä oli valvoa sotavankien käsittelyä, käyttöä, vartiointia ja huoltoa. Sotavankitarkastajien tehtäviin kuului siis myös suomalaisen henkilöstön valvonta.²⁹ Tällaisena sotavankiorganisaatio toimi 20.5.1942 saakka (ks. kaavio 1, s. 12).

²⁷ Kujansuu 1999, s. 16.

²⁸ Nuorteva 1987, s. 54-55.

²⁹ Kujansuu 1999, s. 16-18.

KAAVIO 1: Sotavankiorganisaatio 20.5.1942 saakka:

Tällaisena järjestely aiheutti kuitenkin runsaasti päällekkäisyyksiä eikä organisaatio voinut toimia riittävän tehokkaasti. Päämajan järjestelyosasto lähetti usein suoria käskyjä sotavankileireille ohi Kotijoukkojen esikunnan, joka puolestaan antoi omia käskyjään. Tästä oli seurauksena se, ettei sotavankileireillä aina tiedetty miten ja kenen käskyjen mukaan tulisi menetellä.³⁰ Tästä puolestaan oli vakavia seurauksia sotavankien käsittelyn ja olojen kannalta. Koska sotavankien asiat olivat useamman elimen valvonnassa, oli valvonta hyvin heikkoa ja säännökset epämääräisiä. Käytännössä sotavangit olivat siis alempien sotavankiviranomaisten vastuulla, joka oli yhtenä syynä sotavankien saamaan, osin huonoonkin, kohteluun.³¹

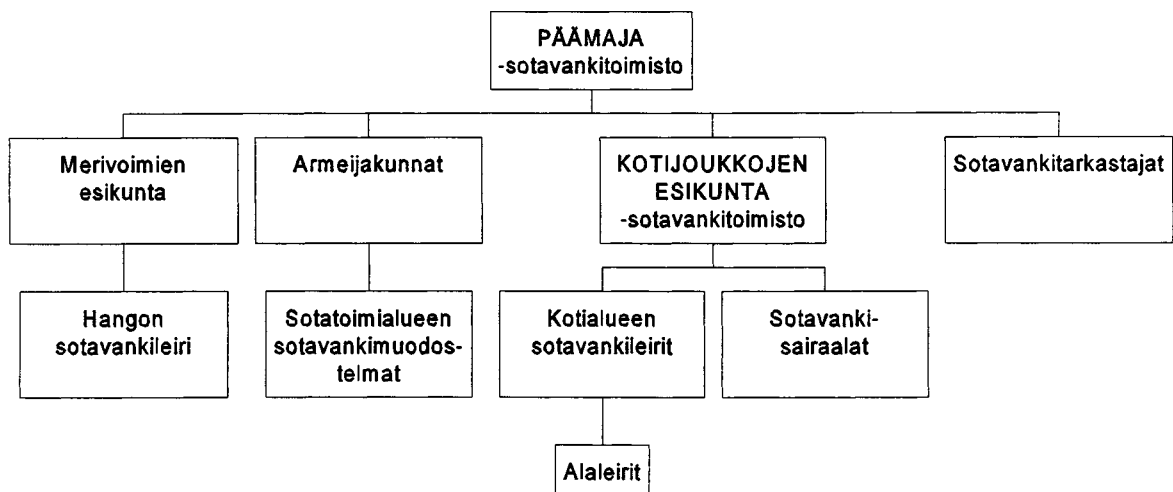
Sotavankien määrän nopea kasvu syksyllä 1941 johti siihen, että sotilas- ja vankeinhoitoviranomaisten välit kiristyivät. Lisäksi vankien suuri määrä aiheutti kuljetus- ja huoltovaikeuksia. Sotavankien merkitys työvoimana kasvoi samaan aikaan ja tämä aiheutti kasvavaa painetta organisaation tehostamiseksi ja laajentamiseksi. Vuoden 1942 alkupuolella sotavangit siirrettiin kokonaan Puolustusvoimien vastuulle ja näin vankeinhoitoviranomaisten

³⁰ Hanski 1990, s. 37, Pietola 1987, s. 15.

³¹ Ks. myös Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 67.

taakka keveni. Päämajaan perustettiin 20.5.1942 sotavankitoimisto, jonka päälliköksi määrättiin eversti Sulo Aate Malm.³² Näin Päämajan sotavankiasioiden johto siirtyi järjestelyosaston hallinnolliselta toimistolta sotavankitoimistolle (Kaavio 2). Merivoimien esikunnan alainen Hangon sotavankileiri siirrettiin Päämajan määräyksestä Kotijoukkojen esikunnan alaisuuteen 19.1.1943. Mustiosta siirrettiin Hankoon Sotavankileiri N:o 7G:n esikunta ja pääleiri, joista muodostettiin Sotavankileiri N:o 7.³³

KAAVIO 2: Sotavankiorganisaatio 20.5.1942-2.9.1943:

³² Kujansuu 1999, s. 17-18, Nuorteva 1987, s. 117-118. Eversti Sulo Aate Malm (1895-1959) oli venäjän kielen taitoisena ja pitkän kokemuksen sotatantereilta omaavana "osuva" valinta sotavankiasioiden johtoon. Malm syntyi Pietarhovissa Venäjällä ja kirjoitti Pietarissa ylioppilaaksi v. 1914. Hän palveli I. maailmansodassa Venäjän armeijassa Viipurin rykmentin nuorempana upseerina ja komppanian päällikkönä. Hän osallistui myös Viron vapaussotaan sekä Aunuksen retkelle 1919. Suomessa hän kävi kenttätykistön ampumakoulun v. 1922, kapteenikurssin 1926 ja sotakorkeakoulun 1927-1929. Talvisodassa hän toimi päämajan järjestelyosaston päällikkönä. Jatkosodassa Malm palveli aluksi JR 11:n komentajana, päämajan sotavankitoimiston päällikkönä sekä järjestelyosaston päällikkönä 1942-1943 ja sotavankikomentajana 1943-1944. Sodan jälkeen hän toimi Riihimäen Lasi Oy:n sosiaalipäällikkönä 1948-1959. (Lähde: Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961. Selostus sv. asioiden hoidosta Päämajassa, yhtymissä ja kotialueella. T 19662/D1. SARk).

³³ Kotij.E N:o 207. Järj. 1b. sal. 19.1.1943. T 19654/F6. SARk.

Eräs syy Päämajan sotavankitoimiston perustamiseen oli myös se, että talven 1941-42 aikana sotavankien hoidossa ja kohtelussa havaittiin runsaasti puutteita ja mielivaltaisuuttakin esiintyi. Eräs sotavankitoimiston tärkeimmistä tehtävistä olikin valvoa, että sotavankien käsittelyssä noudatettiin kansainvälisiä sotavankisopimuksia.³⁴ Päämajan sotavankitoimiston tehtävät olivat kuitenkin lähes yhtenevät Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston tehtävien kanssa, joka siis edelleen jatkoi toimintaansa. Näin ollen päällekkäisyydet sotavankiasioiden hoitamisessa jatkuivat edelleen.³⁵

Perusteellinen uudistus sotavankiorganisaatiossa toimeenpantiin syyskuussa 1943, kun Päämajaan perustettiin yleisesikunnan päällikön alaisena toiminut Sotavankikomentajan esikunta 2.9.1943. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto lakkautettiin ja sen henkilökunta siirrettiin Sotavankikomentajan esikunnan käyttöön, kuten Päämajan sotavankitoimistokin. Kotijoukkojen esikunnan tehtäväksi jäi edelleenkin sotavankimuodostelmien huolto, mutta nyt se toimi sotavankikomentajan valvonnassa. Sotavankikomentajaksi nimitettiin eversti Malm.³⁶ Sotavankikomentajalla oli kotialueen sotavankileireihin nähden vastuunalaisen komentajan asema sekä sotatoimiyhtymille alistettuihin sotavankimuodostelmiin nähden aselajikomentajan tehtävät ja oikeudet.³⁷ Tällaisena sotavankiorganisaatio (Kaavio 3, s. 15) toimi jatkosodan loppuun saakka ja se järjesteli myös sotavankien palautuksen Neuvostoliittoon. Sotavankikomentajan esikunnan työtä jatkoi Sotavankikomentajan esikunnan selvityselin, joka selvitteli sodan jälkeen sodan aikana sotavankien käsittelyssä tapahtuneita väärinkäytöksiä.

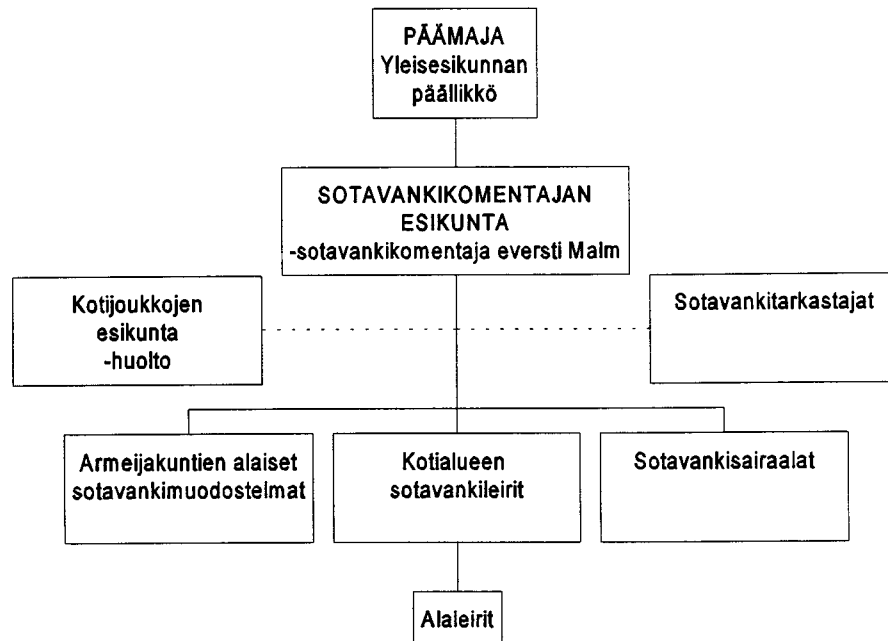
³⁴ Hanski 1990, s. 37-38.

³⁵ Kujansuu 1999, s. 17-18.

³⁶ Kujansuu 1999, s. 18.

³⁷ PM järjestelyosasto N:o 1345/Järj.1/23 sal. 6.9.1943. T-19656/F1-F2, SArk.

KAAVIO 3: Sotavankiorganisaatio 2.9.1943 lähtien:

Näin sotavankiasioiden ylin johto ja valvonta keskitettiin yhden elimen tehtäväksi, joka selkeytti järjestelmää ja paransi sotavankien käsittelyä sekä oloja. Samalla päättyi Kotijoukkojen esikunnan ja suojeluskuntajärjestön käskyvalta sotavankiasioissa. Pietola huomauttaa, että organisaation muutokseen täytyi olla painavat syyt, koska Kotijoukkojen esikunta oli vastannut sotavankileirien toiminnasta jo kolmatta vuotta. Tärkeimpänä syynä hän näkee sotavankien kohtelussa ja huollossa vallinneet epäkohdat, joiden takia sotavankiuhrien määrä oli varsin suuri.³⁸

1.4. Sotavankileirit

Talvisodan aikana Suomessa toimi vain seitsemän sotavankileiriä, joista viisi siis Karvian, Köyliön, Huittisten ja Pelson varavankiloiden yhteydessä. Lisäksi oli kaksi ns. järjestelyleiriä (Utti ja Parikkala), jonne sotavangit rintamalta tuotiin edelleen sotavankileireille lähetettäväksi. Lisäksi sotavangeille oli varattu Sotasairaala 28 Kokkolassa. Sotavankeja sijoitettiin myös

³⁸ Pietola 1987, s. 16-17.

tavallisiin vankiloihin, kuten esim. Turkuun ja Viipuriin.³⁹

Jatkosodan aikana perustettiin kaikkiaan 32 sotavankileiriä (ks. liite 2), jotka eivät kuitenkaan toimineet samanaikaisesti. Lisäksi suurilla vankileireillä saattoi olla useitakin ala- ja työmaaleirejä ja sotavankeja sijoitettiin myös useisiin sotavankikomppanioihin. Jatkosodan aikana rintamalta tuodut vangit koottiin ensin kahteen järjestelyleiriin, jotka toimivat Nastolassa (Sv.järj.leiri N:o 1) ja Naarajärvellä (Sv.järj.leiri N:o 2). Lisäksi perustettiin ns. erikoisleirejä upseereille (Sv.leiri N:o 1, Köyliö), poliittisille vangeille⁴⁰ (Sv.leiri N:o 3, Huittinen- Ruokolahti-Laihela), heimosotavangeille (Sv.leiri N:o 21, Liminka- Aholampi) sekä karanneille, karkaamista yrittäneille tai muuten kurittomille vangeille ns. kurileiri (Sv.leiri N:o 24, Riitasensuo-Mustasaari). Sotavankien suuren määrän takia myös sotavankien sairaalahoito vaati lisää resursseja ja heitä hoidettiin seitsemässä sotasairaalassa (SotaS 28. Kokkola, 58. Kannus, 63. Utti, 64. Viipuri, 65. Lappeenranta ja Rauduskylä, 66. Petroskoi sekä 69. Helylä).⁴¹

Sotavangin reitti sotatoimialueelta sotavankileirille oli pitkä. Rintamalla hänet ensin kuulusteltiin, jonka jälkeen hänet vietiin sotavankien kokoamispaikalle (Sv.kp.). Sieltä hänet kuljetettiin sotavankien järjestelypaikalle (Sv.jp.) ja vasta tämän jälkeen kotialueen sotavankien järjestelyleirille Nastolaan tai Naarajärvelle. Sieltä hänet lähetettiin jollekin sotavankileirille riippuen siitä, oliko hän upseeri, politrukki, vähemmistökansalainen, heimokansalainen vai venäläinen.⁴²

Sotavankileirien päälliköiksi määrättiin upseerin arvoisia henkilöitä, joukossa myös invalideja, joita ei enää voitu lähettää rintamapalvelukseen. Kotijoukkojen esikunnan alaisuudessa tämä tarkoitti lähinnä suojeluskuntaupseerien nimittämistä leirien päälliköiksi. Myös leirien muu henkilökunta, lähinnä vartiomiestistö, koostui aluksi suojeluskuntalaisista.⁴³ Jatkosodan kuluessa

³⁹ Hanski 1990, s. 35-36, liite 2.

⁴⁰ Upseerien ja politrukkien käsittelyä sekä heidän erikoisleiriensä toimintaa on tutkinut Juha Kujansuu lisensiaatintyössään *Kenraalikoppi ja sikalaryssät. Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit*. Jyväskylän yliopisto 1999.

⁴¹ Hanski 1990, s. 36-37, liite 2.

⁴² Sotavankien kuulusteluopas 1943, s. 6.

⁴³ Pietola 1987, s. 65, 104.

vartijoiksi määrättiin lisäksi reserviläisiä sekä haavoittuneita, jotka olivat rintamapalvelukseen kelpaamattomia eli joiden palvelusluokka oli joko BI tai BII (ks. palveluskelpoisuusluokkien määritelmät liite 3). Kujansuun mukaan osa heistä oli sairauden, poliittisten mielipiteiden tai alkoholismien takia tehtävänsä sopimattomia. Vartijoiden tuli kuitenkin olla alokaskoulutuksen suorittaneita sotilaita ja alle 18-vuotiaat saivat toimia leireillä ainoastaan lähetti- ja lähettyöpoikina. Yleensäkin sotavankileireille sijoitettu henkilöstö oli heikkotasoisista, koska paras osa Puolustusvoimien henkilöstöstä oli luonnollisesti rintamapalveluksessa.⁴⁴ Tämä näkyi luonnollisesti sotavankien käsittelyssä ja kohtelussa, ja myös sotavankitarkastajat pitivät tätä suurena epäkohtana.

Ns. pääleirien yhteydessä toimi erillinen vartiokomppania, jossa aliupseerit ja upseerit oli ryhmitelty tehtäviensä mukaisesti. Vartiokomppanian päällikkönä toimi usein rintamajoukoissa palvelut upseeri, jonka tehtävänä oli järjestää leirien vartiointi ja valvoa erityismääräysten toteuttamista. Itse vartiomiehistö ei muodostanut kiinteitä ryhmiä kuten armeijan yksiköissä yleensä, eikä leirien aliupseereilla ollut omaa ryhmää alaisuudessaan. Päävartiioon kuuluneiden vartijoiden työtä valvoi vartiopäällikkönä toiminut aliupseeri, mutta työmailla vangit olivat kokonaan vartijan käskyvallan ja valvonnan alaisia. Rankaisuvallasta myös leirin henkilökunnan osalta kuului luonnollisesti leirien päälliköille, jolla oli oikeus käyttää rankaisuvallasta pataljoonankomentajan oikeuksin. Lisäksi leireillä toimi Päämajan tiedusteluosaston alaisia kuulustelijoita.⁴⁵

1.5. Aikaisempi tutkimus

Neuvostoliittolaisten sotavankien asemaa, oloja ja kohtelua jatkosodan aikana on tutkittu yllättävän vähän verrattuna siihen, miten tarkasti toista maailmansotaa Suomen osalta muuten on tutkittu. Eräänlaisen ”päänavauksen” teki jo 1970-luvulla Timo Mikkola pro gradu-työllään *Sotavankikysymys Suomessa 1941-1944* (Helsinki 1976), johon myös myöhemmät tutkimukset ahkerasti viittaavat. Mikkolan tutkimus jäi kuitenkin vaille suuren yleisön huomiota, koska se on nimenomaan opinnäytetyö. Samoin Pro gradu-työssään sotavankien on käsitellyt Petri

⁴⁴ Kujansuu 1999, s. 80.

⁴⁵ Pietola 1987, s. 65-66, 105-106.

Hokkanen, jonka tutkimus *Sotavankien käyttö maataloustyövoimana Pohjois-Savossa v. 1941–44* (Joensuu 1994) tarjoaa jonkin verran tietoa sotavankien rankaisemisista sekä siitä, miten maataloudessa toimineiden sotavankien hyvät olot herättivät huomiota sotavankiviranomaisissa. Lisäksi Hokkasen tutkimus tarjoaa merkittävää tietoa sotavankien keskeisestä asemasta maatalouden työvoimana sota-aikana.

Jyväskylän yliopistossa on herännyt 1990-luvun loppupuoliskolla kiinnostusta sotavankiasioiden tutkimukseen ja ensimmäisenä aihetta ehätti tutkimaan Juha Kujansuu pro gradussaan *Upseerisotavangit. Neuvostoupseerit Köyliön upseerisotavankileirissä 1941–1944* (Jyväskylä 1995). Kujansuu on työssään käsitellyt yhtä sotavankien etuoikeutettua ryhmää eli upseereita, joiden kohtelusta oli annettu kansainvälisiä määräyksiäkin. Samalla tutkimus antaa arvokasta tietoa Köyliön sotavankileirin toiminnasta ja yleensä sotavankiorganisaation alimman eli leiritason toiminnasta ja sen onnistumisesta. Kujansuu kuvaa hyvin sotavankien elämää leirillä, heidän asumisolojaan, vaatetustaan, suhdetta vartijoihin sekä leirin ympäristössä asuvaan siviiliväestöön jne. Lisäksi Kujansuun mielenkiintoa on herättänyt Köyliön varavankilan turvasäilöläisten suhteet ja suhtautuminen neuvostoupseereihin. Kujansuu on jatkanut tutkimistaan aiheen tiimoilta hiljattain valmistuneessa lisensiaatintyössään *Kenraalikoppi ja sikalaryssät. Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit* (Jyväskylä 1999), ja nyt tutkimusta on laajennettu ns. poliittisten sotavankien kohteluun. Tässä tutkimuksessaan Kujansuu tarjoaa mielenkiintoisen vertailumahdollisuuden kahden sotavankiviranomaisten kannalta “ongelmallisen” ja asemaltaan hyvin erilaisen sotavankiryhmän välillä. Neuvostoarmeijan poliittiset komissaarit miellettiin kaikkein vaarallisimmaksi ainekseksi sotavankien joukossa ja heidän vartioimiseensa kiinnitettiin erityistä huomiota. Käytännössä nämä ns. politrukit eristettiin lähes täydellisesti muusta maailmasta. Sen sijaan upseerien asemaan kiinnitettiin erityisesti jatkosodan loppupuolella aivan erityistä huomiota, sillä heidän ajateltiin Neuvostoliittoon palauttamisen jälkeen olevan merkittävässä asemassa sen suhteen, millaisen kuvan suomalaiset sotavankien kohtelijoina saisivat.

Suurelle yleisölle neuvostosotavankien käsittelyä Suomessa jatkosodan aikana on esitellyt sotakirjailijana tunnettu Eino Pietola kirjallaan *Sotavangit Suomessa 1941–1944. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana* (Jyväskylä 1987). Kuten

nimikin sanoo, teos perustuu dokumentteihin, mutta valitettavasti se on sikäli puutteellinen, ettei kunnollisia lähdeviittauksia tai lähdeluetteloa esitetä. Sinänsä Pietolan teos on ensimmäisenä lajissaan merkittävä ja se tarjoaakin oivallista tietoa sotavankien käsittelyä koskeneesta lainsäädännöstä ja määräyksistä, sotavankiorganisaatiosta sekä sotavankien oloista ja kohtelusta sotavankileireillä. Valitettavaa on kuitenkin se, että Pietola syyttää sotavankien suuresta kuolleisuudesta joka käännteessä, ja lähes yksinomaan, suojeluskuntaa tai suojeluskunta-aatetta, vaikka se on vain osa "totuutta." Historioitsija Lauri Haataja onkin arvostelussaan todennut, että "Pietola on sulkenut silmänsä tutkimansa ilmiön moninaisuudelta." Haatajan mukaan Pietolan työtä on ohjannut hienoinen upseerikauna ja suojeluskuntavastaisuus, ja hän pitääkin teosta enemmän tunnustuksellisenä tilityksenä kuin tieteellisenä tutkimuksena.⁴⁶

Raija Hanski on tutkimuksessaan *Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget. En folkrätlig studie* (Turku 1990) tarkastellut neuvostoliittolaisten sotavankien käsittelyä Suomessa ihmisoikeuksien ja sotavankilainsäädännön puitteissa. Hän on tarkastellut tilannetta myös talvisodan aikana ja vertaillut sotavankien käsittelyssä vallineita käytäntöjä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Hän on tarkastellut laajasti sotavankileirien ja sotavankien huoltoon liittyviä kysymyksiä ja ongelmia sekä sotavankien suureen kuolleisuuteen liittyviä tekijöitä.

Arvokasta tietoa sotavankien kuolemantuomioista tarjoaa Jukka Lindstedtin tuore väitöskirja *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana* (Vammala 1999). Lindstedtin näkökulma on lähinnä oikeushistoriallinen ja hän huomauttaakin, ettei oikeudenkäytön tutkimuksessa voida kovin perusteellisesti paneutua sotavankien kohteluun.⁴⁷ Tästä huolimatta Lindstedtin teos tarjoaa hyvää lähdeaineistoa sotavankitutkimukselle erityisesti lainsäädännön puitteissa. Lindstedt on tutkinut myös kuolemaan johtanutta esimiehen tai vartiomiehen aseenkäyttöä pako- tai niskoittelutilanteissa, joka tulee kysymykseen erityisesti sotavankien kohdalla. Ensisijaisina tutkimusongelmina Lindstedt käsittelee Suomessa toisen maailmansodan aikana kuolemaantuomittujen, teloitettujen

⁴⁶ Lauri Haataja: "Kotiryssien" ja leirien todellisuus. Kirjailijan omatunto uhraa historiallisen totuuden. Helsingin Sanomat 5.11.1987.

⁴⁷ Lindstedt 1999, s. 8-9.

ja esimiehen aseenkäyttöoikeuden perusteella ammuttujen lukumäärää, noudatettua menettelyä kuolemaan tuomittujen (syytettyjen) oikeusturvan kannalta sekä arvioi kuolemanrangaistusten tavoitteita sekä tavoitteiden toteutumista.

Lisäksi Suomessa on julkaistu muutama yksittäistä sotavankileiriä koskeva tutkimus, jotka osaltaan tarjoavat tietoa sotavankien kohtelusta yksittäisen leirin tapauksessa. Esimerkiksi Aarre Sallinen on kirjoittanut Valkeakoskella toimineesta sotavankileiristä kertovan kirjan *Sotavankileiri n:o 11 Valkeakoskella 1941-1942* (Valkeakoski 1993). Tuomo Junkkari ja Juha Kujansuu ovat laatineet Köyliön varavankilan vaiheista kertovan kirjan *Köyliön varavankila: suovankilasta ja sotavankileiristä teollistuneeksi avovankilaksi* (Vammala 1997), jossa kuvataan verrattain laajasti myös sotavankileirin toimintaa jatkosodan aikana. Neuvostoliitossa jatkosodan aikana olleiden suomalaisten sotavankien asemaa on puolestaan tutkinut Timo Malmi lisensiaatintyössään *Jatkosodan suomalaiset sotavangit neuvostojärjestelmässä* (Tampere 1995). Lisäksi Timo Malmi on tarkastellut suomalaisten sotavankien luovutuksia tutkimuksessaan *Sotavankiluovutukset: suomalaisten pyrkimykset jatkosodan sotavankien palauttamiseksi Neuvostoliitosta* (Tampere 1996).

Kansainvälistä tutkimusta sotavankien kohtelusta toisen maailmansodan aikana löytyy myös yllättävän vähän. Artikkeleita on julkaistu runsaasti, mutta tieteellisiä tutkimuksia kansainvälisesti ajatellen vain muutamia. Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa tutkimus on pääasiassa keskittynyt liittoutuneiden sotavankien saamaan huonoon kohteluun saksalaisilla tai japanilaisilla sotavankileireillä. Omien sotavankiviranomaisten toimia ei ole juuri tutkittu. A.J. Barkerin kirja *Behind barbed wire* (Lontoo 1974) on eräänlainen sotavankitutkimuksen perusteos, jossa käsitellään sotavankien asemaa keskiajalta Vietnamin sotaan saakka, keskittyen pääasiassa toiseen maailmansotaan. Barker kertoo sotavangin elämästä vangiksi joutumisesta vapautumiseen saakka käyttäen hyväkseen runsaasti esimerkkejä eri maiden sotavankileireiltä eri aikoina.

Yhdysvaltalaisien sotavankien oloja toisen maailmansodan aikana saksalaisilla sotavankileireillä ovat käsitelleet mm. David Alden Foy kirjassaan *For You the War is Over. The Treatment and Life of United States Army and Army Air Corps Personnel Interned in POW Camps in Germany 1942-1945*. (Arkansasin yliopisto 1981) sekä Mitchell G. Bard kirjassaan *Forgotten Victims: The*

Abandonment of Americans in Hitler's Camps.(Boulder 1994). Yhdysvaltalaisen sotavankien elämää japanilaisilla sotavankileireillä ovat tarkastelleet mm. Robert S. Laforte kirjassaan *With Only the Will to Live: Accounts of Americans in Japanese Prison Camps 1941-1945.* (Denton, Pohjois-Texasin yliopisto 1994) sekä Van Waterford, joka on tutkinut yleensä japanilaisten ottamien sotavankien oloja teoksessaan *Prisoners of the Japanese in World War II: Statistical History, Personal Narratives and Memorials Concerning POWs in Camps and on Hellships, Civilian Internees, Asian Slave Laborers and Others Captured in the Pacific Theater.*(Jefferson N.C. 1994). Yhdysvaltalaisista sotavangeista on tehty myös eräänlainen yleisteos *American POWs of World War II: Forgotten Men Tell Their Stories.*(Westport 1992). Howard Margolian on selvittänyt kanadalaisten sotavankien kohtelua kirjassaan *Conduct Unbecoming: The Story of the Murder of Canadian Prisoners of War in Normandy.* (Toronto 1998).

Toisen maailmansodan hävinneiden osapuolten sotavankien elämää voittajien leireillä ovat tutkineet mm. Louis E. Keefer, joka on tutkinut italialaisten sotavankien elämää yhdysvaltalaisilla sotavankileireillä kirjassaan *Italian Prisoners of War in America 1942-1946. Captives or Allies?* (Westport 1992) sekä Lewis H. Carlson teoksessaan *We were Each Others Prisoners: An Oral History of World War II American and German Prisoners of War.* (New York 1997). Arnold Krammer on tarkastellut saksalaisten sotavankien kohtelua Yhdysvalloissa kirjassaan *Nazi Prisoners of War in America.* (Lanham 1991).

Erityisesti saksalaiset ovat tarkastelleet kriittiseen sävyyn saksalaisten ottamien sotavankien käsittelyä ja kohtelua toisen maailmansodan aikana. Alfred Streim on tutkinut neuvostoliittolaisten sotavankien saamaa kohtelua kirjassaan *Sowjetische Gefangene in Hitlers Vernichtungskrieg. Berichte und Dokumente 1941-1945.* (Heidelberg 1982). Streim tutkii sotavankien kohtelua kansallissosialistisen ajatusmaailman kautta tarkastellen sen vaikutusta tavallisiin sotilaisiin, sekä tätä kautta sotavankien kohteluun. Streim huomauttaa myös, että huonon kohtelun ja järjestelmällisen tuhoamisenkin lisäksi neuvostoliittolaisten sotavankien kuolleisuuteen saksalaisilla sotavankileireillä vaikuttivat ns. "luonnolliset" kuolinsyyt, kuten nälkä tai taudit. Streimin mukaan saksalaiset eivät olleet edes riittävän hyvin valmistautuneet ottamaan niin suuria määriä neuvostovankeja kuin he Neuvostoliittoon hyökätessään ottivat.⁴⁸

⁴⁸ Streim 1982, s. 14.

Wehrmachtin sotavankiorganisaatiota, sotavankien kohtelua sekä ns. rotuopin vaikutusta neuvostoliittolaisten sotavankien kohteluun on tutkinut Christian Streit kirjassaan *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. (Stuttgart 1978). Helmut Bohn on puolestaan kuvaillut kokemuksiaan Neuvostoliiton sotavankina muistelmateoksessaan *Vor den Toren des Lebens. In russischer Kriegsgefangenschaft 1944-1947*. (Überlingen 1949).

Myös japanilaiset ovat jonkin verran tutkineet japanilaisten ottamien sotavankien käsittelyä. Esimerkiksi Yuki Tanaka on tarkastellut japanilaisten tekemiä sotarikoksia sekä sotavankien kohtelua kirjassaan *Hidden Horrors: Japanese War Crimes in World War II*. (Boulder, Colorado 1996). Tanaka käsittelee yksittäisiä sotarikollisia heidän sosiaalista, psykologista ja institutionaalista taustaansa vasten ja sijoittaa japanilaisten sotilaiden käyttäytymisen osaksi laajempaa kontekstia yleisestä dehumanisaatiosta sodan aikana, unohtamatta kuitenkin jokaisen yksilöllistä ja kansallista vastuuta. Shohei Ooka on puolestaan kirjoittanut muistelmateoksen *Taken Captive: A Japanese POW's Story* (New York 1996) japanilaisen sotavangin vaiheista toisessa maailmansodassa. Peter Iwao Sano on sen sijaan kertonut japanilaisen sotavangin oloista Siperiassa kirjassaan *One Thousand Days in Siberia: The Odyssey of a Japanese-American POW*. (Lincoln 1997).

1.6. Tutkimustehtävä ja arkistolähteet

Sotavankien tutkimus on osa yhteiskunnan ns. marginaaliryhmien tai erilaisryhmien tutkimusta, vaikka sotavangit ovatkin vain poikkeusaikojen erilaisryhmä. Erilaisuus ja erilaisuuden ongelmallisuus määrittyy yleensä yhteiskunnan vallitsevien arvojen ja näkökantojen kautta. Yleensä erilaisryhmät koetaan yhteiskunnalle jollain tavalla ongelmallisiksi, jopa vaarallisiksi. Nygårdin mukaan erilaisryhmät poikkeavat niin ratkaisevasti muusta yhteiskunnasta, että jo niiden olemassaolo koetaan ongelmaksi ja tämän takia yhteiskunnan intresseihin on kuulunut tarve joko eristää, sopeuttaa, samanlaistaa tai tuhota kyseiset ryhmät.⁴⁹ Neuvostoliittolaiset sotavangit muodostivat jatkosodan aikana ongelmallisen ryhmän suomalaisessa yhteiskunnassa, koska he edustivat Suomea uhkaavaa bolševistista järjestelmää ja olivat sodan takia muutoinkin

⁴⁹ Nygård 1998, s. 12.

konkreettisia vihollisia. Heihin kohdistetut valvonta-, vartiointi-, eristämisen-, kurinpito- ja työllistämistoimet olivat tämän takia luonnollisia ja perusteltuja. Sotavangit eroavat yhteiskunnan muista erilaisryhmistä siinä, että heihin kohdistettavan kontrollin tarkoituksena ei ole yhteiskuntaan sopeuttaminen tai samanlaistaminen (lukuun ottamatta jatkosodan heimosotavankeja, joiden oli ajateltu sodan jälkeen asuttavan vallattua Itä-Karjalaa), kuten esim. vammaisten, irtolaisten tai pakolaisten suhteen, vaan lähes yksinomaan eristäminen. Jatkosodan aikana tämä eristämistarve konkretisoitui erityisesti poliittisten sotavankien suhteen, koska heitä pidettiin suomalaiselle yhteiskunnalle erityisen vaarallisina juuri poliittisten mielipiteidensä takia. Tuhoaminen ei yleensä myöskään ole sotavankien valvonnan tarkoituksena, koska he muodostavat vain väliaikaisen ongelman yhteiskunnalle ja heidät on tarkoitus sodan päätyttyä palauttaa takaisin kotimaahansa.

Tutkimuksen aihepiiri: neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistuneet kurinpitotoimet ja mielivaltaisuuudet, on suomalaisittain ajatellen arka, eikä sitä ole juurikaan tutkittu. Suomessa ei yleensä ole liiemmästi tutkittu suomalaista sotarikollisuutta, johon sotavankeihin kohdistunut mielivalta luonnollisesti kuuluu, eikä neuvostoliittolaisten sotavankien kohtelun tutkiminen muutenkaan ole ollut suosituimpia tutkimusaiheita. Muuten toisen maailmansodan eri vaiheiden tutkimus on ollut vilkasta ja painopiste on ollut toisaalta sotatapahtumissa ja toisaalta poliittisten ratkaisujen tutkimuksessa. Muita vähälle tutkimukselle jääneitä, ehkä ikävänäkin pidettyjä asioita, ovat mm. sensuuri, poliisitoimi ja vähemmistöryhmien kohtelu. Nämä ovat sotarikollisuuden lisäksi aiheita, jotka halutaan sodan jälkeen nopeasti unohtaa.⁵⁰ Tutkittaessa oman kansan sotarikoksia kuulee usein kysyttävän, miksi penkoa tällaisia ikäviä asioita ja mitä menneisyyden kivuliaiden ja hirvittävien asioiden tutkimisella ylipäätään halutaan saavuttaa. Myös Yuki Tanaka sai vastattavakseen tällaisia kysymyksiä tutkiessaan japanilaisten sotarikoksia toisen maailmansodan aikana. Tanakan mukaan nykyihmisten on otettava vastuu menneisyyden väärinkäytöksistä ja tutkittava menneisyyttä "luovasti", jotta pystymme paremmin miettimään omaa tulevaisuuttamme ja ottamaan opiksi menneen ajan virheistä.⁵¹

⁵⁰ Lindstedt 1999, s. 3.

⁵¹ Tanaka 1996, s. 1.

Myös Suomessa on aika tehdä tiliä jatkosodan “pimeämpienkin” tapahtumien kanssa, yhtä hyvin kuin Suomessa on viime vuosina vaadittu neuvostopartisaanien tekojen tutkimista ja jopa tuomitsemista. Viime vuosina kohua ovat herättäneet erityisesti Veikko Erkkilän teos *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin* (Helsinki 1998) sekä Työne Martikaisen *Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–1944: Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaaniryökökäsien kohteina* (Savukoski 1998).

Osaltaan sotarikollisuuden ja sotavankeihin kohdistuneiden väärinkäytösten tutkimusta ovat vaikeuttaneet arkistojen salassa pitäminen, mutta suurin syy lienee kuitenkin tutkimuksen puuttumiselle se, ettei sitä yksinkertaisesti ole haluttu tutkia. Valitettavasti täytyy kuitenkin todeta, että esimerkiksi sotavankien, osittain huonokin kohtelu, on sodassa aivan “normaali” ilmiö, eikä siinä ole sen puolesta mitään salattavaa tai hävettävää. Ylilyöntejä on tapahtunut ja tapahtuu kaikkien maiden armeijoissa, erityisesti sota-aikana, niin myös Suomen armeijassa. Lindstedtin mukaan yleinen ilmapiiri on tutkimuksen ympärillä nyt vapautunut, samalla kun etäisyys sota-aikaan on kasvanut. Myös arkistot ovat nyttemmin avautuneet. Esimerkiksi merkittävä Suomen sotahistorian tutkija, professori Ohto Manninen on todennut, että “mistään ei enää vaieta.”⁵²

Tämä tutkimus pyrkii siis osaltaan täyttämään jatkosodan historiantutkimuksessa olevaa aukkoa. Tutkimus tarkastelee sotavankien kohtelussa eniten keskustelua herättäneitä asioita eli neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistuneita kurinpitotoimia ja mielivaltaisuuksia Suomen sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana. Kurinpitoa ja mielivaltaa tarkastellaan suhteessa asioista annettuihin kotimaisiin ja kansainvälisiin ohjeisiin sekä määräyksiin. Näkökulmia on löydettävissä ainakin neljä: kansainvälisen lainsäädännön, sotavankiviranomaisten virallinen, Neuvostoliiton (Valvontakomission) sekä suomalaisten kommunistien näkökulma, joka oli selvästi vastakkainen sotavankiviranomaisten näkemyksen kanssa.

Koska käytännön toimien vertailukohdaksi on otettu kansainvälisten sotavankisopimusten määräykset, nousee tutkimuksen kohteeksi kotimaisten määräysten suhde kansainvälisiin sopimuksiin, sillä jo jokin määräys saattoi olla kansainvälisten lakien mukaan mielivaltainen.

⁵² Lindstedt 1999, s. 4.

Oliko kansainvälisillä määräyksillä yleensäkin mitään merkitystä, vai unohtuivatko ne sodan syttymisen myötä, kuten usein helposti käy? Kurinpitotoimien tarkasteleminen lainsäädäntöön nähden mahdollistaa jonkinlaisen rajan hahmottelemisen “laillisen” kurinpitotoimen ja mielivaltaisuuden välille.

Mielenkiintoisia tutkimuskysymyksiä ovat mielivaltaisuuksien mittasuhteet ja muodot, sekä mahdolliset syyt mielivaltaisuuksien takana. Samoin tarkastellaan kurinpitotoimien muotoja ja käyttöä sekä vaikutusta, eli saavuttivatko kurinpitotoimet tarkoituksensa. Lisäksi tarkastellaan mielivaltaisuuksien esiintymistä ja kurinpitotoimien ankaruutta suhteessa itse sodan kulkuun ja Suomen sotilaalliseen tilanteeseen. Entä mikä on ollut sotatapahtumien vaikutus sotavankien käsittelyn valvontaan? Mielenkiintoinen on myös kysymys siitä, mitä sotavankien käsittelyssä väärinkäytöksiin syyllistyneille henkilöille tapahtui sodan jälkeen. Näihin kysymyksiin pyritään löytämään vastauksia tekemällä käytettävänä olleiden lähteiden avulla eräänlainen perusselvitys siitä, mitä Suomen sotavankimuodostelmissa tutkittavina olleiden asioiden suhteen jatkosodan aikana tapahtui, tai mitä väitettiin tapahtuneen. Tapahtunutta vertaillaan sitten kansainvälisiin ja kotimaisiin määräyksiin sotavankien kohtelusta eli siihen, miten asioiden olisi pitänyt olla.

Sotavankeihin kohdistuneet vääryydet ja sotavankien kohtelu sekä sotarikokset yleensä ovat aihepiiri, jossa on lähes poikkeuksetta löydettävissä kaksi, ellei kolme, totuutta. Näin myös Suomessa. Tämän takia tutkimuksen keskeisiksi kohteiksi nousevat ns. virallinen totuus sotavankien kohtelusta ja käsittelystä, jota edustaa sodan aikaisten sotavankiviranomaisten näkemys asiasta, sekä vasemmiston (lähinnä kommunistien) näkökannat, jotka tulivat esille sodan päätyttyä. Vasemmiston näkemyksiä tarkastellaan kahden sanomalehden (Työkansan Sanomat ja Vapaa Sana) kautta, jotka käsittelivät aihetta erityisesti heti sodan jälkeen. Lisäksi Kansan arkistosta löytyy kommunistien sodan aikaisia linjanvetoja neuvostosotavankien kohtelun suhteen. Kommunistien näkökantojen ja toimien selvittämiseksi tutkittavaksi on tullut myös ns. punaisen Valpon⁵³ toiminta sotavankeihin kohdistuneiden rikosten selvittämisessä. Kolmas totuus sotavankien kohtelusta löytyy kahden edellä mainitun näkökannan välimaastosta ja se on luultavimmin lähimpänä todellisia tapahtumia. Tutkimuksen tarkoituksena ei ole sen paremmin

⁵³Valtiollisesta poliisista käytetään vuosilta 1945-48 nimitystä “uusi Valpo” tai “punainen Valpo” johtuen sen joutumisesta vasemmiston, lähinnä kommunistien, käsiin.

tuomita kuin oikeuttaa sotavankien käsittelyssä jatkosodan aikana käytettyjä menetelmiä, vaan tavoitteena on yksinkertaisesti tutkia näitä, osin ikäviäkin, tapahtumia mahdollisimman objektiivisesti, olemassa olevaa lähdeaineistoa käyttäen.

Tutkimuksen lähdeaineisto koostuu pääasiassa sotavankiviranomaisten toiminnasta syntyneistä asiakirjoista. Sotavankiviranomaisten sodanaikaisesta toiminnasta säilyneitä asiakirjoja säilytetään Sota-arkistossa Helsingissä. Kuten armeijan toimista yleensä, myös sotavankiasioiden järjestämisestä ja hoidosta on syntynyt runsaasti paperia, joten myös tutkittavana oleva materiaali on varsin laaja. Tutkittavina ovat olleet Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston sekä sotavankitarkastajien arkistot, Päämajan hallinnollisen toimiston, sotavankitoimiston sekä Sotavankikomentajan esikunnan ja sotavankitarkastajien arkistot, Puolustusvoimien pääesikunnan Sotavankileirien tutkimuskeskuksen ja Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen arkistot, sekä sotavankitarkastajana toimineen eversti Spåren kokoelmat. Ulkoasiainministeriön sotarikollisuutta ja sotavankien kohtelua käsittelevä aineisto on osin yhteneväistä Sotavankileirien tutkimuskeskuksen materiaalin kanssa, joka helpotti huomattavasti tutkimusta jälkimmäisen arkiston ollessa lähes kokonaisuudessaan järjestämättä.

Kansallisarkistossa Helsingissä säilytettävät Valtiollisen poliisin (Valpo II) sotasyllisyyttä ja sotarikollisuutta sekä sotavankeja ja sotavankileirejä koskevat aineistot antavat osaltaan kuvaa vasemmiston suhtautumisesta asiaan, sekä kertovat ns. punaisen Valpon toimista sotavankeihin kohdistuneiden rikosten selvittämiseksi. Vasemmiston näkökantoja on mahdollista tutkia myös Kansan arkiston neuvostoliittolaisia sotavankeja koskevan aineiston pohjalta, joka sisältää vasemmistohenkisten henkilöiden ilmiäntöjä ja muistelmia, myös sotavankileirien vartiomiehistöön kuuluneiden, sekä Suomen kommunistisen puolueen kannanottoja ja selvityksiä.

2. Erilaisryhmästä erityisryhmiin

2.1. Sotavankien kohtelusta ja siihen vaikuttaneista tekijöistä

Yleisesti ottaen sotavankeja kohdeltiin paremmin talvi- kuin jatkosodan aikana, johon vaikuttivat osaltaan jatkosodan vaikeat olosuhteet, kuten huono elintarviketilanne, sotavankien suuri määrä, pitkään jatkunut sota sekä miehistön puute sotavankileireillä.⁵⁴ Erityisesti jatkosodan alkupuolella ongelmia sotavankien käsittelyssä aiheuttivat huonot elintarvike- ja raaka-ainetilanteet (tekstiilit yms.), joista oli pulaa siviiliväestönkin keskuudessa. Tämä aiheutti omalta osaltaan sotavankien suuret kuolleisuusluvut, etenkin talvella 1941–1942. Eräänä syynä sotavankien suureen kuolleisuuteen on nähty myös se, että puna-armeijan sotilaat olivat usein jo vangittaessa valmiiksi nälkiintyneitä ja heikkokuntoisia.⁵⁵ On myös muistettava se, että jatkosodan aikana Suomi oli ajoittain mm. elintarvikkeiden ja raaka-aineiden osalta riippuvainen ulkomaankaupasta, jolloin resurssit olivat hyvin rajalliset. Tällaisessa tilanteessa yhteiskunta joutuu laittamaan tiettyjä toimintojaan ja väestöryhmiään tärkeysjärjestykseen. Sotavangit olivat tämän asteikon alapäässä ja heihin kohdistettiin vähemmän resursseja kuin muihin, tärkeämpinä pidettyihin ryhmiin. Muihin erilaisryhmiin verrattuna sotavankien asema oli mahdollisesti talven 1941 - 1942 elintarvikepulan aikana heikoin, sillä tilanne on varmasti ollut samankaltainen kuin vuonna 1918 venäläisten pakolaisten rasittaessa maan vaikeaa elintarviketilannetta. Jo tällöin vallitsevana ajatusmaailmana erilaisryhmienkin välisissä vertailuissa oli Nygårdin mukaan se, että “omat kansalaiset oli hoidettava ennen vieraita.”⁵⁶

Nälkäkuolemien, leirien huonojen olosuhteiden sekä neuvostosotilaiden yleisen huonokuntoisuuden lisäksi syitä suureen sotavankikuolleisuuteen on etsitty myös sotavankien epäinhimillisestä kohtelusta sekä välinpitämättömyydestä sotavankien suhteen.⁵⁷ Eino Pietola esittää sotavankien suuren kuolleisuuden syiksi mm. talvisodan kärsimysten kostamisen, suomalaisiin iskostetun vihan venäläisiä kohtaan, yleisen piittaamattomuuden “alemmalla

⁵⁴ Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 66.

⁵⁵ Hanski 1990, s. 73-74, Manninen 1994, s. 282-283.

⁵⁶ Kujansuu 1999, s. 9; Nygård 1998, s. 121.

⁵⁷ Hanski 1990, s. 74.

kehitystasolla” olevista ihmisistä, sotavankien sairaaloiden alistamisen suojeluskuntajärjestölle sotavankileirien tavoin sekä sotavankien käsittelyohjeet. Pietolan mukaan syitä voidaan etsiä miten paljon tahansa, mutta loppujen lopuksi ne kaikki ovat seurausta siitä kansalliskiihkoisesta politiikasta ja kasvatuksesta, jota suojeluskuntajärjestö avoimesti harjoitti ja tuki.⁵⁸ Tämä on kuitenkin vain hyvin pieni osa totuutta, syiden joukko on ollut huomattavasti moninaisempi.

Luostarisen mukaan suojeluskuntien valistustyön luonne oli osin ankaran isänmaallista ja venäläisvastaista, mutta se ei silti tarkoittanut sitä, että armeijakasvatus olisi ollut samanlaista.⁵⁹ Pietola näkee sotavankien käsittelyssä noudatetun natsi-Saksan kansallissosialistista rotuoppia⁶⁰, mutta Päämajassa saksalaisten “yhdysmiehenä” toiminut kenraali ja filosofian tohtori Waldemar Erfurth⁶¹ huomasi kansallissosialismin olleen suomalaisille vierasta, eikä siitä keskusteltu edes pienissä piireissä. Erfurthin mukaan Suomen poliittinen lähentyminen Saksaan oli alun perinkin johtunut maailmantilanteen selvänäköisestä ja reaalista arvioinnista, ei suinkaan sympatioista kansallissosialismia kohtaan. Kansallissosialismi ei Erfurthin mielestä saavuttanut, joitain harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta, Suomessa minkäänlaista kannatusta sen paremmin ennen jatkosotaa, kuin sen aikana. Erfurthin mukaan Suomen kansa ei tuntenut pienintäkään kiinnostusta kansallissosialistista maailmankatsomusta kohtaan, pikemminkin usein suoranaista vastenmielisyyttä. Saksalaiselta taholta ei milloinkaan yritetty kansallissosialistisella propagandalla vaikuttaa suomalaisiin, koska hyviin tapoihin kuului, ettei maailmankatsomuksellisia keskusteluja käyty. Ainoastaan Pohjois-Suomessa 20. Vuoriarmeijaa vuosina 1942–1944 komentanut kenraali Dietl oli Erfurthin mukaan suuri idealisti ja vakaumuksellinen kansallissosialisti, mutta hänen vaikutuksensa näkyi vain oman armeijan esikunnan sekä SS-joukkojen henkisessä olemuksessa.⁶²

⁵⁸ Pietola 1987, s. 248-249.

⁵⁹ Luostarinen 1986, s. 158.

⁶⁰ Ks. Pietola, esim. s. 46.

⁶¹ Erfurth, Waldemar (1897–1971), kenraali ja sotahistorioitsija. Saapui Suomeen 13.6.1941 saksalaiseksi yhdysupseeriksi päämajaan. Julkaisi mm. Suomea käsitteleviä teoksia, kuten *Suomi sodan myrskyssä 1941–1944*, *Muurmannin radan ongelma* ja *Sotapäiväkirja vuodelta 1944*. Kirjoitti myös Saksan yleisesikunnan historian vuonna 1957. (Lähde: Suomalainen tietosanakirja 2. Espoo 1989).

⁶² Erfurth 1951, s. 174-177, Puntanen 1993, s. 72.

Jatkosodan kululla ja sotatapahtumilla oli myös varmasti vaikutuksensa sotavankien asemaan ja erityisesti sotavankien kohtelun valvontaan. Erityisesti hyökkäysvaiheen aikana Puolustusvoimien ylimmän päällystön huomio kiinnittyi ennen kaikkea Itä-Karjalan takaisin valtaamiseen, eikä aikaa jäänyt paneutua esimerkiksi sotavankien asemaan. Lisäksi oman siviiliväestön heikentyneet olosuhteet aiheuttivat päänvaivaa. Kenraali Erfurthin havaintojen mukaan ylipäällikkö Mannerheimilla⁶³ oli tavattomasti huolia joulukuussa 1941, kun "kaikilta tahoilta käännyttiin hänen puoleensa pyytäen apua, eikä hän mitenkään voinut täyttää kaikkien toivomuksia." Erfurthin mukaan koko Suomen kansa alkoi sodan pitkittymisen takia liikarasittua, joka alkoi näkyä kaikkialla: maatalous uhkasi jäädä takapajuisiksi työvoiman puutteen takia, liikennevaikeudet tulivat yhä pahemmiksi ja kaupunkilaisväestö kärsi elintarvike- ja polttoainepulaa.⁶⁴ Jatkosodan muututtua asemasodaksi vuoden 1942 alkupuolella myös sotavankien asemaan kiinnitettiin enemmän huomiota, joka näkyy mm. muutoksissa sotavankiorganisaatiossa sekä pyrkimyksissä parantaa sotavankien elinolosuhteita. Lopulta, kun sota alkoi kääntyä tappiolliseksi, sotavankien hoitoon alettiin kiinnittää erityistä huomiota, jotta Suomesta jäisi sodan jälkeen hyvä kuva sotavankien käsittelijänä.

Oma vaikutuksensa kohtelun laatuun oli myös vartija-aineksella. Juoppojen, henkisesti sairaiden tai jopa rikollisten määräämisen sotavankien vartijoiksi ja jopa leirien päälliköiksi ei voi ainakaan olettaa parantaneen sotavankiasioiden hoitoa tai sotavankien kohtelua. Sotavankitarkastaja, eversti Spåre⁶⁵, huomautti Päämajaa asiassa huhtikuussa 1942 asettaen kyseenalaiseksi sen,

⁶³ Mannerheim, Carl Gustaf Emil (1867–1951), Suomen marsalkka, presidentti. Mannerheimilla oli takanaan mittava sotilasura Venäjän armeijassa ennen paluutaan Suomeen. Hän osallistui mm. Japanin sotaan 1904-05 ja 1. maailmansotaan 1915-17, ennen kuin erosi Venäjän armeijasta vuonna 1917. Suomen sotavoimien ylipäällikkö 1918, valtionhoitaja 1918–19. Puolustusneuvoston puheenjohtaja 1931–39. Puolustusvoimain ylipäällikkö sodissa 1939–40 ja 1941–44. Tasavallan presidentti 1944–46. Sotamarsalkka 1933, Suomen marsalkka 1942. (Lähde: Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961).

⁶⁴ Erfurth 1951, s. 70-71.

⁶⁵ Eversti Maximilian Hugo Adolf Spåre (1879–1954) omasi pitkän kokemuksen erilaisista sotilas- sekä poliisitehtävistä ennen sotavankitarkastajaksi tuloaan. Hän oli Haminan kadettikoulussa 1893–1900, jonka jälkeen palveli Suomen kaartin upseerina 1900–06, Helsingin poliisilaitoksen opetusupseerina 1906–07 sekä Porin kaupungin poliisimestarina 1907–13. Ensimmäisessä maailmansodassa hän palveli Venäjän armeijassa 42. armeijakunnan esikunnassa. Suomen sisällissodassa v. 1918 Spåre toimi Vilppulan rintaman ja Hämeen ryhmän esikuntapäällikkönä sekä Etelä-Pohjanmaan rykmentin komentajana. Ennen toista maailmansotaa hän toimi mm. sotaväen esikuntapäällikkönä

voitiinko esim. rikoksiin syyllistyneitä pitää sopivina sotavankien vartiointiin.⁶⁶ Myös toinen sotavankitarkastaja, everstiluutnantti Björklund⁶⁷, huomautti asiasta Päämajan järjestelyosastoa 5.7.1943. Björklund katsoi velvollisuudekseen puuttua tähän arkaluontoiseen asiaan, koska vallalle oli päässyt käsitys, että epäsäännölliseen elämään taipuvaiset ovat omiaan sijoitettaviksi sotavankileireihin. Björklundin mukaan leirien upseeritädennyksissä oli leireille määrätty henkilöitä, jotka “sopivaisuuteen nähden eivät täytä alkeellisimpiakaan vaatimuksia...joko heitä on vaivannut liiallinen juoppous tahi muu epänormaalin sairastaipumus.” Björklund kysyykin aiheellisesti, että “mitä sitten alaisilta voidaan vaatia?” Björklundin mukaan sotavankileireillä oli myös paljon kunniantuntoisia henkilöitä, jotka joutuivat “sisäiseen ristiriitaan kaiken tämän nähdessään ja tuntevat alennusasteen.”⁶⁸ Tämän takia sotavankeja kohtaan mielivaltaisuuksiin syyllistyneitä ei tulisi käsittää ainoastaan syyllisiksi, vaan osaksi myös “uhreiksi”, kuitenkin kenenkään yksilöllistä vastuuta unohtamatta. Jokainen sotilas on esimiehensä käskyvallan alainen ja vanha sanonta “joukosta johtaja tunnetaan” pitää aika pitkälle paikkansa. Lisäksi sotavankileireille palvelukseen joutuneet eivät juuri pystyneet itse komennukseensa vaikuttamaan, vaikka heillä ei tehtäviin edellytyksiä olisi ollutkaan. Kun tähän lisätään vielä Tanakan painottama sodan aiheuttama vihollisen dehumanisointi ja yleensä sotatilan luomat erityiset olosuhteet, voidaan edes jollain lailla ymmärtää, miksi jotkut ihmiset kohtelevat sodan aikana toista hyvinkin brutaalisti, vaikka eivät normaalielämässä pystyisi tappamaan edes eläintä ihmisestä puhumattakaan.⁶⁹

1921–25 sekä Porin (1925–28) ja Turun (1928–39) poliisimestarina. Talvisodassa Spåre toimi Lahden suojeluskuntapiirin päällikkönä. (Lähde: Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961.)

⁶⁶ Pietola 1987, s. 104-105.

⁶⁷ Everstiluutnantti Claes Erik Björklund palveli talvisodan aikana Sv.järj.leiri N:o 1:n (Utti) päällikkönä ja jatkosodan aikana aluksi Sv.leiri N:o 6:n päällikkönä ja sen jälkeen sotavankitarkastajana. Oli itse ensimmäisen maailmansodan aikana sotavankina Itävallassa. Spåren mukaan Björklund oli sanonut olojen “sikääläisissä vankileireissä olleen sellaisia, että niihin verrattuna olosuhteita meikääläisissä sotavankileireissä voidaan pitää loistavina.” Spåren mielestä “meillä ei ole mitään syytä ruveta siinä suhteessa kilpailemaan heidän kanssaan.” (P.M. N:o 16, ev. Spåren tarkastuskertomus SotaS. 63. ja 65., Sv.leireissä N:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leiri N:o 2:ssa, 13.-17.4.1942. Kotij.E sotavankitoimisto/H1. SArk.)

⁶⁸ PM sotavankitarkastaja N:o 110/sal. 5.7.1943. T 19654/F6.SArk.

⁶⁹ Tanaka 1996, s. 76.

Sallinen tarjoaa hyvän esimerkin siitä, kuinka Sotavankileiriin N:o 11 oli määrätty vartioston päälliköksi pahoin haavoittunut ja vastoin omaa tahtoaankin sotavankileirille määrätty vänrikki Enäkoski. Enäkoski oli haavoittunut talvisodassa ja sotavankileirin lääkärin lausunnon mukaan “näkökenttä molemmilla silmillä runsaasti rajoittunut...silmät alkavat iltapäivällä rasituksesta särkeä, josta johtuu myös päänsärky ja väsymys...käynyt hajamieliseksi ja muisti huonontunut. Hermosto häiriintynyt...” Enäkoski kirjoitti itse myöhemmin, että hänet määrättiin leirille ilman, että hänen mielipidettään olisi kysytty ja piti tehtävää itselleen outona. Myös sotavankileirin lääkäri piti häntä tehtävänsä sopimattomana.⁷⁰

Vartiomiestien “laadussa” esiintyi toisinaan todellisia heikkouksia, joiden voi olettaa vaikuttaneen sotavankien vartiointiin ja kohteluun, sotavankien kannalta sekä edullisesti että negatiivisesti. Esimerkiksi 3.9.1943 eversti Malm tiedusteli Kotijoukkojen esikunnalta, että “miten on ollut mahdollista, että Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:ssa on käytetty vartiointiin kuuromykkää miestä?”⁷¹ Marraskuussa Malm kertoi käynnistään Sotavankileiri N:o 9:ssä Kemissä, jonne oli “askettäin saapunut sk.piiristä vartiomiehiksi 17 D-luokasta BII-luokkaan siirrettyjä miehiä, joista kolme miltei täysin kuuroa, yksi kaatumatautinen, kaksi puolittain sokeaa, yksi jolla ollut useita verensyöksykohtauksia, kaksi joiden aseenkäyttömahdollisuudet enemmän kuin kyseenalaiset sekä neljä, joita jalkavammojen takia tuskin voi edes leirillä käyttää vartiopalvelukseen.”⁷² Kailan mukaan Sotavankileiri N:o 1:ssä oli pulaa vartijoista ja “saatiin neljä uutta, mielisairaalasta vapautuneita potilaita. Voitte kuvitella...”⁷³ Toukokuussa 1942 Päämajan komento-osasto huomautti Kotijoukkojen komentajaa mm. siitä, että Toijalan vankityöleirissä oli vartiointiin käytetty keskenkasvuisia poikia ja leiri oli ollut kosketuksissa

⁷⁰ Sallinen 1993, s. 13-14.

⁷¹ PM järjestelyosasto N:o 1312/Järj.4/sal. 3.9.1943. T 19654/F7-F8. SArk.

⁷² PM Sv.kom.E N:o 2210/Sv.1/sal. 13.12.1943. T 19655/D1-D7. SArk.

⁷³ Kaila 1954, s. 126. Kaila, Toivo Torsten (1884–1961), filosofian tohtori. Mm. senaatin ulkoasiainkanslian virkamies 1918, ulkoasiainministeriön kauppapoliittisen osaston päällikkö 1918, kansliapäällikkö 1919–20, tilastollisen päätoimiston aktuaari ja osastonjohtaja 1928–33. Kainuun ja Peräpohjolan talouskomitean varapuheenjohtaja 1935–38, opetustoimen uudistamiskomitean oppikoulujaoston puheenjohtaja 1938. Sotasyllisyysoikeuden varajäsen 1945–46, Yleisradion hallintoneuvoston jäsen 1935–49. Maalaisliiton Helsingin paikallisosaston puheenjohtaja 1949–51. Palveli vapaaehtoisena Sotavankileiri N:o 1:ssä ja laati promemorian sotavankien oloista päämajaa varten vuonna 1942. (Lähde: Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961).

siviiliväestöön. Lielahden tehtaalla oli käytetty vartiointiin jopa sotavankeja. Lisäksi huomautettiin sotavankileireissä edelleen ilmenneistä majoitusolojen ahtaudesta ja ala-arvoisista ravintoaineista sekä epäkohdista sotavankien eristämisessä, vartioinnissa ja terveydenhoidossa.⁷⁴ Tällaiset tapaukset ovat esimerkkejä varsinaisen vartiohenkilöstön vähyydestä ja suoranaisesta miehistöpulasta. Toisaalta ne kertovat myös välinpitämättömyydestä ja vähäisestä kiinnostuksesta sotavankien hoitoon ja vartiointiin, sekä toisaalta odottamattoman suuren vankimäärän mukanaan tuomista ongelmista.

Toki vartiomiehistö sai toisinaan myös kiitosta sotavankien taholta hyvin suoritetusta työstä. Esimerkiksi 13.5.1942 Sotavankileirin N:o 12 vangit kiittelivät alikersantti Toivosta rehellisestä ja omantunnontarkasta palveluksesta, jonka johdosta leirin taso oli kohonnut korkeaksi. Ravinto, puhtaus ja vaatteet olivat hyviä, sekä majoitustiloissa riittävästi lämpöä ja valoa myös talvella. Alikersantti Toivonen oli sotavankien mielestä suhtautunut kaikkiin vankeihin tasapuolisesti ja erinomaisella huolenpidolla. Tämän johdosta sotavangit toivoivat alikersantti Toivoselle ylennystä ja kiittelivät lisäksi leirin päällikköä sekä taloudenhoitajaa.⁷⁵ Myös everstiluutnantti Björklundin kanssa Sotavankileiri N:o 14:ssä ja Sotasairaala N:o 69:ssä vierailut katolinen piispa Cobben kiitteli sotavankien kohtelua ja pyysi saattamaan ylipäällikön tietoon, että "Suomen kansalle lankeaa kaikki kunnia siitä tavasta, miten se on järjestänyt sotavankien hoidon." Hänen mielestään sotavankien huolto oli järjestetty jopa paremmin kuin maan oman siviiliväestön.⁷⁶

Vaikka sotavankien huonosta ja mielivaltaisesta kohtelusta on runsaasti esimerkkejä myös Suomesta, oli suurempi ongelma silti vartijoiden liian läheiset ja ystävälliset suhteet sekä liiallinen luottamus sotavankeihin. Tämä aiheutti närkästystä rintamajoukoissa ja Päämajan järjestelyosasto joutuikin 18.10.1941 käskemään Kotijoukkojen esikuntaa tarkoin valvomaan

⁷⁴ PM komento-osasto N:o 1613/Kom.2/41/sal. 7.5.1942. T 19653/7-8. SArk.

⁷⁵ PM tiedotusosasto, "Kiitollisuuden ilmaus" Sv.1. N:o 12, 13.5.1942. T 19653/9-10.SArk.

⁷⁶ PM sotavankitarkastaja KD N:o 1/sal. 10.1.1944. T 19656/F16-F17. Sark. Cobben, Guillaume Petrus Bartholomeus (1897-1985), Suomen katolisen kirkon esimies, piispa. Turun kirkkoherra 1926-35. Katolisen kirkon piispa 1934-67, Suomen katolisen vikaarikunnan piispa vuodesta 1934 ja Helsingin katolisen hiippakunnan piispa 1955-67. (Lähde: Suuri I kansalaishakemisto. Heinola 1966. WSOY Iso tietosanakirja 2. Porvoo 1995).

sotavankien käsittelyä, koska se oli herättänyt erityisesti rintamamiehissä kiusallista huomiota johtuen sotavankien “aiheettoman hyvästä” kohtelusta. Tiedotusosasto puolestaan ehdotti 20.10.1941, että sotavangit olisi siirrettävä pois yksityisistä maataloustöistä, koska tällaisten sotavankien olot olivat muodostuneet liian hyväksi, jopa paremmiksi kuin omien kansalaisten olot eräillä seuduilla. Tämän johdosta järjestelyosasto oli jo kehoittanut tiedotusosastoa huolehtimaan siitä, ettei “kotiryssien” hyviä oloja aiheettomasti korostavia lausuntoja enää pääsisi julkisuuteen.⁷⁷ Vartijoiden ja vankien välinen ystävyys sai joskus dramaattisiakin piirteitä, kun esimerkiksi eräät Sotavankileiri N:o 20:n alaisuuteen kuuluneet sotavangit ja vartijat olivat juopotelleet yhdessä vankien löytämällä, ilmeisesti lentokoneen jäähditysneesteellä, jonka johdosta oli kuollut kaksi vankia ja neljä vartiomiestä.⁷⁸

Ongelmia aiheutti toisinaan päällystön ja vartiomiesthistön alhainen motivaatio. Vänrikki Roiha tarkasti Merivoimien esikunnan alaisen Hangon sotavankileirin 5.6.1942 ja huomautti, että “sisäinen järjestys ja kuri vartiokompaniassa on ala-arvoinen. Annettujen määräysten noudattamista leireillä ja työpaikoilla ei lainkaan valvota...vartiointihenkilöstön määrä ehdottomasti liian pieni...vankien työnteon valvonta laiminlyöty ja vankileirien aitaukset puutteellisesti rakennettuja.”⁷⁹ Tällaisten ongelmien takia joutui jopa Kotijoukkojen komentaja, kenraalimajuri Lauri Malmberg⁸⁰ puuttumaan asioiden kulkuun. Hän käski päiväkäskyllä 14.7.1942 tehostamaan vartiointia ja kielsi sotavankileirien henkilökuntaa ehdottomasti seurustelemasta sotavankien kanssa “olkootpa nämä mitä kansallisuutta tahansa.” Lisäksi vartiomiesthistö ja paikkakuntien siviiliväestö oli saatava ymmärtämään, että “sotavangit eivät suinkaan ole alistuneet kohtaloonsa, vaan ovat valmiita häikäilemättä toimimaan bolshevistisen

⁷⁷ PM järjestelyosasto N:o 1680/Järj.2/sal. 18.10.1941, tiedotusosasto K.D. N:o 4889/Ttus.os./sal. 20.10.1941, järjestelyosasto N:o 1679/Järj.2/sal. 18.10.1941. T 19653/5- 6. SArk.

⁷⁸ PM järjestelyosasto N:o 1672/Järj.2/sal. 20.10.1941, Sv.l. 20 N:o 139/11/sal. 13.10.1941. T 19653/5-6. SArk.

⁷⁹ Meriv.E:n alaisen sv.muodostelman tarkastuskertomus 5.6.1942. T 19654/F5. SArk.

⁸⁰ Malmberg, Kaarlo Lauri Torvald (1888-1948), kenr.luutn., dipl.ins. Jääkärikausi Saksassa v. 1915. Osallistui I. maailmansotaan Misse-joen, Riianlahden, Ekkau-Kekkaun ja Aa-joen taisteluissa. Saapui Vaasaan 15.2.1918. Suomen sisällissodassa mm. rintamaosasto A:n komentajana Tampereen taistelujen aikana. Suojeluskuntain ylipäällikkö 1921-28 ja Suojeluskuntain päällikkö 1928-29. Puolustusministeri 1924-25. Kotijoukkojen komentaja 1939-45.(Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Vaasa 1975).

vakaumuksensa mukaisesti.”⁸¹ Kotijoukkojen esikunta kehotti 30.10.1942 kerta kaikkiaan karsimaan vartiomiestöstä sotavankeihin kohdistuva herkkäuskoisuus ja väärä luottamus, koska kaikkialla ei oltu noudatettu asiasta annettuja määräyksiä.⁸² Tällaisia käskyjä jouduttiin antamaan koko jatkosodan ajan.

Motivoitumisongelmia sotavankiasioiden hoitoon tuntui olleen jopa Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö, eversti Martolalla.⁸³ Hän oli jo talvisodan aikana palvellut Kotijoukkojen esikunnassa ja pitänyt tehtävää mielenkiintoisena ja tärkeänä, mutta halusi silti rintamalle, “jossa upseerin sotilaalliset kyvyt parhaiten punnitaan.” Heti jatkosodan alussa hän pyrki jälleen rintamatehtäviin, mutta pyyntöihin ei suostuttu. Martola kirjoittaakin, että “olin aika lailla onneton siitä, etten toistuvista pyynnöistäni huolimatta henkilökohtaisesti päässyt osallistumaan näihin armeijamme menestyksellisiin taisteluihin.” Toukokuussa 1942 Martolan toivomus kuitenkin toteutui ja hän pääsi rintamalle.⁸⁴ Kujansuu arvelee, ettei sotavankileirin päällikkönä olemineenkaan ollut aina mieluista, koska Sotavankileiri N:o 3:n päällikkö, vänrikki (myöhemmin luutnantti) Holopainen pyysi siirtoa kenttäarmeijaan vuonna 1943.⁸⁵

Kohtelun huonoutta ja vartiointin leväperäisyyttä edesauttoivat ohjeiden ja määräysten epämääräisyydet jatkosodan alussa sekä niiden huomiotta jättäminen. Eversti Spåre joutui jo 9.10.1941 huomauttamaan sotavankileirejä siitä, että ohjeet ja määräykset eivät koske ainoastaan leirien päällystää, vaan koko henkilökuntaa. Hänen tietoonsa oli tullut tapauksia, että oli väitetty, ettei sotavankileiri olisi muka saanut sotavankileirien ohjesääntöä, kurinpitösääntöä tai muita

⁸¹ Kotijoukkojen komentajan päiväkäsky N:o 1 14.7.1942. T 19654/F1-F2. SArk.

⁸² Kotij.E N:o 7280.Järj.1b.sal. 30.10.1942. T 19654/F1-F2. SArk.

⁸³ Martola, Ilmari Armas-Eino (1896-1986), jalkaväenkenraali, Mannerheim-ristin ritari. Jääkärikausi Saksassa, osallistui 1. maailmansotaan Misse-joen, Riianlahden ja Aa-joen taisteluihin. Suomen sisällissodan aikana joukkueenjohtajana 1. Jääkärirykmentissä. Sotilasasiamies Pariisissa ja Brysselissä 1928-31. Suomen päävaltuutettu Punaisen Ristin konferenssissa Genevessä 1929, jossa allekirjoitti Geneven sotavankisopimuksen. Talvisodassa Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö 1939-40, 1. Divisioonan komentaja 1940. Jatkosodassa Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö 1940-42, 2. Divisioonan komentaja 1942-44, VI Armeijakunnan komentaja 1944. Ulkoministeri 1944, Uudenmaan läänin maaherra 1944-46. YK:n Kyproksen joukkojen komentaja 1966-69. (Lähde: Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Vaasa 1975. Historian suursanakirja. Juva 1998).

⁸⁴ Martola 1973, s. 129-130, 158.

⁸⁵ Kujansuu 1999, s. 35.

määräyksiä. Spåren mielestä tämä oli osoitus siitä, etteivät asianomaiset ole viitsineet edes katsoa, mitä ovat Kotijoukkojen esikunnalta saaneet, saati syventyneet asiakirjojen sisältöön. Spåre kehotti asianomaisia suhtautumaan tarpeellisella huolella heille uskottujen asioiden hoitoon ja Kotijoukkojen esikunnan antamiin määräyksiin, joita ei kirjoiteltu vain ajan kuluksi.⁸⁶

Edelleen 27.4.1942 Kotijoukkojen esikunta joutui puuttumaan leireillä vallinneisiin epäkohtiin, joista monet johtuivat siitä, ettei leirien vastuussa oleva päällystö tuntenut tarkoin sotavankien käsittelyä koskeneita ohjeita. Henkilökunnan koulutusta sekä vartiointia käskettiin tehostamaan, samoin kuin alaleirien valvontaa, jota oli suuresti laiminlyöty.⁸⁷ Heinäkuussa 1942 Kotijoukkojen esikunta käski leiripäälliköitä viipymättä kokoamaan samoihin kansiin kaikki Päämajan ja Kotijoukkojen esikunnan toimesta lähetetyt sotavankien kohtelua, vartiointia ja aseenkäyttöä koskevat kirjelmät, sekä valmistelemaan niiden pohjalta selkeä ja johdonmukainen esitys, joka oli pidettävä oppitunnin muodossa leirien henkilökunnalle vähintään kerran kuukaudessa.⁸⁸ Tästä ja lukuisista muista käskyistä ja kehoituksista huolimatta vartiointissa esiintyi lukuisia leväperäisyyksiä vielä vuoden 1944 aikanakin.⁸⁹ Myös sotavankiorganisaation yläpäässä oli ongelmia monien päällekkäisyyksien takia ennen Sotavankikomendantin esikunnan perustamista, jonka johdosta leirien valvonnan tehokkuus ja merkitys oli alentunut.⁹⁰ Samankaltaisia ongelmia koettiin sotatoimialueen sotavankimuodostelmissa, sillä Kannaksen ryhmän esikunnan ilmoituksen mukaan sotavankikomppanioiden alistussuhteet olivat epäselvät ja toiminta päällekkäistä, henkilöstö sekalaista, kokoonpanoissa puutteellisuuksia ja epätasaisuuksia ja keskitetty johto puuttui. Tämän takia sotavankien käsittely, huolto, valistus yms. oli jäänyt epäselvien, epätäydellisten ja usein ristiriitaisten määräysten varaan.⁹¹

Jatkosodan aikana Suomen sotavankileirejä kävivät katsastamassa myös Kansainvälisen Punaisen Ristin edustajat. On kuitenkin muistettava, että sotavankiviranomaiset tiesivät vierailuista etukäteen ja saivat valita tarkastuskohteet. Elokuussa 1941 eversti Spåre vieraili ruotsalaisen

⁸⁶ Kotij.E N:o 1539/Järj.1b/sal. 9.10.1941. T 19653/5-6.SArk.

⁸⁷ Kotij.E N:o 2871.Järj.1b.sal. 27.4.1942. T 19653/7-8. SArk.

⁸⁸ Kotij.E N:o 4964.Järj.1b.sal. 20.7.1942. T 19654/Aa1-2,Ab1,C1,D1-6,E1. SArk.

⁸⁹ Salaista ja yleistä kirjeistöä 1944. T 19656/F3-F4. SArk.

⁹⁰ PM komento-osasto N:o 3552/Kom.2/7 24.10.1943. T 19656/F1-F2. SArk.

⁹¹ Kan.RE KD N:o 805/Hall./234 sal. 28.10.1942. T 19654/F6. SArk.

Johann Graf in kanssa Sotavankien järjestelyleireissä N:o 1 ja 2, Sotavankileireissä N:o 6, 10, 12, 14, 16 ja 21, sekä Sotasairaaloissa N:o 63, 64, 65 ja 69. Graf sai muuten hyvän käsityksen sotavankien hoidosta Suomessa, mutta Spåre valitteli, ettei “onnistunut häntä saamaan käsittämään sitä, että niitten (sotavankien) valtava enemmistö on varsin alkeellista ja neuvostolassa harhaan johdettua ainesta, joka ei ole verrattavissa sivistyskansoihin kuuluviin sotavankeihin, vaan joka on todistettavasti tehnyt itsensä syyppääksi mitä petomaisimpiin raakuuksiin.” Lisäksi Spåre huomauttaa Grafista, että “monesti hänen intonsa ja avustushalunsa tuntui lievästi sanoen lapselliselta.”⁹²

Syyskuussa 1943 eversti Spåre vieraili sotavankileireillä ja sotasairaaloissa majuri René Henryn kanssa, lukuun ottamatta leirejä N:o 3, 8 ja 24. Vierailujen seurauksena Spåre vakuutti, että “Henry vie mukanaan hyvän kuvan suomalaisten tahdosta hoitaa sotavankeja.” Hänelle esiteltiin avoimesti myös vaatetuksen ja jalkineiden huonoa kuntoa, jonka johdosta Henry lupasi tehdä aloitteen Punaisen Ristin avun antamiseksi.⁹³ Kesäkuun alussa 1944 vieraili Suomen sotavankileireillä Punaisen Ristin kansainvälisen komitean edustaja, FT Georg Hoffman. Spåre huomauttaa jälleen, että leireissä N:o 3 ja 24 ei “luonnollisista syistä käyty.” Poliittisten sotavankien ja kurileirin olot haluttiin siis pitää visusti salassa, olivathan ne kansainvälisten lakien vastaisiakin. Hoffmanin mukaan “Suomessa on tehty sotavankien edestä kaikki mitä...olosuhteet huomioon ottaen voidaan kohtuudella vaatia.” Hoffmanin mukaan sotavangit ovat hyvävointisia ja tyytyväisiä oloonsa sekä kohteluunsa.⁹⁴

Kansainvälistä huomiota herätti Punaisen Ristin edustaja Pidermanin vierailu syksyllä 1942. Piderman ilmoitti raportissaan, että 45 000 vangista oli kuollut nälkään jo 15 000, ja että vielä suurempi katastrofi olisi edessä. Kansainvälinen Punainen Risti kielsi raportin levittämisen, mutta Piderman perusti oman komitean asiaa käsittelemään,⁹⁵ jonka johdosta ulkoasiainministeriö pyysi selvitystä sotavankien oloista, jotta asiasta voitaisiin tiedottaa Bernin lähetystölle. Päämaja vastasi 6.11., että Pidermanin väitteet olivat vääristeltäviä. Pidermanin

⁹² P.M. N:o 21, ev. Spåren matkakertomus 14.8.1942. T 19654/F5. SArk.

⁹³ P.M. N:o 45/sal., ev. Spåren matkakertomus 8.9.-14.9.1943. T 19655/D1-D7. SArk.

⁹⁴ Sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä N:o 523 svt.lp. 2.6.1944. T 19656/F16-F17. SArk.

⁹⁵ Salasähkejäljennös Bern 4.11.1942. Fb 110/A.2.b./2. UMA.

käyntiin mennessä sotavankien määrä oli n. 56 000, joista oli kuollut n. 12 000. Päämajan mukaan kuolleista huomattava osa joutui vangiksi vaikeasti haavoittuneena ja n. 70% oli menehtynyt “erilaisiin ravitsemushäiriöihin sekä vatsa- ja kulkutauteihin, joita, jouduttuaan käsiimme pitkäaikaisen nälän ja räsitusten heikentämänä, eivät kestäneet.” Nyttemmin tilanne oli Päämajan mukaan parantunut ja kuolleisuus alentunut. Lisäksi Päämaja arvosteli Pidermania siitä, että hänen henkilökohtaiset tutkimuksensa rajoittuivat vain yhteen käyntiin eräässä sotavankileirissä.⁹⁶

Pidermanin raportti pääsi kuitenkin julkiseen levitykseen ja mm. Brasilian johtavat lehdet kirjoittivat Pidermanin väitteistä 4.12.1942 sekä lisäksi kertoivat Reuterin välittämän tiedon, että marsalkka Mannerheim olisi ilmoittanut Punaiselle Ristille 20 000:n venäläisen sotavangin kuolleen nälkään.⁹⁷ Ulkoministeriö ilmoitti 5.12. Tukholman kautta, että Pidermanin tiedot olivat vääriä.⁹⁸ Kesäkuussa 1943 sotavankien oloista ja kuolleisuudesta kyseli Yhdysvaltain asainhoitaja McClintock, jolle lähetettiin vastaukseksi ylipäällikön hyväksymä muistio. Muistion mukaan tilanne oli talvella 1943 parempi kuin edellisenä talvena, jolloin ylipäällikkö olikin kääntynyt Punaisen Ristin puoleen vaikean elintarviketilanteen takia. Vuonna 1943 sotavankien olot kuvattiin hyviksi.⁹⁹ Pienenä yksityiskohtana mainittakoon, että Suomen Punaisen Ristin keskushallituksen kokoonpano oli jatkosodan aikana mielenkiintoinen ajatellen sotavankien olojen puolueetonta valvontaa. Jatkosodan alkaessa keskushallituksen puheenjohtajana toimi itse marsalkka Mannerheim ja yhtenä jäsenenä oli Puolustusvoimien ylilääkäri, lääkintäkenraalimajuri Eino Suolahti, jolle kuului ylin päätösvalta sotavankien lääkintähuollossa. Kesällä 1942 varapuheenjohtajaksi kutsuttiin Itä-Karjalan sotilashallinnon johtaja, eversti V.A. Kotilainen. Rosénin mukaan keskushallitusta oli jatkosodan alusta lähtien pariinkin otteeseen täydennetty epätavallista tietä Mannerheimin toivomusten mukaisesti. Tosin Mannerheim ja Suolahti eivät sodan aikana juuri ehtineet keskushallituksen toimintaan osallistua.¹⁰⁰

⁹⁶ Puhelinsanoma. Sotilasasiamiestoimisto 4.11.1942 klo 18.00. Fb 110/A.2.b./2. Salasähkejäljennös. Päämajasta 6.11.1942 klo 18.59. Fb 110/A.2.b./2. UMA.

⁹⁷ Salasähkejäljennös. Rio de Janeiro 4.12.1942 klo 14.01. Fb 110/A.2.b./2. UMA.

⁹⁸ UM:n puhelinsanoma Tukholmaan 5.12.1942 klo 20.25. Fb 110/A.2.b./2. UMA.

⁹⁹ Yleisesikunnan päällikkö (Heinrichs) ulkoasiainministeriölle, KD N:o 193/v 8.6.1943. Fb 110/A.2.b./s. UMA.

¹⁰⁰ Rosén 1977, s. 367, 376-377.

Mannerheim osallistui kuitenkin sikäli sotavankien olojen kohentamiseen, että pyysi apua Punaiselta Ristiltä kevättalvella 1942 elintarviketilanteen ollessa huonoimmillaan. Mannerheimin omien muistelmien mukaan apua tulikin seuraavan kahden vuoden aikana n. 200 000 kiloa (elintarvikkeita, tupakkaa, vitamiinivalmisteita, lääkkeitä yms.) lähinnä Yhdysvalloista ja Sveitsistä.¹⁰¹ Komentoesikunnan päällikkö W.E. Tuompon mukaan marsalkka oli itse lähettänyt kullekin upseerivankileirissä olleelle upseerivangille laatikon tupakkaa ja maksoi tämän omista varoistaan. Tuompo kysyikin, että “kuka ylipäällikkö tekisi noin vangeilleen?” Hänen mukaansa marsalkka teki “ainoalaatuista” työtä sotavankien hyväksi.¹⁰² Sen sijaan Eljas Erkon (Kotijoukkojen esikunnan järjestelytoimisto 1b:n toimistopäällikkö) avustaja Aarne Hongan mielestä ylipäälliköllä ei ole ollut riittävästi päättäväisyyttä nostaa sotavankien päivittäistä muona-annosta, vaikka sitä oli pyydetty. Hongan mukaan sotavankien huolto olisi kehitymässä maalle häpeäksi. Pääministeri (1943–44) Edwin Linkomies otti asian kuitenkin esille Päämajan ja puolustusministeri Waldenin¹⁰³ kanssa, mutta asiaan ei otettu kantaa. Ruoka-annoksia kuitenkin lisättiin ja ylipäällikkö syytti Linkomiehen mukaan ratkaisun viivyttämisestä Puolustusvoimien ylilääkäri Suolahtea, jonka Mannerheim väitti antaneen väärää tietoa sotavankien saamista kalorimääristä. Linkomies kertoo huomanneensa myöhemmin, että Mannerheimilla oli taipumus helposti unohtaa oma aikaisempi asenteensa johonkin asiaan ja vierittää syy virheellisiksi osoittautuneista kannanotoista toisille.¹⁰⁴ Joka tapauksessa Suomen ja

¹⁰¹ Mannerheim 1954 (1995), s. 308.

¹⁰² Tuompo 1968, s. 215, 217-218. Tuompo, Wiljo Einar (1893-1957), kenraaliluutnantti. Jääkärikausi Saksassa, osallistui 1. maailmansotaan Misse-joen, Riianlahden ja Aa-joen taisteluissa. Saapui Vaasaan 25.2.1918. Suomen sisällissodassa komppanianpäällikkönä 3. Jääkärirykmentissä. Sisällissodan jälkeen mm. yleisesikunnan ulkomaanosaston päällikkö 1926-27 ja komento-osaston päällikkö 1929-35. Rajavartioston päällikkö 1935-45. Useita kertoja yleisesikunnan päällikön tehtävissä. Talvisodassa Pohjois-Suomen ryhmän komentaja 1939-40. Jatkosodassa Päämajan komento-esikunnan päällikkö 1941-44. (Lähde: Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Vaasa 1975).

¹⁰³ Walden, Karl Rudolf (1878-1946), jalkaväenkenraali, puolustusministeri, liikemies. Kävi Haminan kadettikoulun 1900. Erotettiin sotaväestä 1902, koska kieltäytyi toimimasta kutsuntalautakunnassa (kutsuntalakot). Suomen sisällissodassa Päämajan esikuntakomentantti, Vaasan piiripäällikkö ja Päämajan etappipäällikkö. Sotaministeri 1918-19. Puolustusneuvoston jäsen 1931-44. Puolustusministeri 1940-44. Talvisodan aikana 1939-40 ylipäällikön edustaja valtioneuvostossa. Tarton rauhanneuvottelukunnassa 1920, Moskovan rauhanneuvottelukunnassa 1940 ja 1944. (Lähde: Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961. Historian suursanakirja. Juva 1998).

¹⁰⁴ Linkomies 1970, s. 100-101.

Kansainvälisen Punaisen Ristin ponnistelut sotavankien hyväksi tuottivat tulosta. Castrénin mukaan sotavankien kohtelua koskevia säännöksiä rikottiin yleisesti monessa kohdin toisen maailmansodan aikana, mutta Kansainvälinen Punainen Risti onnistui toiminnallaan huomattavasti lieventämään sotavankien kohtaloa.¹⁰⁵

Tammikuussa 1944 Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:ssa vieraili ruotsalais-sveitsiläinen sanomalehtimiesretkikunta, jonka johdosta Sotavankikomentajan esikunta informoi leirin päällikköä jo hyvissä ajoin ryhtymään valmistelemaan leiriä esittelykuntoon ja laatimaan suunnitelmaa tutustumista varten.¹⁰⁶ Näin varmistettiin jo etukäteen, että leiristä saatu kuva oli hyvä. Samainen sanomalehtimiesryhmä oli kierrellyt kahdeksan päivän ajan Itä-Karjalassa tutustuen suomalaisten leirien oloihin. Ruotsalainen toimittaja Karl-Olof Hedström kertoi Uudessa Suomessa, että Neuvostoliiton propagandan antama kuva oli liioiteltu ja venäläisten syytökset tuhotöistä sekä julmuuksista olivat täysin naurettavia. Uuden Suomen mukaan lehtimiesryhmän raportit eivät kulkeneet sensuuriviranomaisten kautta eli "tätä tapausta varten oli sensuuri poistettu ensimmäisen kerran sitten talvisodan alettua 1939." Ainoastaan Päämajan edustaja oli raportit lukenut, jotta niissä ei paljastettaisi sotasalaisuuksia.¹⁰⁷ Samoihin aikoihin piispa Cobben kirjoitti vierailleensa Laatokan karjalan sotavankimuodostelmissa ja kertoi sotavankien olojen sekä kohtelun olevan hyvän. Cobbenin mukaan sotavangeista huolehtiminen oli Suomen armeijan kunnia-asia.¹⁰⁸

Neuvostoliittolaisten sotilaiden käsitykset suomalaisten sotavankina olemisesta olivat yleensä hyvin negatiiviset, johtuen suurelta osin neuvostopropagandasta. Tämän tuli huomaamaan myös sotilaspappina toiminut Aatami Kuortti, jolle sotavangit olivat jo talvisodan aikana kertoneet, kuinka heitä oli peloteltu rintamalle lähdeäessä. "Suomalaiset ovat raakoja ja julmia. Ei ole hyvä jäädä vangiksi. Sotavangeilta suomalaiset silpovat jäseniä, leikkaavat jopa kielenkin." Käsitys oli kuitenkin muuttunut vankeudessa: "täällä saimme havaita, että suomalaiset ovat ystävällisiä ja osoittavat rakkautta vihollisiaan kohtaan." Samankaltaista palautetta Kuortti sai

¹⁰⁵ Castrén 1959, s. 302.

¹⁰⁶ PM Sv.kom.E N:o 82/Sv.1 7.1.1944. T 19656/F16-F17. SArk.

¹⁰⁷ US N:o 14/16.1.1944 "Käynti Itä-Karjalassa." ja N:o 19/21.1.1944 "Suomella ei ole Itä-Karjalassa mitään salattavaa." JYK 3236.

¹⁰⁸ US N:o 10/12.1.1944 "Suomen armeija pitää..." JYK 3236.

myös jatkosodan ajalta, kun esimerkiksi eräs vanki kertoi hänelle kurjista olosuhteista huolimatta, että: “No jaa, kunnia Jumalalle, meistä on täällä pidetty hyvää huolta. Suomi pieni maa, hoitaa hyvin asiat.”¹⁰⁹ Näin osaksi olikin ja eversti Spåre kertookin raportissaan 2.11.1942 seuraavasti: “Tämä tarkastusmatka on antanut tukea aikaisemmin ilmaisemalleni käsitykselle siitä, että kun sotavankeja käsitellään hyvin ja heille annetaan riittävää ravintoa, niin heidän kiitollisuutensa ja työtehonsa kasvaa huomattavasti, samalla kun nurjamielisyys ja vastahakoisuus useimmissa tapauksissa häviää olemattomiin.”¹¹⁰

Haagin vuoden 1907 maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö ei juuri puuttunut sotavankien erotteluun erilaisiksi ryhmiksi tai sotavankien ryhmittäiseen kohteluun. Erityisryhmistä se puuttui ainoastaan upseerivankien asemaan ja määräsi, että upseerisotavankien tulee saada sama palkka kuin vangitsijamaan samanarvoiset upseeritkin saavat. Yleisestikin ohjesääntö määräsi kohtelevaan sotavankeja ravintoon, majoitukseen ja vaatetukseen nähden samalla tavalla kuin vangitsijamaan omaa sotaväkeä.¹¹¹

Geneven vuoden 1929 sopimus sotavankien kohtelusta sen sijaan puuttui sotavankien jaotteluun erityisryhmiin. Sopimuksen mukaan sotavangeilla oli oikeus saada heidän henkilönsä ja kunniansa mukaista kohtelua. Hanskin mukaan sotavangin henkilön ja arvon kunnioittamista noudatettiin Suomessa jatkosodan aikana suhteellisen hyvin.¹¹² Joidenkin sotavankien erityiskohtelu oli sallittua vain silloin, kun se perustui sotilasarvoon, fyysiseen tai psyykkiseen terveydentilaan, sukupuoleen tai johonkin erityiseen ammattitaitoon.¹¹³ Jatkosodan aikana sotavankien erityistä ammattiosaamista tai terveydellistä tilaa ei usein huomioitu, kuten olisi pitänyt. Hanskin mukaan tämä selittyy osin huonoilla olosuhteilla (erityisesti jatkosodan alkupuolella), vankien suurella määrällä sekä lääkintähenkilöstön puutteella.¹¹⁴ Geneven sopimuksen valossa suomalaisten jatkosodan aikana harjoittama sotavankien jaottelu erityisryhmiin oli osaksi kansainvälisten sopimusten vastaista.

¹⁰⁹ Kuortti 1990, s. 15, 93.

¹¹⁰ P.M. N:o 29, ev. Spåren tarkastuskertomus 2.11.1942. T 19654/F5. SArk.

¹¹¹ Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 7. ja 17. artikla.

¹¹² Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 73-74.

¹¹³ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 3. ja 4. artikla.

¹¹⁴ Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 73-74.

Pääasiassa sotavankien jaottelu erityisryhmiin suoritettiin kuulustuksellisista syistä, mutta myös rodun, kansallisuuden¹¹⁵ sekä poliittisten mielipiteiden mukaisesti. Kolme viimeksi mainittua olivat nimenomaan erotteluperusteina kiellettyjä. Pietolan mukaan sotavankien käsittely oli Suomessa jatkosodan aikana pitkälle vietyä rasismia, jota ruokittiin Kotijoukkojen esikunnan taholta perustamalla erikoisleirejä mm. poliittisille vangeille sekä heimosotavangeille. Pietolan mukaan natsi-Saksan rotuoppi saneli neuvostoliittolaisen sotavangin aseman suomalaisella sotavankileirillä.¹¹⁶ Syyt sotavankien jaotteluun löytyvät kuitenkin muualta kuin rasisista rotuopeista. Jatkosodan alusta lähtien sotavangit eroteltiin viiteen ryhmään: upseerit ja upseereihin verrattavat, poliittinen henkilöstö arvosta ja asemasta riippumatta, alipäällystö ja niihin verrattavat, miehistö ja siihen verrattavat sekä vähemmistökansallisuudet. Lisäksi Suomelle myötämieliset vähemmistökansallisuudet (lähinnä ns. Itämeren suomalaiset) tuli mahdollisuuksien mukaan erottaa muista.¹¹⁷ Sotavankien kohtelun kannalta merkittävimmät erityisryhmät olivat upseerit sekä puna-armeijan poliittinen henkilöstö, vähemmistökansallisuudet ja erityisesti ns. heimosotavangit, partisaanit ja vakoojat, sekä naissotavangit. Lisäksi erityiskohtelua saivat osakseen ns. yliloikkarit, joiden kohtelusta Sotavankikomentajan esikunta määräsi keväällä 1944, että heille oli pyrittävä järjestämään mahdollisuuksien mukaan etuoikeuksia asettamalla heitä luottamustehtäviin yms. ja valvottava, ettei heidän kohtelussaan esiintyisi epäkohtia.¹¹⁸

Kaiken kaikkiaan sotavankien hoidon ja kohtelun Suomessa jatkosodan aikana voitaneen katsoa olosuhteet huomioon ottaen olleen vähintään kohtuullista. Ylilyöntejä ja mielivaltaisuuksia on tapahtunut, kuten muuallakin. Jatkosodan jälkeen neuvostoliittolaisten sotavankien käsittelyssä paljastuikin runsaasti väärinkäytöksiä ja sotarikostutkimuksista tuli verrattain laajat. Suurin osa syytetyistä kuitenkin vapautettiin, mutta täysin aiheellisia tuomioitakin annettiin.

¹¹⁵ Mannisen mukaan kansallisuusjaottelu johtui osin myös siitä, että vankien palauttamista pyrittiin helpottamaan, jos Neuvostoliitto hajoaisi osiin. Manninen 1994, s. 282.

¹¹⁶ Pietola 1987, s. 21, 46.

¹¹⁷ PM N:o 106/Järj.2/sal. 29.6.1941. T 19656/F9. SARk. Sotavankien kuulusteluopas 1943, s. 11.

¹¹⁸ PM Sv.kom.E N:o 2602/Sv.1/sal. 15.3.1944. T 19657/F26. SARk.

2.2. Venäläiset sotavangit ja viholliskuva

Suurin osa suomalaisten jatkosodan aikana ottamista neuvostoliittolaisista sotavangeista kuului kansallisuudeltaan varsinaisiin venäläisiin (ns. isovenäläiset), joiden kohtelua tämä tutkimus pääasiassa käsittelee. Venäläisten asema sotavankeina oli muihin ryhmiin verrattuna huonoin, johtuen siitä, että heidän osakseen ei tullut minkäänlaisia etuisuuksia, sekä muista syistä. Yhtenä syynä on nähty Suomessa sodan aikana vallinnut kuva venäläisistä eli ns. "ryssäkuva." Luostarisen mukaan venäläinen ihminen kuvattiin maan oikeistolehdistössä erityisesti jatkosodan alkupuolella mahdollisimman vaaralliseksi, saastaiseksi ja inhottavaksi, toisaalta naurettavaksi ja vaarattomaksi. Venäläisiä verrattiin usein eläimiin (esim. sudet, siat, koirat, haaskalinnut jne.). Esimerkiksi Kalle Väänänen kirjoitti suojeluskuntien lehdessä Hakkapeliitassa vuonna 1942 seuraavasti: "ei mikään eläin vivahda niin paljon ihmiseen kuin ryssä...mielenkiinto neuvostoliittolaisia sotavankeja kohtaan...on verrattavissa siihen, mitä ihminen tuntee seistessään eläintarhassa simpanssin tai jonkun muun omituisen otuksen häkin vierellä."¹¹⁹ On kuitenkin vaikeaa sanoa millainen vaikutus tällaisella propagandalla oli sotavankileirien henkilökuntaan ja vankien kohteluun, mutta varmasti sillä joissain yksittäistapauksissa on ollut vaikutusta. Erityisesti vankeinhoitolaitoksen piiristä sotavankiorganisaatioon liittyneillä oli Kujansuun mukaan 1930-luvun mukainen oikeistolaishenkinen maailmankatsomus, koska he osallistuivat aktiivisesti suojeluskunta- ja Lotta Svärd-järjestön toimintaan. Asennoituminen sotavankeihin oli sen mukaista.¹²⁰

Viholliskuvan muodostumisessa on Luostarisen mukaan kyse joko kansojen tai valtioiden välisestä perivihollisuudesta taikka akuutista poliittisesta vastakkainasettelusta. Viholliskuvan tietoisien, sisäpoliittisin päämäärin tapahtuvan, rakentamisen motiiveina ovat kansallisen identiteetin rakentamisen suuntaaminen toista vastaan, kansallisen integraation lisääminen, vihollista vastaan suuntautuvan aggressiivisen politiikan legitimoiminen sekä muitten

¹¹⁹ Luostarinen 1986, s. 260-261, 330. Jopa J.K. Paasikivi kirjoitti päiväkirjaansa 2.6.1942 keskusteluistaan USA:n lähettiläs Schoenfeldin kanssa Neuvostoliiton ja länsimaiden välisestä yhteistyöstä, että "Venäläiset ovat niin erilaisia ja niin muista kansoista jälellä...venäläisten pitää vielä kauan sivistyä ja kehittyä." (Paasikivi 1991, s. 181).

¹²⁰ Kujansuu 1999, s. 11-12.

sisäpoliittisten päämäärien edistäminen.¹²¹ Suomessa oli jatkosodan alkaessa kysymys juuri tästä. Hyökkäyssota Neuvostoliittoon piti saada näyttämään mahdollisimman oikeutetulta ja koko kansa piti saada yhtenä rintamana vanhaa perivihollista, venäläistä, vastaan. Suomessa bolshevismin ja venäläisyyden kritiikki ja viholliskuva juonsi juurensa erityisesti ns. heimosotien 1918–1922 vuosilta syntyneestä heimosotakirjallisuudesta, joka täydensi ns. vapaussotakirjallisuutta. Molemmat sisälsivät ankaraa bolshevismin ja venäläisyyden kritiikkiä ja näin viholliskuva venäläisistä ja erityisesti bolshevikkivaltiota säilyi elävänä. Suojeluskunnan Hakkapeliitta-lehdessä esiintyi 1920–1930-luvuilla runsaasti Neuvostoliiton vastaista kirjoittelua, joka ei Luostarisen mukaan kuitenkaan todista mitään armeijakasvatuksen hengestä, mutta suojeluskuntien valistustyön luonteesta sentään jotakin. Neuvostoliittoa vuosina 1918–1939 käsitelleistä kirjoista n. 56% suhtautui Luostarisen mukaan kommunismiin erittäin kielteisesti ja suomalaisten kirjoittamista teoksista yli 60% suhtautui venäläisyyteen erittäin kielteisesti.¹²² Pohja viholliskuvan luomiseksi oli siis olemassa. Kielteinen kuva venäläisiä kohtaan tuli näkyviin myös joissain sotavankiorganisaation piirissä syntyneissä asiakirjoissa, kuten esimerkiksi eversti Spåren matkakertomuksessa 14.8.1942 ruotsalaisen Johann Grafín kanssa.¹²³

Neuvostoliittolaisten ja erityisesti venäläisten sotilaiden taistelutavoista luotu kuva saattoi myös osaltaan vaikuttaa suhtautumisessa venäläisiin sotavankeihin sekä heidän saamaansa kohteluun. Jatkosodan viholliskuvaan vaikuttivat myös talvisodassa koetut menetykset ja kärsimykset. Luostarisen mukaan venäläisten taistelutapoja pidettiin erittäin raakoina ja barbaarisina. Esimerkiksi Aamulehti kirjoitti heinäkuussa 1941, että “puna-armeijan taistelutavat ovat epärehtejä. He käyttävät räjähtäviä luoteja, silpovat haavoittuneita vihollisia, kiduttavat vankeja, tekeytyvät kuolleiksi ja ampuvat sitten takaapäin...” Luostarisen mukaan “ryssäkuva” myös muuttui sodan edetessä ja vuonna 1942 venäläiset esitetään yhä julmempina ja raaempina taistelujen ankaruuden ja etenemisen pysähtymisen takia. Syksyllä 1943 suomalainen propaganda kotimaassa alkaa Luostarisen mukaan olla rodullisesti ja etnisesti venäläistä kansaa halveksivampaa kuin saksalainen, vaikka Syrjön mukaan vihollisen asiaton halventaminen

¹²¹ Luostarinen 1986, s. 24, 28.

¹²² Luostarinen 1986, s. 150-151, 158, 167-168.

¹²³ Ks. s. 35–36, P.M. N:o 21, ev. Spåren matkakertomus 14.8.1942. T 19654/F5. SARk.

kiellettiin lokakuussa 1943 ja marraskuussa luovuttiin käytössä olleesta saksalaisperäisestä yliloikkaritunnustuksesta ”Stalin kaput.” Tilalle otettiin ”mir” eli rauha, koska sota alkoi kääntyä Suomelle epäedulliseen suuntaan. Kesällä 1944 propagandassa käytetään hyväksi venäläispelkoa ja esimerkiksi partisaanien tuhojen sekä siviileihin kohdistuneiden hirmutekojen salaamisesta luovutaan.¹²⁴ Sotavankien kohteluun propagandalla ei juuri ole ollut merkitystä sodan loppupuolella ja yleisestikin sotavankien kohtelu ja olosuhteet paranivat vuosien 1941 ja 1942 jälkeen.

Suurin propagandan vaikutin venäläisten sotavankien kohteluun olivat varmasti kertomukset siitä, kuinka neuvostoliittolaiset kohtelivat suomalaisia sotavankeja. Jopa sotavankien kuulusteluoppaassa vuodelta 1943 huomautetaan, että yleisenä sääntönä sotavankien kohtelussa on humanisuus, mutta muistutetaan samalla, että talvisodan aikana monet suomalaiset sotilaat menettivät henkensä vangiksi joutumisen jälkeen.¹²⁵ Erään venäläisvangin kertomuksen mukaan puna-armeijalaisia oli käsketty lyömään suomalaisvangit kuoliaiksi kiväärin perällä. Ajan Suunnan mukaan venäläinen käsitteli kiinni saamaansa vihollista näin: ”uhri sidotaan puuhun, sitten leikataan kieli, sen jälkeen aukaistaan vatsa, leikataan sukupuolielimet, vihdoin puhkaistaan silmät...”¹²⁶ Neuvostosotavankien kuulusteluissa tuli joskus ilmi suomalaisiin sotavankeihin kohdistuneita raakuuksia. Sotamies Sinjakov kertoi itse nähneensä, miten eräs venäläinen luutnantti ja politrukki puhkoivat silmät eräältä vaikeasti haavoittuneelta vangitulta suomalaiselta alikersantilta.¹²⁷ Tämänkaltaiset kirjoitukset ja huhut ovat varmasti joissain yksilöissä aiheuttaneet jonkinlaista kostomielialaa venäläisten sotavankien suhteen, kun tämä yhdistetään vielä muihin sodan aiheuttamiin erikoisiin olosuhteisiin. Yhtenä ongelmana olivat myös kieliongelmat, sillä vartijat eivät yleensä osanneet venäjää eivätkä venäläiset sotavangit suomea. Tällöin molemminpuolinen ”ymmärtämättömyys” saattoi toisinaan johtaa jonkinlaiseen konfliktiin vangin ja vartijan välillä.

¹²⁴ Luostarinen 1986, s. 190, 216, 225, 333, 357 ja 361, Syrjö, s. 248.

¹²⁵ Sotavankien kuulusteluopas 1943, s. 14.

¹²⁶ Luostarinen 1986, s. 306, 333-334.

¹²⁷ PM tiedusteluosasto Sotavangin leirikuulustelukortti Sv.I. N:o 10, Värtsilä 6.11.1941. Fb 110/A.2.b./2. UMA.

2.3. Upseerisotavangit

Upseerisotavangit muodostivat sotavankien joukossa ryhmän, jolle jo kansainväliset sotavankisopimukset vaativat erityishuomiota kohtelun suhteen. Haagin sopimus kielsi upseerien käyttämisen työvoimana ja määräsi maksettavaksi upseerivangeille samaa palkkaa kuin vangitsijavaltion samanarvoisille upseereille. Geneven sopimus salli kuitenkin upseerien vapaaehtoisuuteen perustuvan työnteon. Muuten Geneven sopimus tähtäsi upseerien osalla lähinnä heidän ulkoisen arvoasemansa säilyttämiseen.¹²⁸

Upseerien erityisaseman turvaamiseksi perustettiin Päämajan määräyksestä Köyliön upseerisotavankileiri, Sotavankileiri N:o 1, 29.6.1941. Tämän jälkeen Köyliön varavankila jakautui kahteen erilliseen osastoon: sotavankileiriin ja ns. turvasäilöläisten eli poliittisten siviilivankien osastoon.¹²⁹ Turvasäilöläiset saivat näin "aitiopaikalta" seurata upseerivankien kohtelua ja palasivat asiaan heti sodan jälkeen erilaisten ilmiantojen muodossa. Turvasäilöläiset siirrettiin lokakuussa 1942 Karvian varavankilaan sotavankileirin päällikön, kapteeni Mustosen vaatimuksesta, koska turvasäilöläisten hyvät olosuhteet ärsyttivät sotavankileirin henkilökuntaa ja turvasäilöläisten eristäminen sotavangeista oli osoittautunut vaikeaksi toteuttaa. Samalla Karvian Sotavankileiri N:o 2 lakkautettiin ja siirrettiin kokonaisuudessaan Sotavankileiri N:o 1:een. Tämän johdosta upseerivankileirin yhteyteen tuli myös tavallinen sotavankileiri, kun sinne siirtyi aliupseeri-, miehistö-, sekä naissotavangeja. Leiri jaettiin 11.3.1943 lähtien kahteen osaan upseerivankien eristämiseksi muista sotavangeista.¹³⁰

Upseerisotavankien erityisasemasta huolimatta olosuhteet leirillä olivat jatkosodan alkupuolella ankeat, johtuen lähinnä majoituskapasiteetin ylittävästä sotavankien määrästä. Näin upseerivankeja jouduttiin sijoittamaan mm. makaamaan kylmälle ja kostealle kivilattialle. Vapaaehtoisena leirillä palvellut Toivo T. Kaila kertoo upseerien asuinparakeista seuraavasti: "...15x5x3 metriä, vastaten kolmea tavallista asuinhuonetta...parakissa majaili 227 upseeria. Makoilivat lavereilla miltei ympäri vuorokauden, metrin levyiselle käytävälle ei montaa

¹²⁸ Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 6. artikla, Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 18., 19., 22., 27., 46. ja 49. artikla. Ks. myös artikkelit 4. ja 21.

¹²⁹ Kujansuu 1995, s. 27.

¹³⁰ Kujansuu 1995, s. 28-30.

mahtunut, kävelyaikaa ulkona tunti päivässä.” Kailan pyynnöstä kapteeni Eljas Erkki pistäytyi leirillä ja käski rakentamaan lisää parakkeja, jonka jälkeen “ei ahtaus vaivannut.”¹³¹ Myös sotavankitarkastajat kiinnittivät upseerisotavankien oloihin erityistä huomiota. Esimerkiksi maaliskuussa 1943 jokaisella upseerivangilla oli vuodevaatteet, joita ei pääsääntöisesti sotavangeille annettu sotasairaaloita lukuun ottamatta. Vaatetuksen suhteen upseerivangit olivat samanlaisessa asemassa kuin muutkin sotavangit, heimosotavankeja lukuun ottamatta. Sotavankien vaatetusongelma olikin suuri, erityisesti talvisin, koska suurin osa sotavangeiksi otetuista puna-armeijan sotilaista oli kesävarusteissa ja Suomessa vallitsi tekstiiliraaka-aine- ja jalkinepula. Vähätkin varustetäydennykset menivät luonnollisesti oman armeijan sotilaille. Sotavangeille pyrittiin järjestämään vaatteita mahdollisuuksien mukaan sotasaalisvarusteista sekä omien joukkojen käytetyistä varusteista. Vaatetusongelmassa käännyttiin syksyllä 1943 Ruotsin puoleen, josta myös upseerisotavangit saivat Ruotsin armeijan vanhoja varusteita vuonna 1944.¹³²

Elintarviketilanne oli Suomessa ja erityisesti sotavankien kohdalla huono talvella 1941–1942. Upseerisotavangeille määrättiin aluksi muona-annos B¹³³, sekä kolme savuketta päivässä. Muona-annos kuitenkin muutettiin pienemmäksi eli A:ksi. Kailan mukaan kevättalvella 1942 ruuasta ja tupakasta oli pulaa ja tupakantuskassaan eräs vanki ilmiantoi kaverinsa karkausyrityksestä, jonka johdosta karkaamista yrittänyt ammuttiin ja ilmiantaja sai palkkioksi kaksi savuketta.¹³⁴ Elintarviketilanteen parannuttua vuoden 1942 aikana sotavankitarkastajat vaativat upseerivangeille samaa annosta kuin heimosotavangitkin saivat, eli C-annosta. Käytännössä tämä toteutui 19.10.1942 lähtien.¹³⁵

Upseerisotavankien erityisasema tuli näkyviin erityisesti siinä, että kuolleisuus upseerivankileirillä jäi verrattain pieneksi muihin sotavankileireihin verrattuna. Tämä johtui

¹³¹ Kaila 1954, s. 125-126.

¹³² Kujansuu 1995, s. 62, 64-66.

¹³³ Muona-annokset: A=yleinen annos (1889 kaloria), B=työssä olevien annos (2389) ja C=erittäin raskaassa työssä olevien annos (2800). Kun sairaiden ja heikkokuntoisten kuntoutuminen vaati, voitiin lääkärin lausunnon perusteella antaa B tai C-annos. (Sotavankien muona-annos 1942. T 17763. SARk).

¹³⁴ Kaila 1954, s. 126.

¹³⁵ Kujansuu 1995, s. 70-72.

ennen kaikkea siitä, etteivät upseerivangit joutuneet töihin elintarviketilanteen ollessa huonoimmillaan. Kaikkiaan Sotavankileiri N:o 1:ssä kuoli jatkosodan aikana 121 sotavankia, joista ammuttiin karkaamisen yhteydessä 11 ja yksi sai surmansa vartijan omavaltaisen kuulustelun kautta. Tapaturmissa, itsemurhissa ja sotavankien keskinäisissä murhissa sai surmansa 4 sotavankia.¹³⁶

Upseerivankien vapaaehtoinen osallistuminen työntekoon oli siis kansainvälisten sopimusten mukaan sallittua. Suomessa upseerivankien vapaaehtoinen työnteko toteutui keväältävesta 1942 lähtien, kun Eljas Erkko kehoitti sijoittamaan halukkaat upseerivangit tuotteliaaseen työhön, kuten halonhakuuseen ja tietöihin. Kaila oli lähettänyt kenraali Kekonin välityksellä Mannerheimille kolme yksityiskohtaista selostusta upseerileirin oloista ja esitti samalla, että upseerisotavangit pääsisivät maataloihin töihin. Kesäkuun alussa 1942 Mannerheim suostui ja näin maanviljelijöiden työvoimapulaa saatiin tyydytetyksi ja vangit saivat parempaa ruokaa.¹³⁷ Sotavankileiri N:o 1:een perustettiin myös oma keittiöpuutarha, josta saatiin pientä apua muonitukseen. Upseerisotavangit olivat erityisasemassa myös päivärahojen suhteen, sillä he saivat käyttää ne itse leirin kanttiinissa. Yleensä sotavangit eivät saaneet käyttää itse päivärahaansa, koska sitä ei maksettu heille henkilökohtaisesti.¹³⁸

Upseerisotavankien asema oli siis jatkosodan alkupuolella lähes yhtenevä muiden sotavankien kanssa, lukuun ottamatta sitä, että heidän ei tarvinnut tehdä työtä. Vähitellen heidän olojaan kuitenkin kehitettiin ja sodan loppupuolella heidän olosuhteisiinsa kiinnitettiin erityistä huomiota, koska upseerisotavankeja pidettiin tärkeänä ryhmänä sen suhteen, millaisen kuvan Suomi sotavankien käsittelijänä sodan jälkeen saisi. Yleisesti ottaen upseerisotavankien kohtelu Suomessa täytti sille kansainvälisesti määritellyt ehdot. Tästä selvin poikkeus on kuitenkin Suomessa jatkosodan aikana upseerivangeille maksettu palkka. Eversti Pipping laati elokuussa 1943 muistion koskien sotavankien palkkauskysymystä ja huomautti, ettei Neuvostoliitto noudattanut Haagin vuoden 1907 sopimusta, eikä Suomenkaan siis tarvitse sitä noudattaa. Niinpä upseerisotavangeille ei Pippingin mukaan tarvinnut maksaa myöskään palkkaa, johon yhtyi myös

¹³⁶ Kujansuu 1995, s. 78-80.

¹³⁷ Kaila 1954, s. 127, Kujansuu 1995, s. 95-98.

¹³⁸ Kujansuu 1995, s. 99-100.

asiaa pohtinut neuvottelukunta kenraalimajuri Isaksonin johdolla.¹³⁹

Joitain muitakin epäkohtia upseerisotavankien kohtelussa paljastui. Leirillä vain lyhyen ajan palvellettu tohtori Kaila joutui helmikuussa 1943 puhutteluun, koska oli eräässä kirjeessä moittinut leirillä vallitsevia oloja. Kirjeessä Kaila kertoi säälivänsä suomalaisia, jotka alentuivat kohtelevaan sotavankeja huonosti. Hänen mukaansa venäjää taitamattomat vartijat hakkasivat upseerivankeja armottomasti kepeillä tai potkivat sukupuolielimiin. Lisäksi vartijat ammuskelivat Kailan mukaan umpimähkäisesti. Kaila ei puhuttelussa muistanut tällaista kirjettä lähettäneensä ja totesi, ettei ollut puhunut sotavankien oloista Päämajalle tekemästään tutkimuksesta sivullisille. Raportissaan hän kertoi käyttäneensä suoraa kieltä, jonka jälkeen sotavankien olot olivat parantuneet, "josta kunnia Suomen marsalkalle."¹⁴⁰

Jatkosodan päätyttyä tehtiin joitakin ilmiäntoja koskien upseerisotavankien kohtelua Sotavankileiri N:o 1:ssä. Esimerkiksi sotavanki Dijanov ilmoitti Liittoutuneiden valvontakomissiolle, että vuosina 1941–1942 upseerivankeja pakotettiin puhdistamaan käymälöitä polvia myöten ulosteissa seisten. Lisäksi heistä oli tehty pilkkaa ja hakattiin leireissä sekä työpaikoilla koko vankeudessa olon aikana.¹⁴¹ Lisäksi suomalaiset kommunistit huomauttelivat upseerisotavankien saamasta kohtelusta ja esille tuotiin mm. otteita erään upseerisotavangin päiväkirjasta. Sotavankileiri N:o 1:ssä ollut upseerivanki kertoi mm. seuraavaa 15.5.1942: "Tänään pyrin lääkärin puheille..., mutta vartiomies ei päästänyt. Sanoo minulle jotain, en ymmärrä. Koetan selittää olevani sairas ja meneväni sairaalaan, mutta hän ei käsitä.

¹³⁹ Eversti Pippingin muistio sotavankiupseerien palkkausta koskevassa kysymyksessä 25.8.1943. T 19657/F26. SArk. Isakson, Selim Engelbert (1892-1960), kenraalimajuri. Jääkärikausi Saksassa. Osallistui 1. maailmansotaan Misse-joen, Riianlahden ja Aa-joen taisteluissa. Saapui Vaasaan 25.2.1918. Suomen sisällissodassa konekiväärikomppanian päällikkönä 1. Jääkärirykmentissä ja 21.4.1918 alkaen rykmentin konekivääriupseeri. Sisällissodan jälkeen mm. Satakunta-Hämeen sotilasläänin komentaja 1933-38 ja Turunmaan sotilasläänin komentaja 1938-39. Talvisodassa 5. Divisioonan komentaja 1939-40. Päämajan järjestelyosaston päällikkö 1940-44 ja 7. Divisioonan komentaja 1944. Jatkosodan jälkeen Savo-Karjalan sotilasläänin komentaja 1944-45, evp. 1945. Syytteessä sotaylioikeudessa 1946, vapautettu syyttömänä. Sotavankileirien kurinpitosäännön 9.7.1941 ja 11.3.1942 toinen allekirjoittaja. (Lähde: Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Vaasa 1975).

¹⁴⁰ Jäljennösote tri T.T. Kailan kirjeestä 23.10.1942, Tri Kailan puhuttelu ilm.n:o 367, 22.2.1943. Valpo II, XVIII B/98. KA.

¹⁴¹ Sv. Dijanovin ilmoitus LVK:lle N:o 257. T 16064. SArk.

Käännyin palatakseni parakkiini, mutta hän tavoitti minut ja löi...Saapuessani omaan parakkiini siinä seisoj toinen vartiomies. Ensimmäinen, joka oli minua lyönyt, huusi jotain suomeksi tälle toverilleen...tarttui minua kauluksesta sekä iski minut kahdesti seinää vasten, rajusti...sitten hän heitti minut parakkiin...panin laverille maata ja purskahdin itkuun -ensimmäisen kerran, niin kovasti kuin suomalaiset ovatkin minua vankeudessa lyöneet. Ja mistä syystä? -Siihen kysymykseen en ole vielä vastausta löytänyt, ja tuskinpa kukaan voi siihen vastata.” Päiväkirjan otteita sisältäneessä promemoriassa kerrotaan lisäksi upseerivankien kiitelleen leirillä käynyttä, ”humaania” eversti Spårea, joka kielsi lyömästä vankeja. Lisäksi kiiteltiin em. Kailaa, jonka ponnistelujen ansiosta sotavankien olot olivat huomattavasti parantuneet. Kiittelijöiden joukossa oli mm. kenraalimajuri Kirpitsnikov.¹⁴²

Joidenkin Köyliön varavankilan turvasäilöläisten tekemien yhteenvedojen mukaan sotavankien kohtelu Köyliössä vastasi kaikissa suhteissa punakaartilaisien kohtelua vankileireillä vuonna 1918. Yhteenvedon mukaan kohtelu oli raakaa, ”peittelemätöntä terroria.” Esimerkiksi alikersantti Vuorio oli yhteenvedon mukaan teettänyt leirin pajassa kolmen senttimetrin paksuisen, kumilla päällystetyn vajeripampun, jolla pahoinpiteli sotavankia. Vartija Peltonen puolestaan huvitti yhteenvedon mukaan itseään sotavankia rääkkäämällä: ”...hüipi nurkkien takaa uhriensa kimppuun ja iski heitä kepillään voimiensa takaa.”¹⁴³

2.4. Poliittiset sotavangit

Puna-armeijan poliittista henkilöstöä pidettiin Suomessa kaikkein vaarallisimpana sotavankiaineeksena. Samaan ryhmään luettiin myös ne, joiden tiedettiin olevan kommunisteja sekä ne, joiden mielipiteet katsottiin muuten poliittisesti vaarallisiksi ja epäluotettaviksi. Poliittisia sotavankia varten perustettiin Sotavankileiri N:o 3. Leiri sijaitsi aluksi Huittisissa (2.7.1941–19.9.1941), mutta siirrettiin sittemmin Ruokolahden Syyspohjaan (19.9.1941–kesä 1944) ja edelleen Laihelaan (kesä 1944–25.11.1944). Sotavankileiri N:o 3 poikkesi luonteeltaan kaikista muista sotavankileireistä siinä, että sen sotavangit olivat lähes täydellisesti leirin

¹⁴² Otteita promemoriasta keväällä 1942 koskien neuvostoliittolaisten upseerivankien kohtelua, promemoria n:o 3 26.5.1942. Kokoelma 4: II/11. ka.

¹⁴³ Yhteenvedoja sotavankien kohtelusta, ”Puna-armeijalaiset sotavangit Köyliön Kakkurissa” 144/64. Kokoelma 4: II/11. ka.

ulkopuolisesta maailmasta eristettyjä ja vartioinnin tuli olla erittäin tiukkaa.¹⁴⁴ Kujansuun mukaan vartijat kokivatkin vartiopalveluksen erittäin raskaaksi ja päällystön pikkumaisen tarkaksi vartioinnin suhteen. Sotavankileiri N:o 3:ssa ei käytetty, kuten ei Sotavankileiri N:o 1:kään, vartiointiin esimerkiksi työvelvollisia, sotilaspoikia tai ilmansuojelujoukkoja, kuten useissa muissa sotavankimuodostelmissa.¹⁴⁵

Vaikka vartiointi Sotavankileiri N:o 3:ssa piti olla tiukkaa ja vartiomiehistön tehtävänsä parhaiten sopivaa, oli leirillä samankaltaisia ongelmia vartioinnin suhteen kuin muuallakin. Leirin päällikkö, luutnantti Lauri Holopainen, joutui verrattain usein rankaisemaan alaisiaan erilaisten vartiorikkomusten takia. Rikkomuksista näyttää usein seuranneen siirto muualle. Esimerkiksi 11.11.1941 sotamies Kaustinen sai neljän vuorokauden yksinkertaisen arestin¹⁴⁶ nukkumisesta päivystäjänä ja vartiopäällikkönä ollessaan. Sodan edetessä rangaistuskäytäntö näyttää koventuneen, sillä 18.1.1942 sotamies Aakko sai 14 vuorokautta yksinkertaista arestia vartiopaikalla nukkumisesta. Leirillä puututtiin pienimpiinkin vartiorikkeisiin, sillä 16.6.1943 sotamies Tuomikantoa rankaistiin neljällä vuorokaudella yksinkertaista arestia vartiopalvelusvelvollisuuksien laiminlyömisestä, koska tämä oli "heittänyt vettä" vartiopaikalla.¹⁴⁷

Useimmilla sotavankileireillä oli ongelmia vartiomiesten ja upseereiden alkoholinkäytön kanssa. Näin myös Sotavankileiri N:o 3:ssa. Esimerkiksi 5.6.1943 sotamies Siitonen sai kahdeksan vuorokauden yksinkertaisen arestirangaistuksen juopumuksesta vartiossa ollessaan. Helmikuussa

¹⁴⁴ Hanski 1990, s. 90-91.

¹⁴⁵ Kujansuu 1999, s. 83.

¹⁴⁶ Alipäällystään tai miehistöön kuuluville määrättiin arestirangaistuksina yksinkertaista arestia tai kovennettua arestia. Yksinkertainen aresti=arestilainen erityisessä valoisassa huoneessa, mikäli mahdollista muista eristettynä. Saa ruokansa vain komppaniasta ja voidaan viedä harjoituksiin tai töihin. Kovennettu aresti=arestilainen erityisessä pimeässä huoneessa muista eristettynä. Nukkuu vuodevaatteilla olevalla makuulavalla, eikä viedä töihin tai harjoituksiin. Jos rangaistusaika kahta vuorokautta pidempi, pidettiin joka kolmas vuorokausi valoisassa huoneessa, mutta niitä ei luettu pois rangaistusajasta. Kovennettuun arestiin määrätyn terveydentila tuli tarkastaa ennen ja jälkeen rangaistuksen. Upseereille ja siviilivirkamiehille määrättiin joko kotiarestia (majapaikassa/päivystyshuoneessa) tai vartioarestia (lähinnä päävartiossa), jolloin ei saanut tavata vieraita ilman erityistä lupaa. Näitä Sotaväen rikoslain 27 ja 28. pykälää tuli soveltaa myös sotavankeihin. SRL 30.5.1919/71.

¹⁴⁷ Sv.leiri N:o 3:n rangaistuspäiväkirja 1. T 19666/4. SARk.

1944 rankaistiin sotamies Lautamäkeä 10 vuorokaudella yksinkertaista arestia väkijuoman luvattomasta valmistuksesta.¹⁴⁸ Juopuneena ollessa tehdyistä sotavankeihin kohdistuneista rikoksista ei kuitenkaan ole tietoja. Poliittisia sotavankeja vartioineiden vartiomiesten pätevyys joutui kyseenalaiseksi 27.12.1941, kun luutnantti Waltari merkitsi päävartiokirjaan tarkastettuaan vartiot klo 0.06–0.30, että “kunnossa, paitsi että sotamies Pellinen ei tiennyt miten konepistoolia käytetään.”¹⁴⁹ Vartiomiestien laadussa esiintyi muutenkin heikkouksia, sillä luutnantti Holopainen huomautti eräästä miehistötäydennyksestä Kotijoukkojen esikunnalle, että joukossa oli silmäpuolia, täysin kuuroja ja veneeristä tautia sairastavia niin paljon, että miehiä oli lähetettävä lääkärin tarkastuksen jälkeen takaisin.¹⁵⁰ Ongelmia aiheutui myös, kuten muuallakin, sotavankien ja vartiomiesten liian läheisistä suhteista, joka poliittisten sotavankien ollessa kyseessä oli erittäin vakava rike. Toukokuun alussa 1944 sotamies Patjas sai 20 vuorokautta yksinkertaista arestia käytyään kauppaa sotavangin kanssa. Sotamies Puhakka oli puolestaan saanut neljä vuorokautta kovennettua arestia luvattomasta kanssakäymisestä sotavangin kanssa 15.2.1942.¹⁵¹

Olosuhteet Sotavankileiri N:o 3:ssa olivat sikäli ankeat, että vangit olivat täysin eristettyjä ja saivat ulkoilla vain tunnin päivässä. Leirin ulkopuoliseen työhön heitä ei päästetty. Heidän muona-annoksensa oli pienin mahdollinen eli A-annos.¹⁵² Myös joitain sotavankien pahoinpitelyjä tapahtui. Siitä huolimatta, että tapaukset tuotiin päiväkäskyissä julki, kuten Sotavankileirissä N:o 1:kin, ei kummassakaan leirissä Kujansuun mukaan rankaistu sodan aikana pahoinpitelystä yhtään henkilökuntaan kuuluvaa. Kujansuun laskelmien mukaan Sotavankileiri N:o 3:ssa surmattiin yksi sotavanki karkumatkan päätteeksi ja yksi teki itsemurhan. Kaikkiaan leirissä kuoli 122 vankia.¹⁵³ Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen tilastojen mukaan Sotavankileiri N:o 3:ssa ammuttiin ilman tuomioistuimen päätöstä neljä vankia.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Sv.leiri N:o 3:n rangaistuspäiväkirja 2. T 19666/4. SArk.

¹⁴⁹ Sv.leiri N:o 3:n päävartiokirja 11.11.1941-4.2.1942. T 19666/7. SArk.

¹⁵⁰ Kujansuu 1999, s. 80. (Sv.leiri N:o 3 Kotij.E:lle 17.1.1942. T 6861/7. SArk).

¹⁵¹ Sv.leiri N:o 3:n rangaistuspäiväkirja 1 ja 2. T 19666/4. SArk.

¹⁵² Pietola 1987, s. 128-129.

¹⁵³ Kujansuu 1999, s. 85, 121.

¹⁵⁴ Sotavankeudessa ammutut (tilasto vuodelta 1953). T 19661/B60. SArk.

Jatkosodan jälkeen Sotavankileiri N:o 3:ssa palvelut John Johansson antoi ilmi joitain sotavankeihin kohdistuneita mielivaltaisuuksia. Hänen mukaansa kesällä 1942 sotamies Himanka ampui kolme sotavankia konepistoolilla ilman sen kummempaa syytä ja sotamies Särkinen löi useasti piiskalla heikkokuntoisia upseerivankeja, koska nämä eivät menneet saunaan riittävän nopeasti. Hän oli myös kuullut, että korpraali Urbanovitsh ja alikersantti Tamminen olivat lyöneet useita sotavankeja kepillä ja nyrkillä.¹⁵⁵ Erään upseerisotavangin päiväkirjamerkintöjen mukaan politrukkeja kohdeltiin sotavankeina yleisestikin hyvin julmasti ja heitä lyötiin enemmän kuin muita.¹⁵⁶

Joidenkin poliittisten sekä upseerisotavankien kohtalona oli joutua luovutetuksi Saksaan. Saksasta haluttiin tuoda Suomeen saksalaisten ottamia suomensukuisia sotavankeja. Laineen mukaan aloite tehtiin Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunnalta ja tarkoituksena oli asuttaa saaduilla heimovangeilla vallattua Itä-Karjalaa. Vuoden 1943 loppuun mennessä saksalaisille oli luovutettu kaikkiaan 2661 sotavankia ja saksalaisilta otettu vastaan 2181 vankia. Tämän jälkeen vaihdettiin vielä joitain pieniä eriä.¹⁵⁷ Kujansuun mukaan suomalaiset luovuttivat vangitsemistaan 140 politrukista 118 saksalaisille, vaikka oli varsin todennäköistä, etteivät politrukit ja komissaarit saaneet saksalaisten leireillä sotavangin asemaa ja oikeuksia.¹⁵⁸ Streimin mukaan puna-armeijan poliittisia virkamiehiä ja komissaareja pidettiin Saksassa erittäin vaarallisina bolshevismien ”kantajina.” Komissaareille ei tullut antaa sotavangin oikeuksia eikä siis myöskään sotavangille kuuluvaa kohtelua. Heidät tuli Wehrmachtin ohjeiden mukaan erottaa muista sotavangeista ja luovuttaa SS:n joukoille. Missä luovuttaminen ei ollut mahdollista, tuli heidät ampua.¹⁵⁹ Streit mukaan saksalaisten ottamien neuvostoliittolaisten sotavankien kohtelua koskevissa ohjeissa sanottiin suoraan, ettei bolshevistisilla sotilailta ollut oikeutta tulla kohdelluksi Geneven sopimuksen mukaisesti, eikä heidän kohtelunsa siis tullut olla samanlaista kuin kunniallisten sotilaiden.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Sv.leirien tutkimuskeskus ilm.pvk. n:o 1359-1362, 16.5.1945. T 16064. SArk.

¹⁵⁶ Otteita promemoriasta keväällä 1942 koskien neuvostoliittolaisten upseerivankien kohtelua, promemoria n:o 3 26.5.1942. Kokoelma 4: II/11. ka.

¹⁵⁷ Laine 1982, s. 147-153.

¹⁵⁸ Kujansuu 1999, s. 197.

¹⁵⁹ Streim 1982, s. 27-28.

¹⁶⁰ Streit 1978, s. 181.

2.5. Heimosotavangit ja vähemmistökansallisuudet

Vähemmistökansallisuuksiin kuuluvien sotavankien erottaminen ns. isovenäläisistä sotavangeista oli tuttua jo talvisodan ajalta. Tällöin vähemmistökansallisuudet jaoteltiin tosin vain kolmeen ryhmään: inkeriläiset ja karjalaiset, ukrainalaiset sekä muut vähemmistökansallisuuksiin kuuluneet sotavangit. Jatkosodan aikana erilaisia vähemmistökansalaisryhmiä erotettiin lähes 90. Hanskin mukaan tähän vaikuttivat ennen kaikkea kuulustukselliset syyt, sillä näin vähemmistökansallisuuksiin kuuluneiden kuulustelun toivottiin helpottuvan ja he kertoisivat asioista enemmän. Tarkoituksena oli saada tietoja vähemmistökansallisuuksien oloista ja kohtelusta Neuvostoliitossa, jota voitiin sitten käyttää hyväksi propagandassa.¹⁶¹ Pietola huomauttaa yksioikoisesti, että pääesikunnan tiedot vähemmistökansallisuuksien oloista Neuvostoliitossa olivat kuitenkin puutteelliset ja ettei siellä harjoitettu sortotoimia vähemmistökansallisuuksia kohtaan.¹⁶² Suomessa tiedettiin kuitenkin jo 1930-luvulla hyvin mm. Karjalan suomalaisten kohtalosta joutua pakkosiirretyksi alkuperäisiltä asuinsijoiltaan Stalinin puhdistusten seurauksena.

Puna-armeijan suomenheimoiset sotavangit olivat alusta lähtien muista vangeista poikkeavassa erityisasemassa jatkosodan sotilaallisten ja poliittisten tavoitteiden vuoksi. Kotijoukkojen esikunta sai 19.9.1941 käskyn perustaa suomenheimoisille sotavangeille oma leiri, joka perustettiin Savonlinnan lähelle Aholahteen (Sotavankileiri N:o 21). Sinne määrättiin koottavaksi Itä-Karjalasta, Inkeristä, Vihosta sekä Tverin ja Novgorodin alueilta kotoisin olevat, ainakin auttavasti suomea puhuvat sotavangit. Kaukaisempien sukulaiskansojen edustajia ei leirille hyväksytty, eikä myöskään poliittista henkilöstöä, josta tosin hieman "lipsuttiin." Myös Suomesta Venäjälle (Neuvostoliittoon) muuttaneita kohtaan tunnettiin epäluuloa.¹⁶³

Sotavankileirissä N:o 21 oli tarkoitus muokata heimosotavankien mielialat Suomelle myötämielisiksi ja tästä syystä leirin olosuhteet olivat huomattavasti paremmat kuin venäläisvankien leirien. Tämän johdosta kuolleisuus heimosotavankien leirillä jäi erittäin

¹⁶¹ Hanski 1990, s. 87.

¹⁶² Pietola 1987, s. 69-70.

¹⁶³ Syrjä 1991, s. 47-48, Pietola 1987, s. 51.

pieneksi, "suurena kuolonvuonna" 1942 leirin kuolleisuusprosentti oli alle yhden.¹⁶⁴ Vaatetus ja ruoka olivat parempaa kuin sotavankileireillä yleensä. Silti eversti Spåre ehdotti tarkastusraportissaan 15.4.1942 muona-annosten lisäämistä, koska näytti siltä, etteivät vangit vahvistuneet leirillä saamallaan annoksilla. Sen sijaan maalaistaloissa työskennelleet olivat lihoneet. Spåre yhtyi myös leirin päällikön ehdotukseen siitä, että sotavangit saisivat käydä sotilaskodissa päällikön määrääminä päivinä ja aikoina. Tällöin heille voitaisiin valtion kustannuksella tarjota kahvia tai virvokkeita. Tämänkin toivottiin auttavan heimovankien mielialojen kääntämisessä Suomelle myötämieliseen suuntaan.¹⁶⁵

Heimosotavankien valistustyö tuli Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunnan vastuulle, jotta koko itäkarjalaisväestön kasvatustyö hoitui samojen tavoitteiden puitteissa. Opetus Sotavankileiri N:o 21:ssä oli ajoittain tarkoin ohjelmoitua ja se oli laadittu viikkosuunnitelmien mukaisesti. Varsinaisina opetusaineina olivat Suomen maantieto, historia, kansalaistieto, kirjallisuus sekä laskento, uskonto ja ohjelmanmukaiset keskustelutunnit. Tavoitteena oli Suomi-tuntemuksen lisääminen ja suomalaiskansallisten mielialojen herättäminen. Valistustoiminta kuitenkin keskeytyi vuoden 1942 loppupuolella opetuksen järjestämisessä koettujen ongelmien takia.¹⁶⁶ Kasvatusohjelmaan kuului myös heimovankien työskentely leirin ulkopuolella, joka mahdollisti kosketukset siviiliväestöön. Heimosotavankia työskenteli mm. Savonlinnan kaupungin sähkölaitoksella, jolloin he myös asuivat leirin ulkopuolella.¹⁶⁷

Olosuhteet heimosotavankien leirillä näyttävätkin olleen vankien mieleen, sillä karkaamishalukkuutta ei juuri ollut. Eversti Spåren tarkastuskertomuksen 25.9.1942 mukaan leirille tilataan karkurikortteja, vaikka niitä ei oltukaan vielä tarvittu. Rangaistusten merkitsemisestä sotavankikortteihin oli annettu määräys, mutta rangaistuksiakaan ei ollut vielä tarvinnut antaa. Sen sijaan Sotavankileiri N:o 24:ssä, joka oli ns. kurileiri, rangaistukset merkittiin sotavankikortteihin kiinnitetyille irtolehdisteille, "koska eivät tällä leirillä mahdu sotavankikorteissa 'huomautuksia' varten varatulle paikalle."¹⁶⁸ Sotavankikomendantin esikunnan

¹⁶⁴ Syrjä 1991, s. 48.

¹⁶⁵ Pietola 1987, s. 53-56. (Eversti Spåren tarkastuskertomus 15.4.1942).

¹⁶⁶ Laine 1982, s. 200-201.

¹⁶⁷ Syrjä 1991, s. 48.

¹⁶⁸ P.M. N:o 25, ev. Spåren tarkastuskertomus 25.9.1942. T 19654/F5. SARk.

selvityselimen selvityksen mukaan Sotavankileiri N:o 21:ssä ei myöskään ammuttu yhtään sotavankia jatkosodan aikana.¹⁶⁹ Joitain rangaistusmerkintöjä heimosotavankien suhteenkin toki löytyy, varsinkin jatkosodan loppupuolelta. Esimerkiksi 19.6.1944 sotavankikomentaja käski rankaisemaan Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:ssa ollutta heimosotavanki Prohorovia karkaamisesta 20 raipaniskulla sekä passittamaan tämän Sotavankileiri N:o 24:än. Samoin heimosotavangit Godijev sekä Lemetti saivat kumpikin rangaistukseksi elokuussa 1944 15 raipaniskua Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:ssa.¹⁷⁰ Sotavankileiri N:o 21:ssä ei ilmeisesti sattunut heimosotavankien pahoinpitelyjä, mutta jotkut kouluttajat tuntuivat nauttineen heimosotavankien simputtamisesta ja nälvimisestä, kuten Syrjän haastattelema inkeriläinen sotavanki, Matti Toivonen, kertoi.¹⁷¹

Jatkosodan alussa syntyi ajatus heimosotavankien käyttämisestä taistelutehtävissä Neuvostoliittoa vastaan, jota Päämaja aluksi vastusti (erityisesti kenraali Airo), koska se oli kansainvälisten sotavankisopimusten vastaista.¹⁷² Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907 ja Geneven sotavankisopimus vuodelta 1929 eivät sisällä suoraa kieltoa sotavankien “värväämisestä” vangitsijavaltion riveihin, mutta selvästi sellainen on sopimusten hengen vastaista, koska sotavankien käyttäminen töissä, jotka liittyivät suoraan sodankäyntiin oli ehdottomasti kielletty.¹⁷³ Suomessa annettiin kuitenkin määräys 12.11.1942 heimosotavangeista muodostettavan Heimopataljoona 3:n perustamisesta ja sen määrävahvuudeksi oli suunniteltu 865. Vahvuus nousi kuitenkin suuremmaksi ja yleisesti esiintyy kaksi vahvuuslukua: 1070 ja 1115. Heimopataljoona 3:n taistelijat pyrittiin valitsemaan huolella ja heidän luotettavuutensa tarkistettiin. He joutuivat allekirjoittamaan palvelussitoumuksen, jossa ilmoittivat vapaaehtoisuutensa palvellakseen Puolustusvoimissa ehdolla, että heidät vapautettiin sotavankeudesta.¹⁷⁴ Lisäksi heille luvattiin antaa Suomen kansalaisuus sodan jälkeen sekä

¹⁶⁹ Sotavankeudessa ammutut (tilasto vuodelta 1953). T 19661/B60. SArk.

¹⁷⁰ PM Sv.kom.E N:o 3866/Sv.1/sal. 19.6.1944, N:o 5296/Sv.1/sal. 11.8.1944, N:o 5506/Sv.1/sal. 17.8.1944. T 19656/F3-F4. SArk.

¹⁷¹ Syrjä 1991, s. 61.

¹⁷² Syrjä 1991, s. 52.

¹⁷³ Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 6. artikla, Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 31.artikla.

¹⁷⁴ Seppälä 1991, s. 247, Syrjä 1991, s. 50-51. Muita heimokansalaisista koottuja taistelujoukkoja olivat Suomessa asuneista heimokansalaisista kootut Vienan ja Aunuksen heimosoturipataljoonat, joista muodostettiin rintamalla ns. Prikaati K. Erillinen pataljoona

luvattiin olla palauttamatta vasten tahtoaan takaisin Neuvostoliittoon.¹⁷⁵ Näitä lupauksia ei sittemmin pystytty pitämään.

Heimopataljoona 3:n toimintaa leimasi Seppälän mukaan koko sen olemassaolon ajan epäluotettavuus ja karkureita oli paljon. Karkureista ammuttiin Seppälän mukaan 3 ja 17 tuomittiin kuritushuoneeseen. Neljä loikkasi puna-armeijan puolelle.¹⁷⁶ Joukon poliittinen luotettavuus olikin osin epävarmalla pohjalla, sillä Syrjän mukaan mukana oli valintamenettelystä huolimatta poliittisesti arvaamattomia henkilöitä, kuten kommunistisiin nuorisjärjestöihin kuuluneita, jopa varsinaisia kommunistipuolueen jäseniä. Lisäksi mukana oli yksi politrukki sekä ns. "loikkarikommunisteja." Myös joukossa olleet puna-armeijan upseerit koettiin arvaamattomiksi. Suurin osa oli kuitenkin inkeriläissyntyisiä (39,5%) sekä aunuksenkarjalaisia (35,5%. Laskentahetki syksyllä 1942, kokonaisvahvuuden ollessa 1070).¹⁷⁷

Kaiken kaikkiaan suomalaiset ottivat jatkosodan aikana vajaat 10 000 Neuvostoliiton vähemmistökansallisuuksiin tai muihin kuin venäläisiin kansoihin kuulunutta sotavankia. Heinäkuussa 1943 laaditun vähemmistökansallisuusjaottelun mukaan tällaisia sotavankeja oli yhteensä 9488, joista slaavilaisia (mm. ukrainalaisia, valkovenäläisiä, puolalaisia) 4815, turkotataarilaisia (mm. kirgiisejä, mongoleja, turkmenistanilaisia jne.) 1666, suomalais-ugrilaisia 2538, kaukaasialaisia (mm. gruusialaisia, armenialaisia) 151 ja muita (mm. espanjalaisia, tshekkejä, romanialaisia, bulgarialaisia, kreikkalaisia jne.) 318.¹⁷⁸

2.6. Partisaanit ja vakoojat

Partisaanit ja vakoojat olivat sotavangin määritelmän kannalta ongelmallisia, sillä he eivät aina täyttäneet lailliselle taistelijalle asetettuja vaatimuksia, jolloin oli oikeus tulla kohdelluksi sotavankina. Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907 määritteli

6 muodostettiin joulukuussa 1943 saksalaisten Itä-Pataljoona 664:stä luovuttamista inkeriläisistä. Virolaisista vapaaehtoisista muodostettiin 18.2.1944 Jalkaväkirykmentti 200. (Seppälä 1991, s. 247-248; Syrjä 1991, s. 24).

¹⁷⁵ Syrjä 1991, s. 62.

¹⁷⁶ Seppälä 1991, s. 247.

¹⁷⁷ Syrjä 1991, s. 56, 71.

¹⁷⁸ Kotij.E. N:o 2721.Järj.lb.sal. 15.7.1943. T 19661/B60. SArk.

vakoojaksi henkilön, joka “toimien salaa tai väärillä tekosyillä kerää tai koettaa kerätä tietoja sodankävijän toiminta-alueelta, aikoen antaa ne vastapuolelle.” Sen sijaan sotilashenkilöitä, jotka ilman valepukua tunkeutuivat vihollisen alueelle hankkiakseen tietoja, ei tullut käsitellä vakoojina. Vakoojana ei saanut myöskään pitää sotilas- tai siviilihenkilöä, jolle oli annettu tehtäväksi lähettää sanomia joko omalle tai vihollisarmeijalle, kunhan he suorittivat tehtävänsä julkisesti.¹⁷⁹

Jatkosodan aikana Suomeen pudotetut ns. desantit käsitettiin yleensä ilman muuta vakoojiksi. Monet heistä joutuivat lähes välittömästi pudotuksen jälkeen vangeiksi tai saivat surmansa tulitaistelussa. Vangitut tuomittiin usein kuolemaan, mutta ei aina. Venäläisessä sotilaspuvussa pidätetyillä desanteilla, kuten partisaaneillakin, oli hyvät mahdollisuudet tulla kohdelluksi sotavankina ja tulla tuomituksi lievemmin kuin sellaiset, jotka tavattiin siviilivaatteissa tai suomalaisen taikka saksalaiseen sotilaspukuun pukeutuneina.¹⁸⁰

Pietolan mukaan suomalaisten vangiksi saatuja suomalaisia tai karjalaisia, jotka oli lähetetty Suomeen vakoilu-, tiedustelu-, tai tuhoamistehtäviin, odotti “varsin yksiselitteinen teloitustuomio.” Tämä oli Pietolan mukaan seurausta saksalaisten harjoittamasta julmuudesta karjalaista väestöä kohtaan, joka yhdistettiin sota-aikana suomalaisiin miehitysjoukkoihin sekä sotavankileirien henkilökuntaan.¹⁸¹ Näin yksiselitteinen asia ei sentään ollut, eikä kaikkia desanteja tai partisaaneja tuomittu kuolemanrangaistukseen. Saksalaiset tosin kohtelivat julmasti neuvostopartisaaneja, mutta tuskin suomalaiset heistä suuressa määrin mallia ottivat. Streimin mukaan partisaanit olivat saksalaisille komissaarien ohella mitä suurimpia rikollisia ja kohtelun tuli olla sen mukaista.¹⁸² Partisaanit koettiin erittäin vaarallisiksi ja sen takia heihin tuli saksalaisten ohjeiden mukaan suhtautua äärimmäisellä ankaruudella. Tämä tarkoitti yleensä ampumista. Streit käyttää esimerkkinä tapausta eräältä saksalaiselta partisaaneille tarkoitettulta leiriltä, jossa yhden kuukauden aikana ammuttiin leirin 10 940 vangista 10 431.¹⁸³

¹⁷⁹ Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 29. artikla.

¹⁸⁰ Hanski 1990, s. 29-30.

¹⁸¹ Pietola 1987, s. 175-176.

¹⁸² Streim 1982, s. 27.

¹⁸³ Streit 1978, s. 107.

Jukka Lindstedtin mukaan Suomessa vuosina 1939–1946 kuolemaantuomittujen rikoksista kolme neljästä tapauksesta koski vakoilua tai vastaavaa tekoa. Tuomituista 71 % (482) ja teloitetuista 78 % (410) oli syyllistynyt vakoiluun tai siihen rinnastettavaan rikokseen. Jatkosodan aikana tuomittiin kuolemanrangaistukseen vakoilusta tai Neuvostoliiton kansalaisen sotapetoksesta yhteensä 456 henkilöä, kun tuomittuja oli vastaavana aikana yhteensä 637. Yleensäkin ylivoimainen enemmistö kuolemaantuomituista ja varsinkin teloitetuista oli Neuvostoliiton kansalaisia, 1939–1946 tuomituista 76,7 % ja teloitetuista 83,9 %. Varsinaisista sotavangin tekemistä rikoksista tuomittiin eri oikeusasteissa kuolemanrangaistukseen jatkosodan aikana yhteensä 29 henkilöä.¹⁸⁴

Aina ei vakoilustakaan seurannut kuolemantuomiota. Esimerkiksi 3.2.1943 tuomitsi Itä-Karjalan sotilashallinnon kenttäoikeus puna-armeijan kersantin Pavel Jegorinpoika Gagarinin vakoilusta elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen. Gagarin oli syyskuun alussa 1942 vakoillut sotatoimialueella suomalaisen sotilaspukuun pukeutuneena.¹⁸⁵ Sen sijaan VII Armeijakunnan esikunnan kenttäoikeus tuomitsi 28.11.1941 selluloosamestari Gawrilovin, räätäli Komkovin, rakennusteknikko Burtsevskin, latoja Shibajeffin, palokuntalainen Burshkovin sekä kirjanpitäjä Shlunkinin kuolemanrangaistukseen vakoilusta. He olivat elo-, syys-, ja lokakuussa tulleet siviilipukuisina sotatoimialueelle hävittääkseen ja tuhotakseen sotaväelle tarpeellisia kulkuneuvoja ja muuta sotakalustoa.¹⁸⁶

2.7. Naissotavangit

Haagin vuoden 1907 sopimus ei puuttunut millään tavalla naisten asemaan sotavankeina, mutta Geneven sopimus vuodelta 1929 velvoitti kohtelevaan naissotavankeja kaikella kunnioituksella heidän sukupuoltaan kohtaan ja salli sukupuolen perusteella määräytyvän erityiskohtelun.¹⁸⁷ Naissotavankien kohtelu näyttääkin olleen Suomessa kansainvälisten sopimusten ja yleisen tapaoikeuden mukaista. Naissotavangit eristettiin omiin parakkeihinsa miessotavangeista ja heille

¹⁸⁴ Lindstedt 1999, s. 201-203.

¹⁸⁵ Ilmoitus oikeudenkäynneistä, Itä-karjalan sotilashallinnon KeO 3.2.1943. T 16063. SArk.

¹⁸⁶ Oikeusministeriö sotarikosasiainosasto N:o 48 12.3.1945, VII AKE:n KeO 28.11.1941. T 16063. SArk.

¹⁸⁷ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 3. ja 4. artikla.

oli järjestetty myös naisvartijoita. Naissotavangit eivät myöskään joutuneet raskaisiin töihin, vaan työskentelivät useimmiten leirillään pesutuvassa, keittiössä, sairastuvassa tai räätälinverstaassa ja tekivät muita tämän kaltaisia töitä. Hanskin mukaan myös naisia kohdannut kurinpitojärjestelmä oli miessotavankeja lievempi.¹⁸⁸ 10.12.1942 määrättiin erikseen, että ruumiinrangaistuksen (raipparangaistuksen) käyttäminen naissotavankeja kurinpidollisesti rankaistaessa oli kiellettyä.¹⁸⁹ Hanskin mukaan Suomessa oli talvisodan aikana kaksi ja jatkosodan aikana 194 naispuolista sotavankia, mutta Sotavankikomentajan selvityselimen tilastojen mukaan naissotavankeja oli 15.10.1944 yhteensä 196 ja lisäksi kaksi tyttölasta. 15.10.-4.12.1944 välisenä aikana naissotavankeja oli kuitenkin luovutettu Neuvostoliittoon 204 ja lisäksi kaksi tyttölasta. Neuvostoliitolla oli vastaavasti talvisodan aikana kaksi ja jatkosodan aikana kuusi suomalaisnaista sotavankeina. Hanskin mukaan naissotavankien kohtelu Neuvostoliitossa oli samanlaista kuin naissotavankien kohtelu Suomessa.¹⁹⁰

Suomessa jatkosodan aikana olleiden naissotavankien asema on lähes täysin tutkimatta, eikä esimerkiksi mahdollisista raiskaustapauksista ole tietoja, tosin jos niitä olisi ollut, olisivat ne luultavimmin tulleet esille jatkosodan päätyttyä, kuten muutkin sotavankeihin kohdistuneet rikokset. Ja ainakin Sotavankien järjestelyleiri N:o 1:ssä naisilla oli naisvartijat, sillä ylivartijatar ja naisvartijat saivat huomautuksen, koska naissotavangit olivat 6.10.1942 viettäneet bolshevismiin vuosipäivää laulaen poliittisia lauluja.¹⁹¹ Elokuussa 1944 Miehikkälän keskitysleirin päällikön käskettiin lähettää kaksi naisvartijaa Sotavankileiri N:o 7:ään vartioimaan uusien sotavankien osastossa olleita naisvankeja.¹⁹² Sen sijaan Sotavankileiri N:o 3:ssa vartijoiden kiinnostus naissotavankeja kohtaan aiheutti toisinaan ongelmia. Leirin päällikkö, luutnantti Holopainen, olikin mm. 1.10.1943 rankaissut sotamies Böhmiä neljällä vuorokaudella yksinkertaista arestia palvelusvelvollisuudella naisvangin hyväilemisestä syyskuussa 1943. Helmikuussa 1944 korpraali Lajasta oli rankaistu 20 vuorokaudella yksinkertaista arestia luvattomasta seurustelemisesta naissotavangin kanssa tammikuussa 1944. Sotavankileiri N:o

¹⁸⁸ Hanski 1990, s. 82.

¹⁸⁹ PM järjestelyosasto N:o 1287/Järj.4/sal. 10.12.1942. T 19654/F3-F4. SArk.

¹⁹⁰ Tilastoja sotavangeista (vuodelta 1953). T 19661/B60. SArk. Hanski 1990, s. 82.

¹⁹¹ Läntisen piirin sotavankien apulaistarkastajan, ev.luutn. Waldemar Spären tarkastuskertomus n:o 8, 5.-9.10.1942. T 19654/F5. SArk.

¹⁹² PM Sv.kom.E N:o 5870/Sv.1/sal. 28.8.1944. T 19656/F11-F12. SArk.

3:ssa käytettiin myös naisvartijoita, koska siirroissa mainittiin 2.8.1943 saapuneeksi Kotijoukkojen esikunnasta naisvartija Anna Öyry.¹⁹³ Naisvartijoiden käyttöä sotavankien vartioinnissa ei ilmeisesti oltu sodan alussa ajateltu, koska järjestelyosaston käskyssä 18.11.1941 mainittiin, että naista ei saa asettaa sotavankien vartijaksi.¹⁹⁴

Naissotavankien sotavankeudessa synnyttämistä lapsista on joitain tietoja ja palautusten yhteydessä luovutettiin kaksikin tyttölasta. Eversti Malm mainitsee tarkastuskertomuksessaan 17.9.1943, että Sotavankileiri N:o 3:ssa on yksi synnyttävä naissotavanki siirretty leiriltä sairaalaan.¹⁹⁵ Kertomuksesta ei kuitenkaan ilmene oliko nainen tullut raskaaksi ennen vai jälkeen vangitsemisensa. Sotavankileiri N:o 3:n päävartiokirjojen mukaan leirillä olivat mainitut kaksi tyttölasta.¹⁹⁶

Sodan aikana SKP:n julkaisema Sosialismin Airut kertoi kesäkuussa 1942, kuinka Kannaksella vangiksi saatu "naispuna-armeijalainen" häväistiin ja hänestä otettiin alastonkuvia, joita sitten myytiin sotilaille.¹⁹⁷ Tällainen lienee ollut todellinen poikkeustapaus, jos on todella tapahtunutkaan. Eräs Sortavalan suunnalla taistellut suomalainen sotilas kertoo, kuinka ensimmäisiä vangiksi saatuja naissotilaita tarkasteltiin ja hämmästeltiin: "Tuo se on voinut tappaa monta meikäläistä. Ei ole pojat hassumman näköinen. Kun pääsisi lähitaisteluun..."¹⁹⁸ Uusi Suomi uutisoi 31.8.1941 "suurena" uutisena erään rykmentin saamasta ensimmäisestä naisvangista. TK-kirjeenvaihtaja Klaus Vartiovaaran mukaan tapaus oli erikoinen. Naissotavanki oli upseeri, 21-vuotias ukrainalainen neitonen, joka oli joutunut rintamalle vastoin tahtoaan. Vangin mukaan suomalaiset kohtelivat erityisesti naissotavankeja epäinhimillisen julmasti, mutta "purskahtaa itkuun ja sopertaa kiitoksensa, kun häneltä kysytään kohtelusta ja sanoo, että koko komppania antautuisi, jos tietäisi miten suomalaiset vankeihin suhtautuvat."¹⁹⁹ Kaiken kaikkiaan naisten olosuhteet sotavankeina ovat olleet hyvät, josta kertoo myös everstiluutnantti Waldemar

¹⁹³ Sv.leiri N:o 3:n rangaistuspäiväkirja 2. T 19666/4. Sv.leiri N:o 3 n:o 1224/I/2b. 31.8.1943, päiväkäsky n:o 7/43. Kotij.E sotavankitoimisto/Eb5. SArk. Ks. myös Kujansuu 1999, s. 85.

¹⁹⁴ PM järjestelyosasto N:o 2059/Järj.2/sal. 18.11.1941. T 19653/5-6. SArk.

¹⁹⁵ PM Sv.kom.E N:o 75/Sv.1/sal. 17.9.1943. T 19655/D1-D7. SArk.

¹⁹⁶ Sv.leiri N:o 3:n päävartiokirjat 1941-1944. T 19666/7. SArk.

¹⁹⁷ Sosialismin Airut n:o (puuttuu), kesäkuu 1942. Kokoelma 4: III/13. ka.

¹⁹⁸ Eräsaari 1994, s. 435-436.

¹⁹⁹ US N:o 235, 31.8.1941. "Rykmentin ensimmäinen naisvanki." JYK 3220.

Spåren tarkastuskertomus Sotavankileiri N:o 1:ltä: "Kaikkein parhain olo oli Karvialta muutetuilla naissotavangeilla (yht. 124). Hirsiset asunnot, korkeat valoivat huoneet, joissa paperiverhot ja kukkia." Leirin saunakin oli jaettu kahtia mies- ja naissotavankeja varten.²⁰⁰

* * * *

Jatkosodan aikaisen sotavankien hoidon ja kohtelun taustalla vaikuttaneiden tekijöiden joukko on siis hyvin moninainen, eikä yhden tai kahden tekijän perusteella voi vetää kovinkaan suuria johtopäätöksiä siitä, oliko kohtelu hyvää vai huonoa. Jatkosodan aikaiseen neuvostoliittolaisten sotavankien kohteluun vaikuttivat Suomessa mm. jatkosodan aiheuttamat erityisolosuhteet, kuten huono elintarviketilanne, sotavankien odotettua suurempi määrä, miehistön puute sotavankileireillä sekä pitkään jatkunut sota. Kaikki ovat osaltaan olleet vaikuttamassa myös sotavankeihin kohdistuneisiin kurinpitotoimiin sekä mielivaltaisuuksiin. Huono elintarviketilanne aiheutti varmasti osaltaan sen, että joissain paikoissa sotavankien lähetyksistä varastettiin muonaa ym. Sotavankien suuren määrän pitäminen kurissa vajaalukuisen vartiomiestien voimin saattoi puolestaan aiheuttaa ankarimpien kurinpitomenetelmien käyttöä ja jopa ylilyöntejä sekä mielivaltaisuuksia. Pitkään jatkunut sota aiheutti turhautuneisuutta ja pikästyksiä, mikä osaltaan vaikutti sotavankien saamaan kohteluun, sillä heihin oli helppo purkaa omaa ahdistuneisuuttaan. Toisaalta pitkään jatkunut sota johti vankien ja vartiomiestien ystävyysuhteiden muodostumiseen, joka koettiin aika suureksi ongelmaksi jatkosodan aikana. Tämän takia vartiomiestien vaihtuvuus oli leireillä verrattain suurta.

Muita sotavankien kohteluun vaikuttaneita tekijöitä olivat mm. vartija-aines, vartiomiestien alkoholin käyttö sekä joissain tapauksissa välinpitämättömyys tehtäviensä hoitamisesta, ja joidenkin sotavankileirien päällystön kuuluneiden kyvyttömyys hoitaa tehtäviään. Vartiomiestissä palveli paikoin pahoin haavoittuneita sotilaita ja jopa mielisairauksista ja hermostollisista vioista kärsineitä sotilaita, joka on osaltaan vaikuttanut sotavankien saamaan kohteluun ja sotavankiasioiden hoitoon. Päällystön kyvyttömyys tai välinpitämättömyys asioidensa hoitamiseen johti joissain tapauksissa ylilyönteihin rangaistusmenetelmissä sekä

²⁰⁰ Läntisen piirin sotavankien apulaistarkastaja ev.luutn. Waldemar Spåren tarkastuskertomus n:o 8, 5.-9.10.1942. T 19654/F5. SArk.

valvonnan puutteeseen, joka mahdollisti mielivaltaisuuksien esiintymisen. Kävi myös ilmi, että paikka paikoin jatkosodan alkupuolella sotavankien kohtelusta ja käsittelystä annettuihin ohjeisiin suhtauduttiin välinpitämättömästi, jolloin epäkohtia varmasti esiintyi. On tietenkin muistettava, että suurin osa sotavankimuodostelmien henkilöstöstä selviytyi tehtävistään kunnialla ja vastuuntunnolla.

Jatkosodan kulku ja Suomen sotilaallinen asema vaikutti osaltaan vankien kohteluun ainakin sikäli, että ylimpien sotilasviranomaisten valvonta oli heikkoa erityisesti hyökkäysvaiheen aikana ja sotavankiorganisaatio muutenkin valmistautumaton suuren vankimäärän käsittelyyn. Asemasodan myötä sotavankien käsittelyyn kiinnitettiin entistä enemmän huomiota ja epäkohtia pyrittiin korjaamaan, koska sota ei päättynytään niin pian kuin ensin ajateltiin. Valvonnan tehostuminen vähensi osaltaan mielivaltaa ja tehosti kurinpitäjärjestelmän toimintaa annettujen määräysten puitteissa. Jatkosodan kääntyminen tappiolliseksi vaikutti enenevässä määrin sotavankien olojen parantamiseen. Muita sotavankien kohteluun vaikuttaneita tekijöitä olivat mm. viholliskuvan vaikutus, "ryssäviha" ja kieliongelmat sekä jossain määrin myös heimoaate.

Sotavankien jatkosodan aikana suomalaisen yhteiskuntaan muodostama erilaisryhmä osoittautui hyvin heterogeeniseksi ja siitä eroteltiin monia erityisryhmiä, joiden kohtelu oli toisiinsa verrattuna erilaista riippuen siitä, mihin erityisryhmään sotavanki kuului. Kohtelun kannalta katsoen sotavangeista muodostui kuusi erityisryhmää: venäläiset sotavangit, upseerisotavangit, poliittiset sotavangit, heimosotavangit ja vähemmistökansallisuudet, partisaanit ja vakoojat sekä naissotavangit. Parhaimmassa asemassa olivat kohtelun suhteen heimosotavangit, jotka nauttivat huomattavia etuisuuksia verrattuna esim. venäläisiin sotavankeihin. Vakoojien kohtalona oli useimmiten tulla ammutuksi ja poliittiset sotavangit eristettiin tehokkaimmin leiriä ympäröineestä maailmasta. Naissotavankeja kohdeltiin heidän sukupuolensa edellyttämällä tavalla. Upseerisotavankien ja naissotavankien sekä sairaiden erottelu muista sotavangeista oli kansainvälisten sopimustenkin mukaan sallittua, mutta niiden valossa laitonta oli sotavankien jaottelu poliittisten mielipiteiden tai rodun ja kansallisuuden perusteella.

3. Kurinpidolliset toimenpiteet

3.1. Kansainväliset määräykset

Yleisesti ottaen jostakin rikollisesta teosta annetulla rangaistuksella pyritään jonkinlaiseen parantavaan tai kasvattavaan vaikutukseen. Teon rangaistuksen tarkoitus jakautuu kahteen ryhmään: sovitusteoria ja preventio- eli relatiivinen teoria. Sovitusteorian mukaan rangaistuksen oikeutus on tehty teko ja rangaistuksen on tarkoitus olla sen oikeudenmukainen sovitus. Sovitusteoria ei sovellu sotavankien rankaisemiseen, koska sotavankeus on ohimenevä olotila ja sotavangit palautetaan sodan päätyttyä kotimaahansa. Rautapään mukaan sotavankeja rankaistaessa voidaan rangaistuksen parantava ja kasvattava vaikutus jättää huomiotta ja keskittyä rangaistuksen yleisestävyyteen sekä pelottavan ja varoittavan vaikutuksen tavoitteluun. Sotavankien rankaisemisessa tulee siis kyseeseen preventioteoria, joka tähtää tulevaisuuteen. Rangaistuksen oikeutus on siinä, miten rankaisemisella voidaan vaikuttaa rikosentekijän ja muiden tulevaan käyttäytymiseen.²⁰¹

Kansainvälisten sotavankisopimusten kurinpitoa koskevat säännökset noudattelevat pääasiassa preventioteoriaa. Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907 ei juuri puuttunut sotavankeihin sovellettaviin kurinpitomenetelmiin. Se totesi vain, että sotavangit ovat niiden lakien, säännösten ja määräysten alaisia, jotka ovat voimassa vangitsijavaltion armeijassa. Tottelemattomuusrikokset oikeuttivat sopimuksen mukaan ryhtymään sotavankeihin nähden tarpeellisiin ankariin toimenpiteisiin. Lisäksi kiinni saadut sotavankikarkurit olivat kurinpitorangeistuksen alaisia. Sen sijaan karkaamisessa onnistuneita, mutta myöhemmin uudelleen vangittuja ei saanut edellisestä karkaamisestaan rankaista. Lisäksi Haagin sopimus määräsi, ettei verekseltään tavattua vakoilijaa saanut rankaista ilman edelläkäypää tuomiota. Jonkinlaisen rankaisemisen mahdollisuuden antaa ohjesäännön säännös siitä, että nimenanto ja arvoasteen ilmoittamisvelvollisuutta vastaan rikkova sotavanki tekee sen sillä uhalla, että häneltä saatetaan supistaa hänen vertaisilleen sotavangeille myönnettyjä etuja.²⁰² Tällaisenaan säännös jätti huomattavasti tulkinnanvaraa etujen supistamisen suhteen, samoin kuin tarpeellisiksi

²⁰¹ Lindstedt 1999, s. 451, 520. Rautapää 1945, s. 11-12.

²⁰² Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 8., 9. ja 30. artikla.

katsottujen ankarien toimenpiteiden suhteen.

Geneven sopimus sotavankien kohtelusta vuodelta 1929 sisälsi kokonaisen luvun (luku 3) määräyksiä sotavankeihin kohdistettavien rangaistusten ja oikeudenkäytön suhteen. Sopimuksen mukaan sotavangille ei saanut antaa muunlaista rangaistusta kuin annettiin vangitsijavaltion sotilaille samankaltaisista rikoksista. Ruumiilliset rangaistukset, sulkeminen pimeään huoneeseen ja yleensäkin kaikenlainen julmuus rangaistusten suhteen oli kiellettyä. Samoin oli kiellettyä antaa kollektiivisia rangaistuksia yksittäisen sotavangin rikkomuksesta. Rikoksista kuria ja järjestystä vastaan sekä karkaamisyrityksistä oli aloitettava tutkimukset välittömästi, sillä ns. tutkintavankeus piti sotavankien kohdalla rajata mahdollisimman lyhyeksi. Näin myös sotavangin joutuessa oikeuskäsittelyn alaiseksi. Sotilasarvon alentaminen ei ollut rangaistuksena mahdollinen vangitsijavaltion määräämänä.²⁰³

Geneven sopimus pyrki myös turvaamaan rangaistuksensa kärsineen sotavangin aseman määräämällä, että rangaistuksensa kärsinyttä sotavankia ei saanut kohdella eri tavalla kuin muita sotavankeja. Ainoastaan karkaamisyrityksestä rangaistuja sai laittaa erityisvalvontaan, mutta heidän kohtelunsa ei muuten saanut erota muiden sotavankien kohtelusta. Lisäksi upseerisotavankeja tai vastaavia ei saanut laittaa kärsimään rangaistustaan samaan tilaan alempien upseereiden tai miehistön kanssa. Sotavankia ei saanut rankaista samasta rikoksesta kuin kerran. Sotavangin palauttamista kotimaahansa ei saanut viivyttaa sillä perusteella, ettei hän ollut vielä kärsinyt saamaansa rangaistusta.²⁰⁴ Tällaisia yleisiä määräyksiä noudatettiin Suomessa hyvin. Karkaamiseen tai sen yritykseen syyllistyneet tosin siirrettiin todelliseen erityisvalvontaan Sotavankileiri N:o 24:ään, joka oli ns. kurileiri.

Karkaamisesta rankaiseminen on siinä mielessä mielenkiintoinen ilmiö, että kansainvälisten säännösten mukaan sotavangilla oli oikeus karata, kunhan sitä ei tehty laittomin keinoin, esimerkiksi vartiomiehen surmaamalla. "Laillisesta" karkaamisesta sai rankaista vain kurinpidollisin toimenpitein, samoin karkaamisessa avustaneita sotavankeja.²⁰⁵ Tälle kannalle

²⁰³ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 45.-47. ja 49. artikla.

²⁰⁴ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 47., 49. ja 53. artikla.

²⁰⁵ Kujansuu 1999, s. 180.

asettui myös luutnantti Reino Ellilä, joka toimi mm. Sotavankikomentajan esikunnan komento- ja järjestelyasiaintoimistossa oikeusupseerina²⁰⁶, kirjoituksessaan Suomen poliisilehdessä heinäkuussa 1942. Hän kuitenkin huomautti, että karkaaminen on valtakunnan turvallisuuden kannalta vakavin sotavangin tekemä rikos. "Sotavankikarkuri on ympäristölleen erittäin vaarallinen...koska sotavangilla on vihollismaan armeijan jäsenenä tarkoituksenaan saada aikaan mahdollisimman paljon tuhoa ja hävitystä...hänellä tällöin rikollisen bolsheviikkikomennon kasvattina onkin tarkoitus vain sabotaashitekojen suorittaminen." Tällöin sotavanki Ellilän mukaan syyllistyy useimmiten sotaväen rikoslain 64 §:n tarkoittamaan rikokseen, josta oli seurauksena kuolemanrangaistus. Ellilän mukaan karannut sotavanki oli saatava viipymättä kiinni, koska "nykyiset sotavankimme vielä ovat muulle maailmalle vieraan ja vihamielisen kommunistisen järjestelmän oppien kyllästyttämiä, useimmat heistä apaattisia ja petomaisia olentoja, ovat he myös siviiliväestölle erittäin vaarallisia raakuuksineen ja väkivallantekoineen." Ellilän mukaan sotavankikarkuria kiinni otettaessa olivat poliisiviranomaiset oikeutettuja käyttämään sen verran väkivaltaa sekä sellaisia voimakeinoja kuin oli tarpeen. Aseen käyttöön oli tarvittaessa turvauduttava, koska kysymyksessä oli ns. "julkisoikeudellinen hätävarjelutapaus." Ellilän mukaan "ne edut, joiden puolustamiseksi tällöin hätävarjelusoikeutta käytetään, ovat siksi suuriarvoiset, että niiden hyväksi saa uhrata vangittavan hengenkin."²⁰⁷

Sotavangit olivat siis kansainvälisten lakien mukaan vangitsijavaltion lakien ja määräysten alaisia, kuitenkin sillä edellytyksellä, että nämä lait ja määräykset vastasivat valtion sotavankien kohtelusta tekemiä sopimuksia. Suomalaisen järjestelmän mukaan Suomen solmimat valtiosopimukset eivät heti tulleet valtiota sisäisesti velvoittaviksi, vaan kansainvälisen oikeuden säännökset tuli sisällyttää Suomen sisäisiksi oikeusnormeiksi. Näin ollen kansainvälisten sotavankisopimusten tuli olla yhteensopivia sotaväen rikoslain kanssa, jotta ne olisivat velvoittaneet Suomea. Näin oli menetelty Haagin sopimuksen suhteen, mutta Geneven

²⁰⁶ PM Sv.kom.E N:o 48/Sv.1/sal. 15.9.1943. T 17763. SArk. Ellilä, Reino (1910-1980), varatuomari, professori. Ylempi oikeustutkinto 1935, lakitieteen kandidaatti 1936, lakitieteen tohtori 1949. Varatuomari 1938. Helsingin yliopiston rikosoikeuden professori 1960. Ylennetty kapteeniksi 1944. (Lähde: Suomen lakimiehet 1975. Hämeenlinna 1975).

²⁰⁷ Sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta. Suomen poliisilehti N:o 14, 15.7.1942. Luutnantti, lakitieteen kandidaatti Reino Ellilä. Valpo II, XXV E 7c/174. KA.

sotavankisopimusta ei ratifioitu, koska sitä ei saatu yhteensopivaksi sotaväen rikoslain kanssa.²⁰⁸

Suhtautuminen kansainvälisten sotavankisopimusten kurinpitoa koskeviin määräyksiin koettiin jatkosodan aikana ongelmalliseksi. Esimerkiksi Päämajan juristi, kapteeni Kekomäki katsoi, ettei Suomi ollut velvollinen noudattamaan Haagin tai Geneven sopimuksia, koska Neuvostoliitto ei ollut, suomalaisen tulkinnan mukaan, yhtynyt Haagin eikä Suomi Geneven sopimukseen. Kekomäki tarkasteli sotavankien kurinpitosääntöä kuitenkin kansainvälisiä sotavankisopimuksia vasten.²⁰⁹ Myös sotavankileirien kurinpitosäännön tarkistamisen yhteydessä elokuussa 1943 kenraalimajuri Isakson huomautti, ettei Haagin sopimus vastavuoroisuuden nojalla sitonut Suomea, koska Neuvostoliitto ei toiminut sopimuksen mukaisesti.²¹⁰ Eversti Malm ja everstiluutnantti Fabricius²¹¹ totesivat kuitenkin sodan jälkeen antamassaan selvityksessä, että sotavankien kurinpito ja oikeudenhoito oli järjestetty Haagin sopimuksen 8. artiklan nojalla Suomen tasavallan lakien, asetusten ja muiden laillisten määräysten mukaisesti.²¹² Käytännössä Suomen sotavankimuodostelmissa noudatetun kurinpitosäännön suhde kansainvälisiin sotavankisopimukseen muodostui ongelmalliseksi, koska niitä toisaalta pyrittiin noudattamaan ja toisaalta katsottiin, ettei Suomen tarvinnut niitä noudattaa. Sotavankiviranomaisten mukaan

²⁰⁸ Castrén 1959, s. 214, 198. Kujansuu 1999, s. 179. SRL:n (30.5.1919/71) säännösten soveltuvuutta sotavankien rankaisemiseen on pohtinut J. Rautapää kirjoituksessaan sotavankien rikosoikeudellisesta asemasta. Ks. Rautapää 1945, s. 5-11.

²⁰⁹ P.M. Sotavankien kurinpitosääntöehdotuksesta, kapt. P. Kekomäki 9.7.1941. T 19653/5-6. SArk. Kekomäki, Paavo (1900-1977), lakitieteen tohtori, oikeusneuvos. Filosofian kandidaatti 1921, maisteri 1923, ylempi oikeustutkinto 1925, lakitieteen kandidaatti 1928, lakitieteen tohtori 1933. Mm. korkeimman oikeuden ylimääräinen virkamies 1929, notaari 1930, nuorempi oikeussihteeri 1931 ja oikeusneuvos 1937. Päämajan juristi jatkosodan aikana. Sotaväen rikoslainsäädännön uudistamiskomitean puheenjohtaja 1945-48. Ylennetty majuriksi 1942, everstiluutnantiksi 1944. (Lähde: Suomen lakimiehet 1975. Hämeenlinna 1975).

²¹⁰ Muistio sv.leirien kurinpitosäännön tarkistamisesta, kenr.maj. S. Isakson 25.8.1943. T 19657/F 26. SArk.

²¹¹ Everstiluutnantti Fabricius, Woldemar Alfred Alexander (synt. 10.1.1895). Kävi Pietarhovin upseerikoulun ja palveli 28.12.1915 lähtien Narvskyn rykmentissä. Osallistui I. maailmansotaan Väinälinnan edustan taisteluissa 1916-17. Suomen armeijaan 26.6.1919. Palveli Tampereen rykmentissä 1919-22, Polkupyöräpataljoona 3:ssa 1922. Taistelukoulun komppaniapäällikkökurssi 1928. Jatkosodassa Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkönä 28.6.1942-17.9.1943 ja Sotavankikommentajan esikunnan esikuntapäällikkönä 17.9.1943-19.11.1944. (Lähde: Puolustusvoimiemme upseeristo ja virkamiehistö 1934. Helsinki 1933. Selostus sv.asioiden hoidosta Päämajassa, yhtymissä ja kotialueella. T 19662/D 1. SArk.)

²¹² PM Sv.kom.E N:o 8052/Sv.1/sal. 16.11.1944. T 19656/F 21. SArk.

kurinpitosääntö nojautui Haagin sopimukseen, joka antoi huomattavasti enemmän liikkumavaraa kurinpitomenetelmien suhteen kuin Geneven sopimus, jota noudatettiin Suomelle soveltuvien osin. Tämän takia sotavankeihin kohdistuneesta kurinpitojärjestelmästä muotoutui kansainvälisten sopimusten ja kotimaassa parhaaksi katsottujen menetelmien sekoitus.

3.2. Sotavankileirien kurinpitosääntö

Kansainvälisten sotavankisopimusten mukaan Suomessa olleiden sotavankien kurinpidossa ja rankaisemisessa olisi tullut noudattaa sotaväen rikoslakia sekä sotaväen järjestyssääntöä. Ne sisälsivät selkeät määräykset käytettävistä rangaistuksista sekä rankaisuvallasta. Sotaväen rikoslain mukaan "sotavanki, vihollisen vakoilija sekä sellainen ulkomaalainen, joka vieraiden valtojen käydessä sotaa, jossa Suomi on puolueeton, on tässä valtakunnassa pidätetty, on tekemästään rikoksesta niinkään tuomittava tämän lain mukaan, kun se rikoksen laatuun nähden on mahdollista."²¹³ Käytännössä sotavankileirien kurinpitosääntö kuitenkin osin poikkesi sotaväen rikoslain määräyksistä. Sotaväen rikoslaki sisälsi myös eräitä sotavankien rankaisemista koskevia pykäläiä, jotka olivat ristiriidassa Geneven sopimuksen 46. artiklan 1 kappaleen sekä 50. artiklan kanssa, jonka takia Suomi ei sopimusta ratifioinut.²¹⁴

Ensimmäinen sotavankileirien kurinpitosääntö annettiin 9.7.1941. Se määräsi sotavankien kurinpidollisen rankaisemisen ainoastaan sotavankileirien päälliköiden tehtäväksi. Rangaistavan syyllisyys tuli varmistaa ennen rangaistuksen määräämistä. Myös rangaistuspäiväkirjan pidosta annettiin määräys²¹⁵, mutta sotavankitarkastajat joutuivat useasti huomauttelemaan puutteellisuuksista rangaistusten merkitsemisessä. Suurimmasta osasta sotavankimuodostelmien arkistoja ei edes löydy merkintöjä rangaistuspäiväkirjan pidosta erityisesti vuoden 1941 ajalta. Huomionarvoista on sekin, että sodan jälkeen Sotavankileirien tutkimuskeskukselle lainattuja sotavankirangaistuspäiväkirjoja ei kaikkia enää Sota-arkistosta löydy, vaikka ne luovutuskirjelmien mukaan on sinne palautettu. Tämä poistaa osaltaan mahdollisuuden vertailla nais- ja miessotavankeihin kohdistettuja kurinpitotoimia, koska esimerkiksi Sotavankileiri N:o

²¹³ SRL 30.5.1919/71, 7§.

²¹⁴ Lindstedt 1999, s. 145.

²¹⁵ Sotavankileirien kurinpitosääntö, PM N:o 258/Järj.2/sal. 9.7.1941. T 19657/F 26. SArk.

1:n, 3:n ja Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:n, joissa naissotavankeja pääasiassa oli, sotavankirangaistuspäiväkirjoja ei enää löydy.²¹⁶ Kujansuu arvelee, että esimerkiksi Sotavankileiri N:o 1:n sotavankien rangaistuspöytäkirjat on sodan jälkeen luovutettu valvontakomissiolle.²¹⁷

Rankaisuvallan määrittelemisen sotavankeihin nähden oli jatkosodan alusta lähtien epämääräisellä pohjalla, vaikka ensimmäisessä kurinpitosäännössä se määrättiin sotavankileirien päälliköiden tehtäväksi. Kurinpitosäännön täydennykseksi määrättiin kuitenkin 5.8.1941, että myös sotavankileirin päällikön apulaisella, vartioston päälliköllä, vartiostoupseerilla sekä parakkiupseerilla oli valta rankaista järjestysrikkomuksiin syyllistyneitä sotavankeja, upseerivankeja lukuun ottamatta. Rangaistusten laatua oli kuitenkin leiripäälliköihin nähden rajattu. Sotavankileirien kurinpitosäännön edellyttämät rangaistukset olivat enimmäismääriä, joita sai käyttää vain sotavankileirin päällikkö.²¹⁸ Uusi kurinpitosääntö annettiin 11.3.1942 ja siinä rankaisuvallan omaavien määrää edelleen kasvatettiin. Nyt rankaisuvallaa sai myös erillisen työleirin tai työkomennuskunnan upseeri tai jopa vartiopäällikkönä toiminut aliupseeri, jos kyseistä sotavankimuodostelmaa ei oltu määrätty upseerin välittömään hoitoon. Jos tehtyä rikosta ei leirin päällikön mukaan voinut sovittaa kurinpitorangeistuksella, oli sotavanki määrättävä kenttäoikeudessa syytettäväksi. Kurinpitosääntö käski kuitenkin suosimaan kurinpitorangeistuksia rikoksissa, joista saisi vain vähäisen vapausrangaistuksen, koska useat vangit pitivät vankilaan joutumista vain etuna.²¹⁹

Rankaisuvallan laajentaminen ja moninaiset määräykset aiheuttivat väärinkäytöksiä ja väärinkäsityksiä erityisesti armeijakuntien alaisten sotavankimuodostelmien rangaistuskäytännöissä. Everstiluutnantti Björklund huomauttikin asiasta 20.10.1942 tarkastettuaan Kannaksen ryhmän esikunnan alaisia sotavankikomppanioita. Rankaisuoikeuksia oli ylitetty monessa paikassa, esimerkiksi Sotavankikomppania L-2:n päällikkö oli ylittänyt

²¹⁶ Sotavankimuodostelmien 1941-1944 hakemistoluettelo, SArk.

²¹⁷ Kujansuu 1999, s. 191.

²¹⁸ PM järjestelyosasto N:o 616/Järj.2/sal. 5.8.1941. T 19657/F 26. SArk.

²¹⁹ Sotavankileirien kurinpitosääntö, PM järjestelyosasto N:o 996/Järj.2/sal. 11.3.1942. T 19657/F 26. SArk.

oikeutensa määrämällä 25 raipaniskua, vaikka hänellä oli oikeus määrätä vain 15.²²⁰ Kannaksen ryhmän esikunta tiedustelikin tämän jälkeen Päämajan järjestelyosastolta yksiköiden ja joukko-osastojen hallussa olevien sotavankien kurinpidollisista rankaisuoikeuksista, koska niissä oli epäselvyyksiä.²²¹ Järjestelyosasto antoi asiasta määräyksen 29.12.1942 ja määräsi, että komppanianpäälliköillä oli sotavankileirien päälliköiden apulaisen kurinpitovalta ja joukkueenjohtajalla sotavankileirin vartiostoupseerin kurinpitovalta. Vain upseerin arvon omaava sai määrätä ruumiillisen rangaistuksen. Samat määräykset oli annettu linnoitusosaston alaisille sotavankikomppanioille jo 18.3.1942.²²²

Samankaltaisia ongelmia ilmeni myös Aunuksen ryhmän esikunnan alaisissa sotavankimuodostelmissa, sillä järjestelyosasto huomautti esikuntaa 20.1.1943 siitä, että sotavankien käsittelyssä oli jatkuvasti ilmennyt annettujen määräysten rikkomista. Aikaisemmista käskyistä huolimatta kurinpitovallan väärinkäytösten oli todettu jatkuneen.²²³ Oman vivahteensa rangaistuskäytäntöjen kirjossa muodosti Merivoimien esikunnan alainen Hangon sotavankileiri, jossa eversti Spåren mukaan noudatettiin omaa kurinpitosääntöä ja rangaistusasteikkoa sekä omia vartio-ohjeita. Spåren mukaan kuri oli kuitenkin hyvä. Järjestelyosasto ilmoitti lähettäneensä ohjeet ja määräykset kurinpidon suhteen Merivoimien esikunnalle, jota nyt kehoitettiin toimittamaan ne Hangon sotavankirykmentille.²²⁴ Mielenkiintoinen seikka on se, että Spåren kehuessa maaliskuussa 1942 kuria ja järjestystä Hangon sotavankirykmentissä, antaa vänrikki Roihan tarkastuskertomus kesäkuussa 1942 täysin toisenlaisen kuvan. Roihan mukaan sisäinen järjestys ja kuri vartiokomppaniassa oli ala-arvoinen eikä annettujen määräysten noudattamista leireillä tai työpaikoilla lainkaan valvottu. Vankileirien aitaukset olivat puutteellisesti rakennetut ja vartiohenkilöstön määrä oli ehdottomasti liian pieni. Roihan mukaan vartiointiin käytetyn henkilökunnan suhde sotavankien määrään oli 134:1180.²²⁵

²²⁰ PM sotavankien tarkastaja N:o 21/sal. 20.10.1942. T 19654/F 5. SArk.

²²¹ Kan.RE KD N:o 952/Hall./234 sal. 19.12.1942. T 19654/F3-F4. SArk.

²²² PM järjestelyosasto N:o 1395/Järj.4/sal. 29.12.1942. T 19657/F 26. PM järjestelyosasto N:o 1101/Järj.2/sal. 18.3.1942. T 19653/7-8. SArk.

²²³ PM järjestelyosasto N:o 150/Järj.4/sal. 20.1.1943. T 7230/3. SArk.

²²⁴ PM N:o 12, ev. Spåren tarkastuskertomus Hangon sv.rykmentissä 3.3.1942, 6.3.1942. PM järjestelyosasto N:o 958/Järj.2/sal. 9.3.1942. T 19653/7-8. SArk.

²²⁵ Meriv.E:n alaisen sotavankimuodostelman tarkastuskertomus 5.6.1942, vänr. Roiha. T 19654/F 5. SArk.

Kurinpitovallan ylityksiä ja väärinkäytöksiä sattui myös suoraan Kotijoukkojen esikunnan alaisissa sotavankileireissä, vaikka kurinpitosäännön määräyksiä pääasiassa noudatettiin. Sotavankileiri N:o 14:sta oli väärinkäytöksiä ilmennyt, koska järjestelyosasto käski 6.3.1942 Kotijoukkojen komentajaa suorittamaan kiireellisesti tarkan tutkimuksen ilmi tulleiden väärinkäytösten johdosta. Samalla järjestelyosasto huomautti, että sotavangit oli pidettävä ankarana, mutta oikeudenmukaisen kurin alaisina. Leiripäälliköiden oli kohdistettava kurinpitovaltaansa tarvittaessa myös vartiomiehistöön, ei yksinomaan sotavankeihin. Päämaja vaati, että raakuus ja mielivalta leireissä ja sotavankien käsittelyssä yleensäkin oli lopetettava määrätietoisin toimenpitein.²²⁶

Yhtenäiset määräykset, joissa tulivat huomioiduksi kaikki em. kurinpitosääntöjä koskeneet lisäykset, saatiin laadituksi syksyllä 1943. Tällöin Sotavankikomendantin esikunta laati noudatettavaksi uuden sotavankileirien kurinpitosäännön. Rankaisuvallasta säilyi silti hyvin moninaisena, vaikka uusi kurinpitosääntö määritteli tarkoin, millaisia rangaistuksia kukin kurinpitovallan käyttöön oikeutettu upseeri tai aliupseeri sai määrätä.²²⁷ Sotavankileirien ohjesääntöön (Sv.l.O.) näitä muutoksia oli ehdotettu jo 16.3.1943. Muutenkin sotavankileirien ohjesäännön määräykset tuntuvat selkeämmiltä kuin kurinpitosäännön, joten tuntuu kummalliselta, miksi samasta asiasta on tarvittu kaksi eri nimellä kulkevaa ohjesääntöä, vaikka sotavankileirien ohjesääntö toki sisälsi muitakin kuin kurinpidollisia määräyksiä. Sotavankileirien ohjesääntö vuodelta 1941 käski aluksi ohjantamaan vankia "hyvällä", mutta ellei tämä auttanut, oli turvauduttava rangaistuksiin.²²⁸

Syksyllä 1944 rangaistuskäytäntöä lievennettiin erityisesti raipparangaistuksen osalta, kun jatkosodan loppuminen ja tappio alkoivat häämöttää. Välikorin solmimisen jälkeen sotavankien rankaisemiseen kiinnitettiin erityistä huomiota, samoin aseiden käyttöön. Tasavallan presidentti, ylipäällikkö Mannerheim kielsi 14.10.1944 ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvien rangaistusten käytön missään muodossa tai millään perusteella. Sotavankikomendantti oli

²²⁶ PM järjestelyosasto N:o 881/Järj.2/sal. 6.3.1942. T 19653/7-8. SArk.

²²⁷ Sotavankileirien kurinpitosääntö, PM Sv.kom.E N:o 54/Sv.1/sal. 16.9.1943. T 19657/F 26. SArk.

²²⁸ Sv.l.O. Kotij.E N:o 703/Järj.1b/sal. 14.8.1941. T 17763. Sv.l.O. ja muutosehdotus 16.3.1943. T 19662/D 2. SArk.

seuraamusten uhalla vastuussa siitä, että sotavankeja kohdeltiin aina inhimillisesti ja kansainvälisten sääntöjen mukaisesti.²²⁹ Kansainvälisten sotavankisopimusten mukainen menettely siis korostui välirauhan jälkeen, sodan aikana niitä noudatettiin vain soveltuvin osin ja katsottiin etteivät ne sitoneet Suomea. Pääesikunnan päällikkö tiedotti eversti Malmille 7.11.1944, että sotavankien käsittelyssä, mikäli heidän taholtaan esiintyi niskoittelua, oli “esiinnyttävä kaikella tarmolla ja päättäväsyydellä.” Asetta sai käyttää vain itsepuolustustarkoituksessa.²³⁰

Mielenkiintoisen seikan sotavankeihin kohdistettavien kurinpitotoimien suunnittelussa muodosti se, että järjestelyosasto tiedusteli Saksan yleisesikunnalta saksalaisten noudattamista menettelytavoista maaliskuussa 1942. Järjestelyosasto käski ulkomaanosastoa selvittämään “omien menettelytapojemme tarkistamiseksi...mitä menettelytapoja saksalaiset noudattivat venäläisten sotavankien käsittelyssä, erityisesti kuinka tarkoin he noudattivat kansainvälisiä sopimuksia.” Lisäksi haluttiin selvittää minkälaisia rangaistuksia venäläisille sotavangeille määrättiin kurinpitoteitse ja millä tavoin sotavankeja rankaistiin karkaamisesta tai sen yrityksestä taikka valmistelusta.²³¹ Ulkomaanosasto tiedotti saaneensa vastauksen tiedusteluun Saksan yleisesikunnalta 18.4.1942. Saksan yleisesikunnan mukaan venäläisten sotavankien kurinpidollisista rankaisutoimenpiteistä ei ollut olemassa tarkempia määräyksiä. Oli noudatettava sotavankien kohtelusta tehtyä sopimusta. Erikseen oli kuitenkin määrätty, että kun kysymyksessä oli tottelemattomuus, työstä kieltäytyminen tai työtehtävän laiminlyönti, oli meneteltävä häikäilemättömästi ja tarmokkaasti. Kaikki vastahakoisuus ja aktiivinen vastarinta oli heti asein (pistimin, kiväärin perällä tai ampuma-aseella, ei kepillä) perinpohjin tukahdutettava. Saksan yleisesikunta lisäsi vielä, että jos sotavanki, niin kuin usein tapahtui, oli karkumatkallaan syyllistynyt raskaaseen rikokseen, sai hän kussakin tapauksessa erikseen määrätyn rangaistuksen.²³²

²²⁹ Kos. 1313 N:o 7888/Järj.2/sal. 14.10.1944. T 19656/F 21. SArk.

²³⁰ 1134:n puhelinsanoma N:o 5042/Kom.7 7.11.1944. T 19656/F 21. SArk.

²³¹ PM järjestelyosasto N:o 861/Järj.2/sal. 4.3.1942. T 19653/7-8. SArk.

²³² PM ulkomaanosasto N:o 943/Ulk.1 sal. 18.4.1942. T 19653/7-8. SArk.

Eversti Spåre oli puolestaan jo heinäkuussa 1941 kysellyt Saksan sotilasasiamies, eversti Rössingiltä sotavankien huollosta ja työhön käytöstä Saksassa. Rössingin mukaan eri maiden kansalaisia kohdeltiin eri tavalla riippuen siitä, miten saksalaisia sotavankeja kohdeltiin vastaavissa maissa. Saksalaiset esittivät samalla toivomuksen, että “kun me käymme yhteistä sotaa samaa vihollista vastaan, niin olisi suotavaa, että sotavankien käsittely olisi mahdollisimman yhdenmukaista, etenkin heille myönnettäviin etuihin nähden.”²³³

Suuremmassa määrin Suomen sotavankiviranomaiset eivät kuitenkaan saksalaisilta mallia ottaneet, eivätkä saksalaiset omia menettelytapojaan venäläisten sotavankien suhteen täysin paljastaneetkaan. Jo pelkkä asian tiedustelu ja keskustelut menettelytavoista saksalaisten kanssa oli kuitenkin osoitus sotilaallisen yhteistyön ulottumisesta myös sotavankiasioiden hoitamiseen, mutta yhteistyö oli nimenomaan sotilaallista, ei maailmankatsomuksellista, kuten Saksan yleisesikunnan vastauskin osoittaa. Asian tiedustelu Saksalta osoittaa toisaalta suomalaisten epävarmaa suhtautumista kansainvälisten sotavankisopimusten noudattamiseen kurinpitoasioissa, koska Saksalta tiedusteltiin nimenomaan kuinka tarkoin sopimuksia tulisi noudattaa. Saksan yleisesikunnan kehoitus noudattaa asiasta tehtyjä sopimuksia on yllättävä, kun tiedetään miten saksalaiset itse kohtelivat ottamiaan venäläisiä sotavankeja. Streit mukaan venäläisten sotavankien osakseen saama julma kohtelu saksalaisten taholta johtui osaltaan Saksan tavoitteista idässä sekä niiden aiheuttamista määräyksistä. Lisäksi saksalaisten hallussa olleiden sotavankien kohtelu oli sidottu rotuideologiaan ja sen mukaiseen hierarkiaan. Streimin mukaan ainoat neuvostoliittolaiset sotavangit, jotka saivat Saksassa suhteellisen hyvän kohtelun osakseen olivat ns. tunnetut nimet ja heidät vietiin omiin leireihinsä. Tällainen oli esimerkiksi Stalinin poika Jakob, joka jäi vangiksi 16.7.1941. Samassa parakissa, johon hänet vietiin, oli myös Molotovin veljenpoika, luutnantti Kokorin sekä neljä englantilaista sotavankia. Heidän ei tarvinnut tehdä työtä, he saivat nousta aamulla ylös kun halusivat, ja saivat kuljeskella ja urheilla leirissä. Streimin mukaan he saivat myös Punaisen Ristin avustuspaketit.²³⁴

²³³ P.M. ev. Spåre 9.7.1941. Kotij.E sotavankitoimisto/H 1. SARk.

²³⁴ Streit 1978, s. 69-70, 106, Streim 1982, s. 156.

3.3. Kurinpitorangaistukset

Sotaväen rikoslain edellyttämiä rangaistuksia, joita olisi tullut soveltaa myös sotavankeihin, olivat kuolemanrangaistus, kuritushuone-, vankeus-, sakko- tai järjestysrangaistus. Järjestysrangaistuksia lukuun ottamatta kaikki muut edellyttivät lain mukaan tuomioistuimen päätöstä. Järjestysrangaistuksena sai käyttää miehistölle poistumiskieltoa enintään 8 viikkoa, töiden suorittamista vuorotta enintään 8 kertaa, palveluksessa oloa vuorotta enintään 8 kertaa, yksinkertaista arestia enintään 30 vuorokautta paitsi rangaistuksia yhdistettäessä enintään 45 vuorokautta, kovennettua arestia enintään 8 vuorokautta paitsi rangaistuksia yhdistettäessä enintään 12 vuorokautta sekä korpraalin arvon menettämistä. Alipäällystölle järjestysrangaistuksena sai käyttää poistumiskieltoa, palveluksessa oloa vuorotta ja yksinkertaista arestia kuten miehistöllekin. Alipäällystölle sai erikseen antaa muistutuksia ja nuhteita, sekä rankaista syylliselle uskotun toimen menettämällä tai alipäällikön arvon menettämällä. Upseereille määrättäviä järjestysrangaistuksia olivat suulliset tai kirjalliset yksityiset muistutukset ja nuhteet, nuhteet sotajoukon kokoontuneiden upseereiden läsnä ollessa, päiväkäskyssä annetut muistutukset ja nuhteet, arestia päävartiossa tai kotiarestia enintään 30 vuorokautta paitsi rangaistuksia yhdistettäessä enintään 45 vuorokautta, sekä poistamista päällikkyudesta tai syylliselle uskotun toimen menettäminen. Sotaväen rikoslain 159 §:n mukaan "sama olkoon laki sotavankeihin nähden, joille asianomainen päällikkö on ilmoittanut, että sanotut säännökset ovat heihin sovellettavat."²³⁵ Sotavankileirien kurinpitosääntö seurasi osin sotaväen rikoslain määrittelemää linjaa, mutta poikkeamiakin löytyi.

Ellilän mukaan sotavangit olivat Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskevan ohjesäännön alaisia ja mainitsi myös Geneven sotavankisopimuksen. Sotavankien rikosoikeudellisen aseman pohjana oli Ellilän mukaan sotaväen rikoslaki, jonka mukaan heidät oli tuomittava. Jos sotavangin rikos ei ollut sotilasrikos, oli hänet tuomittava yleisen lain mukaisesti. Ellilän mukaan sotavanki voitiin asettaa kenttäoikeudessa syytettäväksi kuten oman armeijan sotilaskin, mutta ei pelkuruudesta. Ellilä huomauttaa lisäksi, että vaikka SRL:n 64. ja 65. § määrää rangaistuksen nimenomaan sotavangille, ei tästä kuitenkaan saanut tehdä sellaista johtopäätöstä, että sotavankia saisi kenttäoikeudessa rankaista ainoastaan em. pykälien mainitsemista rikoksista ja muuten vain

²³⁵ SRL 30.5.1919/71, 12., 14., 26., 42. ja 159. §.

kurinpidollisesti. Vakavin sotavangin tekemä rikos (valtakunnan turvallisuuden kannalta) oli Ellilän mukaan karkaaminen, josta tuomittiin kuolemanrangaistukseen tai kuritushuoneeseen, jos karkaaminen oli tapahtunut vastoin sotavangin antamaa kunniasanaa tai muutoin "laittomin" keinoin. Muunlaisesta karkamisesta seuraisi siis vain kurinpidollinen rangaistus, kuten Haagin sopimuksen 8. artiklakin määräsi.²³⁶

Sotaväen rikoslakia noudatettiin siis soveltuvin osin sotavankien rankaisemisessa. Sotavankileirien kurinpitösääntö sisälsi myös rangaistuksia, joita SRL ei tuntenut ja joita ei omien sotilaiden rankaisemisessa käytetty. Näin ne olivat myös kansainvälisten sopimusten vastaisia ja tässä valossa laittomia. Tällaisia rangaistuksia olivat raipparangaistus sekä muonan vähentäminen. Geneven sopimus olisi hyväksynyt muonan vähentämisen, jos sellaista käytettiin vangitsijavaltion armeijassa ja jos sotavangin terveydellinen tila sen salli.²³⁷ Ensimmäisen sotavankileirien kurinpitösäännön mukaisia rangaistuksia sotavangeille olivat vangille uskotun toimen menettäminen, vangille kuuluvien töiden suorittaminen vuorotta enintään 8 kertaa ja vangin sulkeminen (arestirangaistus) valoisaan huoneeseen enintään 30:ksi tai pimeään huoneeseen enintään 8:ksi vuorokaudeksi kerrallaan. Arestirangaistuksia sai tarpeen tullen koventaa joko muonaa vähentämällä tai kovaa makuusijaa käyttämällä taikka molemmilla samanaikaisesti. Jos em. rangaistukset osoittautuivat vankiin nähden tehottomiksi (sotavankiupseeria tai vastaavaa lukuun ottamatta) tai vankia ei muulla tavalla voinut hillitä, taikka kurin ja järjestyksen ylläpitäminen sitä välttämättä vaati, oli leirin päälliköllä suojeluskuntapiirin komentajan suostumuksella oikeus määrätä sotavangille raipparangaistuksena enintään 25 lyöntiä. Tämä voitiin määrätä muun kurinpitörangaistuksen sijasta tai sen lisäksi.²³⁸

Uuteen kurinpitösääntöön 11.3.1942 tuli yhdeksi kurinpitörangaistukseksi muonan vähentäminen enintään kolmen vuorokauden ajaksi. Tämän sai määrätä vain lääkärin suostumuksella. Raipparangaistuksen määräämiseen ei enää tarvinnut suojeluskuntapiirin komentajan suostumusta ja, mikä mielenkiintoisinta, kurinpitösäännöstä puuttui maininta siitä, ettei sotavankiupseereita saanut rankaista raipparangaistuksella, mutta määräys oli mitä

²³⁶ Sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta. Luutnantti, lakititeen kandidaatti Reino Ellilä. Suomen poliisilehti N:o 14, 15.7.1942. Valpo II, XXV E 7c/174. KA.

²³⁷ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 55. artikla.

²³⁸ Sotavankileirien kurinpitösääntö, PM N:o 258/Järj.2/sal. 9.7.1941. T 19657/F 26. SArk.

todennäköisimmin edelleen voimassa. Nyt mainittiin myös mahdollisuudesta asettaa vanki kenttäoikeuteen syytettäväksi, jos rikosta ei leirin päällikön mielestä voinut sovittaa kurinpidollisesti. Elokuussa 1944 määrättiin, että sotavangin saa asettaa tuomioistuimessa syytteeseen vain silloin, kun teosta saattoi seurata kuolemanrangaistus.²³⁹ Jatkosodan toisen kurinpitosäännön raipparangaistusta koskevat määräykset todennäköisesti lisäsivät raipparangaistuksen käyttöä, koska sen antaminen jäi täysin antajan harkintaan. Raipparangaistus osoittautuikin kaikkein käytetyimmäksi rangaistusmuodoksi, vaikka sen oli tarkoitus olla vain äärimmäinen keino kurin ylläpitämiseksi sotavankimuodostelmissa.

Kurinpitosääntö 16.9.1943 oli muuten samanlainen kuin edellinenkin, mutta nyt määrättiin, ettei raipparangaistusta saanut määrätä sotavankiupseerille eikä naissotavangeille, josta oli annettu erityismääräys 10.12.1942. Lisäksi raipparangaistuksen käyttövalta oli otettu pois vartioston päälliköltä, vartiostoupseerilta ja parakkiupseerilta. Nyt raipparangaistuksen sai määrätä vain sotavankileirin päällikkö (enint. 25 lyöntiä) sekä leiripäällikön apulainen ja erillisen työkomennuskunnan tai työleirin päällikkö, jos olivat upseereita (enint. 15 lyöntiä). Lisäksi määrättiin, että ellei sotavankimuodostelmassa ollut arestilaishuonetta, piti kovennetun arestin sijasta määrätä syyllinen seisomaan 15 kilon painoa selkärepussa kantaen kustakin arestivuorokaudesta päivässä 2 tuntia peräkkäin.²⁴⁰ Tarkennetut määräykset kielivät osaltaan siitä, että sotavankien rankaisemisessa oli esiintynyt ylilyöntejä ja harkitsemattomuutta. Toisaalta ne olivat osoituksena aikaisempien määräysten epämääräisyydestä ja niiden antamasta liikkumavarasta kurinpitotoimien suhteen.

Kovennettu aresti oli Suomessa kurinpitosäännösten (SRL:n) mukainen rangaistus, mutta Geneven sotavankisopimus kielsi pimeään huoneeseen lukitsemisen rangaistusmuotona.²⁴¹ Vaikka Suomi ei ollutkaan sopimusta ratifioinut, näytti se tässäkin tapauksessa vaikuttaneen taustalla. Tämä näkyi mm. siinä, että korsuputkan eli pimeän rangaistushuoneen käytöstä oli eriäviä mielipiteitä sotavankiviranomaisten keskuudessa. Eversti Spåre mainitsi pimeän

²³⁹ Sotavankileirien kurinpitosääntö, PM N:o 996/Järj.2/sal. 11.3.1942. PM järjestelyosasto N:o 5870/Järj.2/sal. 5.8.1944. T 19657/F 26. SArk.

²⁴⁰ Sotavankileirien kurinpitosääntö, PM Sv.kom.E N:o 54/Sv.1/sal. 16.9.1943. T 19657/F26. SArk.

²⁴¹ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 46. artikla.

korsuputkan tarpeellisuudesta Sotavankileiri N:o 24:ssä 30.11.1942, koska “tällä leirillä olevien sotavankien käsittely vaatii ankaruutta heidän pitämiseksi tarpeellisessa kurissa.” Tarkastuskertomuksen marginaalista löytyy kuitenkin huomautus, että pimeä korsuputka oli vastoin Geneven sopimusta.²⁴² Sotavankileiri N:o 24 oli olennainen osa kurinpitajärjestelmää, koska sinne siirrettiin rangaistukseksi sotavankikarkureita ja myöhemmin myös erilaisiin rikoksiin syyllistyneitä sotavankeja.

Ylipäällikkö kiinnitti kuitenkin Kotijoukkojen esikunnan huomiota epäkohtiin Sotavankileiri N:o 24:ssä joulukuussa 1942, ja yksi epäkohta oli nimenomaan korsuputkan puuttuminen.²⁴³ Kotijoukkojen esikunta vastasi 5.1.1943, että “pimeätä rangaistushuonetta (korsuputkaa) ei tähän asti ole käytetty, koska sen käyttö ei ole sopusoinnussa Geneven sopimuksen kanssa.” Korsuputkan rakentamisesta oli nyt kuitenkin annettu määräys Sotavankileiri N:o 24:lle.²⁴⁴

Tarkastelemalla sotavangeille annettuja kurinpitorangeistuksia käytännössä voidaan havaita, että raipparangaistus oli muita rangaistusmuotoja käytetympi ja ilmeisesti myös tehokkaampi. Yleisestikin järjestysrangaistuksia pidettiin riittämättöminä. Esimerkiksi everstiluutnantti Björklund huomautti vuodenvaihteessa 1941–1942 (toimi tällöin vielä Sotavankileiri N:o 6:n päällikkönä) järjestelyosastolle, että “järjestysrangaistuksilla ei voida hillitä varsinaisia rikollisia, joita vankiaineksessa paljon”, ja pyysi kenttäoikeuden perustamista leirin yhteyteen. Viipurin sotilashallintopiiriin kenttäoikeuden sotatuomari ei Björklundin mukaan käsitellyt sotavankien asioita tarkoituksenmukaisella tavalla.²⁴⁵ Myös eversti Spåre piti kurinpitosäännön edellyttämiä rangaistuksia liian lievinä, koska esimerkiksi Sotavankileiri N:o 9:ssä rangaistukset olivat osoittautuneet tehottomiksi. Edes raipparangaistus ei ollut tarpeeksi tehokas pelotuskeino ja “uppiniskaisuus kasvaa, koska ankarammat rangaistukset eivät uhkaa, kuten vankien kotimaassa.” Spåre vaati kurinpitomenetelmien tiukentamista ja piti oikeutettuna, että sotavankileirien päälliköt voisivat tuomita kuolemanrangaistuksen. Tämän johdosta yleisesikunnan päällikkö käski Kotijoukkojen esikuntaa tekemään uuden esityksen

²⁴² P.M. N:o 32, tarkastuskertomus Sv.leireillä N:o 24 ja 21, ev. Spåre 30.11.1942. Kotij.E sotavankitoimisto/H2. SArk.

²⁴³ PM järjestelyosasto N:o 1328/Järj.4/sal. 16.12.1942. T 19654/F5. SArk.

²⁴⁴ Kotij.E N:o 8235.Järj.1b.sal. 5.1.1943. T 19654/F5. SArk.

²⁴⁵ Kotij.E N:o 3.Järj.1b.sal. 2.1.1942. T 19653/7-8. SArk.

kurinpitösäännöstä, mutta kuolemanrangaistusesitys hylättiin.²⁴⁶

Erityisesti jatkosodan alkupuolella rangaistuskäytäntö näyttää olleen melko kirjava ja samoista rikkeistä on tuomittu hyvinkin erilaisia rangaistuksia. Laajaa vertailua eri sotavankimuodostelmien välillä vaikeuttaa kuitenkin se, ettei sotavankien rangaistuspäiväkirjoja juuri löydy vuodelta 1941 tai sitten ne ovat myöhemmin hävinneet. Kotijoukkojen esikunta joutui useasti huomauttamaan sotavankileirejä rangaistuspäiväkirjan pitämisestä. Vielä huhtikuussa 1942 huomautettiin Sotavankileirin N:o 14 päällikköä rangaistuspäiväkirjan sekä kantelukirjan puuttumisen takia. Lisäksi Sotavankileirin N:o 12 päällikön oli kiinnitettävä huomiota leirin henkilökunnan jatkokoulutuksessa rankaisemisoikeuksiin ja määrättiin, että Kotijoukkojen esikunnan antamiin käskyihin oli tarkoin tutustuttava ja niitä oli myös noudatettava. Samanlaisen määräyksen saivat myös Sotavankileirien N:o 10, 14 ja 16 päälliköt.²⁴⁷

Sotavankileirin N:o 11 päällikkö, vänrikki Svensson, rankaisi 14.11.1941 sotavanki Melkovia 6 vuorokaudella kovennettua arestia lisättynä muonan vähentämisellä karkaamisyrityksestä. Sotavanki Tshistjakov sai samasta syystä 7 vuorokautta kovennettua arestia, mutta 30.12.1941 sotavanki Zvanjy sai karkaamisyrityksestä 25 raipaniskua.²⁴⁸ Myös luvattomasta poistumisesta leirin alueelta on saanut hyvinkin erilaisia rangaistuksia, tosin rikoksen muut olosuhteet, joilla on saattanut olla vaikutusta rangaistuksen kovuuteen, jäävät hämäriksi. Esimerkiksi 8.3.1942 sotavangit Ragozhin, Simonov ja Sofjin saivat 20 raipanlyöntiä luvattomasta poistumisesta Sotavankileiri N:o 19:stä, kun taas Sotavankileiri N:o 11:ssä sotavanki Ivanov sai samasta syystä 3 vuorokautta kovennettua arestia 5.12.1941 ja sotavanki Strugov 2 vuorokautta kovennettua arestia 13.12.1941. Sotavankileirin N:o 19 rangaistuskäytäntö näyttää vuoden 1942 kuluessa koventuneen, sillä 6.6.1942 sotavanki Dunajev sai 25 raipaniskua lisättynä muonan vähentämisellä kolmeksi vuorokaudeksi luvattomasta poistumisesta leirin alueelta. Sen sijaan sotavanki Popov sai 24.10.1943 ”vain” 20 raipanlyöntiä sukupuoliyhteyden harjoittamisesta

²⁴⁶ P.M. N:o 11, ev. Spåren tarkastuskertomus Sv.leireissä N:o 9 ja 19 sekä SotaS. N:o 28 ja 58, 18.-21.2.1942. 24.2.1942. T 19653/7-8. SArk.

²⁴⁷ Kotij.E KD N:o 2597/Järj.1b/sal. 22.4.1942. T 19653/7-8. SArk.

²⁴⁸ Sv.leiri N:o 11, Päiväkäskey N:o 3 14.11.1941, Sv.leiri N:o 11 KD N:o 585/III 31.12.1941. Kotij.E sotavankitoimisto/Eb1 ja Eb2. SArk.

suomalaisen naisen kanssa.²⁴⁹ Osaltaan tällaiset tapaukset kertovat yhtenäisen rangaistusasteikon puutteesta sekä osaltaan vartioinnin tehottomuudesta. Samasta rikkomuksesta annetun rangaistuksen koveneminen ajan myötä osoitti myös sen, ettei lievemmillä järjestysrangaistuksilla ollut riittävää tehoa vastaavien rikkomusten ehkäisemiseksi. Tämä selittää osaltaan kovimman mahdollisen järjestysrangaistuksen eli raipparangaistuksen käytön yleisyyttä.

Yleisesti ottaen vuosien 1942–1944 aikana muiden kuin raipparangaistusten käyttäminen on ollut aika harvinaista rangaistuspäiväkirjamerkintöjen perusteella. Esimerkiksi Sotavankileiri N:o 5:ssä annettiin sotavankien rangaistuspäiväkirjan mukaan 23.1.1942–29.11.1943 yhteensä 139 rangaistusta, joista 121 oli raipparangaistuksia. Sotavankileiri N:o 5:ssä oli ilmeisesti ollut kurinpidon suhteen ongelmia rangaistusten ankaruudesta päätellen. Sotavanki Naumoville määrättiin 14.7.1942 25:n raipaniskun lisäksi 8 vuorokautta arestia kurin rikkomisesta. Sotavanki Jolubev sai 10.1.1943 25 raipaniskua ja 30 vuorokautta yksinkertaista arestia järjestyssäännön rikkomisesta ja sotavanki Kolovagin samat rangaistukset ”juoposkelemisestä.” Sotavanki Koist sai 5.5.1943 13+12 raipaniskua sekä siirron Sotavankileiri N:o 24:ään järjestyssäännön rikkomisesta.²⁵⁰ Myös Sotavankileirin N:o 17 rangaistuspäiväkirjamerkinnot kertovat raipparangaistuksen yleisyydestä, koska 2.4.1942–4.11.1943 välisenä aikana kurinpitorangeistuksia määrättiin yhteensä 126, jotka olivat kaikki raipparangaistuksia.²⁵¹ Toki muitakin rangaistusmuotoja on tunnettu. Sotavankileiri N:o 17:ssä määrättiin sotavanki Dygoville 1.6.1944 varkaudesta työtä vuorotta 7 kertaa ja sotavanki Mazoville 8.6.1944 purnaamisesta työtä vuorotta 3 kertaa. Sotavangit Almasov, Rybalko ja Zitshenko puolestaan saivat varkaudesta 25 raipanlyöntiä 19.4.1942.²⁵² 12. Sotavankikomppaniassa puolestaan määrättiin sotavanki Borodaille 4 vuorokautta yksinkertaista arestia huolimattomasta hevosella ajosta 29.1.1944 ja sotavanki Averjanoville samana päivänä vuorokausi yksinkertaista arestia hevosen huolimattomasta valjastamisesta. Sotavanki Potapenko puolestaan sai 4 vuorokautta

²⁴⁹ Sv.leiri N:o 19 Nro 197/I/1 sal. 8.3.1942. Kotij.E sotavankitoimisto/Eb2. Sv.leiri N:o 19 Nro 453/I/1 sal. 11.6.1942. Kotij.E sotavankitoimisto/Eb3. Sv.leiri N:o 19 Nro 1860/I/5E 15.12.1943. Kotij.E sotavankitoimisto/Eb5, Sv.leiri N:o 11 KD N:o 585/III 31.12.1941. Kotij.E sotavankitoimisto/Eb2. SArk.

²⁵⁰ Sv.leiri N:o 5, sv.rangaistuspäiväkirja N:o 1. T 8413/18. SArk.

²⁵¹ Sv.leiri N:o 17,sv.rangaistuspäiväkirja 2.4.1942–4.11.1943.T 7311 (Sv.leiri N:o 7)/7. SArk.

²⁵² Sv.leiri N:o 17, sv.rangaistuspäiväkirjat. T 7311 (Sv.leiri N:o 7)/6-7. SArk.

yksinkertaista arestia 14.2.1944 luvattomasta poistumisesta sahan työmaalta.²⁵³ Toki rangaistuksiin ovat vaikuttaneet vallinneet olosuhteet, varastettujen tavaroiden laatu, rangaistuksen antaja, vangin aikaisempi käyttäytyminen jne., mutta suuria eroja samoista rikoksista annetuista rangaistuksista on silti havaittavissa.

Heikoiten sotavankien rangaistuspäiväkirjaa näyttäisi täytetyn sotavankikomppanioissa. Esimerkiksi 41. Sotavankikomppanian rangaistuspäiväkirja alkaen 1.11.1943 on täysin tyhjä, tai sitten rangaistuksia ei ole tarvinnut antaa, mikä tuntuu kyllä aika epätodennäköiseltä. 35. Sotavankikomppanian rangaistuspäiväkirjan mukaan olisi 10.9.1943–21.4.1944 välisenä aikana tarvinnut antaa vain kuusi rangaistusta. Sotavankikomppania L-43:n sotavankien rangaistuspäiväkirjan mukaan komppaniassa oli jouduttu antamaan kuudelle sotavangille rangaistus karkaamisaikeista tuhoamalla komppanian vartion sekä mahdollisesti tiellä kulkeneen kuorma-auton. Sen sijaan rangaistuksen laatua, määrääjää tai päivämäärää ei ilmoitettu.²⁵⁴

Sotavankikomppanioissakin yleisin määrätty kurinpitorangeistus on ollut raipparangaistus ja esimerkiksi 12. Sotavankikomppanian sotavankien rangaistuspäiväkirjan mukaan annettiin 18.6.1942–23.5.1944 välisenä aikana yhteensä 83 rangaistusta, joista vain 4 oli muita kuin raipparangaistuksia.²⁵⁵

Mikä sitten on ollut laitton ja mikä laillinen rangaistus ja kuinka laajassa mitassa rangaistuksien määräämisessä on esiintynyt mielivaltaa? Sotavankileirien päälliköiden ja muiden rankaisovaltaa omanneiden sotavankiviranomaisten kannalta katsottuna mielivaltainen ja laitton rangaistus olisi sotavankileirien kurinpitösäännön vastainen rangaistus. Sotavankien rangaistuspäiväkirjojen perusteella näyttää siltä, että kurinpitösääntöä on noudatettu hyvin ja ylilyöntejä on sattunut melko harvoin. Kokonaan toinen kysymys on sitten se, missä määrin rangaistuspäiväkirjojen täyttämässä on esiintynyt mielivaltaa. Ainakin joissain sotavankikomppanioissa rangaistuspäiväkirjojen täyttämässä on esiintynyt huomattavia epäkohtia. Joissakin tapauksissa voi jälkiviisaasti miettiä, onko annettu rangaistus ollut oikeudenmukaisessa suhteessa tehtyyn

²⁵³ 12. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja. T 8622 (Sv.järj.leiri N:o 2)/46/4. SArk.

²⁵⁴ 41. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja alkaen 1.11.1943. T 7311 (Sv.leiri N:o 7)/10, 35. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja. T 7311(Sv.leiri N:o 7)/8, Sv.K. L-43 sv.rangaistuspäiväkirja N:o 1. T 7311(Sv.leiri N:o 7)/11. SArk.

²⁵⁵ 12. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja. T 8622(Sv.järj.leiri N:o 2)/46/4. SArk.

rikkomukseen, jota myös kurinpitösääntö edellytti. Toisaalta sotavankileirien kurinpitösääntö ei sisältänyt selkeää rangaistusasteikkoa, vaan jätti rangaistuksen laadun sen antajan harkintaan kehoittaen ottamaan huomioon mm. vallinneet olosuhteet sekä syyllisen aikaisemman käyttäytymisen. Toki selviä ylilyöntejäkin on tapahtunut, kuten aikaisemmin on tullut ilmi, johtuen osin tietämättömydestä, väärinkäsityksistä, välinpitämättömyydestä, selkeän ohjeistuksen puutteesta sekä puhtaasta mielivallasta. Lindstedtin mukaan alempien sotavankiviranomaisten keskuudessa esiintyi jopa käsityksiä, joiden mukaan kansainvälisiä sopimuksia ei tarvinnut noudattaa sotavankien kohtelussa lainkaan. Kenraaliluutnantti Harald Öhqvist on mm. todennut, että erällä aktiiviupseereilla oli hämmästyttävän puutteelliset tiedot sotilaslainsäädännön pääperiaatteista. Jotkut mm. luulivat, että sotavankikomppanian päälliköllä olisi oikeus kurinpidollisesti tuomita sotavankeja kuolemaan.²⁵⁶

Laiton rangaistus oli mm. Sotavankileiri N:o 3:ssa 12.9.1944 8 vuorokauden kovennetun arestin lisäksi määrätty vesi-leipärangaistus, jollaista ei sotavankileirien kurinpitösääntö tuntenut.²⁵⁷ Samoin mielivaltainen rangaistus oli Sotavankileiri N:o 40:ssä sotavanki Maschukovin kertoman mukaan määrätty 15 ruoskan iskua kirveen rikkomisesta lisättynä 20 iskulla työnormin täyttämättä jättämisestä. Maschukovin mukaan leirin päällikkö oli tämän jälkeen vielä usuttanut koiran hänen päällensä.²⁵⁸ Sallinen tarjoaa myös esimerkin laittomasta kollektiivisesta rangaistuksesta Sotavankileiri N:o 11:ssä. Tulkki Igor Karpinskin mukaan vänrikki Enäkoski oli tammikuun alkupuolella 1942 illalla klo 22.00 aikaan komentanut vangit ulos paririviin. Enäkoski kehotti vankeja olemaan vastaisuudessa varovaisia, koska työpaikalta karkaamisia ja muuta kurittomuutta oli sattunut liian usein. Sitten vangit komennettiin nelijonossa marssimaan lähellä olleen järven jäälle. Siellä Enäkoski komensi vankikolonnan marssimaan kehässä sekä juosten että kävellen. Kun joku ei jaksanut juosta, oli kunkin kohdalla olleen vartiomiehen lyötävä tätä vankia sotilasvyöllä tai kiväärin perällä. Tätä kesti n. tunnin ajan. Enäkosken kertoman mukaan hänen tarkoituksenaan oli ollut järjestyksen ja kurin tehostaminen, ei sotavankien rankaiseminen. Sotavankien pelottelu ja ”reipastaminen” oli hänen mukaansa

²⁵⁶ Lindstedt 1999, s. 147.

²⁵⁷ Sv.leiri N:o 3 N:o 925/III e.sal. 23.9.1944. T 19656/F3-F4. SARk.

²⁵⁸ Sv. Maschukovin ilmianto, ilm.pvk. N:o 332/10.1.1945. T 16064. SARk. Sotavankileirin numero lienee Maschukovin ilmiannossa väärä, koska Sv.leiri 40 sijaitti Vääksyssä ja oli tarkoitettu saksalaisille sotavangeille.

tarpeen, koska vartiomiestistö oli ollut hermostunut järjestyksen huonontumisen takia ja jollei kuria olisi saatu palautetuksi, olisi varmasti sattunut ampumistapauksia. Vänrikki Enäkoski oli sodan jälkeen oikeudessa syytettynä kyseisen ”jäamarssin” takia.²⁵⁹

Geneven sotavankisopimuksen valossa selvästi laittomia kurinpitörangaistuksia olivat ruumiillinen rankaiseminen, kovennettu aresti sekä muonan vähentäminen omana rangaistusmuotonaan.²⁶⁰ Tosin eversti Malmin mukaan raipparangaistus oli Haagin sopimuksen 8. artiklan sanonnan mukainen: ”tottelemattomuusrikokset oikeuttavat ryhtymään heihin (sotavankeihin) nähden tarpeellisiin ankariin toimenpiteisiin.”²⁶¹ Myös muonan vähentäminen ilman lääkärin lausuntoa oli kansainvälisten sopimusten vastaista eikä sotaväen rikoslaki muutenkaan tuntenut muonan vähentämistä rangaistusmuotona. Hanskin mukaan määräys lääkärin suostumuksen hankkimisesta kyseisen rangaistuksen antamiseksi annettiin vasta maaliskuussa 1943.²⁶² Määräys löytyy kuitenkin jo kurinpitösäännöstä 11.3.1942 ja kurinpitösäännössä 9.7.1941 on jo maininta siitä, että jos rangaistusta ei voida panna täytäntöön sotavangin terveyttä vaarantamatta, on asiasta hankittava lääkärin lausunto.²⁶³ Kansainvälisten sopimusten vastaisista laittomuuksista, jotka sisältyivät sotavankileirien kurinpitösääntöön, olivat luonnollisesti vastuussa ylemmät sotavankiviranomaiset, jotka olivat kurinpitösäännön laatineet ja hyväksyneet.

3.4. Raipparangaistus

Raipparangaistuksen käyttö ei siis perustunut kansainvälisille sotavankisopimuksille eikä sotaväen rikoslaille. Raipparangaistuksen käyttöä perusteltiin vuoden 1889 lailla rangaistusten täytäntöönpanosta sekä vuoden 1936 irtolaisia koskeneella lailla, joiden mukaan ruumiillinen rangaistus voitiin antaa järjestystä vastaan rikkoneille kriminaalivangeille, sekä pakkotyölaitoksissa olleille irtolaisvangeille. Perustelut oli siis haettu siviililaeista, vaikka

²⁵⁹ Sallinen 1993, s. 115-119.

²⁶⁰ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 11. ja 46. artikla.

²⁶¹ PM Sv.kom.E N:o 8052/Sv.1/sal. 16.11.1944. T 19656/F 21. SArk.

²⁶² Ks. Hanski 1990, s. 65 ja Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 72. (Ks. myös Mikkola 1976, s. 139).

²⁶³ Sotavankileirien kurinpitösääntö, PM N:o 258/Järj.2/sal. 9.7.1941 ja PM järjestelyosasto N:o 996/Järj.2/sal. 11.3.1942. T 19657/F 26. SArk.

sotavankien rikosoikeudellisen aseman tuli perustua armeijan omille laeille ja määräyksille. Talvisodan kokemusten perusteella sotavankiviranomaiset vakuutuivat raipparangaistuksen tarpeellisuudesta ja sitä pidettiin ainoana tehokkaana keinona kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi sotavankileireillä.²⁶⁴ Kujansuun mukaan raipparangaistuksen käyttäminen tavallisissa vankiloissa oli melko harvinaista ja esimerkiksi vuosina 1935–1939 Köyliön varavankilassa raipparangaistusta käytettiin rikosvankien rankaisemiseen vain 2 kertaa vuonna 1936.²⁶⁵

Sotavankien rankaisemisissa raipparangaistusten käyttö oli siis yleistä. Vuoden 1941 rangaistuskäytännöistä on vaikeaa luoda kattavaa kuvaa, mutta Mikkolan mukaan raipparangaistus oli ensimmäisen sotavuoden aikana hyvin suosittu rangaistusmuoto.²⁶⁶ Eversti Malmin laatiman yhteenvedon mukaan annettiin 1.5.1943–31.5.1944 välisenä aikana yhteensä 702 raipparangaistusta, joista 177 (25.2%) Sotavankileirissä N:o 24. Kujansuu pitää mahdollisena, että raipparangaistusta on käytetty runsaasti myös Sotavankileiri N:o 1:ssä jatkosodan alussa, joten myös upseerisotavangit olisivat saaneet tuntea raipaniskuja takamuksissaan. Raipparangaistus oli käytössä myös siviiliväestölle tarkoitetuissa Itä-Karjalan keskitysleireissä. Erään siviilivangin kertoman mukaan suomalaiset antoivat ruumiillista kuritusta naisille, lapsille ja vanhuksille ikään katsomatta.²⁶⁷

Raipparangaistus oli tarkoitettu äärimmäiseksi rangaistusmuodoksi vakavimmista rikkomuksista sekä käytettäväksi silloin, jos muut rangaistukset eivät tehonneet. Esimerkiksi karkaamistapauksissa sitä on käytetty yleisesti ja useimmiten seurauksena on ollut maksimimäärä eli 25 lyöntiä. Aina ei karkaamisestakaan annettua raipparangaistusta pantu toimeen, jos sotavanki oli muuten käyttäytynyt hyvin. Esimerkiksi 15.10.1942 järjestelyosasto kehotti Kotijoukkojen esikuntaa huolehtimaan siitä, että sotavankikarkuri “Shtshepetovia” rankaistiin kurinpidollisesti vain kovennetulla arestilla. Vangille oli ilmoitettava, että huomioon ottaen hänen aikaisempi esiintymisensä ja työskentelynsä, oli karkaamistapauksessa tavallisesti seuraava raipparangaistus muutettu kovennetuksi arestiksi.²⁶⁸

²⁶⁴ Hanski 1990, s. 64.

²⁶⁵ Kujansuu 1999, s. 189. Ks. tarkemmin Junkkari-Kujansuu 1997, s. 32-35.

²⁶⁶ Kujansuu 1999, s. 192. (Mikkola 1976, s. 147).

²⁶⁷ Kujansuu 1999, s. 189-190, 192-193, Seppälä 1989, s. 77-79.

²⁶⁸ PM järjestelyosasto N:o 743/Järj.4/sal. 15.10.1942. T 19654/F3-F4. SArk.

Raipparangaistuksia määrättiin myös melko pienistäkin rikkeistä. Esimerkiksi Sotavankileiri N:o 17:sta määrättiin 21.5.1942 sotavangeille Poljenzov, Bragin, Zaborjev, Karnejev, Kusanoff ja Cabrasov viisi raipanlyöntiä, koska heistä oli löytynyt täitä. Sotavanki Froloville määrättiin 15.10.1942 rangaistukseksi 10 raipanlyöntiä housujen teettämisestä ja sotavanki Regoville saman verran housujen teosta ilman lupaa.²⁶⁹ 35. Sotavankikomppaniassa määrättiin 10.9.1943 sotavanki Guseljnikoville 10 raipanlyöntiä "veden heittämisestä" asuntoparakin seinustalle. 36. Sotavankikomppaniassa sotavanki Landalenko sai 15 raipanlyöntiä, koska oli käynyt luvatta vartiomiesten majoitushuoneessa. 12. Sotavankikomppaniassa rankaistiin 31.8.1942 sotavanki Kusminia kuudella raipanlyönnillä sienien ja heinien syömisestä ilman lupaa. Sotavankileiri N:o 5:ssä määrättiin 28.6.1943 viidelle sotavangille kaksi raipaniskua luvattomasta "tavarain pitämisestä."²⁷⁰

Raipparangaistuksen käytännön toteutuksesta ei ollut olemassa selkeitä ohjeita jatkosodan alusta lähtien ja siksi käytäntö on ollut melko kirjavaa. Vasta toukokuussa 1944 Sotavankikommentajan esikunta määräsi yhdenmukaisen käytännön aikaansaamiseksi, että lyönnit tuli suorittaa metrin pituisella ja sentin paksuisella rottinki- tai pajukepillä. Lyöntien tuli kohdistua rangaistavan istumalihaksiin, jotka oli peitettävä kuivalla vaatteella. Rangaistavan silmät tuli peittää, jotta hän ei näkisi lyöjää. Rangaistuksen antamisen yhteydessä tuli olla läsnä päälliköllä leirin päällikkö tai tämän apulainen ja alayksiköissä yksikön päällikkö. Sivulliset eivät saaneet toimitusta nähdä. Rangaistus oli saatettava toisten sotavankien tietoon, jos a.o. päällikkö katsoi sen tarpeelliseksi.²⁷¹

Jatkosodan jälkeen raipparangaistusten antamisista on esitetty monenlaisia versioita. Pietolan mukaan raipparangaistus oli julkinen tilaisuus, ainakin Sotavankileiri N:o 32:ssa, toisin kuin sotavankien teloitukset. Rangaistusta varten leirin sotavangit komennettiin ulos suljettuun

²⁶⁹ Sv.leiri N:o 17 sv.rangaistuspäiväkirja. T 7311(Sv.leiri N:o 7)/7. SArk.

²⁷⁰ 35. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja. T 7311(Sv.leiri N:o 7)/8, 36. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja. T 7311(Sv.leiri N:o 7)/9, 12. Sv.K. sv.rangaistuspäiväkirja. T 8622(Sv.järj.leiri N:o 2)/46/4, Sv.leiri N:o 5 sv.rangaistuspäiväkirja N:o 1. T 8413/18. SArk.

²⁷¹ PM Sv.kom.E N:o 2992/Sv.1/sal. 9.5.1944. T 19657/F 26. SArk. Kriminaalivangeille annettu raipparangaistus suoritettiin valmiiksi liotetulla rottinkikepillä, joista valittiin vahvin, n. sormen paksuinen ja 1.5 metriä pitkä. Ainakin Köyliön varavankilassa rangaistavan takamuksen päälle oli asetettu kostutettu pyyheliina. (Junkkari-Kujansuu 1997, s. 34-35).

muodostelmaan aukiolle, jonka keskellä oli korokkeeksi asetettu lava, jossa rangaistus annettiin. Pietolan mukaan raipan muodosti pitkään puuvarteen sidottu nippu päällystettyä kupari- tai teräslankaa ja isku kohdistui vangin selkään.²⁷² Erään kommunistin tekemän muistion mukaan Sotavankileiri “Kovero N:o 2:ssa”, jossa hän toimi muonittajana, raipparangaistukset annettiin myöskin julkisesti, rivin edessä.²⁷³

Lokakuussa 1944 kenraalievversti Ždanov ilmoitti pääministeri Castrénille²⁷⁴, että sotavankeja oli piesty hengiltä (tarkoitti ilmeisesti raipparangaistusta) Suomen sodanjohdon suostumuksella. Sotavankileirien tutkimuskeskuksen ja Valtiollisen poliisin tutkiman Ždanovin allekirjoittaman kirjelmän mukaan Sotavankileiri N:o 5:n alaisissa yksiköissä raipparangaistuksia jakoi erityinen “pyöveli”, joka repi sotavankien ruumiita punotulla ruoskalla. Sotavankileirin päällikkö, kapteeni Sundmanin mukaan leirillä määrättiin rikkomuksista etupäässä raipparangaistuksia, mutta ne annettiin ohjesäännön mukaisesti. Lääkintäkapteeni von Flittnerin kertoman mukaan raipparangaistuksissa käytettiin aina paju- tai koivuviitsaa, ei punottua ruoskaa. Mitään ihoa repivää niissä ei ollut, eikä mitään erityistä pyöveliä ollut käytetty. Von Flittnerin mukaan rangaistuksen toimeenpanivat useat vartiomiehet, jolloin yhden ei tarvinnut lyödä montaa kertaa. Rangaistusta varten sotavanki riisuttiin alasti ja puettiin märkään lakanaan, jonka jälkeen hänet raipattiin. Sotavankileiri N:o 5:ssä palvellut alikersantti kertoi, ettei ollut kuullutkaan sotavankien raippaamisista tai muista pahoinpitelyistä. Sotavankileiri N:o 5:n alaisen Sotavankikomppania L-113:n päällikön mukaan mitään erityistä pyöveliä ei ollut ja raipparangaistuksia ei yleensäkään

²⁷² Pietola 1987, s. 165.

²⁷³ Muistioni (nimimerkki “kommunisti”) ajalta 20.7.1941-15.9.1944. VP KD N:o 153/43/1946. Valpo II, XXV E 7c/174. KA.

²⁷⁴ Ždanov, Andrei Aleksandrovič (1896-1948), neuvostoliittolainen poliitikko, kenraalievversti 1944. Liittyi bolshevikkeihin 1915. Vuonna 1930 keskuskomitean, 1934 sen sihteeristön ja 1939 politbyroon jäseneksi. Leningradin puoluejärjestön päällikkönä 1934-44. Järjesteli 2. maailmansodan aikana Leningradin puolustusta. Liittoutuneiden valvontakomission puheenjohtajana Suomessa 1944-47. (Lähde: Spectrum tietokeskus 16. Porvoo 1983).

Castrén, Urho Jonas (1886-1965), lakitieteen tohtori. Pohjoismaisen oikeustutkinto 1907, molempien oikeuksien kandidaatti 1912, lääketieteen lisensiaatti 1948.

Apulaisoikeuskansleri 1926, oikeuskansleri 1928. Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti 1929-56. Valtakunnanoikeuden jäsen 1929. Oikeusministeri 1925-26. Pääministeri 1944. Lakitieteen kunniatohtori 1948. (Lähde: Suomen lakimiehet 1949. Vammala 1949. WSOY Iso tietosanakirja 2. Porvoo 1995).

ollut hänen yksikössään käytetty.²⁷⁵

Raipparangaistuksen käyttöä rajattiin sodan kuluessa ja erityisesti sen päätyttyä. Joulukuussa 1942 määrättiin, ettei ruumiinrangaistusta saanut käyttää sotavankeina olleita naisia kurinpidollisesti rankaistaessa.²⁷⁶ Tammikuussa 1944 muutettiin sotavankileirien kurinpitosääntöä siten, että suomenheimoisille ja puolalaisille sotavangeille sai ruumiinrangaistuksen määrätä vain sotavankikomentaja.²⁷⁷ Raipparangaistuksen liikakäytön välttämiseksi määrättiin 9.5.1944, että raipparangaistukset oli toistaiseksi pantava täytäntöön kuuden kuukauden koeajaksi (ehdollinen raipparangaistus). Rangaistus tuli laittaa täytäntöön, jos sotavanki ennen koetusajan päättymistä syyllistyi rikkomukseen.²⁷⁸ Tämä oli sikäli mielenkiintoinen määräys, että sotaväen rikoslain, jonka alaisia sotavangit olivat, 29. §:n mukaan “ehdollista rangaistustuomiota älköön käytettävä sotilasrikoksista.”²⁷⁹ Raipparangaistuksen liikakäyttöä oli esiintynyt, jota osoittaa mm. eversti Malmin upseeriarvostelu kapteeni Kujalasta, entisestä Sotavankileiri N:o 24:n päälliköstä (10.9.1942–7.8.1943). Malmin mukaan Kujala “osoitti järjestelykyvyn, arvostelun sekä säännöllisen toiminnan puutetta. Sen vuoksi poistettu leirin päällikkyydestä, etenkin kun käytti liian paljon raipparangaistuksia kurin ylläpitämiseksi.”²⁸⁰ Mm. Sotavankileirien N:o 6, 21, ja Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:n päällikkönä toiminut majuri Pekkanen kanteli erinäisten tapahtumien innoittamana, jotka lopulta johtivat hänen vapauttamiseensa Puolustusvoimain palveluksesta, eduskunnan oikeusasiamiehelle 14.12.1943 mm. raipparangaistuksen käytöstä, koska se oli länsimaisuutta ja kansainvälisiä sopimuksia vastaan. Yleisesikunnan päällikkö, kenraali Heinrichs²⁸¹, antoi

²⁷⁵ Kenraalieversti A. Ždanovin kirjelmä pääministeri Castrénille 12.10.1944. T 19656/F 21. SArk. Sv.leirien tutkimuskeskus, tutkintatoimisto N:o 102 ja N:o 2013. Kapt. B.A. Sundmanin kuulusteluprk. 13.12.1944, Lääk.kapt. Von Flittnerin kuulusteluprk., Sv.leiri N:o 5:ssä palvelleen alikersantin kuulusteluprk. 8.12.1944, L-113:n päällikön kuulusteluprk. 29.11.1944. Valpo II, XVII B./99. KA.

²⁷⁶ PM järjestelyosasto N:o 1287/Järj.4/sal. 10.12.1942. T 19654/F3-F4. SArk.

²⁷⁷ PM Sv.kom.E N:o 312/Sv.1/sal. 17.1.1944. T 19657/F 26. SArk.

²⁷⁸ PM Sv.kom.E N:o 2992/Sv.1/sal. 9.5.1944. T 19657/F 26. SArk.

²⁷⁹ SRL 30.5.1919/71, 29. §.

²⁸⁰ Sv.komentajan arvostelu (päiväämätön). T 19655/B1-B3. SArk.

²⁸¹ Heinrichs, Axel Erik (1890-1965), jalkaväenkenraali, Mannerheim-ristin ritari. Jääkärikausiksi Saksassa, osallistui 1. maailmansotaan Misse-joen, Riianlahden ja Aa-joen taisteluihin. Saapui Vaasaan 25.2.1918. Suomen sisällissodassa 3. Jääkärirykmentin VII Pataljoonan komentaja. Talvisodassa III Armeijakunnan komentaja 1939-40 ja Kannaksen

asiasta lausunnon 12.1.1944 eduskunnan oikeusasiamiehelle. Heinrichsin mukaan raipparangaistuksen käyttäminen on ollut perusteltua asiantuntijalausuntojenkin nojalla. Heinrichsin mielestä Pekkasen kantelu joutui sikälikin outoon valoon, että hän oli itse käyttänyt raipparangaistusta laajassa mitassa. Esimerkiksi Sotavankileiri N:o 6:ssa Pekkanen oli määrännyt ajalla 28.12.1941–27.8.1942 yhteensä 73 raipparangaistusta.²⁸²

Syyskuun alussa 1944 määrättiin, ettei raipparangaistusta saanut toistaiseksi määrätä eikä panna täytäntöön. Jos muut rangaistukset eivät riittäneet, oli asia jätettävä sotavankikomentajan ratkaistavaksi.²⁸³ Lopullisesti kaikki raipparangaistusta koskevat määräykset kumottiin 10.10.1944, eikä niitä siis enää tämän jälkeen saanut käyttää.²⁸⁴ Kuvaa raipparangaistuksen käytöstä pyrittiin siis sodan loppupuolella ja sen päätyttyä ”pehmentämään” rajoittamalla sen käyttöä sekä lopulta kieltämällä se. Näin myös puolustauduttiin Neuvostoliiton taholta raipparangaistuksen käytöstä esitettyihin syytöksiin.

3.5. Tuomioistuinkäsittelyt ja kuolemantuomiot

Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907 ei varsinaisesti sisältänyt sotavankien tuomioistuinkäsittelyä koskevia määräyksiä, mutta se määräsi sotavankien olevan vangitsijavaltion lakien alaisia, joten tuomioistuinkäsittelyssä sotavankeja koskivat sotaväen rikoslain määräykset. Sotaväen rikoslain mukaan kuolemanrangaistusta, kuritushuone-, vankeus-, tai sakkorangaistusta ei siis voinut sotavangillekaan tuomita kuin tuomioistuimen päätöksellä.²⁸⁵ Geneven sotavankisopimus vuodelta 1929 puuttui sotavankien asemaan tuomioistuinkäsittelyssä tarkemmin. Sopimuksen mukaan sotavankia ei saanut tuomita ilman mahdollisuutta puolustaa itseään ja sotavangilla oli oikeus saada pätevä asianajaja. Oikeudet piti myös tehdä sotavangille

armeijan komentaja 1940. Jatkosodassa Karjalan armeijan komentaja 1941-42, yleisesikunnan päällikkö 1942-44. Suomen valtuuskunnan jäsen välirauhanneuvotteluissa 1944. Puolustusvoimain komentaja 1945. Asiantuntijana YYA-sopimusneuvotteluissa 1948. (Lähde: Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Vaasa 1975).

²⁸² Majuri Pekkasen kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle 14.12.1943, PM Sv.kom.E N:o 213/Sv.1/sal. 12.1.1944 (Liite: Sv.leiri N:o 6E n:o 44/Ia/sal. 8.1.1943). T 19656/F5. SArk.

²⁸³ PM Sv.kom.E N:o 6126/Sv.1/sal. 7.9.1944. T 19657/F 26. SArk.

²⁸⁴ PM Sv.kom.E N:o 6865/Sv.1 10.10.1944. T 19657/F 26. SArk.

²⁸⁵ SRL 30.5.1919/71, 14. §.

selväksi. Lisäksi tuomioiden ja oikeusistuimien tuli olla samat kuin vangitsijavaltion omia sotilaita tuomittaessa. Sotavangilla tuli olla myös oikeus valittaa tuomiosta. Vangitsijavaltio oli velvollinen tiedottamaan ns. suojavaltiolle niin pian kuin mahdollista sotavangin joutumisesta oikeuskäsittelyyn. Samoin suojavaltion edustajaa tuli välittömästi informoida, jos sotavangi sai kuolemantuomion. Kuolemantuomion sai tämän jälkeen panna täytäntöön aikaisintaan kolmen kuukauden kuluttua.²⁸⁶

Sotatuomioistuimissa tuomittiin Suomessa pidätettyjä sotavankeja ja vakoilijoita, sikäli kuin sotaväen rikoslain soveltaminen oli rikoksen laatuun nähden mahdollista. Tämä aiheutti jatkosodan aikana jonkin verran epäselvyyttä, sillä sotaväen rikoslaki määräsi sotavangin rikoksista vain 64. ja 65. §:n mukaan. Esimerkiksi sotatuomari K.A. Järvilehdon mielestä vain em. pykälien edellyttämässä tapauksissa syyte sotavankia vastaan oli jätettävä kenttäoikeuden tutkittavaksi. Kotijoukkojen esikunnan käsitys asiasta oli puolestaan se, että sotavangi voitiin tuomita kenttäoikeuksissa myös muista rikoksista, kuten oman armeijan sotilaskin, tosin ei pelkuruudesta. Tämä kanta tuli esille myös luutnantti Reino Ellilän kirjoituksessa Sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta heinäkuussa 1942. Vuonna 1943 sotatuomari Arvi Valtavaara esitti sotatuomarikokouksessa, että sotavankeihin on sovellettava sotaväen rikoslain määräyksiä vain 64. ja 65. §:n osalta ja muulloin yleisen rikoslain määräyksiä, jolloin ne tulisi käsitellä siviilituomioistuimissa. Kanta ei kuitenkaan saanut kannatusta²⁸⁷, ja tämä olisi ollut kansainvälisten sotavankisopimusten vastaistakin, koska sotavankien asiat tuli käsitellä kuten vangitsijavaltion omien sotilaidenkin.

Selvää kantaa siihen, mitkä sotavankien rikokset tulisi käsitellä sotatuomioistuimissa ei siis saatu, lukuun ottamatta sotaväen rikoslain määräyksiä. Käytännössä jätettiin sotavankileirin päällikön harkintaan, antoiko hän asian kenttäoikeuden käsiteltäväksi, vai riittivätkö rikkomuksen sovituksi kurinpitorangaistukset. Käytännössä sotavankien tekemien rikosten

²⁸⁶ Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 60.-66. artikla. Suojavaltio=kolmas valtio, joka valvoo kahden diplomaattiset suhteet katkaissaan valtion etuja niiden keskinäisissä suhteissa, sekä niiden kansalaisten etuja, sikäli kuin se olosuhteet huomioon ottaen on mahdollista. (Castrén 1959, s. 288-289).

²⁸⁷ Lindstedt 1999, s. 124, 148-150. Sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta. Luutnantti, lakitieteen kandidaatti Reino Ellilä. Suomen poliisilehti N:o 14, 15.7.1942. Valpo II, XXV E 7c/174. KA.

tuomioistuinkäsittelyä ei suosittu vapausrangaistuksilla sovitettavien rikosten osalta, koska vankien katsottiin pitävän vankilaan joutumista lähinnä etuna.²⁸⁸ Jatkosodan viimeisin sotavankileirien kurinpitösääntö ei kuitenkaan em. suositusta enää tuntenut, vaan määräsi, että jos leirin päällikön mielestä tehtyä rikosta ei voinut sovittaa kurinpitörangaistuksella, oli sotavanki määrättävä kenttäoikeuteen syytettäväksi.²⁸⁹ Vasta kesällä 1944 Päämaja antoi määräyksiä sotavankien rikosten tuomioistuinkäsittelystä. Tällöin määrättiin, että syyttäjän oli vaadittava sotavankien keskuudessa tapahtuviin kapinoihin ja muihin vakaviin järjestyshäiriöihin syyllistyneille ankarinta rangaistusta. Elokuun alussa 1944 määrättiin kuitenkin, että sotavanki oli asetettava sotatuomioistuimessa syytteeseen vain, jos rikoksesta saattoi seurata kuolemanrangaistus.²⁹⁰ Tämä johtui varmasti osaksi Neuvostoliiton suurhyökkäyksen aiheuttamasta omien sotilaiden lisääntyneestä rintamakarkuruudesta yms. rikoksista, jotka enenevässä määrin työllistivät kenttäoikeuksia.

Kuolemantuomio voitiin sotavangille määrätä siis vain sotaväen rikoslain 64. ja 65. §:n edellyttämistä rikoksista. Kuolemanrangaistukseen tuli tuomita sotavanki, jonka teko saattoi valtakunnan tai liittovallan joukkoja vaaraan taikka auttoi tai suosi vihollista.²⁹¹ Pelkkä karkaaminen ei siis ollut rikosoikeudellisesti rangaistavaa, mutta Lindstedtin mukaan käytännössä sotaväen rikoslain 64. §:n mukaisesta rikoksesta kuitenkin tuomittiin tapauksissa, joissa kysymyksessä ei ollut juuri muu kuin karkaaminen. Erityisesti kenttäoikeuksissa ei aina vakuuttavaa näyttöä kuolemantuomion tueksi tarvittu, mutta sotaylioikeuden antamissa päätöksissä edellytettiin joitain konkreettisia näyttöjä siitä, että Suomen armeijan joukkoja oli saatettu vaaraan tai vihollista oli suosittu. Tulkinnanvaraa tosin riitti ja Lindstedt kertookin tapauksesta, jossa sotavankikarkuri Kuzma Azev oli hyökännyt Pansion rautatiesillalla siltavartiomiehen kimppuun puukeppiä aseenaan käyttäen. Syyttäjä vaati rangaistusta mm. vartiomiehen väkivaltaisesta vastustamisesta ja murhayrityksestä, joista tuomittiin kenttäoikeudessa 9 vuoden kuritushuonerangaistus. Sotaylioikeudelle jättämässään kirjeessä

²⁸⁸ Sotavankileirien kurinpitösääntö, PM järjestelyosasto N:o 996/Järj.2/sal. 11.3.1942. T 19657/F26. SArk.

²⁸⁹ Sotavankileirien kurinpitösääntö, PM Sv.kom.E N:o 54/Sv.1/sal. 16.9.1943. T 19657/F26. SArk.

²⁹⁰ Lindstedt 1999, s. 151.

²⁹¹ SRL 30.5.1919/71, 64.§.

syyttäjä katsoi teon kuitenkin suuntautuneen koko Puolustusvoimia vastaan, vaikka välittömänä kohteena olikin yksityinen vartiomies. Sotaylioikeus katsoi Azevin yrittäneen surmata vartiomiehen tämän ollessa turvaamassa valtakunnan puolustukselle tärkeitä rautatiesiltaa. Azevin katsottiin olleen myös tietoinen siitä, että surmaamalla vartiomiehen rautatiesilta olisi ainakin joksikin aikaa jäänyt turvaamatta ja hänet tuomittiin kuolemaan.²⁹²

Sotaväen rikoslain 65. § mahdollisti kuolemantuomion antamisen, jos sotavanki vastoin antamaansa kunniasanaa pakeni vankeudesta tai ennen sodan päättymistä rikkoi niitä ehtoja, joilla hänet oli sotavankeudesta vapautettu. Ylipäällikkö kuitenkin kielsi syyskuussa 1942 ottamasta sotavangeilta sotaväen rikoslain 65. §:n edellyttämää kunniasanaa. Lindstedtin mukaan 65. §:n perusteella ehdittiin tuomita neljä kuolemanrangaistusta.²⁹³

Lindstedtin mukaan jatkosodan vuosina 1941–1944 tuomittiin eri oikeusasteissa kuolemaan yhteensä 637 henkilöä. Teloitettuja oli vuosina 1939–1946 yhteensä 528, joten kaikkia tuomittuja ei kuitenkaan teloitettu. Varsinaisista sotavangin tekemistä rikoksista tuomittiin yhteensä 29 henkilöä (v. 1942 19 ja 1943 10 henkilöä). Heistä teloitettiin 24. Varsinaisia sotavangin tekemiä rikoksia oli esimerkiksi vartiomiehen surmaaminen. Päämajan sotavankitoimiston mukaan 16.8.1943 mennessä sotavangit olivat surmanneet yhteensä 14 vartiomiestä ja haavoittaneet viittä. Suurin osa kuolemaantuomituista tuomittiin vakoilusta ja Neuvostoliiton kansalaisen sotapetoksesta, vuosina 1941–44 yhteensä 456 henkilöä.²⁹⁴

Sotakirjailija Eino Pietolan mukaan sotavangin karkaamisesta oli lähes poikkeuksetta seurauksena kuolemantuomio, joka ei kuitenkaan pidä paikkaansa, sillä yleisin seuraamus oli raipparangaistus. Pietolan esittämät luvut sotatuomioistuimissa kuolemaantuomittujen sotavankien määrästä eroavat Lindstedtin esittämistä siinä mielessä, että Pietola ei tee eroa varsinaisen sotavangin ja vakoojan välille kuten Lindstedt. Pietolan mukaan Neuvostoliiton sotavoimiin kuuluneita vankeja tuomittiin Sotaylioikeudessa vuosina 1941–1944 yhteensä 201, joista kuolemantuomion sai 82. Kenttäoikeuksien vastaavat luvut olivat Pietolan mukaan 311

²⁹² Lindstedt 1999, s. 258-261.

²⁹³ Lindstedt 1999, s. 261-262. SRL 30.5.1919/71, 65. §.

²⁹⁴ PM sotavankitoimisto, luettelo sotavankien surmaamisesta ja haavoittamisesta vartiomiehistä, 16.8.1943. T 19654/F7-F8. SArk. Lindstedt 1999, s. 197 taulukko 2, s. 201 taulukko 3.

tuomittua, joista kuolemaan 242.²⁹⁵

* * * *

Suomi oli ensisijaisesti sitoutunut Haagin sotavankisopimukseen vuodelta 1907, joka jätti huomattavan paljon tulkinnanvaraa sotavankeihin sovellettavien kurinpitomenetelmien suhteen. Se määräsi kuitenkin, että kurinpidollisten toimenpiteiden tuli perustua vangitsijavaltion armeijan lakeihin ja säädöksiin eli sovellettavien rangaistusten tuli olla samoja kuin sovellettiin oman armeijan sotilaisiin. Suomessa sotavankien rankaisemisen tuli siis perustua sotaväen rikoslain määräyksiin, mutta käytännössä sitä noudatettiin vain soveltuvien osin. Tosin kaikki sotaväen rikoslain määräykset eivät edes soveltuneet sotavankien rankaisemiseen, koska laki oli tarkoitettu nimenomaan omien joukkojen taistelukurin ylläpitämiseen ja yleensäkin ylläpitämään kuria ja järjestystä omassa armeijassa. Sotavankien rankaisemisessa käytettiin kuitenkin rangaistusmuotoja, joita SRL ei tuntenut (muonan vähentäminen, raipparangaistus) ja ne olivat siten selvästi ristiriidassa Haagin sopimuksen kanssa, jonka pohjalta sotavankileirien kurinpitosääntö pääasiassa laadittiin. Näin Suomen voi katsoa toimineen kansainvälisten lakien valossa laillisuuden rajamailla – ja vähän rajan takanakin.

Sotavankeihin kohdistuneen kurinpitajärjestelmän tarkasteleminen Geneven sotavankisopimusta vasten on ongelmallisempaa, koska Suomi ei ollut sitä ratifioinut ja Neuvostoliitto ei edes allekirjoittanut. Käytännössä se on kuitenkin taustalla vaikuttanut, joka tuli näkyviin mm. pohdittaessa pimeän korsuputkan käyttöä Sotavankileiri N:o 24:ssä. Kovennettu aresti eli pimeä arestirangaistus olikin selvästi Geneven sopimuksen vastainen, mutta kuitenkin SRL:n mukainen. Raipparangaistus oli myös sopimuksen vastainen eikä se perustunut myöskään SRL:lle. Jatkosodan jälkeen Neuvostoliitto esittikin raipparangaistuksen käytön olleen nimenomaan Geneven sopimuksen vastaista, vaikka se ei itse siihen ollutkaan yhtynyt, joten jälkikäteen katsottuna sopimuksen voi katsoa sitoneen Suomea myös sodan aikana.

Käytännössä raipparangaistus oli käytetyin rangaistusmuoto sotavankimuodostelmissa, vaikka se olikin tarkoitettu äärimmäiseksi kurinpitovangitukseksi. Tarkastelua ja laajaa vertailua

²⁹⁵ Pietola 1987, s. 176.

sotavankimuodostelmien välillä vaikeuttaa kuitenkin se, että suurin osa sotavankien rangaistuspäiväkirjoista on kadonnut tai hävitetty, taikka sitten niiden täyttämistä on laiminlyöty. Raipparangaistus koettiin kuitenkin tehokkaimmaksi rangaistusmuodoksi, vaikka tarkasteltavina olleista rangaistuspäiväkirjoista ei juuri löydy merkintöjä muunlaisten rangaistusten käytöstä ennen raipparangaistuksen määräämistä. Ilmeisesti lievemmat kurinpitorangeistukset eivät kuitenkaan ole saavuttaneet tarkoitustaan. Sotavankiviranomaiset vetosivatkin talvisodan aikana saatuihin kokemuksiin raipparangaistuksen tehokkuudesta.

Kaiken kaikkiaan rangaistusjärjestelmä näyttäisi toimineen kurinpito-ohjesäännön puitteissa, vaikka selviä ylilyöntejä ja mielivaltaisuuksiakin on esiintynyt. Osaltaan tämä johtui puhtaasta mielivallasta ja määräysten noudattamatta jättämisestä, osaltaan puutteista kurinpitojärjestelmässä. Jälkiviisaasti voi todeta, että kurinpitovaltaa sotavankeihin nähden oli liian monilla, selkeä rangaistusasteikko puuttui ja yleensäkin ohjeistus oli ylimalkaista. Esimerkiksi raipparangaistuksen suorittamisesta annettiin tarkat ohjeet vasta toukokuussa 1944. Kurinpidossa esiintyneisiin epäkohtiin ja käytettyjen rangaistusten ankaruuteen ovat osaltaan vaikuttaneet myös muut yleensä sotavankien kohteluun vaikuttaneet tekijät. Jatkosodan kulku vaikutti rangaistusjärjestelmään ainakin sikäli, että sodan loppua kohti ja tappion myötä raipparangaistuksen käyttöä pyrittiin voimakkaasti rajoittamaan, aivan kuin varautuen siihen, että sotavankiasioiden hoito nousisi esille Neuvostoliiton taholta sodan jälkeen.

4. Mielivaltaisuudet

4.1. Sota ja mielivalta

Kansainväliset sotavankisopimukset kielsivät luonnollisesti kaiken sotavankeihin kohdistuvan mielivaltaisuuden. Haagin sopimus määräsi kohtelevaan sotavankeja inhimillisesti. Geneven sopimus edellytti myös humaania kohtelua ja vaati, että sotavankeja on suojeltava erityisesti väkivallanteoilta, loukkauksilta ja yleiseltä vihamielisyydeltä. Myös kostotoimenpiteet sotavankeja kohtaan oli ehdottomasti kielletty.²⁹⁶ Suomen sotavankiviranomaiset korostivatkin ohjeissaan ja käskyissään sotavankien inhimillistä kohtelua heti jatkosodan alussa sekä useissa käskyissä sodan aikana. Mitkään lakipykälät eivät kuitenkaan pysty estämään eriasteisen mielivallan esiintymistä sodan aikana. Mielivallan kohteeksi ovat aina joutuneet sekä siviilit että vihollisvaltion vangitut sotilaat. Hanskin mukaan sota on niin epäinhimillinen ja kaoottinen tapahtuma, että kaikki pyrkimykset sen inhimillistämiseksi ovat toivottomia.²⁹⁷ Esimerkkejä sodan epäinhimillisyydestä ja mielivaltaisuuksista ei tarvitse etsiä edes kovin kaukaa historiasta, sillä nykyisinkin tiedotusvälineet kertovat monista tapauksista eri puolilta maailmaa.

Tarkastelun kohteena olevat sotavangit ovat kaikissa sodissa joutuneet jonkinlaisen mielivallan tai kidutuksen kohteeksi. Näin myös Suomessa, vaikka Suomen sotavankileireillä ei toki harjoitettu systemaattista väkivaltaa sotavankeja kohtaan. Siitä huolimatta väkivalta ja muutoin huono kohtelu liittyvät olennaisella tavalla sotavankien kohteluun.²⁹⁸ Barkerin mukaan “niin kauan kuin on sotia, on ongelmia vankien kohtelussa.” Barkerin mielestä on mahdollista kuvailla tilanne, jossa sotilaat pitkän ja verisen taistelun jälkeen mieluummin tappavat kuin säälivät vangeiksi antautuneita vihollisia.²⁹⁹

²⁹⁶ Haagin maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö 1907, 4. artikla, Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, 2. artikla.

²⁹⁷ Hanski 1990, s. 1.

²⁹⁸ Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 70.

²⁹⁹ Barker 1974, s. 4, 27.

Käsitteenä termi “mielivalta” on monitahoinen. Nykysuomen sanakirjan³⁰⁰ mukaan mielivalta on asiantila, jossa jokin toiminta tai menettely perustuu jonkun omaan subjektiiviseen tahtoon, haluun tai makuun taikka jonkun tilapäiseen mieleenjohtumaan, oikkuun tai mielitekoon eikä esimerkiksi lakiin, sääntöihin tai yleisiin objektiivisiin näkökohtiin. Edelleen mielivaltainen teko voi tapahtua puhtaasti oman subjektiivisen harkinnan, vapaan vallan tai tahdon kautta, jos jokin asia on jätetty kunkin oman harkinnan varaan. Sotavankien käsittelyssä mielivaltaisuutta olisi siis ainakin lakien ja säännösten vastainen toiminta tai muu yleisiä hyviä tapoja ja ihmisyyttä loukkaava menettelytapa.

Virolaisen mukaan sotavankien käsittelyn mustaan psykologiaan kuuluvat kidutus, muu pahoinpitely, kahleissa tai suljettuna pitäminen, ahtaassa tilassa pitäminen, ravinnotta tai hoidotta jättäminen, teloituksella uhkaaminen, eristäminen, pimeässä pitäminen, tarpeettomien kuulustelujen järjestäminen, kohtuuton alistaminen sekä kohtuuton kontrollointi. Virolaisen mukaan sodan aikana kaikki vangit joutuvat tavalla tai toisella kokemaan edellä mainitun kaltaista kohtelua³⁰¹ ja kattavaa listaa erilaisista mielivallan muodoista tuskin pystyy edes laatimaan. Tosin Virolaisen “listan” suhteen on muistettava, että sotavankileirien kurinpitösäännön mukaan esimerkiksi pimeässä pitäminen (kovennettu aresti) tai suljettuna pitäminen (arestirangaistus yleensä) oli sallittua toimintaa. Mielivaltaisiksi teoiksi nämä muuttuvatkin vasta sitten, kun kurinpitösäännön määräyksiä rikotaan, esimerkiksi rangaistuksen pituuden tms. suhteen. Henkisen mielivallan osuutta sotavankien kohtelussa ei myöskään sovi vähätellä. Frommin mukaan henkistä julmuutta, halua nöyryyttää toista ja loukata hänen tunteitaan esiintyy luultavasti vielä laajemmassa mitassa kuin fyysistä julmuutta.³⁰²

Sodan aiheuttama mielivaltainen toiminta on kuitenkin jossain mielessä erilaista kuin vastaava toiminta normaaleissa olosuhteissa. Sodan aikana julmallakin tavalla vihollisia tappava sotilas ei välttämättä ole “mielenvikainen”, kuten lienee usein laita rauhan aikana ihmisiä mielivaltaisesti tappavan tai silpovan henkilön kohdalla. Erich Fromm³⁰³ on selvittänyt ihmisen

³⁰⁰ Nykysuomen sanakirja 2. Porvoo 1978.

³⁰¹ Virolainen 1999, s. 113.

³⁰² Fromm 1976, s. 338.

³⁰³ Fromm pyrkii kirjassaan “Tuhoava ihminen” selvittämään ihmiselle ominaisen, ns. pahanlaatuisen aggressiivisuuden luonnetta ja esiintymisehtoja. Frommin mukaan ihminen

sodan aikaista tuhoavuutta psykologian näkökulmasta. Hänen mukaansa ns. yhdenmukaisuusaggressio on olennainen tekijä sodan aikaisia julmuuksia tarkasteltaessa. Tällä Fromm tarkoittaa aggressiivisia tekoja, joiden suorittaja ei toimi tuhoamishalusta, vaan koska häntä käsketään ja hän katsoo velvollisuudekseen totella. Sotilas, joka tappaa ja silpoo, tai pommituslentäjä, joka surmaa tuhansia ihmisiä yhdessä hetkessä, eivät välttämättä toimi tuhoamisyllykkeiden ajamina, vaan heidän tekojaan voi ohjailta kyselemättömän tottelemisen periaate. Halu olla tottelematta ja mukautumatta tuntuu Frommin mukaan monista varsin uhkaavalta ja he puolustautuvat sitä vastaan toimimalla juuri niin tuhoavasti kuin heiltä vaaditaankin.³⁰⁴ Kyselemättömän tottelemisen periaate on nähtävissä myös sotavankien kohtelussa, vaikka Suomessa edellytettiin jokaisen sotilaan omaa ajattelua ja ymmärrystä siitä, mitkä käskyt olivat oikeutettuja ja mitkä eivät. Jatkosodan jälkeen sotavankeja kohtaan rikoksiin syyllistyneitä sotilaita tuomittaessa tuli usein esille se, että käskystä rikokseen syyllistyneen sotilaan olisi pitänyt ymmärtää käskyn mielettömyys ja laittomuus. Usein he niin tekivätkin.

Frommin mukaan sotiin liittyvät tuhotyöt ja julmuudet ovat usein spontaaneja tekoja. Sotahistoria kertoo säälimättömästä ja valikoimattomasta miesten, naisten ja lasten tappamisesta ja kiduttamisesta. Frommin mukaan tappaminen on kuitenkin ollut tuhoavuuden lievimpiä ilmentymiä ja hänen mukaansa "on tuskin olemassa kuviteltavissa olevaa tuhotyötä, jota ei olisi todellisuudessakin tehty monta monituista kertaa." Sotatila on Frommin mukaan yksi spontaanin tuhotyön aiheuttava ulkoinen ärsyke, jonka johdosta tapahtuu äärimmäistä ikävystymistä ja yksilön merkityksen heikkenemistä. Tähän voidaan vielä liittää subjektiiviset syyt, kuten esimerkiksi kansallinen tai uskonnollinen ryhmänarsismi. Ilman näiden vaikutusta tuhoamisenergia näyttäisi Frommin mukaan pysyvän piilossa, toisin kuin sellaisilla, joiden luonne on tuhoava.³⁰⁵ Luonteeseen sidottu tuhoaminen, jolla Fromm tarkoittaa lähinnä sadisteja,

eroaa eläimestä sikäli, että hän on tappaja, ainoa kädellinen, joka tappaa tai kiduttaa oman lajinsa jäseniä ilman mitään syytä, sen paremmin biologista kuin taloudellistakaan, ja joka tuntee tyydytystä niin tehdessään. Fromm tarkastelee ihmisen tuhoavuutta ennen kaikkea psykoanalyysin kannalta, mutta myös neurofysiologian, eläinpsykologian, paleontologian ja antropologian näkökulmista. Myös vaistoteoriat ja behaviorismi ovat hänen analyysissään keskeisesti edustettuina. (Fromm 1976, s. 11, 24-25).

³⁰⁴ Fromm 1976, s. 249-250.

³⁰⁵ Fromm 1976, s. 321-322. Luonteeseen sidotun tuhoavuuden sekä pahanlaatuisen aggressiivisuuden tärkeimmät lajit ovat Frommin mukaan sadismi ja nekrofilia. Tällaisesta toiminnasta Fromm käyttää esimerkkeinä Staliniä, Hitleriä sekä Himmleriä.

on oma marginaalinen lukunsa sotavankeihin kohdistunutta mielivaltaa tarkasteltaessa.

Mielivaltaisen tappamisen motiiveina voivat Frommin mukaan usein toimia ikävystymisen ja kyvyttömyyden tunne sekä tarve kokea, että ainakin joku reagoi. On olemassa joku johon voi vaikuttaa ja pystyy tekemään jotakin, joka lopettaa jatkuvan yksitoikkoisuuden. Frommin mukaan tappaminen on yksi tapa kokea oma olemisensa ja valtansa vaikuttaa toisiin.³⁰⁶ Virolainen on löytänyt tämän kaltaisia tekijöitä tarkastellessaan Pohjois-Suomessa jatkosodan aikana taistelleiden saksalaisten harjoittamaa venäläisten sotavankien käsittelyä. Hänen mukaansa lappilaisten kuvailuun saksalaisten menettelytavoista sotavankien suhteen liittyy merkkejä sekä yksilöiden sadistisesta että turhautuneesta käyttäytymisestä. Saksalaiset purkivat vankeihin omia aggressioitaan ja pelkojaan, eikä tällaista ollut kukaan estämässä, koska menettely oli kulttuurisesti sisäänrakennettuna Saksan armeijaan. Saksalaiset sotilaat kuuluivat massiiviseen fasistista ideologiaa toteuttavaan organisaatioon, jonka voimattomia objekteja he itse olivat. Heitä itseäänkin saatettiin rankaista mitä vähäpätöisimmistä rikkeistä. Tällöin venäläisen vangin tappaminen tai kiduttaminen toi Virolaisen mukaan lohtua omaan asemaan ja osoitti rivisotilaalle, että hänelläkin oli valtaa, johon joku reagoi.³⁰⁷ Ei ole kovinkaan vaikeata kuvitella, etteikö suomalaisilla sotavankileireillä palvelut henkilökunta olisi joskus tuntenut ikävystymisen ja turhautuneisuuden tunnetta, joka saattoi purkautua mielivaltaisuuksina sotavankeja kohtaan. Favorinin ja Heinosen mukaan varsinkin hyökkäysvaiheen alkupuolella “vähemmän vaarallisia” sotilaallisia tehtäviä väheksyttiin. Väheksyntä kohdistui usein Kotijoukoissa, koulutuskeskuksissa tms. oleviin sotilaisiin ja erityisesti upseereihin.³⁰⁸ Tällainen väheksyntä oli varmasti omiaan aiheuttamaan turhautuneisuutta kohdistuessaan esimerkiksi sotavankileirien henkilökuntaan. Sotavankileiri tuskin oli muutenkaan palveluspaikkana kaikkein helpoin, ainakaan henkisesti mielessä, kun otetaan vielä huomioon sotavankileireillä palvelut vartija-aines.

Sadismi=intohimoinen halu hallita rajattomalla vallalla toista tuntevaa oloa.

Sadisti=ihminen, jolla on voimakas halu hallita, loukata ja nöyryyttää toista ihmistä.

Nekrofilia=intohimoinen halu tuhota elämää ja kiinnostus kaikkeen kuolleen, lahoavaan ja puhtaasti koneelliseen.

³⁰⁶ Fromm 1976, s. 299.

³⁰⁷ Virolainen 1999, s. 114-115.

³⁰⁸ Favorin & Heinonen 1972, s. 53.

Rosasin mukaan sodan lakeihin on aina kuulunut "halu" tappaa vihollinen ja nykyään tämä sääntö koskettaa kaikkia vihollisia, huolimatta siitä, ovatko he sotavankeina vai eivät. Myös kidutus on Rosasin mukaan ollut käytössä lähes kaikissa aseellisissa yhteenotoissa. Rosas näkee tähän lähinnä neljä syytä: järjetön sadismi, sotilaallisen tiedon tarve, yritykset saada vanki yhteistyöhön sekä yleinen terroripolitiikka.³⁰⁹ Näistä jatkosodan Suomeen ovat sovellettavissa lähinnä kolme ensimmäistä, yleistä terroripolitiikkaa Suomessa ei harjoitettu. Näin ollen kidutus tulisi kyseeseen ennen kaikkea sotavankien kuulustelujen yhteydessä, mutta siitä ei muutamaa harvaa tapausta lukuun ottamatta ole tietoja, eikä syytteitäkään asiasta juuri ole sodan jälkeen esitetty.

Sotavankeihin kohdistui toisen maailmansodan aikana mielivaltaisuuksia myös Suomessa. Syitä tähän on löydettävissä monista tekijöistä, eikä asia ole ollenkaan yksiselitteinen. Suomenkin kohdalla kysymykseen tulevat joissain tapauksissa Frommin painottamat psykologiset syyt, kuten ns. yhdenmukaisuusaggressio, sadismi tai muut luonteeseen sidotut tekijät, ikävystyminen tai turhautuminen. Tähän voidaan vielä lisätä jo aiemmin käsitellyt ja Tanakan painottamat tekijät, kuten vihollisen dehumanisointi ja yleensä sodan aiheuttama olojen epänormaalius, josta seuraa usein moraalien heikkenemistä ja tapojen raaistumista. Kotimaisia sotavankien kohteluun yleensä ja jopa mielivallan esiintymiseen vaikuttaneita tekijöitä olivat mm. yleinen elintarvike- ja raaka-ainepula, ohjeiden ja määräysten epämääräisyys sekä valvonnan heikkous, vartija-aines ja sotavankileirien päällystön heikkous, vartiohenkilökunnan mahdollinen alhainen motivaatio, jatkosodan erityiset olosuhteet (sodan pituus, vankien suuri määrä, sodan kulku), kieliongelmat, ns. ryssäkuva ja propaganda sekä jossain määrin myös heimoaate. Toki on muistettava, ettei mielivalta ollut Suomen sotavankimuodostelmissa systemaattista, eivätkä siihen syyllistyneet läheskään kaikki sotavankien kanssa tekemisiin joutuneet. Ja mielivaltaan syyllistyneidenkin kohdalla on syytä muistaa, että vain harvoin oli kysymys puhtaasta mielivallasta ja omaehtoisesta toiminnasta, esimerkiksi vain tappamisen ilosta. Waldemar Erfurth onkin todennut osuvasti, että "jos mieli selvittää historiallista totuutta, tekee viisaasti etsimällä edesvastuuta sodan syistä yleensä ja vasta toisella tilalla sotaan osallistuneiden miesten henkilökohtaisesta osuudesta siihen."³¹⁰

³⁰⁹ Rosas 1976, s. 439-443.

³¹⁰ Erfurth 1951, s. 178.

4.2. Henkinen ja fyysinen mielivalta

Henkisen ja fyysisen mielivallan muotojen määrä on lähes rajaton. Sotavankeihin kohdistuneen henkisen mielivallan muotoja ovat esimerkiksi pilkkaaminen, halventaminen, uhkailu, kohtuuton alistaminen tai suoranainen simputus. Fyysinen mielivalta käsittää tässä lähinnä kaikki muut väkivallan muodot kuin mielivaltaiset ampumiset. Lievimmillään fyysinen väkivalta voi olla esimerkiksi kohtuutonta juoksuttamista, tönimistä jne. ja vakavimmillaan kuolemaan johtavaa pahoinpitelyä tai ruumiin häpäisyä. Samoin fyysisen mielivallan piiriin voidaan laskea sotavankileirien kurinpitösäännön edellyttämän raipparangaistuksen enimmäismäärän mielivaltaiset ylitykset tai muutoin laittomat ruumiilliset rangaistukset. Neuvostoliiton näkökannalta katsoen raipparangaistuksen käyttö sinällään oli jo fyysistä mielivaltaa³¹¹ ja olihan se Geneven sotavankisopimuksen vastainenkin.

Hanskin mukaan Suomen sotavankileireillä ei siis harjoitettu systemaattista väkivaltaa sotavankeja kohtaan, mutta yksittäisiä pahoinpitelyjä tapahtui. Eniten pahoinpitelyitä tapahtui Hanskin mukaan heti vangiksi ottamisen yhteydessä tai välittömästi sen jälkeen. Sama koski myös Neuvostoliiton ottamia suomalaisia sotavankeja.³¹² Erityisesti hyökkäysvaiheen vuonna 1941 ja koko jatkosodan alkupuolen voisi sanoa olleen pahoinpitelyiden ym. mielivaltaisuuksien ”kulta-aikaa”, koska tällöin ylempien sotilasviranomaisten valvonta oli heikkoa ja sotavangit olivat alempien sotavankiviranomaisten vastuulla. Tarkkoja lukuja mielivallan uhrien määrästä tai yleensä mielivallan esiintymisestä on kuitenkin mahdotonta esittää. Sotavankikomentajan esikunnan perustamisen jälkeen valvonta tehostui ja yleensäkin säännökset selkenivät, mutta tämäkään ei kokonaan estänyt mielivaltaisuuksien esiintymistä. Hyvä osoitus asemasodan myötä parantuneen valvonnan tehostumisesta on se, että suurin osa itse sodan aikana ilmi tulleista pahoinpitelytapauksista on sattunut kesän 1942 ja jatkosodan päättymisen välisenä aikana. Syksyllä 1941 sota sujui suomalaisittain voitokkaasti, eikä tällaisiin ”pieniin” epäkohtiin näytetä kiinnitetyn suurta huomiota, jos niihin ehdittiinkään kovin hyvin paneutua. Ennen kaikkea sodan odotettiin loppuvan pian Suomen voittoon, jolloin sotavankien kohtelusta ei olisi tullutkaan

³¹¹ Ks. esim. Muistio Suomen ulkoasiainministeriölle N:o 6, 8.10.1944. Fb110/G.13./166. UMA.

³¹² Hanski 1990, s. 67. Hannikainen, Hanski & Rosas 1992, s. 70.

sellaista “numeroa” kuin jatkosodan jälkeen tapahtui. Yleisenä käytäntönä muutenkin on, että sotarikoksien käsittely alkaa vasta tappion myötä ja tuomiolle joutuvat hävinneen osapuolen sotilaat. Voittajien sotarikokset jäävät usein tutkimatta. Uusi Suomi kirjoitti jo jouluaattona 1943 pääkirjoituksessaan, että sotarikollisten, samoin kuin sotaan syyllisten, määrittely on aina ollut hankalaa, eikä sitä ole voitu tai tahdottu objektiivisesti ratkaista. “Hävinnyt osapuoli ja sen johtajat leimataan säännöllisesti sotasyllisiksi, kuten tapahtui myös viime maailmansodan jälkeen. Sotarikollisiin nähden on asianlaita sama. Ei ole odotettavissa, että voittanut osapuoli löytäisi sotarikollisia omasta piiristään. Sen tähden koko teesi sotarikollisista on lähinnä ilmaus kostonhimosta, joka yksipuolisesti käytäntöön sovellettuna johtaa intohimojen sanelemin mielivaltaisuuksiin.”³¹³

Toki pahoinpitelytapauksista tihkui tietoja jo jatkosodan alkupuolellakin. Eversti Spåre huomautti tarkastuskertomuksessaan lokakuussa 1941, että “on ollut tapauksia, että vartijat ja työnjohtajat ovat kurittaneet sotavankeja lyömällä heitä.” Spåren mukaan oli “osattava erottaa ankaruus raakuudesta ja inhimillisuus helläkätisyydestä.”³¹⁴ Kotijoukkojen esikunnan tietoisuuteen saatettiin joulukuussa 1941 tapauksia annettujen ohjeiden vastaisesta sotavankien kohtelusta. Kotijoukkojen esikunta kuitenkin vastasi Päämajan valvontaosastolle, “etteivät Kotijoukkojen esikunnan tietoon saatetut, annettujen ohjeitten vastaiset tapaukset sotavankien kohtelussa ole Kotijoukkojen esikunnan alaisissa muodostelmissa sattuneita, vaan...*lienee* kysymyksessä 14. D:n käytössä ja *jonkin* sp-komppanian kirjoissa olevat vangit.”³¹⁵ Jo käytetty sanamuoto viittaa siihen, ettei sattuneista tapauksista ole viitsitty tai ehditty ottaa sen tarkemmin selvää.

Sotavankiviranomaisten asiakirjojen valossa jatkosodan alkupuolen mielivallan laajuudesta on hyvin vaikea saada minkäänlaista käsitystä, paitsi sen, ettei mielivaltaa olisi juurikaan esiintynyt. Sitä kuitenkin esiintyi, sillä vuoden 1942 alkupuolella Päämaja puuttui asiaan entistä useammin. Päämaja määräsi 26.1.1942 kaikkien sotavankien käsittelyyn osallistuvia noudattamaan laillisia ja annettuja määräyksiä, koska oli tullut ilmi, että vartiomiestistö oli kohdellut sotavankeja

³¹³ US N:o 347/24.12.1943. “Sotarikolliset.” (Pääkirjoitus).

³¹⁴ Ev. Spåren tarkastuskertomus 9.10.1941. Kotij.E N:o 1539/Järj.1b/sal. T 19653/5-6. SArk.

³¹⁵ Kotij.E N:o 3567/Järj.1b/sal. 22.12.1941. T 19653/5-6. SArk. (Kursivointi oma).

mielivaltaisesti, jopa raa'asti, eikä asianomainen päällystö ollut asiaan puuttunut. Kotijoukkojen esikunta käski tämän johdosta 29.1.1942 sotavankileirien päälliköitä tarkoin valvomaan sotavankien käsittelyä huomauttaen kuitenkin, että sen tietoon ei ollut tullut tapauksia, joissa sen alaisilla sotavankileireillä olisi menetelty mielivaltaisesti.³¹⁶ Eduskunnan puhemiehelle tehtiin asiasta kysely huhtikuussa 1942, jossa pyydettiin hallitusta ryhtymään toimenpiteisiin vankien kohtelun suhteen. Kyselijän tietoon oli tullut, että eräässä sotavankimuodostelmassa Viipurissa kolme vartijaa olivat heittäneet erään sotavangin katuun ja potkineet sekä lyöneet tätä kiväärin perällä. Erästä jonkin talon pihassa jätettä tonkinutta sotavankia puolestaan oli kyselijän mukaan lyöty kasvoihin sotilasvyöllä sekä muuten lyöty kasvoihin ja niskaan useita kertoja. Kyselijä oli asiasta huolissaan, koska tämän kaltaiset tapukset "vahingoittavat maattamme tulevaisuudessa, sillä sodan päätyttyä yksittäistapaukset tullaan yleistämään."³¹⁷

Huonoista oloistaan kuuluisan Sotavankileirin N:o 11 toimintaa tutkineen Arne Sallisen mukaan sotavankien käsittelyohjeiden käytännön sovelluksena leirillä näyttävät olleen vankien töniminen, hakkaaminen ja potkiminen, sekä eräiden todistajien mukaan jopa pistoolinperällä kasvoihin lyöminen. Jotain kertonee leirin päällikön, vänrikki Svenssonin lausahdus tyttärelleen tämän vieraillessa leirillä talvella 1941: "tulemme häviämään tämän kirotun sodan. Kaikki menee päin helvettiä ja täällä minä istun vankileirin johtajana, tuomittu jo teloitettavaksi, siksi tulen minä, tuomituksi perkele!" Vänrikki Svensson tosin oli jo alun pitäenkin pitänyt leiripaikkaa sotavangeille täysin sopimattomana.³¹⁸ Keiskanderin mukaan myös Pelson sotavankileirillä tapahtui vihanpurkauksia vihollissotilaita kohtaan ja joulukuussa 1941 pahoinpideltiin eräs sotavanki, joka sittemmin kuoli. Kuulusteluissa vartijat kertoivat vangin piileskelleen työaikana ja syöneen pihkaa. Vanki oli myös lähtenyt juoksemaan "vainiolle" ja eräs kersantti toi hänet takaisin lyöden vankia pariin otteeseen, jolloin myös vartija kertoi lyöneensä muutaman kerran. Illemmalla samainen sotavanki oli kieltäytynyt osallistumasta työhön ja hänet vietiin rangaistukseksi vaunuun, jossa hän makasi 10 päivää. Sittemmin vanki oli takaisin leirille

³¹⁶ PM järjestelyosasto N:o 340/Järj.2/sal. 26.1.1942. Kotij.E. N:o 640/Järj.1b/sal. 29.1.1942. T 19653/7-8. SArk.

³¹⁷ Kysely eduskunnan puhemiehelle huhtikuussa 1942. (Nimetön). T 19654/F3-F4. SArk.

³¹⁸ Sallinen 1993, s. 18-19, 30, 149. Valkeakosken sotavankileiri lakkautettiin 17.1.1942, kun kapt. Hämäläinen totesi leiripaikan vangeille täysin sopimattomaksi. Huomionarvoista on, että ev. Spåre oli elokuussa 1941 todennut leiripaikan täysin soveliaaksi sotavankileirin perustamiseen. (Sallinen 1993, s. 156-159).

tuotuna kuollut.³¹⁹ Junkkarin ja Kujansuun mukaan Sotavankileiri N:o 1:ssä sattui sotavankien pahoinpitelyitä jatkosodan alkupuolella erityisesti kielivaikeuksien takia.³²⁰

Jatkosodan jälkeen Sotavankileirien tutkimuskeskukselle, Valtiolliselle poliisille sekä Liittoutuneiden valvontakomissiolle tehdyistä ilmiannoista ja suoritetuista tutkimuksista sekä annetuista tuomioista löytyy esimerkkejä mielivaltaisista otteista koko sodan ajalta, runsaasti myös sodan alkupuolelta. Useissa tapauksissa rikoksen tekoajankohta on kuitenkin jäänyt epäselväksi. Esimerkiksi metsätyönjohtaja Sairo tuomittiin kahdeksi kuukaudeksi vankilaan, koska oli ylittänyt valtuutensa lyötättämällä sotavankia leppävitsalla takamuksille. Luutnantti Pakkala puolestaan tuomittiin vuodeksi vankeuteen, koska oli komentanut sotavankeja maahan ja ylös muutamia kertoja peräkkäin ja kehottanut vartiomiehiä lyömään laiskottelevia ja niskuroivia sotavankeja kädellä tai kiväärinperällä.³²¹ Värikki Suorsa tuomittiin 5 kuukaudeksi 15 päiväksi vankeuteen useista sotavankien pahoinpitelyistä toimiessaan Sotavankileiri N:o 9:n vartiokomppanian päällikkönä vuosina 1941–43. Hän oli useissa eri tilaisuuksissa lyönyt sotavankeja nyrkillä ja ratsupiiskalla kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi. Työmies Juvonen oli puolestaan lyönyt sotavankia selkään 50–60 cm:n pituisella sähköjohdon pätkällä, lyönyt erästä paleltumisen takia työkyvyttöntä, surmannut näpistykseen syyllistyneen pistoolilla sekä ampunut 7 paleltunutta sotavankia suon laitaan ollessaan Sotavankikomppania L-21:n vartiomiehenä tammi-helmikuussa 1942. Hän sai tekosistaan elinkautisen kuritushuonetuomion sekä menetti kansalaisluottamuksensa ainiaaksi.³²² Linnoitusrakennuspataljoona 211:n vartiomies, sotamies Askolin, oli syksyllä 1941 eri tilaisuuksissa pahoinpidellyt sotavankeja nyrkillä ja kiväärinperällä lyöden, sekä ampunut kerran erään sotavangin päähän lähellä niin, että tämän kasvojen toinen puoli mustui. Tarkoituksena oli ollut sotavangin herättäminen. Askolin tuomittiin 8 kuukaudeksi kuritushuoneeseen.³²³ Suurin osa oikeudessa olleista pahoinpitelytapauksista käsitteli sotavankien potkimisia tai nyrkillä lyömisä.

³¹⁹ Keiskander 1985, s. 32.

³²⁰ Junkkari & Kujansuu 1997, s. 57.

³²¹ Tuomittuja 30.11.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³²² Tuomittuja 15.8.1946 mennessä. Fb 110/G.13./170. UMA.

³²³ Tuomittuja 31.8.1946 mennessä. Fb 110/G.13./170. UMA.

Punaiselle Valpolle tehdyt ilmoitukset ovat yleensä hyvin järkyttävää luettavaa, mutta myös pienemmistä rikkeistä tehtiin ilmiantoja. Esimerkiksi erään ilmoituksen mukaan Linnoituspataljoona 2174:n komentaja, kapteeni S. oli tullut sotavankien ruokailupaikalle, kun vangit olivat olleet leipäjonossa ja jättäneet pakkinsa kantojen päälle. Kapteeni S. oli huomannut pakit ja mennyt ja potkinut kaikki pakit nurin. Kapteeni S. oli kertojan mukaan omienkin keskuudessa vihattu mies hävyttömän käyttäytymisensä takia.³²⁴ Valpon tietoon oli tullut heinäkuussa 1947, että presidentti Rytin tytär oli kohdellut huonosti sotavankeja ollessaan ylihoitajattarena Salmin Sotasairaalassa. Hänen kerrottiin mm. sanoneen, että ”ei ryssät hoitoa tarvitse, viekää suoraan ruumiskellariin...ei mitään hoitoa ryssille, vaan tuonne kellariin mihin toisetkin.” Ilmiannon oli antanut Riihimäen keskusvankilan kuritushuonevanki.³²⁵ Punaiselle Valpolle sodan jälkeen tehtyihin ilmiantoihin täytyy kuitenkin suhtautua pienellä varauksella, koska ne ovat hyvin epämääräisiä ja puutteellisia (ks. esimerkkejä liite 6). Useat on mitä ilmeisimmin tehty ääriivasemmistolaisten toimesta kostomielessä ja ilmiantajina on ollut jopa kuritushuonevankejakin, jotka ilmeisesti toivoivat saavansa tuomioihinsa lievennystä tekemällä yhteistyötä Valtiollisen poliisin kanssa. Jopa riitaantuneiden aviopuolisoidenkin toinen osapuoli kävi yhdessä äitinsä kanssa ilmiantamassa miehensä sotavankeihin kohdistuneesta rikoksesta.³²⁶ Myös Sotavankileirien tutkimuskeskukselle tehtiin mitä erilaisimpia ilmiantoja, lähinnä entisten sotavankien toimesta. Sotavanki Lobanov mm. kertoi, että Sotavankileiri N:o 24:ssä oli sotamies Lumikoski pakottanut hänet vaatteiden kuivauskomeroon, jossa oli lämpöä n. 100 astetta. Tämän jälkeen Lumikoski oli ajanut hänet avantoon ja käski sukeltamaan viisi kertaa lyöden samalla useita kertoja kepillä.³²⁷

Myös mielivaltaisten rangaistusten antamisista tai rankaisuvallan ylityksistä tuli ilmiantoja sodan jälkeen. Esimerkiksi alikersantti Suomalainen tuomittiin 6 kuukaudeksi vankeuteen tahallisesta virkavelvollisuuden rikkomisesta. Hän oli talvella 1943 rankaissut kuria ja järjestystä vastaan rikkoneita sotavankeja lyömällä heitä kumipatukalla sekä seisottamalla kahta vankia kaksi tuntia asennossa selässään n. 20 kilon painoinen reppu, jonka kantohihnat olivat ohutta rautalankaa.

³²⁴ Ilmoitus N:o 739/46, 29.7.1946. VP. KD. N:o 6966/44/1946. Valpo II, XXV E 7c/174. KA.

³²⁵ Ilmoitus 5.7.1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³²⁶ Ilmoitus N:o 82/46, 10.7.1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³²⁷ Ilm. pvk. 532. T 16064. SARk.

Lisäksi hän oli pitänyt kahta sotavankia usean tunnin ajan kylmässä kopissa vajavaisesti puettuna.³²⁸ Luutnantti Lahtinen oli talvella 1942–43 lyönyt Sotavankileiri N:o 31:ssä kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi erästä vankia kepillä päähän sekä antanut täytöntöönpanna raipparangaistuksia tavalla, josta oli ollut tarpeetonta kärsimystä sotavangeille. Hänet tuomittiin sotavangin lievästä pahoinpitelystä ja jatketusta virkavelvollisuuden rikkomisesta 6 kuukaudeksi vankeuteen.³²⁹ Kapteeni Jutila oli puolestaan kesällä 1942 rankaissut kymmentä Sotavankileiri N:o 6:n sotavankia 12–15 raipaniskulla näiden varastettua laatikon keksejä Huoltovarikko 1:stä Viipurista. Oikeuden mielestä rangaistus oli kohtuuton eikä sen antajalla ollut oikeutta rankaista raipoilla ja langetti Jutilalle kaksi kuukautta vankeutta rankaisuvallan ylityksestä sekä virkavelvollisuuden rikkomisesta. Alikersantti Hietaniemi puolestaan tuomittiin kolmeksi kuukaudeksi vankeuteen laittoman rangaistuksen määräämisestä tammi-helmikuun vaihteessa 1944. Hän toimi Sotavankileiri N:o 24:n alaisen työpisteen vartiopäällikkönä ja määräsi kahdelle sotavangille 30 raipaniskua syystä, että näiden työtulos oli jäänyt heikoksi.³³⁰

Varsin törkeitäkin tapauksia kerrottiin tapahtuneen ja niitä tuli myös ilmi. Sotavanki Tšernov kertoi 29.10.1944, että lokakuussa 1942 Sotavankileirillä N:o 26 päällystö esiintyi usein humalassa, herätti sotavankeja öisin ja ajoi pukeutumattomina ulos. Päällystö myös pakotti sotavankeja kuorsaamaan ja jos ei totellut, lyötiin kumipampulla, kepillä ja piikkilangalla. Marraskuussa 1942 leirin päällikkö, vääpeli ja kersantti pahoinpitelivät Tšernovin mukaan erästä sotavankia kivillä, kepeillä sekä saappaan kärjillä potkien, koska vangilta oli löytynyt sivulliselta saatua leipää. Pahoinpitelystä seurasi kuolema, mutta Tšernovin mukaan vanki oli haudattaessa vielä elossa.³³¹ Sotavanki Gavrikovin kertoman mukaan samaisella leirillä tunkeutui leirin päällikkö juovuspäissään vankien teltaan lokakuussa 1942 ja alkoi pahoinpidellä heitä. Eräs vanki kaatui paettuaan ulos, jolloin luutnantti surmasi hänet lyöden kivellä päähän. Gavrikovin mukaan luutnantti ajoi usein vangit pampun ja ruoskan avustuksella alastomina ulos pakkaseen.³³² Sotavanki Maschukovin mukaan Kontupohjan sotavankileirissä, jonka numeroksi hän ilmoitti 40, leirin päällikkö ajoi 3.–4.2.1943 välisenä aikana kaikki vangit ulos sateeseen ja

³²⁸ Tuomittuja 31.10.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³²⁹ Tuomittuja 31.12.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³³⁰ Tuomittuja 30.4.1946 mennessä. Fb 110/G.13./169. UMA.

³³¹ Kuulustelupöytäkirja Sv.järj.leiri N:o 1, 29.10.1944. T 16064. SARk.

³³² Kuulustelupöytäkirja Sv.K. 28, 19.10.1944. T 16064. SARk.

käski “madella” likaisella tiellä. Useita vankeja lyötiin samalla rautalangalla vatsaan ja selkään sekä “aamulla teurastettiin veitsellä.”³³³ Sotavankien tekemiin ilmiantoihin on kuitenkin suhtauduttava osin varauksellisesti, koska heidän kertomuksensa saattoivat joissain tapauksissa olla liioittelevia ja väritettyjä. Erityisesti LVK:lle tehtyihin ilmiantoihin täytyy suhtautua varauksella, koska palautettujen sotavankien kohtalo Neuvostoliitossa oli epäselvä ja omaa tulevaa kohtaloa pyrittiin mahdollisesti parantamaan tuomalla kuulusteluissa esiin vihollisen suorittamia hirmutekoja ja asioita, joita kuulustelijat halusivat kuulla. Toki sotavankien tekemien ilmiantojen taustalla oli myös todellisia tapahtumia.

“Eräs henkilö Hämeenlinnasta” kävi kertomassa 10.11.1946 Valtiollisessa poliisissa, että eräältä sotavankileiriltä karkasi marras- tai joulukuussa 1941 neljä sotavankia, jotka saatiin kiinni. Kertojan mukaan heitä “puhuteltiin” ja lyötiin nyrkillä kasvoihin, erästä vankia lyötiin myrskylyhdyllä niin kauan, että lyhdystä oli jäljellä vain sankka. Kertojan mukaan “vangit pahoinpideltiin kertakaikkiaan muodottomiksi” ja he saivat kaivaa omat hautansa, johon heidät sen jälkeen ammuttiin.³³⁴ Erään toisen ilmoituksen mukaan vääpeli V. oli tappanut Kannaksella kaksi sotavankia lyöden toista halolla päähän ja toista kirveellä.³³⁵ Erään kertojan mukaan Viipurissa oli vuonna 1941 Hankkijan varastolta kadonnut 3000 kiloa kauran ja muiden viljatuotteiden kuoria, josta syytettiin läheisen linnoitustyömaan sotavankien. Kertojan mukaan kuulusteluja ei suoritettu, vaan vangit komennettiin eräänä päivänä hakattaviksi. Sotavankien oli pitänyt riisua yläruumis paljaaksi ja laskea housut nilkkoihin sekä asettua vatsalleen kumimatolle, jossa heitä kertojan mukaan hakattiin koneremmeillä, kunnes menettivät tajuntansa ja “selkä oli tullut maksan kaltaiseksi.”³³⁶ Eräs ilmiantaja kävi kertomassa Valpon etsivälle toukokuussa 1947, että jossain Itä-Karjalassa oli sodan aikana löydetty eräästä kylästä kaksi puna-armeijan sotilasta talliin piiloutuneina, jonka jälkeen mietittiin, että miten heidät tapettaisiin. Lopulta oli päätetty tappaa vangit sahaamalla heidän päänsä irti justeerilla.³³⁷

³³³ Sv. Maschukovin ilmianto, ilm.pvk. N:o 332/10.1.1945. T 16064. SARk.

³³⁴ Ilmoitus N:o 706/46. VP. KD. N:o 8242/44/1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³³⁵ Ilmoitus N:o 630/47, 12.2.1947. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³³⁶ Ilmoitus VP. KD. 1426/44-47, 20.1.1947. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³³⁷ Ilmoitus N:o 108/47, 2.5.1947. VP. KD. N:o 3939/44/1947. Valpo II, XVIII B/99. KA.

Oikeudessakin käsiteltiin joitain verrattain törkeitäkin tapauksia. Alikersantti Korteniemi oli heinäkuussa 1942 saanut kiinni jostain muualta karanneen sotavangin toimiessaan vartiopäällikkönä Sotavankileiri N:o 9:n alaisessa työpisteessä. Hän oli pahoinpidellyt sotavankia kuljettaessaan lyömällä tätä useasti kädellä ja kepillä sekä sitomalla vangin joksikin aikaa rautalangalla kaulasta ja ranteista. Lopulta hän ampui kyseisen sotavangin. Korteniemi tuomittiin sotavangin tahallisesta taposta ja lievistä pahoinpitelystä 9 vuodeksi 5 kuukaudeksi kuritushuoneeseen.³³⁸ Alikersantti Kesti ja ilmansuojelumies Kontio kohtelivat sotavankileirille saattamiaan sotavankeja mielivaltaisesti Suomussalmella 18.12.1941. Kesti oli matkan aikana useasti potkinut ja lyönyt kepillä sotavankeja ja surmannut kaksi, jotka kieltäytyivät jatkamasta matkaa uupumuksen takia. Kontio puolestaan pahoinpiteli joitain vankeja potkimalla sekä kepillä lyöden. Lisäksi hän oli Kursman sotavankileirillä pahoinpidellyt vankeja lyömällä yhtä kiväärillä, toista rautamuttereilla varustetulla kumiletkulla ja joitain rautakettingillä. Kesti sai tekosistaan yhteensä 7 vuotta ja Kontio 6 kuukautta vankeutta.³³⁹ Luutnantti Lundell oli puolestaan 21.12.1941 toimiessaan Sotavankikomppania L-55:n päällikkönä tahallaan pahoinpidellyt kahta karannutta, mutta myöhemmin kiinni saatua vankia lyömällä heitä n. puolen metrin pituisella rautalangasta valmistetulla ruoskalla. Tämän jälkeen hän oli erään tuntemattomaksi jääneen vänrikin kanssa ampunut kyseisiä sotavankeja pistoolilla päähän. Lundellia kohtaan oli esillä myös neljä muuta pahoinpitelysyytettä, jotka kuitenkin jäivät näyttämättä toteen. Tuomioksi luettiin yhteensä 8 vuotta 3 kuukautta kuritushuonetta täyttä ymmärrystä vailla tehdyistä kahdesta tahallisesta taposta.³⁴⁰

Myös sotavankien ruumiisiin kohdistunutta mielivaltaa on kerrottu tapahtuneen ja sitä on myös todistettavasti tapahtunut. Ruumiin häpäisyistä on esimerkkejä erityisesti ääriivasemmistolaisten ilmiantojen joukossa, joten ne saattavat olla hieman väritettyjäkin kertomuksia, mutta toki niidenkin taustalla on voinut olla jokin todellinen tapahtuma. Myös oikeudessa käsiteltiin sodan jälkeen monia tämänkaltaisia tapauksia ja tuomioitakin annettiin, joten ei ole mitään syytä epäillä, etteikö sotavankien tai kaatuneiden vihollisten ruumiisiin kohdistuneita rikoksiäkin olisi tapahtunut. Esimerkiksi luutnantti Ollikainen tuomittiin 5 kuukaudeksi 15 päiväksi vankeuteen

³³⁸ Tuomittuja 15.8.1946 mennessä. Fb 110/G.13./170. UMA.

³³⁹ Tuomittuja 31.7.1946 mennessä. Fb 110/G.13./170. UMA.

³⁴⁰ Tuomittuja 30.4.1948 mennessä. Fb 110/G.13./172. UMA.

ruumiin häpäisemisestä ja sotilaan arvolle sopimattomasta käyttäytymisestä, koska oli tammi-helmikuussa 1942 Metsäpirtissä käsenyt alikersantti Lampista ja korpraali Vormistoa hakemaan kaatuneelta viholliselta pään sekä vähän myöhemmin käsenyt keittämään pääkallon lihoista puhtaaksi. Alikersantti Lampinen sai avunannosta 2 kuukauden 15 päivän ja korpraali Vormisto kuukauden vankeusrangaistuksen.³⁴¹

Professori Niilo Pesonen ilmiannettiin jatkosodan jälkeen sotavankien ruumiiden häpäisemisestä, koska hänen vaikutuksestaan johtuen Viipurin Sotasairaala N:o 64:stä oli lähetetty sotavankien ruumiita ja ruumiiden osia Helsingin yliopiston Anatomian laitokselle. Pesonen oli pyynnöstä selvittänyt asiaa Puolustusvoimien ylilääkärille ja tunnustanut, että irrallisia päitä oli lähetetty kaikkiaan 20–25 kappaletta. Pesonen tuomittiin jatketusta sotilaan arvolle sopimattomasta käyttäytymisestä 30:een ja 64. Sotasairaalan päällikkölääkäri Linjonen 10:een päiväsakkoon. Pesonen joutui maksamaan sakkoja yhteensä 30x250 mk eli 7500 markkaa (2670 mk vuoden 1998 rahana) ja Linjonen 10x200 mk eli yhteensä 2000 markkaa (712 mk vuoden 1998 rahana). Lisäksi he joutuivat korvaamaan 998 markkaa (n. 355 mk vuoden 1998 rahana) todistajanpalkkioita. Tuomio on lievä, kun sitä verrataan esimerkiksi edellä käsitelyyn luutnantti Ollikaisen tapaukseen, koska vankeusrangaistusta on kai kuitenkin pidettävä ankarampana rangaistuksena kuin sakkoja. Sotaylioikeuden mukaan professori Pesosen tapauksessa lieventäviä asianhaaroja olivatkin ne, että ruumiit ja päät käytettiin lääketieteen edistämiseen ja opetusaineiston välttämättömän tarpeen tyydyttämiseen. Lieventävä asianhaara oli myös se, että ruumiita ja päitä oli kuljettaessa ja myöhemmin haudattaessa käsitelty asianmukaisella kunnioituksella.³⁴²

Punaisen Valpon asiakirjoista löytyy myös esimerkkejä sotavankien ruumiiden häpäisystä. Esimerkiksi eräs siirtolainen kertoi 8.8.1946, että syksyllä 1941 Soanlahden Lehtimäen kylään sijoitettiin hänen taloonsa venäläisten sotavankien leiri. Keväällä 1942 leirillä kaivettiin siirtolaisen kertoman mukaan ylös kahden sotavangin ruumiit polttamista varten. Ennen polttamista oli eräs suomalainen vänrikki ottanut toiselta ruumiilta pääkallon, koska

³⁴¹ Tuomittuja 31.12.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³⁴² Sv.leirien tutkimuskeskus, tutkintatoimisto N:o 750/2716. Fb 110/G.13./168. SYO:n päätös 30.4.1946. Fb 110/G.13./169. UMA.

vainajalla oli hyvät hampaat.³⁴³ Virkaatekevä ylietsivä Kaino Haapanen tutki vuonna 1946 Repolan alue-esikunnan alaisella sotavankileirillä sotavankeihin kohdistuneita rikoksia ja sai mm. selville, että vuonna 1942 oli ammuttujen vankien ruumiita kaivettu ylös, hakattu päät poikki ja pakotettu vangit niitä keittämään.³⁴⁴ Eräs talollinen Kiihtelysvaarasta oli todistajien mukaan kehunut ampuneensa jatkosodan aikana venäläisiä sotavankeja viinapalkalla ja pakottanut toisia vankeja nylkemään ammuttujen päänahat. Pääkalloista talollinen oli sitten tehnyt esimiehilleen tuhkakuppeja.³⁴⁵

Oman vivahteensa jatkosodan aikaiseen venäläisten sotavankien kohteluun Suomessa jättivät Pohjois-Suomessa taistelleet saksalaiset joukot. Saksalaisilla oli omat sotavankileirinsä sekä myös omat menetelmänsä sotavankien kohtelussa. Virolaisen mukaan saksalaisille puna-armeijan vanki säilyi yleensä pelottavana ja kaukaisena vihollisena, jota voitiin kohdella mitä epäinhimillisimmillä tavoilla. Virolaisen haastatteleminen lappilaisten huonoimmat muistot saksalaisista liittyivätkin yleensä sotavankien kohteluun. He muistavat saksalaisten kohdelleen vankejaan julmasti, hakanneen mm. ruoskalla. Suomalaisten tiedettiin kohdelleen vankejaan paremmin. Virolaisen mukaan sotavankeja saatettiin saksalaisten toimesta kiduttaa ja tappaa pelosta tai vain hovin vuoksi.³⁴⁶ On mahdollista, että saksalaisten menetelmät sotavankien kohtelussa Suomessa jatkosodan aikana yhdistettiin suomalaisiin ja näin saksalaiset olisivat omalta osaltaan pahentaneet suomalaisten Neuvostoliitossa sotavankien kohtelijoina saamaa mainetta.

Virolaisen mukaan aseveljien ihmisyyteen kohdistama brutaalius ärsytti suomalaisia sotilaita. Saksalaisia puolestaan ärsytti se, että suomalaiset kohtelivat vankejaan paremmin kuin he itse. Esimerkiksi saksalaisen panssarikomppanian komentaja, yliluutnantti Herbst oli päivitelty suomalaisten aiheettoman hyvää venäläisvankien kohtelua: "Me saksalaiset emme ole niin hyväntahtoisia ryssiä kohtaan." Tosin Lapistakin löytyi esimerkkejä raa'asta sotavankien kohtelusta suomalaisten taholta. Eräs Virolaisen haastateltava kertoi ilmiantaneensa venäläisen

³⁴³ Vaasan osasto ptk. N:o 56/46 8.8.1946. VP. KD. N:o 6649/44/1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁴⁴ Ilmoitus N:o 730/46. VP. KD. N:o 8242/44/1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁴⁵ VP. KD. N:o 3146/44/1947. Valpo II, XVIII B/99. KA.

³⁴⁶ Virolainen 1999, s. 108, 113-114.

sotilaan, ilmeisesti desantin. Kertojan mukaan desantin vanginneet suojeluskuntalaiset olivat “päissään” ja lopulta polttivat vangin elävältä. Toinen Virolaisen haastattelema lappilainen onkin todennut erittäin osuvasti, että “on hyviä saksalaisia ja on huonoja saksalaisia, niin kuin on hyviä suomalaisia ja huonoja suomalaisia.”³⁴⁷ Näin asia tietysti onkin ja siksi on varottava tekemästä kovin suuria yleistyksiä joidenkin yksittäistapausten johdosta, kuten kommunistit sodan jälkeen tekivät. Neuvostoliittolaisia sotavankeja kohtaan mielivaltaisuuksiin syyllistyneet, ja erityisesti tarkoituksellisesti mielivaltaan syyllistyneet, muodostivat kuitenkin marginaalisen ryhmän Puolustusvoimien ja sotavankimuodostelmien henkilökunnan keskuudessa.

Saksalaisten ja suomalaisten välillä esiintyi kitkaa myös toisin päin, eli saksalaiset syyttivät suomalaisia mielivaltaisuuksista venäläisiä sotavankeja kohtaan. Marraskuussa 1941 kapteeni Seibold kanteli venäläisten sotavankien saamasta kohtelusta Palkisojan vartiokomennuskunnassa, perustuen osin ylivääpeli Schwartzin ilmoitukseen. Palkisojan vartiokomennuskunta oli suomalaisen vänrikin päällikkyuden alaisuudessa. Seiboldin mukaan venäläisten sotavankien kohtelu oli suomalaisten (päällikkö, tulkki ja metsätyöläiset) taholta “peräti raakaa ja mielivaltaista”, ja siten jyrkässä ristiriidassa Norjan vuoristojoukkojen antamien määräysten kanssa. Seiboldin mukaan vankeja oli mm. sivalleltu paksulla ruoskalla kasvoihin ja olkapäihin. Kun eräs sotavanki oli todettu syylliseksi leipävarkauteen, häntä Seiboldin mukaan ruoskittiin ensin petomaisesti 7 tunnin ajan ja sitten hänet ammuttiin. Eräskin avohaavansa sitomista pyytänyt vanki sai Seiboldin mukaan heti nyrkiniskun kasvoihinsa jne.³⁴⁸ Kuulusteluissa komennuskunnan päällikkö, vänrikki Raita, kielsi kaikki syytteet ja kertoi niiden olevan mielikuvituksen tuotetta. Samanlaisen lausunnon antoivat myös suomalaiset työläiset sekä tulkki. Kuulustelija luutnantti Lehtosalon mukaan Seiboldin raportti oli täten totuuden vastainen ja pääasiassa liioitteleva. Majuri Kekomäki totesi 23.6.1942, että kysymyksessä oli ilmeisesti vain Schwartzin ja Rannan väliset ristiriitaisuudet. Kekomäen mukaan luotettavaa näyttöä mielivaltaisuuksien esiintymisestä ei oltu saatu ja asian enempi “kaiveleminen” ei näyttänyt tarpeelliselta.³⁴⁹

³⁴⁷ Virolainen 1999, s. 115-117, 136.

³⁴⁸ Selonteko olosuhteista Palkisojan vartiokomennuskunnassa. I./B.B. 405, 15.11.1941. T 19654/F1-F2. SARk.

³⁴⁹ Kuulustelupkt:t 14.-15.12.1941, luutn. P. Lehtosalo. T 19654/F1-F2. SARk.

Sotavankiviranomaisten omasta piiristä ilmaantui sodan aikana joitain syytöksiä sotavankien mielivaltaisesta kohtelusta. Eräs tällainen oli entisen Sotavankileiri N:o 6:n oikeusupseerin, Sotavankileiri N:o 21:n sekä Viipurin leirin ja Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:n päällikön, majuri Pekkasen ilmianto eduskunnan oikeusasiamiehelle 14.12.1943.³⁵⁰ Pekkanen kertoi joutuneensa vastoin tahtoaan sotavankileirille, joka oli hänelle aivan uutta ja outoa. Tämän takia hän oli huolellisesti perehtynyt sotavankien käsittelystä annettuihin määräyksiin sekä kansainvälisiin sopimuksiin ja oli verrannut niitä näkemäänsä ja kokemaansa. Pekkasen mukaan vangit olivat jatkuvan mielivallan alaisina, eikä kulunut päivääkään, etteikö heitä olisi piesty tai muuten pahoinpidelty. ”Nyrkit ja kepit heiluivat tiuhaan.” Sotavankien henkeen suhtauduttiin Pekkasen mukaan hyvin välinpitämättömästi. Esimerkiksi talvella 1942 vaikeasti paleltuneita sotavankeja laitettiin Pekkasen mukaan eräässä paikassa polkemaan miinoja ”ei-kenenkään” maalle. Osa vangeista oli jäänyt sille tielleen ja loput päätettiin ampua, koska vankien haavoista lähtenyt ”löyhkä” kävi vartijoiden mielestä sietämättömäksi. Pekkasen mukaan syytä sotavankien

³⁵⁰ Majuri Pekkasen ”juttu” lähti liikkeelle 12.9.1943, kun luutnantti Ellilä huomautti Majuri Pekkasen olleen sotavankeja kohtaan liian lempeä eikä toisaalta sallinut alaisissaan minkäänlaista oma-aloitteisuutta tai itsenäistä toimintaa. Kapteeni Simonen totesi tarkastettuaan Sv.järj.leiri N:o 2:n lokakuussa 1943, että Pekkanen käyttäytyi liian ”isällisesti” sotavankeja kohtaan, jonka johdosta kurin pitäminen leirillä oli vaikeaa. Simosen mukaan Pekkanen oli myös käynyt erään sotavangin kanssa metsällä antaen tälle haulikon aseeksi. Näiden tietojen johdosta eversti Malm käski 2.11.1943 majuri Pekkasta heti luovuttamaan leirin päällikkyuden kapteeni Lehmusvaaralle ja pysyttelemään leirillä vankihoitoon kajoamatta. Eversti Malm vapautti Pekkasen leirin päällikön tehtävistä 4.11. todettuaan hänet sopimattomaksi sotavankileirin päälliköksi usealta eri taholta tulleiden valitusten takia. Pekkanen valitti asiasta 3.11. suoraan ylipäällikölle osoittamallaan kirjelmällä katsoen, että hänet oli erotettu perusteettomasti. Eversti Malm kuitenkin pidatti kirjeen itsellään huomauttaen Pekkasta lähimmän suoranaisen esimiehensä sivuuttamisesta asiassa rikkoen näin kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi annettuja määräyksiä. Malmin mukaan asia oli suullisesti esitetty yleisesikunnan päällikön sijaiselle. Pekkanen kuitenkin kirjoitti uuden kirjelmän ylipäällikölle 7.11. torjuen edelleen häntä kohtaan esitetyt syytökset ja syytti Sv.komentajan esikuntaa viivytystä asiassa. Edelleen 8.11. Pekkanen kirjoitti ylipäällikölle erotusasian olevan ”laaja vehkeily minua vastaan” ja syytti Sv.kom.E:n esikuntapäällikköä hänen liikkumisvapautensa aiheuttomasta rajoittamisesta sekä itsensä puolustamisen estämisestä. Eversti Malm rankaisi Pekkasta 9.11. 7 vuorokauden päävartioarestilla toistuneesta lähimmän esimiehen sivuuttamisesta kanteluasiassa sekä 3 vuorokaudella niskoittelusta kuulusteluissa 1.11. Pekkanen valitti arestirangaistuksestaan kenraali Heinrichsille 11.11. ja kiisti kaikki häntä kohtaan esitetyt syytökset. Lisäksi hän vaati ev. Malmin ja ev.luutn. Fabriciuksen saattamista vastuuseen häntä vastaan tehdyistä rikkomuksista ja laiminlyönneistä. Heinrichs kuitenkin hylkäsi Pekkasen valituksen. Kaiken tämän jälkeen Pekkanen sitten laati kantelukirjelmänsä koskien sotavankien kohtelua Suomessa. (Maj. Pekkasen juttu. T 19662/C2. SArk).

mielivaltaiseen kohteluun olivat venäläisviha ja bolshevismien pelko. Hän moitti myös sotavankien käsittelyä koskevia määräyksiä sattumanvaraisiksi ja keskenään ristiriitaisiksi, sekä syytti ylintä sotilasjohtoa mielivallan edistämisestä harhaanjohtavilla ja laittomilla käskyillä.³⁵¹

Eduskunnan oikeusasiamies lähetti Pekkasen kantelun Sotavankikomentajan esikunnalle ja pyysi lausuntoa asian selvittämiseksi. Pekkasen kantelu osoittautui sikäli vakavaksi, että lopulta lausunnon antoi ylipäällikön jälkeen toiseksi ylin sotavankiviranomainen eli yleisesikunnan päällikkö, kenraali Heinrichs, jonka alaisuudessa Sotavankikomentajan esikunta toimi. Heinrichsin mukaan johtavana periaatteena on ollut sotavankien inhimillinen kohtelu, mutta myönsi, että sodan aikana oli luonnollisesti tapahtunut irrallisia tapauksia, joissa sotavankeja oli kohdeltu mielivaltaisesti. Syyllisiä oli kuitenkin rankaistu. Heinrichsin mielestä ei ollut poissuljettu mahdollisuus, että vartijat vähemmän miellyttävässä ja hermoja kuluttavassa tehtävässään joskus menettivät malttinsa ja syyllistyivät sotavankien pahoinpitelyyn tai jopa surmaamiseen. "Vartijat olivat useinkin fyysisesti tai psyykkisesti invaliideja ja vangit apaattisia sekä petomaisia." Epäselvät tapaukset tulisi Heinrichsin mukaan selvittämään.³⁵² Heinrichsin vastaus oli sikälikin merkittävä, että ylin sotilasjohto näin tunnusti mielivaltaisuuksia sotavankeja kohtaan tapahtuneen ja suhtautui tapauksiin osin ymmärryksellä. Samalla tunnustettiin myös sotavankitarkastajien moneen otteeseen huomauttamat epäkohdat vartijain aineksen laadussa, joka tosin osaksi johtui luonnollisista syistä, eli parhaassa kunnossa olleet sotilaat tarvittiin rintamatehtäviin.

Heinrichs moitti vastauskirjelmässään Pekkasta erityisen raskaasti siitä, että kantelu oli lähetetty yleisen postin välityksellä, vaikka se sisälsi erittäin salassa pidettäviä tietoja. Lisäksi se sisälsi Heinrichsin mukaan vastoin parempia tietoja esitettyjä valheellisia syytöksiä ja vääriä ilmiäntojoja sekä rikollista sotilasvirkamiesten parjaamista. Heinrichsin mukaan tällainen edesvastuuton menettely oli erityisen raskauttavaa, koska siihen syyllistyi esiuupseeri ja vieläpä juristi. Heinrichsin mielestä ilmiäntajan syytökset oli parasta jättää omaan arvoonsa. "Jos majuri Pekkasen ilkivaltaisessa haitantekotarkoituksessa tehtyihin kanteluihin jatkossa vastattaisiin,

³⁵¹ Maj. Pekkasen kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle 14.12.1943. T 19656/F9. SArk.
Pekkanen puuttui kantelussaan myös raipparangaistuksen käyttöön, ravinnon aliarvoisuuteen sekä oikeudettomiin teloituksiin sotavankileireillä.

³⁵² PM Sv.kom.E N:o 213/Sv.1/sal. 12.1.1944. T 19656/F9. SArk.

jouduttaisiin perustamaan majuri Pekkasen tekemien kantelujen ja väärin ilmiantojen käsittelytoimisto.” Heinrichs lisäsi vielä, että tällaisten entisten ja virastaan sopimattomuutensa sekä ikänsä takia vapautettujen henkilöiden vastuuttomat kantelut oli vastaisuudessa tyrehdytettävä heti alkuunsa, vaikka voimakeinoin.³⁵³ Majuri Pekkasen kantelu kääntyi siis lopulta häntä itseään vastaan. Se sisälsi kuitenkin perusteltujakin syytöksiä, mitä tulee sotavankiasioiden hoitoon varsinkin hyökkäysvaiheen aikana 1941, jolloin sotavankimuodostelmien valvonta oli heikkoa ja sotavangit olivat käytännössä alempien sotilasviranomaisten vastuulla. Myös sotavankien käsittelystä annetut määräykset olivat osin epäselviä ja päällekkäisiä ennen Sotavankikomentajan esikunnan perustamista syyskuussa 1943. Pekkasen kantelussaan esittämien mielivaltaisuuksien todenperäisyyttä on kuitenkin lähes mahdotonta selvittää ja ihmetystä herättääkin se, miksi hän ei puuttunut niihin silloin, kun hän niitä havaitsi tapahtuneen. Yleisesikunnan päällikön puuttuminen asiaan on kuitenkin selvä merkki siitä, että jotain väärinkäytöksiäkin oli tapahtunut. Toisaalta tällaisen kantelun pääsy julkisuuteen olisi antanut neuvostopropagandalle mitä parhaita materiaalia ja ehkä valvontakomissio käyttikin sitä hyväkseen jatkosodan jälkiselvittelyissä. Pekkanen onnistuttiin ilmeisesti kuitenkin vaientamaan Heinrichsin kirjelmän avulla ja eduskunnan oikeusasiamies totesi 22.1.1944, ettei kantelu antanut aihetta enempiin toimenpiteisiin.³⁵⁴

Henkisen mielivallan tai henkisen pahoinpitelyn voisi olettaa olleen lähes jokapäiväistä, vaikka kova sanankäyttö on kautta aikojen ollut armeijassa varsin normaali ilmiö. Toki sanan voimallakin pystyy toista ihmistä alistamaan ja jopa vahingoittamaan eikä henkinen pahoinpitely rajoitu ainoastaan sanojen käyttöön. Henkisen alistamisen muotojen määrä on lähes rajaton ja usein sitä esiintyi yhtä aikaa fyysisen väkivallan kanssa. Kenraaliev. Ždanov puuttui lokakuussa 1944 myös sotavankeihin kohdistuneeseen pilkantekoon kirjeessään pääministeri Castrénille.³⁵⁵ Myös sotavanki Dijanov ilmoitti valvontakomissiolle, että “koko vankeutemme

³⁵³ PM Sv.kom.E N:o 213/Sv.1/sal. 12.1.1944. T 19656/F9. SArk. Sotavankikomentajan esikunta lopetti asian käsittelyn antamalla asiasta lausunnon 3.2.1944, jossa se totesi Pekkasen syyllistyneen suoranaiseen valehteluun koko asiaan liittyneen “jupakan” aikana. Pekkasta pidettiin erittäin rettelöimishaluisena ja todettiin, että Pekkanen oli täysin sopimaton upseerin tehtäviin ja oli osoittautunut mieheksi, jonka lausuntoihin ei voinut lainkaan luottaa. (PM Sv.kom.E N:o 720/Sv.1/sal. 3.2.1944. T 19656/F9. SArk).

³⁵⁴ Eduskunnan oikeusasiamiehen kirjelmä 22.1.1944. T 19656/F9. SArk.

³⁵⁵ Kenr.ev. Ždanovin kirjelmä pääministeri Castrénille 12.10.1944. T 19656/F21. SArk.

aikana tehtiin meistä pilkkaa ja hakattiin leirissä, metsätöissä ja isäntien luona.”³⁵⁶ Muuten sotavankeihin kohdistuneesta ivasta tai halventamisesta ei juuri asiakirjoissa puhuta, eikä siitä ole juuri tuomioitakaan tullut. Toisaalta venäläisen sotavangin halventaminen sanallisesti olisi ollut aika vaikeakin, koska vartiomiehistö tai edes leirien päällystö ei yleensä osannut venäjää, eikä suurin osa vangeista ymmärtänyt suomea. Suomenheimoiset vangit olivat tietysti asia erikseen. Sellaisesta henkiseksi mielivallaksi laskettavasta toiminnasta, kuten eristämisestä, mielivaltaisesta sulkemisesta lukkojen taakse jne. on joitain esimerkkejä ja jopa tuomioita. Esimerkiksi luutnantti Pakkala oli Sotavankikomppanioissa L-69 ja L-40 komennellut sotavankeja useita kertoja maahan ja ylös³⁵⁷, jonka voi katsoa myös henkiseksi alistamiseksi.

Pietolan mukaan sotavangin kuulumista alempaan rotuun osoitettiin mm. siten, että vangeilta vaadittiin sotilaallista käytöstä, kuten pukeutuminen, herroittelu, kunnianteko, tahdissa marssiminen jne., ja pitää tätä ilmeisesti mielivaltaisena menettelytapana.³⁵⁸ Tällainen on kuitenkin armeijassa aivan normaalia toimintaa kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi ja suurien sotilasosastojen liikuttaminen paikasta toiseen tapahtuu huomattavasti helpommin suljetussa järjestyksessä kuin vapaassa muodostelmassa. Tuskinpa sotilaallista käytöstä vaadittiin sotavangeilta sen takia, että näin olisi haluttu osoittaa heidän kuuluneen alempaan rotuun tai että heitä olisi näin haluttu henkisesti alistaa. Sotilaallista käytöstä vaadittiin luonnollisesti myös sotavankileirien henkilökunnalta.

Sotavankien kuulustelujen yhteydessä voisi kuvitella tapahtuneen sekä henkistä että fyysistä mielivaltaa. Pietola mm. epäilee, että pistoolilla uhkailu olisi ollut kuulusteluissa tavanomaista, koska kuulustelija oli aseistettu.³⁵⁹ Lindstedtin mukaan neuvostoliittolaisten kuulustelut tuntuivat yleensä sujuneen ilman kuulustelijoiden turvautumista koviin otteisiin. Esimerkiksi satojen vakoilijoiden kuulusteluista vain kolmessa tapauksessa kuulusteltava ilmoitti tulleensa Lindstedtin mukaan lyödyksi kuulustelun yhteydessä.³⁶⁰ Sotavankien kuulusteluopas antoi mahdollisuuden “ankaruuden” käyttämiseen kuulusteluissa, jos suostuttelu ei riittänyt. Samoin

³⁵⁶ Sv. Dijanovin ilmoitus LVK:lle, N: 257. T 16064. SARk.

³⁵⁷ Tuomittuja 30.11.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³⁵⁸ Pietola 1987, s. 67.

³⁵⁹ Pietola 1987, s. 73.

³⁶⁰ Lindstedt 1999, s. 330.

oppaassa mainitaan, että “ankaruus voi olla paikallaan kuulusteltaessa poliittista päällystä.”³⁶¹ Ankaruutta ei kuitenkaan mitenkään määritelty, joten ankaruuden muoto oli ilmeisesti kuulustelijan harkittavissa. Edelleen vuonna 1944 sotavankien kuulustelua tuli kaikin keinoin tehostaa, koska vankikuulustelun osuus oli tullut entistä tärkeämmäksi sodan rauhallisemman luonteen vuoksi.³⁶² Jälleen keinot kuulustelujen tehostamiseksi jäivät kuulustelijan harkittaviksi, erikoiskuulustelukysymyksiä lukuun ottamatta.

Joitain syytöksiä kuulustelujen yhteydessä tapahtuneista pahoinpitelyistä kuitenkin esitettiin. Sotavanki Gontsharov mm. ilmoitti 17.10.1944, että Sotavankileiri N:o 7:ssä päällystä ja kuulustelija kävivät joka yö humalassa kuulustelemassa ja jokaista kuulustelua seurasi raaka pieksäminen ja kaikenlainen pilkanteko. Gontsharov kertoi hänelle itselleen annetun 200 grammaa opiumilla kyllästettyjä sillejä, jotka saivat aikaan humaltumisen ja sen jälkeen oksennuksen.³⁶³ Alikersantti Hämäläinen tuomittiin sodan jälkeen 6 kuukaudeksi vankeuteen kiduttamisesta tunnustuksen saamiseksi sekä tahallisesta virkarikoksesta. Hän oli vartiopäällikkönä Sotavankileiri N:o 24:n työmaalla ollessaan antanut tulkin lyödä sotavankia nyrkillä ja lyönyt itse pajuviitsalla saadakseen vangin tunnustamaan syyllisyytensä kiihotukseen.³⁶⁴ Luutnantti Nordberg oli syylistynyt mm. virkavelvollisuuden rikkomiseen toimiessaan erään sotilaspoliisikomppanian päällikkönä. Hän oli antanut kuulustelujen yhteydessä jatkuvasti käyttää laittomia uhkauksia ja pelottelua. Saman komppanian tulkki oli mm. antanut lyödä nyrkeillä kahta kuulusteltavaa, antanut hieroa kuulusteltavan niskaa 3–4 cm:n paksuisella kepillä sekä vienyt kuulusteltavan leirialueen ulkopuolelle näyttäen tälle tämän hautapaikan.³⁶⁵

Myös punaiselle Valpolle tehtiin jokunen ilmianto kuulustelujen yhteydessä tapahtuneista mielivaltaisuuksista. Päämajan vakoiuosaston palveluksessa ollutta Loukolaa syytettiin desanttien kuulustelujen yhteydessä tapahtuneesta kidutuksesta. Ilmoituksen mukaan Loukola

³⁶¹ Sotavankien kuulusteluopas 1943, s. 15, 20.

³⁶² Sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä 1944, s. 1.

³⁶³ Ilm.pvk. N:o 434/24.1.1945. T 16064. SArk.

³⁶⁴ Tuomittuja 30.11.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³⁶⁵ Tuomittuja 15.1.1946 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

toimi vakoilujärjestön johtajana Rautjärvellä vuosina 1940–1944.³⁶⁶ Elokuun lopussa vuonna 1945 eräs ilmiantaja oli kuullut ravintolassa, kuinka Sotavankileiri N:o 6:n kuulustelijalikersantti oli erään kuulustelun aikana hakannut vangin ja sanonut sen jälkeen: “Se on minun asiani miten saan ryssän puhumaan.” Tällaista oli ilmiantajan mukaan tapahtunut kuulustelujen yhteydessä usein.³⁶⁷

Neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistuneet mielivaltaisuudet eivät täysin loppuneet sodan päättymisen myötä, vaan joitain välirauhan solmimisen jälkeen sattuneita tapauksia tuli myös ilmi. Eversti Malm käskikin 2.10.1944 leiripäälliköitä ja vastaavia henkilökohtaisesti valvomaan, ettei sotavankien pahoinpitelyitä tapahdu. Muutamaa päivää myöhemmin hän “sattuneesta syystä” käski uudelleen, että kaikenlainen sotavankien pahoinpitely oli ehdottomasti lopetettava.³⁶⁸ Esimerkiksi sotamies Holm oli 3.10.1944 syyllistynyt Sotavankileiri N:o 7:ssä sotavangin pahoinpitelyyn, josta häntä oli rankaistu 7 vuorokaudella kovennettua arestia.³⁶⁹

Lapin sodan aikana sattui joitakin saksalaisiin sotavankeihin kohdistuneita raakuuksia suomalaisten taholta. Virolaisen haastattelema Lapin sodan kersantti kertoi traumaattisia kokemuksiaan siitä, kuinka omien sotilaiden käytös oli raaistunut ja epäinhimillistynyt. Esimerkiksi antautunutta saksalaissotilasta ammuttiin hänen mukaansa tarkoituksellisesti ylös nostetuille käsille ja eräältä vangilta anastettiin sormus katkaisemalla sormi puukolla.³⁷⁰

4.3. Mielivaltaiset ampumiset

“Hän viittasi suunnan vangille, joka hieman epäröiden, aivan kuin peläten ymmärtäneensä väärin, lähti kävelemään. Lehto käveli perässä kivääri kainalossa...Lehto ja vanki olivat juuri päässeet näkyvistä, kun samasta suunnasta kajahti kiväärin laukaus. Sitä seurasi kauhea, epätoivoinen kuolinparahdus, jonka jälkeen kajahti vielä uusi laukaus...Vanki makasi maassa suullaan ja Lehto

³⁶⁶ VP:n Savonlinnan osaston Vuoksenlaakson edustaja, N:o 75 5.EB/EB, 25.6.1946. VP. KD. N:o 10 046/33/1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁶⁷ Ilmoitus 28.8.1945. YD 1386/24.1.1947. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁶⁸ Sv.kom.E puh.sanoma 2.10.1944. Sanoma n:o 6868/Sv.1 10.10.1944. T 19656/F21. SARk.

³⁶⁹ Sv.leiri N:o 7 KD. N:o 501/I/I. sal. Päiväkäsky N:o 10/44, 31.10.1944. T 19655/E7. SARk.

³⁷⁰ Virolainen 1999, s. 173.

veti hylsyä kivääristään.

-Mitä se teki?

-Kuoli.

Lehdon huulet olivat kapeina viiruina.

-Yrittikö se karkuun?

-Yritti.

Koskela katsoi Lehtoa syrjäsilmillä. Hänen äänensä ei oikeastaan ollut syyttävä, vaan vain hieman välttelevä, kun hän sanoi:

-Ei se olisi ollut tarpeellista. Se ei ollut sen lajin miehiä.

-Piruko niitä lajittelemaan.

Lehto nauroi vihlovasti.”³⁷¹

Tämä Tuntemattoman sotilaan kohtausta lienee kaunokirjallisuuden puolelta tunnetuin sotavangin ampumistapaus jatkosodan ajalta. Lehdon selityskin oli juuri se tavanomaisin, eli vanki ammuttiin, koska tämä yritti karata. Näin vankien ampumisia selitettiin myös todellisuudessa, joten ns. mielivaltaisten ampumistapausten erottelu ns. laillisista tapauksista on hyvin vaikeaa virallisten asiakirjojen valossa. Sotavankileirien ohjesääntö salli aseiden käytön vangin yrittäessä karata vartijan varoituksista huolimatta tai vangin käydessä vartijan kimppuun.³⁷² Esimerkiksi Sotavankileiri N:o 9:ssä suoritettiin 5.12.1941 kuulusteluja sotavanki Simakovin kuoleman johdosta. Sotamies Frantin mukaan sotavanki oli hyökännyt hänen kimppuunsa, jolloin hän oli itsepuolustukseksi ampunut vankia kohden, jolloin luoti lävisti vangin rinnan, josta oli seurauksena välitön kuolema. Toisena vartiomiehenä tapahtumapaikalla ollut Kirves kertoi asiasta yhtäpitävästi Frantin kanssa. Myös Sotavankileiri N:o 9/D:ssä selvitettiin sotavanki Ö-790:n ampumista. Kuulustelupöytäkirjojen mukaan sotavanki oli poistunut leiristä ”mukavuuslaitoksen” kautta, mutta siviilimiehet pidättivät hänet ja lähtivät tuomaan häntä takaisin leiriin. Vartiomiehet Kuru ja Heva tulivat vastaan ja ottivat sotavangin huostaansa. Vartiomiesten mukaan vanki oli kuitenkin n. kilometri ennen leiriä lähtenyt juoksemaan pakoon tottelematta pysähtymiskäskyä, jolloin molemmat vartiomiehet ampuivat. Luodit lävistivät

³⁷¹ Linna 1957, s. 111-112.

³⁷² Hanski 1990, s. 70.

vangin keskiruumiin sydämen kohdalta, jolloin kuolema seurasi heti.³⁷³ Näillä verukkeilla pystyi myös selittämään mielivaltaisenkin vangin ampumisen, vaikka suurin osa ampumistapauksista on mitä todennäköisimmin tapahtunut juuri siten, että sotavanki, tai vangit, ovat yrittäneet karata tai käyneet vartijan kimppuun. Mutta täysin mielivaltaisiakin ampumisia on sattunut.

Sotavankikomentajan esikunnan sotavankikarkuritulaston mukaan jatkosodan aikana (31.8.1944 mennessä) olisi karannut yhteensä 1132 vankia, joista kuolleena pidätettiin 300. Leirikohtaisten tilastojen mukaan suurin osa karkureista pidätettiin joko karkaamispäivänä tai sitä seuraavana päivänä, eli todennäköisesti karkausyrityksen yhteydessä tai karkureita takaa-ajettaessa. Kuolleista karkureista suurin osa tuli ilmeisesti näissä yhteyksissä ammutuksi. Sotavankikomentajan esikunnan karkuritulasto ei kuitenkaan sisällä kaikkia tapauksia, sillä liitteenä ei ollut tietoja läheskään kaikista sotavankimuodostelmista.³⁷⁴ Sotavankikomentajan esikunnan karkuritulasto tuskin pitää muutenkaan paikkaansa, koska Päämajan sotavankitoimiston sotavankikarkuritulanteen mukaan karkureita oli jo 3.10.1942 mennessä yhteensä 1358, joista oli pidätetty kuolleina 496 ja elävinä 624. Tilaston mukaan karkuteilla olevista huomattava osa oli ilmeisesti menehtynyt talviolosuhteissa tai tullut tuntemattomina ammutuksi.³⁷⁵ Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen laatiman tilaston mukaan (toukokuulta 1953) jatkosodan aikana sotavankimuodostelmissa tuli ilman tuomioistuimen päätöstä ammutuksi yhteensä 992 sotavankia (Ks. liite 4). Tämä oli 5.3% sotavankien kokonaisuolleisuudesta. Kuolleiksi oli tuohon mennessä todettu yhteensä 18 700 sotavankia sekä lisäksi Heimopataljoona 3:ssa oli todettu kaatuneen 85 sekä Erillinen pataljoona 6:ssa 26. Selvityselin kuitenkin huomautti, että kuolleiden luku ei ollut vielä lopullinen, vaan jatkuvasti todettiin uusia kuolemantapauksia, joista ei ollut kuolinilmoitusta Suomen Punaisella Ristillä.

³⁷³ Sv.leiri N:o 9 KD. N:o 12/I/Ic. 31.12.1941, Päiväkäsky N:o 18/41. Liite N:o 4. Kotij.E sv.toimisto/Eb1. SArk.

³⁷⁴ Sotavankikarkuritulasto 31.8.1944. T 19656/F5. SArk. Tilaston mukaan karkureista pidätettiin kuolleina sodan aikana 26.5%. Eniten karkureita kuoli vuonna 1941, kaikkiaan 41.3% karanneista, vuonna 1942 31.8% ja vuonna 1943 26.4%. Tämän jälkeen kuolleena pidätettyjen määrä on lähes olematon tämän tilaston mukaan. Karkuteilla oli 31.8.1944 201 vankia. On kuitenkin huomattava, että tämänkin tilaston valossa karkureiden kuolemantapaukset vähenivät sotavankimuodostelmien valvonnan tehostumisen myötä. Tämän tilaston mukaan karkureita oli vuonna 1941 92, vuonna 1942 678, vuonna 1943 152 ja vuonna 1944 31.8.1944 mennessä 210.

³⁷⁵ PM sv.toimisto, sotavankikarkuritulanne 3.10.1942 (sodan alusta). T 19654/F3-F4. SArk.

Lisäksi huomautettiin, että sotavankeja on saattanut kuolla ja on kuollut rintamalinjalla heti vangiksi joutumisen jälkeen, joista ei ollut saatavissa minkäänlaisia tietoja.³⁷⁶

Hyökkäysvaiheen aikainen valvonnan heikkous on nähtävissä myös ampumistapauksia koskeneiden ilmoitusten ja pöytäkirjojen ylimalkaisuudessa. Vasta kesällä 1942 Päämaja ryhtyi vaatimaan tarkempia selvityksiä sotavankien ampumistapausten suhteen. Esimerkiksi 8.10.1941 Kotijoukkojen esikunta yksinkertaisesti vain ilmoitti järjestelyosastolle, että Sotavankileiristä N:o 13 oli viimeisimmän viikkoilmoituksen mukaan karannut kahdeksan vankia ja karkausyritysten yhteydessä oli ammuttu viisi.³⁷⁷ Tarkemmista tutkimuksista tai pöytäkirjoista ampumistapausten suhteen ei ollut mainintaa. Kotijoukkojen esikunta raportoi 27.12.1941, että tähän mennessä tapahtuneita ja ilmitulleita karkaamistapauksia oli vain 9, joissa oli ollut osallisina 19 karkuria. Näistä yksi oli vielä karkuteillä ja kuusi oli tullut ammutuksi.³⁷⁸ Sotavankeja oli 27.12.1941 mennessä kertynyt yhteensä 55 277³⁷⁹, joista suurin osa oli sijoitettuna Kotijoukkojen esikunnan alaisille sotavankileireille. Näin ollen karanneiden tai karkaamista yrittäneiden sotavankien määrä olisi ollut todella pieni. Tämä kieli siitä, että sotavankileirit eivät karkaamisista ja niihin liittyneistä ampumistapauksista juurikaan ilmoitelleet. Samalla on muistettava, että samaan aikaan sotavankitarkastajat valittelivat jatkuvasti vartiomiehistön vähyyttä ja vartiointin kehnoutta³⁸⁰, joten karkaamisen tai sen yrittämisen ei olisi luullut olevan kovinkaan vaikeaa.

Kuten sanottu, mielivaltaisia ampumistapauksia selitettiin sillä, että sotavangin kerrottiin yrittäneen karata tai hyökänneen vartijan kimppuun. Nurmoilassa Sotavankileiri "Kovero N:o 2:ssa" palvellut muurari kertoi Valtiolliselle poliisille sodan jälkeen, että Aunuksen ryhmän sotavankileirien tarkastaja oli määrännyt, että kaikissa sotavankien ampumistapauksissa pöytäkirjaan oli merkittävä, että vanki oli karannut eikä pysähtymishuudoista huolimatta pysähtynyt, jolloin vartijan oli ollut pakko ampua. Muurari oli kuunnellut määräyksen antamista

³⁷⁶ Tilastoja sotavangeista (toukokuu 1953), sotavankeudessa kuolleet. T 19661/B60. SArk.

³⁷⁷ Kotij.E N:o 1536/Järj.1b/sal. 8.10.1941. T 19653/5-6. SArk.

³⁷⁸ Kotij.E N:o 3706/Järj.1b/sal. 27.12.1941. T 19653/5-6. SArk.

³⁷⁹ Sv.tilanne 27.12.1941 klo 24.00. PM N:o /Järj.2. T 19653/5-6.

³⁸⁰ Esim. P.M. N:o 8, ev. Spären tarkastuskertomus Sv.leireissä N:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä SotaS. N:o 64 ja 65, 25.10.1941. T 19653/5-6. SArk.

seinän takaa.³⁸¹

Jatkosodan päätyttyä Sotavankileirien tutkimuskeskus pystyi selvittämään joitain tapauksia, joissa mielivaltaisia ampumisia oli selitetty em. verukkeilla. Esimerkiksi sotamies Jussila tuomittiin 9 vuodeksi kuritushuoneeseen sotavangin tahallisesta taposta elokuussa 1942. Jussila oli väittänyt, että kyseinen vanki olisi hyökännyt hänen kimppuunsa, mutta näin ei ollut tapahtunut.³⁸² Sotamies Määttä tuomittiin 2 vuodeksi 6 kuukaudeksi kuritushuoneeseen täyttä ymmärrystä vailla tehdystä sotavangin tahallisesta taposta 20.3.1942 Sotavankileirissä N:o 19. Eräs sotavanki oli luvatta poistunut leirialueelta ja mennyt kielletylle alueelle jatkaen matkaansa varoitushuudoista huolimatta, jolloin Määttä oli tämän ampunut.³⁸³ Tapaus vaikuttaa ohjesäännön puitteissa tehdyille, mutta tuomiosta päätellen se ei kuitenkaan sitä ollut. Vastaavia tapauksia oli toki kenttöoikeuksien tutkittavina jo sodan aikana, mutta silloin niistä harvemmin tuomittiin. Esimerkiksi Vaasan suojeluskuntapiirin kenttöoikeudessa oli 29.9.1942 käsiteltävänä tapaus, jossa Vanhassa Vaasassa tienrakennustöitä vartioimassa ollut Toivo Karonen ampui 27.6.1942 erästä sotavankia luultuaan tämän yrittäneen karata. Lisäksi Karonen oli 1.7.1942 ampunut vartioitavanaan ollutta sotavankia päähän estääkseen tämän karkaamisyrityksen. Kenttöoikeus totesi, ettei Karonen ollut käyttänyt enempää väkivaltaa kuin oli ollut tarpeen ja tapaus raukesi.³⁸⁴ Tästäkin on nähtävissä kuinka vaikea on selvittää laillisen ja mielivaltaisen ampumisen rajaa karkaamistapauksissa. Sodan aikana ampuminen saattoi olla ns. laillinen, vaikka vartiomies olisi vain luullut sotavangin yrittäneen karata. Vastaavasta tapauksesta saattoi sodan päätyttyä saada tuomion, koska sen katsottiin olleen mielivaltainen.

Rintamalla tapahtuneista sotavankien mielivaltaisista ampumisista on verrattain runsaasti tietoja, mutta jälleen törmätään ongelmaan, sillä rintamaoloissa ns. mielivaltaisen sotavangin ampumisen ja taisteluun liittyvän vihollisotilaan ampumisen välille voi olla vaikeaa tehdä selvää eroa. Pidettäköön selvästi mielivaltaisena sotavangin ampumisena kuitenkin sellaista, joka on sattunut selvästi varsinaisen taistelun jälkeen ja jolloin vihollisotilaat ovat selkeästi antautuneet

³⁸¹ Ilmoitus 2/IR/IS, päivämätön. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁸² Tuomittuja 30.11.1945 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³⁸³ Tuomittuja 31.5.1947 mennessä. Fb 110/G.13./171. UMA.

³⁸⁴ Lyhennysote Vaasan sk.piirin kenttöoikeuden pöytäkirjasta 29.9.1942. T 19654/F1-F2. SArk.

vangeiksi ja ovat selvästi omien joukkojen hallussa, eivätkä ole yrittäneet karata tai hyökätä vangitsijoidensa kimppuun. Sotavankien kuulusteluopas otti myös huomioon rintamaolosuhteiden erityisyyden toteamalla, että sotavankien kohtelun tulee olla humaania, mutta rintamaoloissa poikkeuksellista sikäli, että “miehet ovat kiihdyksissä ja vihollinen herättää vangitsijoissaan ärtyisyyttä ja suuttumista.” Lisäksi kuulusteluopas muistuttaa, että talvisodan aikana useat suomalaiset sotavangit menettivät henkensä heti vangiksi ottamisen jälkeen.³⁸⁵ Kiihtymystä ja ärtyisyyttä vihollista kohtaan oli Kannaksella syyskuussa 1941 tuntenut mm. everstiluutnantti Mäntylä, joka tuomittiin sodan jälkeen 4 vuodeksi 6 kuukaudeksi kuritushuoneeseen neljän sotavangin tappoon yllyttämisestä. Mäntylä oli kiivastunut, koska jääkärijoukkueessa palvellut korpraali kuoli astuttuaan miinoihin, joiden arveltiin olleen vangiksi otettujen vihollisotilaiden asettamia. Mäntylä oli tällöin käskenyt luutnantti Tukian, jota ei tässä tapauksessa tuomittu, ampua kyseiset sotavangit, kuten tapahtuikin.³⁸⁶ Kersantti Leppälahti puolestaan tuomittiin 6 vuodeksi kuritushuoneeseen kahden sotavangin tahallisesta taposta. Hän oli surmannut sotavangeiksi jättäytyneet vihollisotilaat pistimellä kiivaan taistelun aikana, jota pidettiin erittäin lieventävänä asianhaarana.³⁸⁷

Kersantti Kuula oli saanut luutnantti Nickelsiltä, joka myöhemmin kaatui, käskyn ammuttaa vangiksi otetuista vihollisotilaista vaikeimmin haavoittuneet sekä paleltuneet. Kuula tuomittiin sodan jälkeen 6 vuodeksi kuritushuoneeseen avunannosta 24 sotavangin tahalliseen tappoon, koska oikeus katsoi hänen käsittäneen, että käskyä noudattamalla hän rikkoisi lakia ja palvelusvelvollisuuttaan. Ampumisen suorittaneet kaksi korpraalia vapautettiin.³⁸⁸ Kenraalimajuri Pajaria³⁸⁹, joka kuului ns. lista N:o 1:n miehiin, vastaan esitettiin myös sodan

³⁸⁵ Sotavankien kuulusteluopas 1943, s. 14.

³⁸⁶ Tuomittuja 31.5.1947 mennessä. Fb 110/G.13./171. UMA.

³⁸⁷ Tuomittuja 31.1.1946 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³⁸⁸ Tuomittuja 31.10.1947 mennessä. Fb 110/G.13./172. UMA.

³⁸⁹ Pajari, Aaro Olavi (1897-1949), kenraalimajuri, Mannerheim-ristin ritari (2). Kävi Viipurin upseerikokelaskurssin 1919, sotakorkeakoulu 1926. Opintomatkat Ruotsiin 1928, 1932 ja Saksaan 1938. Suomen sisällissodassa joukkueenjohtajana ja komppanianpäällikkönä. Jalkaväkirykmentti 16. komentaja 1939, os. Pajarin komentaja 1939-40 ja 14. Divisioonan komentaja 1940. Pohjois-Hämeen sotilasläänin komentaja 1940-41. Jatkosodassa 18. Divisioonan komentaja 1941-43 ja 3. Divisioonan komentaja 1943-44. Jatkosodan jälkeen Savo-Karjalan sotilasläänin komentaja 1944-47, Puolustusvoimain pääesikunnan tykistökomentaja 1947-48. (Lähde: Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961).

jälkeen syytteitä sotavankien ammuttamisesta. Erään ilmiannon mukaan Pajari olisi Lintulan luostarin vaiheilla antanut määräyksen ampua kaikki eräissä taistelussa vangiksi otetut "ryssät", koska hänen hyvä ystävänsä oli taistelussa kaatunut. Toisen Suursaaren valtaukseseen osallistuneen kertojan mukaan Pajari olisi siellä määrännyt kaikki vangiksi otetut "ryssät" ammuttaviksi. Tässä tapauksessa Valpon etsivästä tuntui, että kertojalla "niin kuin olis hyvä mielikuvituskin."³⁹⁰ Ilmiannoita ei säilynyt myöskään kuuluisa Lauri Törni, jonka väitettiin syyllistyneen Seesjärvellä 10-15 haavoittuneen sotavangin murhaan. Kertojan mukaan Törni olisi antanut käskyn ampua vangit sidontapaikalle ja lisäsi, että Törnin tilillä olisi muitakin sotavankien murhia.³⁹¹

Joistain oman käden oikeuteen perustuneista teloituksistakin on löydetty todisteita. Teloitukset saattoivat varsinkin jatkosodan alkupuolella johtua osin siitä, että kaikilla sotavankiviranomaisilla ei ollut riittävää perehtyneisyyttä siihen, kuka sai langettaa sotavangeille kuolemantuomioita. Mutta myös täysin tietoisia oikeudettomia teloituksia tapahtui. Sotilaspoliisiluutnantti Nordberg oli mm. ammuttanut kaksi kiinni saatua sotavankikarkuria saatuaan selville, että nämä olivat karkumatkallaan syyllistyneet erään naishenkilön väkisinmakaamiseen ja pahoinpitelyyn. Hän oli ammuttanut ilman oikeuden päätöstä myös yhden karkumatkallaan suomalaisen aliupseerin murhaan syyllistyneen sotavangin. Nordberg oli selvästi itsekkin tietoinen antamiensa teloitustuomioiden laittomuudesta, koska oli laadituttanut alaisillaan mainituista tapauksista väärät kuulustelupöytäkirjat, joiden mukaan sotavangit ammuttiin karkaamisen yhteydessä. Nordberg tuomittiin yhteensä 11 vuoden kuritushuonerangaistukseen.³⁹² Työmies Lohin puolestaan tuomittiin 8 kuukaudeksi vankeuteen armomurhasta. Hän oli 29.7.1942 ampunut ensin pistoolilla pakoa yrittänyttä sotavankia, joka ei varoitushuudoista huolimatta ollut pysähtynyt. Sitten Lohin oli ampunut sotavankia päähän tämän vakaasta pyynnöstä.³⁹³

Kuulustelija Otto Brusiin selvitteli heinäkuussa 1942 Säynätsalossa paikallisessa tehtaassa sattunutta sotavankien teloitusta. Tapahtumaa edelsi luutnantti Hellströmin mukaan kahden

³⁹⁰ Ilmoitus N:o 202/44 16.4.1947. VP. KD. 3144/44/1947. Ilmoitus N:o 144 8.8.1947, kirjoitettu 29.8.1945. Valpo II, XVIII B/99. KA.

³⁹¹ KD. N:o 5660/44-14.10.1948. Valpo II, XVIII B/99. KA.

³⁹² Tuomittuja 15.1.1946 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

³⁹³ Tuomittuja 15.4.1946 mennessä. Fb 110/G.13./169. UMA.

sotavangin karkaamisyritys ja vartiomiehen ampuminen. Tämän takia kysymyksessä oli Hellströmin mukaan täydellinen kapinahanke ja hän määräsi kyseiset vangit ammuttaviksi. Vartijoiden mukaan Hellström olisi sanonut, että “voitte ampua vaikka kaikki sotavangit.” Kuulusteluissa Hellström kielsi antaneensa suoraa teloitusmääräystä, mutta kertoi puhuneensa siitä, jolloin vartijat olivat ymmärtäneet hänet väärin. Kotijoukkojen esikunta ja Päämajan järjestelyosasto jättivät asian komento-osaston ratkaistavaksi. Komento-osaston päällikkö K. Vaala katsoi, ettei asiassa ollut syytä ryhtyä toimenpiteisiin ja ettei siihen ollut enää aihetta puuttua.³⁹⁴

Myös selvästi mielivaltaisia, hivin vuoksi tai silkasta huolimattomuudesta tapahtuneita ampumisvälikohtauksia sattui tai kerrottiin sattuneen. Erään Valpolle tehdyn ilmiannon mukaan eräs majuri oli 23.7.1941 Itä-Karjalassa käskenyt ampumaan 16 sotavankia sillä perusteella, että “eikö lähempänä etulinjaa saada ryssästä henkeä pois?” Sotilaat eivät olleet suostuneet käskyä toteuttamaan, jolloin majuri oli käskenyt tuomaan vangit yksitellen luokseen ja ampui heidät sitä mukaa, kuin heitä hänen eteensä tuotiin.³⁹⁵ Toisen ilmoituksen mukaan Muurolan sotavankileirillä ammuttiin heti löydettyä yksi sotavankikarkuri ja toisen kaulaan sidottiin teräsköysi, joka kiinnitettiin pyörään. Näin sotavanki talutettiin takaisin leiriin, jossa hän sitten kuoli.³⁹⁶

Niin sanottuja “pikaistuksissaan” tapahtuneita, eli ilmeisesti jonkinlaisen mielenhäiriön johdosta tai hetken mielijohteesta tapahtuneista tapoista on runsaasti esimerkkejä käytettävänä olleissa asiakirjoissa. Esimerkiksi sotamies Aaltonen oli Sotavankileiri N:o 7:n alaisella työleirillä ampunut karkaavaa sotavankia, jolloin tämä kaatui. Tämän jälkeen hän ampui “pikaistuksissaan” sotavangin lyhyeltä etäisyydeltä. Tästä oli seurauksena sodan jälkeen kolme vuotta kuritushuonetta.³⁹⁷ Työnjohtaja Kilpinen puolestaan tuomittiin 4 vuodeksi 6 kukaudeksi kuritushuoneeseen täyttä ymmärrystä vailla tehdystä tahallisesta sotavangin taposta. Hän surmasi

³⁹⁴ Kuulusteluptk. sotavankien Z-1060 ja Z-1559 19.6.1942 tapahtuneen teloituksen johdosta, kuulustelija Otto Brusiin, 19.7.1942. PM komento-osasto N:o 3371/Kom.2/41/sal. 19.10.1942. T19654/F1-F2. SARk.

³⁹⁵ Ilmoitus N:o 234, 7.2.1947. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁹⁶ Ilmoitus N:o 86/47, 8.2.1947. Valpo II, XVIII B/98. KA.

³⁹⁷ Tuomittuja 31.1.1946 mennessä. Fb 110/G.13./168. UMA.

“pikaistuksissaan” venäläisen sotavangin “niskalaukauksella” Säynätsalossa - 16.5.1942. Alikersantti Juopperi puolestaan tuomittiin yhteensä 15 vuodeksi kuritushuoneeseen viidestä täyttä ymmärrystä vailla tehdystä sotavangin taposta, tapon yrityksestä, arvolleen sopimattomasta käyttäytymisestä sekä jatketusta juopumuksesta osaksi palveluksessa ollessa. Hän oli Sotavankileiri N:o 9:n alaisessa Pirttijärven työleirissä vartiopäällikkönä ollessaan ammuttanut “pikaistuksissaan” kaksi sotavankia 30.11.1941, ampunut itse “pikaistuksissaan” kolme sotavankia 17.12.1941 ja yritti samana päivänä surmata ampumalla vielä yhden sotavangin. Hän oli kyseisenä päivänä myös ammuskellut useita kertoja sotavankien majoitusparakkiin.³⁹⁸

Holtittomasta ja ehkä mielivaltaisestakin aseiden käytöstä kertovat mm. Sotavankileiri N:o 3:n päävartiokirjat. Sotamies Sandroos ampui 4.2.1942 klo 15.30 tornista n:o 3 sotavanki “Jatshmengia”, joka oli tullut pyytämään tupakkaa, eikä ollut “halukas poistumaan, vaikka sitä ei luvattu.” Vartiomiehet sotamies Kaislasuo ja sotamies Jaakkola ampuivat 10.2.1942 klo 23.40 parakki n:o 7:n kattoon kuultuaan sieltä liikehtimistä, “jonka jälkeen oli taas parakissa hiljaisuus.” Sotamies Salonen puolestaan ampui 8.4.1942 klo 1.30 vankiparakkia “kohten”, mutta korpraali Heinikari ei löytänyt parakista “kuulan jälkiä” tutkittuaan asiaa.³⁹⁹ Sotavankileiri N:o 3:ssa 8.2.-10.9.1942 palvelut John Johansson kertoi Sotavankileirien tutkimuskeskukselle sodan jälkeen, että sotamies Himanka ampui kesällä 1943 kolme sotavankia konepistoolilla ilman sen kummempaa syytä. Hän kertoi myös luutnantti Tikkasen ampuneen erään venäläisen upseerin, joka oli joutunut ns. “karhunkoppiin” kärsimään 8 vuorokauden arestirangaistustaan. Johanssonin mukaan häntä ei kuitenkaan 8 vuorokauden kuluttua päästetty kopista pois, jolloin hän yritti paeta polttamalla kopin oven, josta oli seurauksena tukehtuminen. Johanssonin mukaan kyseinen sotavanki oli vielä elossa, kun kopin ovi saatiin auki, jolloin luutnantti Tikkanen ampui häntä päähän.⁴⁰⁰ Leirin päävartiokirjan mukaan tämä kurikorsun oven palaminen tapahtui päivä sen jälkeen kuin vanki oli sinne laitettu ja sotavanki kuoli tukehduttuaan savuun.⁴⁰¹ Näin ollen sotavanki olisi siis kärsinyt rangaistuksestaan ennen oven polttamisyritystä vain vuorokauden eikä yli kahdeksaa, kuten Johansson väitti.

³⁹⁸ Tuomittuja 28.2.1947 mennessä. Fb 110/G.13./171. UMA.

³⁹⁹ Sv.leiri N:o 3 päävartiokirjat 1941-1944. T 19666/7. SARk.

⁴⁰⁰ Ilm.pvk. N:o 1359-1362/16.5.1945. T 16064. SARk.

⁴⁰¹ Sv.leiri N:o 3:n päävartiokirjat 1941-1944. T 19666/7. SARk.

Huolimattomasti asettaan käsitteli puolestaan Sotavankikomppania L-78:n vartiomies, korpraali Järvinen, joka ampui eräänä päivänä konepistoolilla ilmaan saadakseen aikaan järjetystä sotavankien keskuuteen. Hän käsitteli asettaan kuitenkin niin varomattomasti, että se laukesi toisen kerran haavoittaen erästä inkeriläistä sotavankia, joka myöhemmin kuoli. Järvinen tuomittiin 21 vuorokauden yksinkertaiseen arestiin hyvän järjestyksen ylläpitämiseksi annettujen määräysten rikkomisesta sekä 9 kuukaudeksi vankeuteen ja menettämään korpraalin arvonsa kuolemantuottamuksesta.⁴⁰²

Kaiken kaikkiaan mielivaltaisten ampumistapausten määrästä on vaikeata saada selkeää kuvaa, koska eron tekeminen sallitun ja laittoman aseenkäytön välille on joissain tapauksissa vaikea tehdä. Lisäksi itse sodan aikana lailliseksi todettu sotavangin ampuminen saattoikin sodan jälkeen osoittautua mielivaltaiseksi ja laittomaksi. Mielivaltaisten ampumistapausten perimmäiset syyt ovat yhtä moninaiset kuin yleensäkin mielivallan esiintymisessä vaikuttaneet tekijät. Osaksi niitä on tehty puhtaasta mielivallasta, "pikaistuksissaan" tai ei ole aina tiedetty missä tilanteissa aseiden käyttö on ollut sallittua ja missä ei. Joissain tapauksissa on esiintynyt epätietoisuutta siitä, kenellä on ollut oikeus langettaa sotavangeille kuolemantuomioita. Toisinaan on saatettu kokea, että ainut keino kurin ylläpitämiseksi on ollut häiriötä aiheuttaneen sotavangin ampuminen, vaikka se ei olisikaan ohjeiden mukaan sallittua. Vartiomiestien vähyys on varmasti ollut yksi tekijä tällaisten kurinpidollisten ongelmien yhteydessä.

4.4. Mielivallan kontrollointi

Sotavankikommentajan esikunnan selvityselimen laatiman selostuksen mukaan sotavankiasioiden hoidon johto ja valvonta niin kotialueella kuin myös sotatoimiyhtymien alueella kuului 17.9.1943 asti ensin järjestelyosaston hallinnolliselle toimistolle ja sitten sotavankitoimistolle. Päämajan sotavankitoimiston alaisena toiminut Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto huolehti kotialueen sotavankileirien sotavankiasioiden johtamisesta sekä valvonnasta. Sotavankikommentajan esikunta otti 17.9.1943 lähtien tehtäväkseen sotavankiasioiden johdon sekä valvonnan. Sotatoimiyhtymien alueella sotavankitoimintaa johti toukokuuhun 1942 saakka

⁴⁰² Lyhennysjäljennös VII Armeijakunnan esikunnan kenttäoikeuden pöytäkirjasta 31.7.1942. T 19654/F1-F2. SArk.

yhtymän esikunnan osasto 4 sekä hallinnollinen toimisto, ja toukokuusta 1942 lähtien johto keskitettiin hallinnolliselle toimistolle.⁴⁰³ Tässä siis lyhyesti ne instanssit, joiden tuli valvoa, ettei sotavankiasioiden hoidossa esiintyisi mielivaltaisuutta.

Sotavankien käsittelystä määrättiin heti jatkosodan alussa, että vankeja tuli kohdella asiallisesti, rauhallisesti, oikeudenmukaisesti ja päättäväisesti, mutta ilman asiatonta töykeyttä ja ennen kaikkea inhimillisesti.⁴⁰⁴ Erityisesti hyökkäysvaiheen aikana kohtelun valvonta oli kuitenkin riittämätöntä ja Sotavankikomentajan esikunnan perustamiseen saakka valvovien viranomaisten toiminta päällekkäistä ja epämääräistä. Kuvaavaa tilanteelle on erään sotarikoksista syytetyn kirje, jossa hän kertoo mm., että vuosina 1941–1942 annettujen ohjeiden mukaan sotavangeille olisi voinut tehdä mitä vain ja kertoi tämän aiheuttaneen kyseisinä vuosina vallinneen ”vankilatorrin.” Kirjoittajan mukaan kansainvälisiä sääntöjä ei noudatettu saati kerrottu niitä sotavankileirien vartijoille. Lisäksi sotavankileireille määrättiin kirjoittajan mukaan vartijoiksi sellaisia henkilöitä, ”joilla ei ollut järkeä tai muitakaan ominaisuuksia, joita olisi pitänyt olla.” Kirjoittaja kysyykin ”missä meidän kenraalit, joiden vastuulla tilanne oli?”⁴⁰⁵

Päämaja puuttui tarkemmin sotavankien kohtelussa havaittuihin epäkohtiin tammikuussa 1942. Tällöin järjestelyosasto huomautti, että vartiomiestien oli eräissä tapauksissa todettu kohdelleen sotavankeja mielivaltaisesti ja että a.o. päällystö, joka oli vastuussa sotavankien käsittelyn valvonnasta, ei ollut puuttunut asiaan riittävän tehokkaasti. Kirjelmässä määrättiin kaikkia noudattamaan asiasta annettuja määräyksiä ja päällystön oli puututtava asiaan tarkoituksenmukaisin kurinpitotoimenpitein taikka saatettava syylliset kenttäoikeuteen syytettäviksi. Kirjelmässä todettiin lopuksi, että ”jo suomalaisen soturin arvo ja kunnia vaatii, että hän kohtelee valtaansa joutuneita avuttomia sotavankeja inhimillisesti, kuten kansainväliset säännöksetkin edellyttävät.”⁴⁰⁶ Valvonta ei kuitenkaan mitään ilmeisimmin tästä tehostunut, koska marraskuussa 1942 järjestelyosasto joutui jälleen toistamaan, että sotavangit tuli pitää tiukan

⁴⁰³ Selostus sv.asioiden hoidosta päämajassa, yhtymissä ja kotialueella, selvityselimen päällikkö maj. V. Teutari ja komento- ja järjestelyasiaintoimiston päällikkö, maj. P. Simonen. T19662/D1. SArk.

⁴⁰⁴ Ks. esim. käsky sotavankien käsittelystä 29.6.1941, PM N:o 106/Järj.2/sal. T 19656/F9 tai Sv.I.O., Kotij.E N:o 703/Järj.1b/sal. 14.8.1941. T 7230/1. SArk.

⁴⁰⁵ Riihimäellä 2.10.1945 päivätyn kirjeen jäljennös. Valpo II, XVIII B/98. KA.

⁴⁰⁶ PM järjestelyosasto N:o 340/Järj.2/sal. 26.1.1942. T 19656/F9. SArk.

kurin alaisina, mutta samalla heitä oli kohdeltava asiallisesti ja oikeudenmukaisesti. ”Raakuus ja mielivalta on lopetettava.”⁴⁰⁷

Sotavankikomentajan esikunnan perustamisen myötä valvonta tehostui. Lokakuussa 1943 Sotavankikomentajan esikunta kehotti kiinnittämään huomiota vartijoiden kuriin ja koulutukseen. Pitkän palvelusajan tuottama väsymys oli vaihtelevalla, reippaalla ja innostavalla harjoittelulla saatava poistetuksi.⁴⁰⁸ Näin puututtiin siis yhteen mielivaltaisuuksienkin esiintymisen kannalta merkittävään tekijään eli vartiomiehistön väsymykseen sekä koulutukseen. Eversti Malm puuttui myös henkilökohtaisesti joihinkin epäkohtiin. Tarkastaessaan Sotavankileiri N:o 3:a syyskuussa 1943 hän puuttui erääseen mielivallan muotoon, sillä sotavankien siirrot Sotavankileiri N:o 3:een olivat useissa tapauksissa epätarkoituksenmukaisia ja huonosti perusteltuja. Tämä johtui Malmin mukaan ”Päämajan valvontaosaston sotavankileireillä työskentelevien aliupseerien ja sotilasvirkamiesten arvostelukyvyn puutteesta, jopa todennäköisesti mielivallastakin.” Lisäksi hän havaitsi leirin miehistön olleen jokseenkin kuritonta ja lupasi ryhtyä toimenpiteisiin ”huonomman aineksen vaihtamiseksi parempaan.”⁴⁰⁹ Vieraillessaan marraskuussa 1943 Sotavankileiri N:o 9:ssä hän mainitsi suoraan sotavangeille, että heillä oli oikeus valittaa huonosta kohtelusta leirin päällikölle ja ellei tämä auttanut, suoraan hänelle itselleen.⁴¹⁰

Kesäkuusta 1942 lähtien päämaja kiinnitti enenevässä määrin huomiota pahoinpitely- ja ampumistapausten tutkimiseen, koska asioita koskevat tutkintapöytäkirjat olivat olleet hyvin pinnallisia ja epämääräisiä. Kesäkuussa 1942 määrättiin, että kaikista tietoon tulleista sotavankien ampumis- ja pahoinpitelytapauksista tuli laatia pöytäkirjat kahtena kappaleena. Toinen jäi leiriin ja toinen tuli lähettää sotatoimiyhtymän esikunnalle, Linnoitusosastolle tai Kotijoukkojen esikunnalle riippuen siitä kenen alaisuuteen sotavankiyksikkö kuului. Nämä lähettivät tutkintapöytäkirjat edelleen päämajan sotavankitoimistolle ilmoittaen samalla, mihin toimenpiteisiin kussakin asiassa oli ryhdytty.⁴¹¹

⁴⁰⁷ PM järjestelyosasto N:o 1037/Järj.4/sal. 3.11.1942. T 7230/1. SArk.

⁴⁰⁸ PM Sv.kom.E N:o 922/Sv.1/sal. 23.10.1943. T 19656/F1-F2. SArk.

⁴⁰⁹ Ev. Malmin tarkastuskertomus Sv.leiri N:o 3:ssa. PM Sv.kom.E N:o 75/Sv.1/sal. 17.9.1943. T 19655/D1-D7. SArk.

⁴¹⁰ Ev. Malmin tarkastuskertomus 13.12.1943. PM Sv.kom.E N:o 2210/Sv.1/sal. T 19655/D1-D7. SArk.

⁴¹¹ PM järjestelyosasto N:o 62/Järj.4/sal. 12.6.1942. T 19656/F9. SArk.

Ampumistapauksista määrättiin edelleen 15.7.1942, että jos karkumatalla oleva taikka karkaamiyrytyksestä, kapinasta tai muusta sellaisesta rikoksesta tavattu sotavanki tuli ammutuksi, oli asiassa heti suoritettava tarkka tutkinta. Oikeudellisen tutkinnan suorittaminen ei ollut kuitenkaan tarpeen, jos sotavankiyksikön päällikkö katsoi, että aseiden käyttö oli ollut välttämätöntä.⁴¹² Kotijoukkojen esikunta lisäsi 21.7.1942 järjestelyosaston käskyyn vielä sen, että tutkintapöytäkirjoissa esitetyt asiat tuli esittää johdonmukaisesti ja sotilaallisen lyhyesti. Pöytäkirjoista oli aina käytävä selville "kuka, missä, miten ja milloin?" Tutkintapöytäkirjojen laatiminen tuli keskittää saman henkilön tehtäväksi ja tehtävään piti määrätä sopiva upseeri. Tähän mennessä ampumis- ja pahoinpitelytapauksia koskeneiden pöytäkirjojen kerrottiin olleen epäselviä.⁴¹³ Nyt ampumis- ja pahoinpitelytapaukset haluttiin todella selvittää, jotta ei jäisi epäselväksi millaisissa olosuhteissa sotavanki oli kuollut tai joutunut mahdollisen mielivallan uhriksi. Eri asia on tehtiinkö pöytäkirjat sotavankileireillä aina totuuden mukaisiksi, sillä pöytäkirjojen vääristelytapauksiakin on jo ollut esillä.

Epäselvyydet ampumis- ja pahoinpitelytapauksien tutkinnassa kuitenkin jatkuivat edelleen, vaikka asiaan yritettiin puuttua. Kotijoukkojen esikunta joutui 13.10.1942 muistuttamaan, että tutkintapöytäkirjoihin oli selvästi merkittävä kaikki silminnäkijät tai asiasta muutoin jotakin tietävät ja heitä oli ehdottomasti kuulusteltava. Edelleen 1.2.1943 huomautettiin, ettei ampumistapausten pöytäkirjoista aina ilmennyt ammuttujen sotavankien nimiä ja numeroita. Sotavankileirien päälliköitä käskettiin tarkoin huolehtimaan niiden merkitsemisestä sekä muutoinkin noudattamaan asiasta annettuja ohjeita. Lopulta Kotijoukkojen esikunta määräsi 20.8.1943, että kaikki sotavankien ampumistapaukset oli vastedes saatettava kenttäoikeuksien tutkittaviksi ja todettaviksi, oliko asiasta seuraava rangaistus raukeava vai tuliko se laittaa täytäntöön.⁴¹⁴ Ilmeisesti käskyt ampumis- ja pahoinpitelytapauksien selvittämiseksi sotavankiviranomaisten omassa piirissä eivät tehonneet, koska lopulta jouduttiin turvautumaan tapausten oikeudelliseen tutkintaan ja tuomitsemiseen.

⁴¹² PM järjestelyosasto N:o 2302/Järj.2/sal. 15.7.1942. T 19656/F9. SArk.

⁴¹³ Kotij.E N:o 4989.Järj.1b.sal. 21.7.1942. T 19656/F9. SArk.

⁴¹⁴ Kotij.E N:o 6926.Järj.1b.sal. 13.10.1942, N:o 146/Järj.1b/sal. 1.2.1943 ja N:o 3085/Järj.1b/sal. 20.8.1943. T 19656/F9. SArk.

Jatkosodan aikana tuomittiinkin joitain vartiomiehiä sotavankien ampumisista ja pahoinpitelyistä. Sotamies Halko tuomittiin 2.10.1942 10 kuukaudeksi kuritushuoneeseen törkeän pahoinpitelyn yrityksestä, koska oli “juopuneena ojentanut pistoolin sotavanki Jorosta vastaan tarkoituksena saada aikaan vaikea ruumiinvamma, mutta ase oli lauennut tyhjiltään.”⁴¹⁵ Sotamies Väänänen oli puolestaan 26.3.1942 syytettynä 7.1.1942 tapahtuneesta hätävarjeluun liioittelusta Sortavalan kenttäoikeudessa, mutta syyte hylättiin. Väänänen oli ampunut erästä sotavankia, koska tämä oli kieltäytynyt täyttämästä hänen antamaansa käskyä marssirivistössä pysymisestä. Korpraali Alasaari oli 28.1.1942 ampunut kuolettavasti sotavankia tämän kieltäytyttyä neljä eri kertaa täyttämästä vartiomiehen käskyä sekä lähtenyt juoksemaan pakoon. Alasaaren kohdistettu syyte sotavangin ampumisesta hylättiin, koska oikeuden mukaan Alasaari ei ollut käyttänyt enempää väkivaltaa kuin oli ollut tarpeen.⁴¹⁶

Kersantti Nives oli puolestaan 2.11.1943 syytteessä sotavankien kuulusteluissa käyttämänsä väkivallan takia, mutta syyte hylättiin äänestyksen jälkeen. Vain yksi kenttäoikeuden jäsen olisi tuominnut Niveksen 4 kuukaudeksi vankeuteen. Ylikersantti Tiippana puolestaan tuomittiin V Armeijakunnan kenttäoikeudessa 4 vuodeksi kuritushuoneeseen 26.11.1942 sotavangin tahallisesta taposta Sotavankikomppania L-61:ssä. Tiippana oli 23.6.1942 “pikaistuksissaan” ampunut sotavanki Okunjkovia pistoolilla päähän ja rintaan. Sotaylioikeus korotti tuomiota 9.9.1943 viiteen vuoteen kuritushuonetta. Sotamies Järvinen tuomittiin 3 kuukaudeksi vankeuteen Lahden suojeluskuntapiirin kenttäoikeudessa 4.7.1942, koska oli Sotavankien järjestelyleiri N:o 1:ssä pahoinpidellyt sotavanki Ivanoffia, ilmeisesti kivellä. Kannaksen ryhmän esikunnan kenttäoikeus puolestaan tuomitsi 10.7.1942 työvelvolliset Simolan ja Koskimäen sotavangin lievistä pahoinpitelystä 5 kuukaudeksi vankeuteen. He olivat helmikuussa 1942 pahoinpidelleet erästä Sotavankileiri N:o 6:n linnoitusrakennuspataljoonan sotavankia lyömällä tätä vyöhihnalla kasvoihin ja selkään sekä nyrkillä rintaan ja leukaan. Sotamies Sirkka tuomittiin Länsi-Pohjan suojeluskuntapiirin kenttäoikeudessa 7.4.1943 10 vuodeksi kuritushuoneeseen sotavangin tahallisesta taposta. Hän oli 15.8.1942 vartiopäällikön käskystä ottanut sotavanki Vorgudanovin hengen Sotavankileiri N:o 9:n alaisessa Kurijoen työpisteessä lyömällä tätä

⁴¹⁵ Valvojakunta N:o 438 9.2.1945. VII AK:n esikunnan KeO 2.10.1942. T 16063. SArk.

⁴¹⁶ Hovioikeuden auskultantti Erik Nyberg, sotavankeihin kohdistuneita rikoksia 1.2.1945. Sortavalan sotilashallinnon KeO 26.3.1942 ja 18.5.1942. T 16063. SArk.

koivuhalolla päähän niin, että pää murskaantui. Sirkka oli syytteessä myös sotavangin ampumisesta, mutta syyte hylättiin, koska vartiomiehellä oli oikeus torjua häntä vastaan tehty hyökkäys. Sotavanki Vorgudanovin tapauksessa käskyn antanut vartiopäällikkö, korpraali Östlund tuomittiin 10 vuodeksi kuritushuoneeseen yllytyksestä tahalliseen tappoon sekä lisäksi kahdesta väärän ilmoituksen antamisesta, kummastakin 6 kuukaudeksi vankeuteen. Östlund oli ilmoittanut em. sotavankien kuolleen yleiseen heikkouteen.⁴¹⁷

Suurin osa sodan aikana kenttäoikeuksissa käsitellyistä tapauksista näyttäisi sattuneen vuoden 1942 aikana, joka osaltaan kertoo sotavankien käsittelyn valvonnan tehostumisesta, kun taas vuoden 1941 aikana tapahtuneita mielivaltaisuuksia on käsitelty selvästi vähemmän. Joka tapauksessa joihinkin tapauksiin puututtiin jo sodan aikana, joka on osoituksena siitä, että sotavankeja kohtaan ei ollut mahdollista käyttäytyä ihan miten tahansa, vaikka kontrolli aluksi olikin heikkoa.

Myös sotavankileireissä annettiin silloin tällöin rangaistuksia sotavankeihin kohdistuneista väärinkäytöksistä, vaikka Kujansuun mukaan esimerkiksi Sotavankileireissä N:o 1 ja 3 vartiomiehiä rankaistiin "mieluummin" liian läheisestä ja ystävällisestä suhtautumisesta vankeihin kuin sotavankien pahoinpitelyistä tai jopa tappamisesta.⁴¹⁸ Esimerkiksi Sotavankileiri N:o 23:ssa tuomittiin alikersantti Lehtimäki 5 vuorokaudeksi yksinkertaiseen arestiin luvattomasta aseeseen tarttumisesta yrittäessään palauttaa järjestystä kesäkuussa 1942. Sotavankileiri N:o 21:ssä puolestaan määrättiin sotamies Haaparannalle 7.5.1942 seitsemän vuorokautta yksinkertaista arestia väärästä käyttäytymisestä sotavankeja kohtaan.⁴¹⁹ Sotavankileireilläkin siis puututtiin joihinkin tapauksiin, joka oli riippuvaista leirin päällikön harkinnasta ja mielenkiinnosta syyllisten rankaisemiseksi. Jonkinlainen kontrolli leireillä kuitenkin toimi, joka varmasti osaltaan esti mielivaltaisuuksien runsaampaa esiintymistä.

⁴¹⁷ Hovioikeuden auskultantti Erik Nyberg, sotavankeihin kohdistuneita rikoksia 1.2.1945. V AK:n esikunnan KeO 26.11.1942, Lahden sk-piirin KeO 4.7.1942, Kan.R:n esikunnan KeO 10.7.1942 ja Länsi-Pohjan sk-piirin KeO 7.4.1943. T 16063. SArk.

⁴¹⁸ Kujansuu 1999, s. 196.

⁴¹⁹ Sv.leiri N:o 23 päiväkäsky N:o 1, KD. N:o 442/I/1. sal. 16.6.1942. Sv.leiri N:o 21 päiväkäsky N:o 3/42, KD. N:o 825/I/42 18.5.1942. Kotij.E sv.toimisto/Eb3. SArk.

Käytännössä sotavankimuodostelmien ja sotavankien käsittelyn valvonta kuului sotavankitarkastajille. Päämajan sotavankitarkastajien ohjeissa määrättiin 19.7.1942, että erityistä huomiota tuli kiinnittää sotilaallisen kurin ja järjestyksen ylläpitämiseen oman henkilöstön ja sotavankien keskuudessa, kurinpitovallan asialliseen käyttöön, vartiointin tehokkuuteen sekä sotavankien asialliseen kohteluun.⁴²⁰ Sotavankitarkastajat puuttuivat tarkastuskertomuksissaan myös sotavankeihin kohdistuneisiin mielivaltaisuuksiin⁴²¹, mutta aina valvonta ei tehonnut, varsinkin kun tarkastuskertomukset tulivat toisinaan hyvinkin paljon myöhässä ylempien sotavankiviranomaisten luettaviksi. Eversti Malm huomauttikin 20.4.1943, että tarkastusilmoitukset saapuivat hänelle usein vasta n. 1–2 kuukautta tarkastuksen jälkeen, jolloin epäkohtien korjaaminen riittävän nopeasti ei ollut mahdollista. Malm kehotti sotavankitarkastajia toimittamaan kertomukset 10 päivän kuluessa tarkastusajankohdasta lukien.⁴²²

Joissain tapauksissa valvonnalla ei ollut vaikutusta, koska sotavankitarkastajat eivät itse puuttuneet havaitsemiinsa epäkohtiin riittävän tarmokkaasti. Esimerkiksi Kotijoukkojen esikunnan sotavankitarkastaja, majuri Schönberg, mainitsi Arolan kartanon sotavankileiriä tarkastaessaan 28.10.1942, että sotavankien mukaan vartiopäällikkö Uuttu rankaisi heitä joskus aiheettomasti ja kohteli muutenkin huonosti. Uuttu olikin myöntänyt joskus lyöneensä vankeja kädellä tai kepillä niskoittelusta yms. ja kerran varkaudesta puukon päällä päähän “napsauttamalla.” Lisäksi hän kertoi pakottaneensa kahteen otteeseen sotavangin lakillaan kantamaan juurikasmaalle ulostamansa “jätökset” pois. Lakin pohjalle oli ensin laitettu multaa. Lisäksi rangaistuksina oli käytetty ruuan vähentämistä ja ylimääräistä työtä. Majuri Schönbergin mielestä laittomat rankaisumenetelmät eivät kuitenkaan edellyttäneet syytteeseen panoa.⁴²³ Näin ollen laittomien rangaistusmenetelmien ja huonon kohtelun tuskin voi olettaa loppuneenkaan,

⁴²⁰ PM järjestelyosasto N:o 307/Järj.4/sal. 19.7.1942. T 19654/F5. SArk.

⁴²¹ Ks. esim. tarkastuskertomus N:o 26, ev.luutn. Spåre, 18.6.-28.6.1943. T 7230/3. SArk. Ev.luutn. Spåre oli tarkastanut Sotavankileirit N:o 9 ja 19 ja kiinnitti huomiota usein esiintyviin valituksiin pahoinpitelyistä, “vaikkakin on ymmärrettävää, että sellaista voidaan käyttää, mutta tulee rangaistuksen tapahtua laillisin muodoin ja ainoastaan leiripäällikön suostumuksella. Valitettavasti alkavat paikkakuntalaisetkin kiinnittää huomiota asiaan, koska vankien kohtelu tekee heihin ikävän vaikutuksen. Onneksi tapahtuu tällaista harvoin. Useimmilla sotavangeilla ei ole mitään valittamista.

⁴²² PM järjestelyosasto N:o 628/Järj.4/sal. 20.4.1943. T 19654/F11-F12. SArk.

⁴²³ Kotij.E:n sv.tarkastaja maj. Schönbergin tarkastuskertomus N:o 6 Arolan kartanon sv.leirillä 28.10.1942. Kotij.E sv.toimisto/H2. SArk.

koska niihin ei aina riittävän tehokkaasti puututtu.

Toki sotavankitarkastajien suorittama valvonta tuotti myös tuloksia. Sotavankileiri N:o 24:n kuulustelija, sotilasvirkamies Savialoff, kertoi eversti Spårelle kirjeitse 15.2.1943 leirillä tapahtuneista väärinkäytöksistä sotavankeja kohtaan. Tämän johdosta eversti Spåre teki tarkastusmatkan leirille elokuun alussa 1943 ja totesi, että lukuun ottamatta Vaasan tietyömaata joka paikassa vangit valittelivat kohtelun kovuutta. Heikkoja ja sairaita oli pakotettu työhön, jopa kepin avulla. Sotavankileiri N:o 24:n päällikön, kapteeni Kujalan, mukaan vankien valituksiin ei kannattanut kiinnittää huomiota, koska leiri oli nimenomaan rangaistusleiri, jossa ruumiillinen kuritus oli tarpeen. Kujalan mukaan sotavankien esimiesten arvovaltaa ei saanut horjuttaa ottamalla huomioon kaikki sotavankien heihin kohdistamat valitukset. Loppulauseessa Spåre totesi, että rangaistusleirin vankien kurissa pitäminen vaati ankaraa suhtautumista ja jyrkkiä toimenpiteitä, mutta ei pitänyt soveliaana, että työnjohtajat, vartioston aliupseerit ja miehistö, parakkien vanhimmat tai tulkit saivat mielensä mukaan vankeja kurittaa. "Siihen he eivät edes omaa edellytyksiä."⁴²⁴

Heinäkuussa 1943 eversti Spåre joutui kuitenkin kirjoittamaan Kotijoukkojen esikunnalle Savialoffin ilmoittaneen, että sotavankien tönkeyttä kohtelu leirillä jatkui ja paikkakunnan asukkaat olivat sitä jo paheksuneet ja aikoneet tehdä asiasta kantelun hallitukselle. Spåren mukaan "sivulliset kuulevat kurituksen alaisten huudot ja lyöntien jäljet ovat kaikkien nähtävänä. Tämä koskee etenkin Helsingbyn leiriä." Savialoffin kertoman mukaan "tönkeys oli pantu järjestelmään", vaikka se eversti Spåren käynnin jälkeen olikin hieman lieventynyt ja muuttanut muotoaan. Esimerkiksi vähäpätöisistä rikkomuksista annettiin nyt harvoin vähemmän kuin 25 raipaniskua, kun ne aiemmin selvitettiin kepiniskulla kunkin "pikkupomon" harkinnan mukaan. Savialoffin mukaan tönkeyn kohtelun johtajana lähinnä leirin päällikön jälkeen oli järjestelyupseeri, vääpeli Kauppinen, joka muuttui juopuneena täydelliseksi sadistiksi "ja juopuneena hän on miltei aina." Korpraali Ruottu oli Savialoffin mukaan "varsin sivistymätön, raaka ja tönkeyä henkilö." Hän oli erään ruuanjakelun yhteydessä ampunut yhden vangin mielivaltaisesti. Alikersantti Mäntylä puolestaan peruutteli mielensä mukaan lääkärin määräyksiä

⁴²⁴ Sot.virkamies Savialoffin kirje ev. Spårelle 15.2.1943. Ev. Spåren tarkastuskertomus Sv.leiri N:o 24 8.3.1943. T 17763. SARk.

ja kersantti Mäensivu “miehellään pahoinpitelee sopivan tilaisuuden sattuessa ja kun syntyy puhe jonkun ‘likvidoimisesta’, niin hän suorastaan nauttii odotetusta huvituksesta.” Lisäksi Savialoffin mukaan alikersantti Grannas “on kylläkin olevinaan pahoillaan sotavankeja kohdanneen tönkeyn kohtelun johdosta, mutta itse hän on mm. surmannut kaksi ampumalla heidät väittäen, että he muka yrittivät karata. Ainakin toinen heistä ‘karkasi’ seisten polvillaan hänen edessään.” Lisäksi leirillä oli 16 yliloikkaria, joita kohdeltiin huonosti, vaikka he eivät Savialoffin mukaan olleet varsinaisesti karanneet siirryttyään omavaltaisesti sotavankileiristä toiseen johtuen sietämättömistä oloista ja toivottomasta tilanteesta.⁴²⁵

Tällä kertaa Spåren kirje johti konkreettisiin toimenpiteisiin ja mm. kapteeni Kujala poistettiin leirin päällikön paikalta 7.8.1943 lähtien.⁴²⁶ Eversti Spåre tarkasti leirin jälleen 31.1.1944, jolloin päällikkönä toimi kapteeni Nurmi. Sotavankien mukaan kohtelu oli nyt muuttunut täysin eikä suomalainen henkilöstö enää lyönyt heitä. Muunlaisia kuin leirin päällikön määräämiä rangaistuksia ei myöskään enää käytetty. Leirin päällikkö oli sotavankien mielestä harkitseva ja oikeudenmukainen. Spåren mukaan “kuri ja sotavankien ryhti eivät ole kärsineet siitä, että ‘pikkupomojen’ omavaltaisille rankaisumenetelmille on pantu sulku, päinvastoin mielestäni koko henki ja mielenlaatu on tullut terveemmäksi ja karkaamisyritykset ovat supistuneet miltei olemattomiin.”⁴²⁷ Jälkiviisaasti voi miettiä, miksi Spåre ei puuttunut riittävän tehokkaasti asiaan jo Savialoffin ensimmäisen kirjeen jälkeen, vaikka suorittikin leirille tarkastusmatkan. Todellisiin konkreettisiin toimenpiteisiin ryhdyttiin vasta sitten, kun asia uhkasi kulkeutua maan hallituksen tietoisuuteen.

Itse ylipäällikkökin puuttui heinäkuussa 1943 sotavankien kohteluun tarkasteltuaan eri tarkastajien kertomuksia. Hän totesi, ettei sotavankien huoltamiseen vieläkään kaikkialla suhtauduttu vaadittavalla ymmärryksellä ja edesvastuuntunnolla. “Tuntuu jopa siltä, kuin eräillä tahoilla vallitsisi perin väärä ja sotilaalliselle ajattelulle vieras tunnepohjainen nurjamielisuus sotavankeja kohtaan.” Ylipäällikkö huomautti, että vaikkakin sotavangit olivat vihollisarmeijan jäseninä kantaneet asetta maatumme ja aseveljiämme vastaan, eivät he silti sotilaina ansainneet

⁴²⁵ PM sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, N:o 708/sv.tark. lp., henkilökohtainen 10.7.1943. T 17763. SArk.

⁴²⁶ Sv.komentajan arvostelu kapt. Kujalasta (päiväämätön). T 19655/B1-B3. SArk.

⁴²⁷ Ev. Spåren tarkastuskertomus Sv.leiri N:o 24, 31.1.1944. P.M. N:o 46. T 17763. SArk.

halveksuntaamme tai vihaamme. “Päinvastoin juuri pelkurit ja keinottelijat eivät yleensä joudu taistelutantereella vastustajan vangiksi.” Ylipäällikkö määräsi, että sotavangeiksi jääneitä ei missään tapauksessa saanut kohdella vihollisena. “He ovat nyt meidän armoillamme ja jo itsekunnioituksemmekin vaatii, että heitä kohdellaan oikeudenmukaisesti...Sotilaskansan ei sovi kohdella huonosti entisiä vihollisiaan. Sotavanki ei yleensä ole rikollinen. Hän on kovan onnen mies. Järjestyksenpitoa ja terveellistä ankaruutta on vaadittava, mutta on vaadittava myös ymmärtämystä ja hyvää kohtelua.”⁴²⁸

4.5. Äärivasemmiston näkemykset sotavankien kohtelusta

Äärivasemmiston näkemykset sotavankien kohtelusta Suomessa jatkosodan aikana sopii hyvin käsiteltäväksi mielivalta-otsakkeen alle, koska heidän näkemyksensä asiasta oli kovin yksipuolinen, eli sotavankien kohtelu oli lähes yksinomaan mielivaltaista ja kaikin puolin muutenkin huonoa. Suomen kommunistisen puolueen julkaisema Sosialismin Airut kirjoitti jo jatkosodan aikana helmikuussa 1942, että “me tuomitsemme sen raa’an ja häpeällisen puna-armeijalaisvankien kohtelun, johon Suomen porvaristo s-d.johtajien myötävaikutuksella on syyllistynyt vuoden 1939–40 ja tämän sodan aikana. Kymmeniintuhansiin nousee se puna-armeijalaisjoukko, joka vangiksi jouduttuaan puolustuskyvyttömänä on saanut vastoin kansainvälisiä lakeja...surmansa, joko pidätettäessä tai vankileirillä y.m.” Sosialismin Airueen mukaan jopa sotilaspappien tehtäviin kuului “ohranointi” sotavankien keskuudessa, eli yrittää saada määrättyjä tietoja sekä ruumiillisen että henkisen kiduttamisen kautta. Lehti kuitenkin uskoi, että pian koittaisi aika, jolloin sotavankien kidutukset ja murhat “joutuvat punnittaviksi proletaarisen oikeuden vaa’alla. Se aika on paljastava kaiken sen mädän ja raakuuden, kunnianttomuuden ja tekopyhyiden, joka on Suomen porvariston sisintä olemusta...”⁴²⁹

Kesäkuussa 1942 Sosialismin Airut kirjoittaa ulkoasiainkomissaari Molotovin mainitsemista esimerkeistä Suomen fasistien “kunnostautumisesta” sotavankien kohtelussa. Molotovin mukaan Karhumäen suunnalla eräs komppanianpäällikkö ammutti heti vangiksi ottamisen jälkeen puna-armeijalaisia, jonka jälkeen pyysi eräältä sotilalta puukkoa “katsoakseni, mitä nuo ryssät ovat

⁴²⁸ PM järjestelyosasto N:o 1114/Järj.4/sal. 27.7.1943. T 17763. SARk.

⁴²⁹ Sosialismin Airut n:o 2, helmikuu 1942. Kokoelma 4: III/13. ka.

syöneet.” Kun sotilaat olivat estäneet tämän, niin “fasistiurhon sisu ei asettunut ennen kuin hän sai tehdä tarpeensa haudan päälle.” Eräässä toisessa paikassa upseerit ja aliupseerit olivat lehden mukaan avanneet puukolla vankien vatsat ja hakanneet kirveellä päät ja kädet poikki. Eräästä pääkallosta oli sitten keittämällä irrotettu lihat ja se oli laitettu korsun koristeeksi. “Aivan kuin alhaisimmalla kehitysasteella olevat ihmissyöjävillit.” Samaan hengenvetoon Sosialismin Airut toteaa, että “puna-armeijalaisvankien kauhistuttavista oloista, heidän joukoittaisista nälkään ja viluun kuolemasta ja teloituksista kerskuvat vankileirien vartijat, jotka suurelta osalta ovat kaikkein fasistisimpia urhoja ja rappeutuneita huligaaneja.”⁴³⁰

O.W. Kuusinen kuvaili vuonna 1944 ilmestyneessä teoksessaan *Suomi ilman naamiota* Suomen vankilahelvetiä, keskittyen lähinnä suomalaisten poliitisten vankien eli ns. turvasäilöläisten olosuhteisiin. Tuskin hänen käsityksensä neuvostoliittolaisten sotavankien olosuhteista Suomen sotavankileirillä erosi tästä kovinkaan suuresti. Kuusisen mukaan Suomessa riehui jatkosodan aikana terroristinen hirmuvalta ja “valtiollisia vankeja kohdellaan vankiloissa hyvin julmasti, sillä vanginvartijat ovat heidän poliittisia vihamiehiään, fascisteja.” Kuusisen mukaan valtiollisten vankien kidutukset olivat muuttuneet “vieläkin pirullisemmiksi” siitä lähtien, kun Saksan Gestapo oli ryhtynyt johtamaan “pyövelien työtä Suomessa.” Suomen hallitus harjoitti Kuusisen mukaan järjestelmällistä ryöstöä, varkautta ja väkivaltaa kansan keskuudessa ja laittoipa vielä armeijankin harjoittamaan rosvoutta ja petomaista väestön sortoa erityisesti anastamallaan vieraalla maalla. Tämän takia Suomessa vallitsi Kuusisen mukaan siveellinen ja moraalinen rappio.⁴³¹

⁴³⁰ Sosialismin Airut n:o (puuttuu), kesäkuu 1942. Kokoelma 4: III/13. ka.

⁴³¹ Kuusinen 1944, s. 46-47, 62. Kuusinen, Otto Wilhelm (1881-1964, julistettu kuolleeksi Helsingin raastuvanoikeuden päätöksellä 10.1.1973, kuolinpäiväksi määrätty 1.1.1972), poliitikko. Filosofian kandidaatti 1905. Sos.demokraattien kansanedustaja 1908-09, 1911-13, 1917. Venäjälle vuonna 1918. SKP:n maanalaisessa työssä Suomessa ja Ruotsissa 1919-20. Kominternin toimeenpanevan komitean sihteeristössä 1921-39. Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan korkeimman neuvoston puhemiehistön puheenjohtaja 1940-56. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean puhemiehistössä ja sihteeristön jäsen 1957-64. Suomen kansanvaltuuskunnan jäsen 1918, Suomen kansanhallituksen (Terijoen hallitus) puheenjohtaja ja ulkoasiainkomissaari 1939-40. Neuvostoliiton korkeimman neuvoston jäsen 1940-64. Sosialistisen työn sankarin arvo 1961. (Lähde: Suomen kansanedustajat 1907-1982. Helsinki 1982).

On totta, että jatkosodan aikana Valtiollinen poliisi oli päällikkönsä Arno Anthonin johdolla yhteydessä Gestapoon jopa siinä määrin, että Linkomiehen hallitus (1943–1944) näki tarpeelliseksi vaihtaa Valpon johtajaksi Paavo Kastarin. Gestapon ei kuitenkaan voi katsoa johtaneen poliisitoimintaa Suomessa eikä yhteistyö ollut kovin läheistä, lähinnä tietojen ja jopa ihmisten luovuttamista. Tarkan mukaan esimerkiksi joidenkin ihmisten luovuttaminen Suomen poliisiviranomaisilta Saksaan johtui pääasiassa siitä, että “pikkusieluiset suomalaiset poliisivirkailijat halusivat olla mielin kielin saksalaisille virkaveljilleen.” Marraskuuhun 1942 mennessä Suomesta oli luovutettu Saksaan kaikkiaan 77 pakolaista, joista 8 oli juutalaisia. Luovutukset kuitenkin loppuivat lyhyeen, kun asiasta kehkeytyi julkinen debatti sensuurista huolimatta. Hallitus kielsi tällaiset luovutukset, mutta kiellon jälkeen lähetettiin vielä yksi 27 henkilön pakolaisryhmä Saksaan.⁴³² Suomen poliisiviranomaisten ja Gestapon yhteistyö ei siis tässäkään suhteessa ollut suurta. Kuusisen painottama kansalaisten ja myös armeijan piirissä sota-aikana mahdollisesti esiintyvä siveellinen ja moraalinen rappiotila on myös aivan normaali sotaan kuuluva ilmiö, jota ei luoda pelkästään valtion tai armeijan toimesta.

Kuusisen mukaan “valkosuomalaiset” olivat “hitleriläisen” mallin mukaan ottaneet käyttöön julmat ruumiilliset rangaistukset, julkiset piiskaukset, venäläisen väestön kohtelussa ja mainitsee Itä-Karjalan keskitysleireistä, joissa “tuhannet ihmiset saavat menehtyä piikkilanka-aitauksen takana.” Esimerkiksi Petroskoihin jääneistä asukkaista oli Kuusisen mukaan ajettu keskitysleireihin n. 90%, joissa “näitä nälkäänäkeviä, nääntyneitä ihmisiä piestään ja pakoitetaan tekemään raskasta työtä aina 14–16 tuntia vuorokaudessa.” Ottamiensa sotavankien kohtelusta “valkosuomalaiset” eivät myöskään saa kiitosta, vaan Kuusisen mukaan “mikä fascisteissa on kaikkein katalinta ja inhoittavinta, on, kuten tunnettua, heidän ilkiömäinen julmuutensa suojattomien uhriensa räähkäämisessä.” Talvisodan aikana esiintyi Kuusisen mukaan lukuisia tapauksia, joissa “valkosuomalaiset” käyttäytyivät haavoittuneita ja vangiksi joutuneita puna-armeijalaisia kohtaan “äärettömän raakamaisesti ja petomaisesti.” Ulkoasiainkomissaari, toveri Molotov oli Kuusisen mukaan mm. kertonut Neuvostoliiton Korkeimman Neuvoston kokouksessa, kuinka eräällä Laatokan pohjoispuolella sijaitsevalla paikkakunnalla “suomalaiset olivat saaneet saarretuksi meikäläisten sanitäärimajat, joissa oli 120 vaikeasti haavoittunutta puna-armeijalaista, kaikki nämä haavoittuneet tulivat tuhotuksi valkosuomalaisten toimesta: osa

⁴³² Tarkka 1987, s. 63–64. Långfors 1997, s. 267.

heistä oli poltettu, osa löydettiin päät murskattuina, muut oli pistimellä tai ampumalla tapettu.” Useilla haavoittuneilla oli Molotovin mukaan ollut “täällä kuten muuallakin surmansa saaneista jälkiä siitä, että heidät oli lopetettu ampumalla päähän tai kolhimalla kiväärintukilla, ja osalla ampuma-asein tapetuista oli suomalaispuukolla viilleltyjä puukonhaavoja kasvoissa. On tavattu muutamia ruumiita, joista päät oli hakattu irti, eikä päitä löydetty. Valkosuomalaisten käsiin joutuneiden sanitäärinaisten suhteen oli harjoitettu erikoista ilkiömäisyyttä ja uskomatonta petomaisuutta. Muutamissa tapauksissa oli murhattujen naisten ruumiit ripustettu puihin riippumaan jalat ylöspäin.”⁴³³

Jatkosodan aikana oli Kuusisen mukaan esiintynyt vielä enemmän “valkosuomalaisten kaamean petomaisuuden osoituksia.” Eräässä kaupungissa suomalaisten haltuun oli Kuusisen mukaan joutunut neljä puna-armeijalaista, joista yhdeltä “fascistikonnat kivellä murskasivat pääkallon, muut he riisuvat alasti ja murhasivat ampumalla.” Toisella Karjalan rintaman osalla oli tullut Kuusisen mukaan ilmi tapaus, jossa neuvostosotilaat olivat valloittaessaan takaisin erään kukkulan löytäneet sieltä kahden neuvostosotilaan, alikomentaja Krotovin ja nuorisoliittolaisen Averschinin, ruumiit. “Krotovilta oli viillelty pois korvat, huulet ja revitty rinta auki. Averschinilta oli murskattu jaloista varpaat, pistetty silmät puhki ja kasvot runneltu muodottomiksi.” Tällaisia tekoja oli Kuusisen mukaan “Suomen fascistien tilillä paljon.” Lisäksi oli Kuusisen mukaan selvää, että Suomen korkeimmat viranomaiset järjestelmällisesti kannustivat ja suosivat “moisten fascististen petomaisuuksien harjoittamista Suomen sotaväen puolelta.”⁴³⁴ Tässäkin tutkimuksessa siteeratut sotilasviranomaisten määräykset neuvostoliittolaisten sotilaiden kohtelusta kertovat kuitenkin jotain muuta, sillä sodan alusta lähtien sotavankien kohtelussa edellytettiin ihimillisyyttä. Näin ollen sotilasviranomaiset, ja tuskin muutkaan, eivät suosineet Kuusisen kuvailemia menetelmiä.

Jatkosodan aikana ns. turvasäilössä olleet kommunistit esittivät myös sodan jälkeen mielipiteitään sotavankien kohtelusta, jota olivat nähneet ollessaan samoissa paikoissa sotavankien kanssa. Heidän kertomuksiinsa täytyy kuitenkin suhtautua varauksellisesti, koska oma vankeusaika on luonnollisesti herättänyt katkeruutta ja kostomielialaa, joka näkyy heidän

⁴³³ Kuusinen 1944, s. 80-82.

⁴³⁴ Kuusinen 1944, s. 82-83.

kirjoituksissaan. Esimerkiksi Nestori Parkkari⁴³⁵ kertoo joutuneensa vuoden 1941 aikana hautamaan neuvostosotilaita, joiden sukupuolielimet oli silvottu ja silmät puhkottu. Hän kertoo myös, kuinka neuvostosotilaita pakotettiin polkemaan miinoja. Syksyllä 1941 Parkkari joutui työkomennukselle Jalkalaan, jossa olleen ”sotavankipataljoonan” komentajan tunnuksena oli Parkkarin mukaan ollut: ”ryssiä on tuhottava niin paljon kuin mahdollista. Mitä useampi niistä on raatona, sitä parempi.” Parkkarin mukaan hillitön ja avoin vankien murhaaminen oli kesällä 1942 vähenemässä.⁴³⁶ Parkkarin kertoman mukaan jatkosodan alkupuoli olisi nimenomaan ollut aikaa, jolloin sotavankeihin kohdistui runsaasti mielivaltaisuuksia. Muidenkin lähteiden mukaan näyttää siltä, että näin oli, mutta mielivaltaisuuksien muodoissa ja esiintymismäärissä on huomattavia eroja verrattaessa sotavankiviranomaisten ja kommunistien näkemyksiä.

Parkkarin mukaan neuvostoliittolaisia sotavankeja ammuttiin Jalkalassa harva se päivä tien sivuun, koska he eivät vartijan mielestä kävelleet riittävän nopeasti. Sotavankeja saatettiin Parkkarin mukaan ampua kesken työn laiskottelun takia. Jalkalan ”sotavankipataljoonan” komentajan Parkkari muistaa toisinaan juosseen ”hysterisessä tilassa”, pistooli kädessään rakennusalueella sotavankeja ammuskelemissa.⁴³⁷ Jalkalan sotavankikomppanian päällikkönä toimi sodan jälkeen Ruotsiin paennut ja myöhemmin sotarikoksista tuomittu kapteeni Nero.

Kansan arkiston kokoelmista löytyy kommunistista aatetta tunnustaneiden henkilöiden, jopa sotavankimuodostelmissa vartiomiehinä toimineiden, muistelmia, kertomuksia sekä ilmiantoja koskien neuvostoliittolaisten sotavankien kohtelua Suomessa jatkosodan aikana. Matti Timosen mukaan Ajoksen vankileiri N:o 9:ssä kuoli kansanedustaja Uno Hannulan toimiessa päällikkönä yhteensä 2000–2500 vankia. Vuoden 1941 lopussa ja 1942 alussa kuoli Timosen mukaan nälkään, räökkäykseen ja suorastaan tappamalla päivittäin n. 15–20 sotavankia. Komppanianpäällikkö Suorsan Timonen kertoo sanoneen, että ”vankeja saa vartijat ampua, niistä ei ole vartijat vastuussa. Kyllä raadot korjataan.” Timosen mukaan vankien pieksäjaiset olivat

⁴³⁵ Parkkari pidätettiin 13.9.1940 ja passitettiin ”turvasäilöön.” Helsingin, Vaasan ja Oulun lääninvankiloiden kautta Parkkarin tie kulki Köyliön vankileirille (keskitysleirille, kuten hän itse sanoo) ja lopulta hän joutui poliittisten vankien työvelvollisuuskomppaniaan Kannakselle, jossa joutui kosketuksiin myös neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa. (Parkkari 1955).

⁴³⁶ Parkkari 1955, s. 37, 47-50, 56-57, 93.

⁴³⁷ Parkkari 1955, s. 56-59.

yleisiä ja tammikuussa 1942 kiinniotetut karkurit revittiin leirillä kuoliaiksi.⁴³⁸ Suomen Kansan Demokraattisen Liiton äänenkannattaja Vapaa Sana arvosteli jyrkin sanoin Uno Hannulan valitsemista Lapin läänin maaherraksi maaliskuussa 1945, sillä nyt ei lehden mukaan maaherraksi sopinut “sotavankileirin päällikkönä kunnostautunut ja noista epäinhimillisistä avuistaan oikein sotakapteeniksi armoitettu jääneen ajan valtiias.”⁴³⁹ Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:ssa ilmeisesti vartiomiehenä palvellut Paavo Lehto kertoi sotavankien kohtelun olleen julmaa terroria. Lehdon mukaan kesäkuussa 1942 sotamies Nenonen ampui sotavangin, joka oli poistunut työpaikalta käymälään vartijan luvalla, ei siis karkaamistarkoituksessa. Sotamies Laakkonen puolestaan ampui erään sotavangin Lehdon mukaan vain siksi, ettei muualla saanut tilaisuutta ampua vihollista ja sotamies Veikanmaa ampui yhden sotavangin ja myönsi sen itsekkin myöhemmin aiheettomaksi teoksi. Lisäksi leirillä tapahtui Lehdon mukaan useita luutnantti Valtakarimieheä toimeenpanemia ruoskimisia ja vartiomiesten suorittamia raakoja pahoinpitelyjä.⁴⁴⁰ Sotamies Aaltonen puolestaan kertoi Valvontakomissiolle, että toimiessaan vartiomiehenä Sotavankikomppania 74:ssä 10.2.1943–heinäkuun 1944 välisenä aikana, oli komppaniassa tuona aikana ollut kolme päällikköä, joista ensimmäinen oli “oikea pyöveli.” Aaltosen mukaan tämä “pyöveli” löi sotavankeja harva se päivä kumiletkulla, varsinkin ollessaan humalassa. Kapteeniksi ylennystään hän juhlisti Aaltosen mukaan ammuskelemalla vankiparakissa.⁴⁴¹

Kauko Heikkilä kertoo ilmiannossaan kuinka työpataljoona 2177:ssä vuosina 1941–1942 tapettiin sotavankeja joka päivä, piinattiin nälässä ja vilussa, työkyvyttömiksi käyneet ammuttiin tai hakattiin kuoliaiksi. Sotavankikomppanian päällikkönä toimi luutnantti Nero⁴⁴², josta tuli sodan jälkeen sotavankeihin kohdistuneita rikoksia koskevan lehtikirjoittelun “suosikki.” Neron onnistui paeta sodan päätyttyä Ruotsiin, mutta siellä häntä kuulusteltiin Falunin lääninhallituksessa ja raastuvanoikeudessa. Nero kielsi itse syyllisyytensä ja vetosi kenraali Oeschin⁴⁴³ antamiin määräyksiin, joita hän noudatti. Lopulta Ruotsin hallitus päätti luovuttaa

⁴³⁸ Matti Timosen ilmianto 108/64. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴³⁹ Vapaa Sana N:o 72/28.3.1945. “Vankileirin päällikkö vt. maaherraksi.” JKK 446.

⁴⁴⁰ Paavo Lehdon ilmianto 1.2.1945. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁴¹ Stm Lauri Aaltosen ilmianto Valvontakomissiolle 120/64. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁴² Kauko Heikkilän ilmianto. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁴³ Oesch, Karl Lennart (1892-1978), kenraaliluutnantti, Mannerheim-ristin ritari. Jääkärikausi Saksassa, osallistui 1. maailmansotaan Misse-joen taistelussa. Suomen sisällissodassa perusti ja järjesti VIII Jääkäripataljoonan. Talvisodassa yleisesikunnan

Neron Suomeen tuomittavaksi sotarikoksistaan.⁴⁴⁴ Suomen Kommunistisen Puolueen pää-äänenkannattaja Työkansan Sanomat piti kapteeniksi ylennettyä Neroa fasistisen sodankäynnin vertauskuvana ja fasisti N:o 1:nä, joka toimeenpani kenraaliluutnantti Oeschilta saamiaan ohjeita, joka lehden mukaan oli saanut ohjeensa Rytiltä ja Tannerilta: “puoliaasialainen bolshevismi on hävitettävä.” Ryti ja Tanner olivat lehden mukaan saaneet ohjeensa Hitleriltä ja Göringiltä.⁴⁴⁵

Kapteeni Nero tuomittiin 12 vuodeksi kuritushuoneeseen joulukuussa 1941–1942 tapahtuneista 7 sotavangin ampumisesta ja ammuttamisesta, tammikuussa 1942 17 paleltuneen sotavangin surmaamisesta eversti Oinoselta puhelimitse saamiensa ohjeiden mukaisesti sekä kesäkuussa 1942 Sakkolassa tapahtuneista sotavankikarkureiden surmaamisista. Samassa yhteydessä tuomittiin sotilasvirkamies Norri 6 vuodeksi kuritushuoneeseen osallisuudesta paleltuneiden sotavankien ampumiseen sekä kuuden työstä kieltäytyneen sotavangin ampumisesta helmikuussa 1942 majuri Suomion antaman käskykirjeen perusteella. Erittäin lieventävinä asianhaaroina sotaylioikeus näki sen, että järjestyksen ylläpitäminen sotavankikompaniassa oli ollut vaikeaa, toimimisen esimiesten ohjeiden mukaisesti sekä sen, että Nero oli helmikuun 1942 aikaan ja Norri kaikissa tapauksissa täyttä ymmärrystä vailla. Nerolle oli vaadittu rangaistusta myös 14:n paleltuneen sotavangin lähettämisestä miinakenttää polkemaan, mutta syyte hylättiin toteen näyttämättömänä.⁴⁴⁶ Myöhemmin korkein oikeus muutti kumpaisenkin tuomioita kovemmiksi.

Neron tapaukseen liittyen tuomittiin kenraaliluutnantti Oesch 12 vuodeksi, eversti Oinonen 11 vuodeksi 4 kuukaudeksi sekä majuri Suomio ja väpeli Harinen 6 vuodeksi kuritushuoneeseen. Oeschia syytettiin laittomasta käskystä, jonka hän oli antanut tarkastaessaan sotavankikompaniaa Kivennavalla marraskuussa 1941. Oesch oli todistajien mukaan määrännyt,

päällikkö 1939–40, Rannikkoryhmän komentaja 1940. Jatkosodassa IV Armeijakunnan komentaja 1941–42, Aunuksen Ryhmän komentaja 1942–44, Kannaksen joukkojen komentaja 1944. Yleisesikunnan päällikkönä 1944. Tuomittiin sotaylioikeudessa sotarikosasioissa 1946, korkein oikeus lievensi tuomiota 1947. (Lähde: Suomen jääkärien elämäkerta 1975. Vaasa 1975).

⁴⁴⁴ US N:o 303/11.11.1945. “Kapt. Nero vastustaa luovuttamista Suomeen.” JYK 3247. US N:o 312/18.11.1945. “Kapt. Nero kieltää syyllisyytensä.” JYK 3248. US N:o 39/2.3.1946. “Kapt. Nero luovutetaan.” JYK 3249.

⁴⁴⁵ Työkansan Sanomat N:o 39/15.2.1946. “Kapteeni Nero.” JYK 1056.

⁴⁴⁶ US N:o 342/19.12.1946. “Nero 12 ja Norri 6 vuodeksi kuritushuoneeseen.” JYK 3253.

että “kuria oli tiukennettava sekä vankien niskoittelu- ja kiihoitusyritykset tukahdutettava ampumalla syylliset, ottamatta huomioon sen enempää lain kuin kansainvälisten sopimusten määräyksiä ja Päämajan linnoitusosaston antamia sotavankien kohtelua koskevia käskyjä.” Eversti Oinonen oli välittänyt käskyn kirjallisena sotavankikomppanioiden tietoon.⁴⁴⁷ Työkansan Sanomat ja Vapaa Sana kirjoittelivat arvostelevaan sävyyn Oeschin oikeudenkäynnin kulusta, koska asiaa lykättiin useaan otteeseen ja kesällä 1947 Oeschin tuomio aleni korkeimmassa oikeudessa 3 vuoteen vankeutta, koska todettiin, ettei hän ollut antanut niitä kansainvälisten sotavankisopimusten vastaisia määräyksiä, jotka eversti Oinosen laatimaan käskykirjeeseen sisältyivät. Oeschin käskyn todettiin olleen vain niin epämääräinen, että käskykirjeestä oli tullut sellainen kuin siitä oli tullut. Näin ollen Oeschin todettiin olleen vain huolimattoman ja rikkoneen virkavelvollisuuttaan vastaan, koska ei ollut valvonut antamansa käskyn toimeenpanoa. Samassa yhteydessä korkein oikeus tuomitsi kapteeni Neron sotaylioikeuden tuomiosta poiketen elinkaudeksi kuritushuoneeseen sekä menettämään kansalaisluottamuksensa ja sotilasarvonsa ainiaksi. Norrin tuomio nousi 10 vuoteen kuritushuonetta.⁴⁴⁸

Vapaa Sana tervehti tyytyväisyydellä Oeschin ja muiden tapaukseen liittyneiden sotaylioikeudessa saamia tuomioita, sillä lehden mukaan “SYO on näillä tuomioilla edes hieman kohentanut oikeuslaitoksemme romahtanutta arvovaltaa.” Lehden mukaan “heidän rikoksensa ei ole mikään irrallinen poikkeustapaus. Suomalainen sotilas...ei ole luonnostaan julma, se on totta. Mutta se kasvatus, mikä Suomen armeijassa oli käytännössä jo kauan ennen sotia, oli laadultaan sellainen, että Oeschin ja kumppaneiden teot...ovat sen luonnollisena

⁴⁴⁷ Tuomittuja 31.7.1946 mennessä. Fb 110/G.13./170. UMA. US N:o 191/20.7.1946. “Kenraaliluutnantti Oeschin ym. jutussa päätös.” JYK 3251. Ks. Oinosen Oeschin käskyn perusteella laaditut kirjalliset ohjeet sotavankien käsittelystä IV AK. Linn.os. KD. 4380/XI/C 4a sal. 19.11.1941. Kokoelma 4: II/11. ka, tai Sallinen 1993, s. 29. Ohjeissa todettiin mm. että vankien kohtelun tuli olla äärimmäisen ankaraa. Niskuroivat vangit oli heti teloitettava työpaikalla opiksi toisille, jolle Armeijakunnan komentaja oli antanut täydet valtuudet oman Armeijakunnan alueella. Vain todella sairaat saivat olla poissa työstä. Laiskojen vankien ruoka-annosta tuli pienentää ja ahkerien puolestaan lisätä. Minkäänlainen “lempeäkätisyys” ei saanut tulla kysymykseen, “koska ryssä ei ole koskaan sellaiseen tottunut ja pitää sitä isännän heikkouden merkinä.” Ohjeiden mukaan kaikki niskuroijat ja kiihoittajat (politrukit) oli armotta raivattava pois ja mikäli vankien teloituksia suoritettiin, oli vanki-ilmoitukseen merkittävä teloitettujen vankien kohdalle merkintä “poistettu.” Käskyn oli kirjalliseen muotoon saattanut silloinen kapteeni Suomio.

⁴⁴⁸ Työkansan Sanomat N:o 119/29.5.1947. “17 sotavangin taposta annettu tuomio aleni.” JYK 1059.

johtopäätöksenä.” Oeschin tuomion lieventämistä Vapaa Sana ei luonnollisesti ymmärtänyt. “Lopputuloks on hämmästyttävä, kun KO on antanut tuomionsa erittäin raskauttavien asiainhaarain vallitessa...ei ole ensi kerta, jolloin käskynalaiset tuomitaan, jotta käskijä selviäisi vähemmällä.”⁴⁴⁹ Vapaan Sanan kritiikissä näyttäisi sikäli olleen pohjaa, että sotavankeihin kohdistuneista rikoksista tuomittiin jatkosodan jälkeen pääasiassa sotavankimuodostelmissa palvelleita aliupseereita sekä miehistöä ja vain muutamia sotavankimuodostelmien upseeristoon tai ylempiin sotavankiviranomaisiin kuuluneita, joiden vastuulla tilanne viime kädessä oli (ks. liite 5). Oikeudenkäynneissä korostuikin selvästi jokaisen yksittäisen sotilaan henkilökohtainen vastuu tapahtuneesta

K.A. Bäckström kertoo ilmiannossaan “Elämän varjopuoli” eräästä vartijasta, joka lähetettiin haavoittumisen jälkeen sotavankileirille Viipurin lähelle. Vartijan kertoman mukaan “eräiden vartijoiden raakuus oli elukkamaisen törkeää” ja leirillä vallitsi “vänrikki Stoolin henki.”⁴⁵⁰ Juho Buller puolestaan kertoi neuvostoliitolaisten sotavangeista, jotka työskentelivät Enontekiön Karesuvannossa. Syksyllä 1942 5–6 vankia karkasi Ruotsin puolelle, jossa heidät internoitiin ja pistettiin yöksi putkaan. Bullerin kertoman mukaan jonakin karkaamista seuranneena yönä Suomen puolelta oli mennyt todennäköisesti vankien vartiomiehinä toimineita miehiä Ruotsin puolelle ja he olivat räjäytäneet koko putkan pirstaleiksi, jolloin kaikki putkassa olleet sotavangit ilmeisesti kuolivat.⁴⁵¹ Tapaus tuntuu aika uskomattomalta ja jos se olisi, tai on, todella tapahtunut, olisi siitä luullut syntyneen jonkinlaisen ristiriitatilanteen Suomen ja Ruotsin välille. Luulisi Ruotsin ainakin pyytäneen selvitystä tapahtuneesta.

Hannes Valtosen puolestaan kertoi Jussi Rosenbergin kertoneen Anna Antropoville, että hän (Rosenberg) oli Karjalassa perääntymisvaiheen aikana, kun toiset vapauttivat sotavankeja eräältä vankileiriltä, ollut leirin portilla ja pistellyt vankeja pistimellä silmiin. Rosenberg oli Valtosen mukaan kertonut puhkoneensa silmät ainakin kolmelta sotavangilta.⁴⁵² Valtosen ilmianto on hyvä esimerkki ilmiannosta, joka kulkeutui viranomaisten korviin monen henkilön kautta, jolloin sen

⁴⁴⁹ Vapaa Sana N:o 192/21.7.1946. “Oesch & Co.” Vapaa Sana N:o 142/30.5.1947. “Oesch ja kumppanit.”

⁴⁵⁰ K.A. Bäckströmin ilmianto 136/64. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁵¹ Juho Bullerin ilmianto. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁵² Hannes Valtosen ilmianto. Kokoelma 4: II/11. ka.

luotettavuutta voi oikeutetusti epäillä. Tällaisia ilmiantoja tehtiin erityisesti punaiselle Valpolle kymmenittäin.

Kansan arkiston neuvostoliittolaisia sotavankeja koskevat asiakirjat kertovat myös rintamalla sotavankeihin kohdistuneista väkivallanteoista ja mielivaltaisuuksista. Eräs ilmiantaja oli saanut kuulla eräältä panssaritorjuntatykistössä palvelleelta autonkuljettajalta, että Säämäjärven taisteluiden aikana Kevyt osasto 10:n miehet olivat vieneet saamansa vangit Säämäjärven rantaan, käskeneet kahlaamaan veteen ja ampuneet vangit siihen konepistoolilla.⁴⁵³ Erästä määntäläisestä olivat rintamatoverit kertoneet, että “se ei tehnyt rintamalla muuta kuin ampui sotavankeja, jotka antautuivat ja nostivat kätensä ylös.”⁴⁵⁴ SKP:n Oriveden osaston mukaan Oriveden-Jämsän ratatyömaalla harjoitettiin venäläisiä sotavankeja kohtaan julmuutta ja pahoinpitelyjä, myös kuolemantuottamuksia oli tapahtunut. Orivedellä oli tavattu myös “pääkallonmetsästäjiä”, jotka olivat rintamalta voitonmerkinä kuljettaneet irti hakkaamiaan vihollissotilaiden pääkalloja, joista myös ulkoasiainkomissaari Molotov oli maininnut, “ja on siis auttamattomasti totta sellaisetkin raakuudet.”⁴⁵⁵

Sotavankien teloitukseen osallistuneen työväenjärjestön henkilön ilmitulo aiheutti kohua Helsingin metallityöväen ammattiosasto 5:ssä. Osasto oli kutsunut SAK:n järjestösihteeri Lindblomin selostamaan osallisuuttaan sotavankien ampumiseen, koska Hyrylän työläisiä oli kummastuttanut se, että SAK:n palveluksessa oli venäläisten sotavankien teloittaja. Lindblom selitti olleensa pakotettu osallistumaan vankien teloitukseen. Kokous tuomitsi tällaiset teot yleensäkin, “mutta kun niihin on osallistunut vielä Lindblomin asemassa oleva työväenjärjestön johtohenkilö, muuttuu asia vieläkin pahemmaksi ja tuomittavammaksi.”⁴⁵⁶

Kommunistit käsittelivät sotavankeihin kohdistuneita rikoksia runsaasti julkisuudessa jatkosotaa seuranneina vuosina, kun poliittisessa ilmapiirissä tapahtui selvä vasemmistolaistuminen, joka

⁴⁵³ Nimetön ilmianto 121/64. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁵⁴ Yhteenvetoja sotavankien kohtelusta. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁵⁵ SKP:n Oriveden osaston kirje SKP:n puoluetoimikunnalle 16.5.1945. Kokoelma 4: II/11. ka.

⁴⁵⁶ Vapaa Sana N:o 57/28.2.1947. “SAK:N järjestösihteeri Olavi LINDBLOMKO sotavankien telottaja?”. Vapaa Sana N:o 130/17.5.1947. “Metalliosasto 5 tuomitsee sotavankien teloitukset.”

jatkuu voimakkaana vuoden 1948 eduskuntavaaleihin saakka. Erityisesti Työkansan Sanomat ja Vapaa Sana käyttivät runsaasti palstatilaa sotarikosten esittelyyn ja Suomen jatkosodan aikaisten sotavankiviranomaisten arvosteluun, kuten on tullut ilmi. Antti Timonen kirjoitti Demokraattisen kansan kalenteriin 1951 ”Fasistien hirmuteoista Suomessa sotavuosina 1941–44.” Timosen mukaan Suomen ”ohranalaitos” alistettiin Saksan Gestapon alaiseksi ja samalla se otti käyttöönsä ”gestapolaiset” toimintatavat. ”Keskitys- ja sotavankileirejä nousi kuin sienä sateella ja ne täyttyivät vangituista sodan vastustajista. Vangittujen kohtelu oli sekä ohranassa että muissa poliisipesissä niin pöyristyttävän julmaa, kidutus ja piinaus keskitysleireissä niin tehostettua, että se ei jäänyt paljoakaan jälkeen isäntävaltion Saksan menettelytavoista.”⁴⁵⁷ Timosella oli siis Kuusisen tapaan se käsitys, että Suomessa ns. turvasäilöläisten ja sotavankienkin kohtelu olisi ollut saksalaisen mallin mukaista ja jopa saksalaisten johtamaa.

Vapaa Sana totesi pääkirjoituksessaan 31.1.1945, että sotarikollisten asiaa ei saanut unohtaa, vaikka vaalitaistelu olikin nostanut poliittiset kysymykset etusijalle. Lehti huomautti, että sodan aikana Suomessa olivat ”useat sotavangit kuolleet raa’an kohtelun uhreina, heitä on näännytetty nälkään ja viluun...Heitä on piesty, ammuttu aiheettomasti, kidutettu lainvastaisesti.” Vapaan Sanan mukaan todisteita tällaisista teoista oli paljon, mutta valtiovalta oli haluton niitä selvittämään.⁴⁵⁸ Työkansan Sanomat kirjoitti jo näytenuumerossaan, kuinka punaisen armeijan yksiköt löysivät hyökätessään Karjalan rintamalla kymmenittäin suomalaisten fasistien kiduttamien haavoittuneiden puna-armeijalaisten ruumiita. Eräältä oli lehden mukaan puhkaistu silmät, leikattu huulet pois ja kiskottu kieli irti ja jollekin oli tungettu patruunanhylysyjä sieraimiin. Erään ”pääkoppa” oli lehden kertoman mukaan leikattu auki ja täytetty leivänkannikoilla. Työkansan Sanomat oli saanut tietonsa ulkoasiainkomissaari Molotovin ulkovalloille jättämästä nootista 27.4.1942. Uutista oli tehostettu kuvalla, jossa kuvatekstin mukaan ”suomalaiset suojeleuskuntalaiset valmistautuvat teloittamaan Punaisen armeijan pataljoonankomentaja Glebovin, joka vaikeasti haavoittuneena oli joutunut vangiksi.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Timonen 1951, s. 137.

⁴⁵⁸ Vapaa Sana N:o 25/31.1.1945. ”Sotarikolliset.” JKK 446.

⁴⁵⁹ Työkansan Sanomat, näytenuumero 1/12.12.1945. ”Näistäkin raakalaisteoista sotasyylliset ovat vastuussa.” JYK 1056.

Kommunistien näkemyksille sotavankien kohtelusta Suomessa jatkosodan aikana oli ominaista se, että jotkin ilmi tulleet mielivaltaisuudet yleistettiin koko armeijaa koskeviksi. Siksi heidän näkemyksensä sotavankien kohtelusta Suomen sotavankimuodostelmissa oli kokonaisuudessaan se, että kohtelu oli kauttaaltaan huonoa ja mielivaltaista. Heidän tekemissään ilmiannoissa ja kertomuksissa on havaittavissa myös selvää kostomielialaa "porvareita" kohtaan, osin ymmärrettävistä syistä, tai sitten ilmiantoja on tehty punaiselle Valpolle joidenkin riitatilanteiden takia vastapuolen lannistamiseksi. Tämän takia kommunistien ilmoituksiin on suhtauduttava hyvin varauksellisesti. Kommunistiset lehdet kirjoittelivat "Suomen fasistien hirmuteoista sotavankeja kohtaan" runsaasti jatkosotaa seuranneina vuosina ja pyrkivät näin mustamaalaamaan koko Suomen sodanaikaisen sotilasjohdon sekä porvariston. Tarkoituksena oli varmasti myös vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen sotarikollisten etsimiseksi ja tuomitsemiseksi.

* * * *

Mielivalta on käsitteenä hyvin monitahoinen ja sen alle mahtuu erilaisia mielivallan muotoja lähes rajaton määrä. Sotavankien kohtelussa on aina esiintynyt ja tulee aina esiintymään jonkinlaista mielivaltaa, joten sitä täytyy valitettavasti pitää sotiin kuuluvana normaalina ilmiönä. Myös Suomessa esiintyi jatkosodan aikana neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistunutta mielivaltaa, niin henkistä kuin fyysistäkin.

Mielivaltaisten tekojen taustalla vaikutti jatkosodan aikana huomattava määrä erilaisia tekijöitä, eikä niitä voida selittää vain yhden tai kahden tekijän kautta. Tällaisia tekijöitä olivat mm. jatkosodan erityiset olosuhteet sekä muut yleensäkin sotavankien kohteluun vaikuttaneet tekijät, joita on käsitelty luvussa 2. Näiden tekijöiden lisäksi mielivaltaisuuksien taustalla ovat vaikuttaneet monet psykologiset tekijät, joista vain pienen marginaaliryhmän muodostavat selvästi luonteeseen sidotut tekijät, kuten sadismi. Syiden moninaisuuden takia sotavankeihin kohdistuneita mielivaltaisuuksia tarkasteltaessa on syytä muistaa vanha sananlasku: "ensin tutkitaan ja sitten vasta hutkitaan."

Jatkosodan jälkeen neuvostosotavankeihin kohdistuneista mielivaltaisuuksista syntyi itse asiassa suurempi "juttu" kuin mihin olisi ollut edellytyksiä. Erityisesti tästä pitivät huolen kommunistit, joiden näkemyksen mukaan sotavankien kohtelu oli kauttaaltaan ollut mielivaltaista ja he pitivät asiaa näkyvästi esillä vuosina 1945–1947. Osaltaan taustalla vaikuttivat kommunistien tarve mustamaalata koko Suomen jatkosodan aikainen valtiovalta ja edesauttaa näin oman asemansa vahvistamista. Tietenkään sotavankeihin kohdistunutta mielivaltaa ei sovi vähätellä ja täysin aiheellisiakin tapauksia tuotiin julki, myös kommunistien toimesta. Suomessa ei kuitenkaan harjoitettu systemaattista mielivaltaa neuvostosotavankeja kohtaan. Tarkkoja lukuja mielivallan esiintymisestä ja mielivallan uhrien määristä on mahdotonta esittää, mutta sitä voidaan kuitenkin pitää marginaalisena ilmiönä sotavankien kohtelua tarkasteltaessa. Todistettavasti tapahtuneiden mielivaltaisuuksien muotojen kirjo oli Suomessakin suuri, pilkanteosta aina mielivaltaisiin teloituksiin saakka.

Jatkosodan kulku vaikutti osaltaan mielivaltaisuuksien esiintymiseen. Hyökkäysvaiheen aikaisen "voitonhuuman" ja talvisodan menetysten kostamisen tunnelmissa mielivaltaisuuksia sotavankeja kohtaan on varmasti esiintynyt. Tällöin myös sotavankimuodostelmien valvonta ylempien sotilasviranomaisten taholta oli heikkoa ja yleensäkin sotavankiorganisaatio oli aluksi valmistautumaton huolehtimaan niin suuresta sotavankimäärästä kuin jatkosodan aikana saatiin, samoin kuin se oli valmistautumaton huolehtimaan sotavangeista niin pitkää aikaa kuin sota lopulta kesti. Sodanhan odotettiin loppuvan pian Suomen voittoon. Jos näin olisi käynyt, ei mielivaltaisuuksia tai yleensäkin sotavankien käsittelyssä esiintyneitä epäkohtia olisi juurikaan esille nostettu. Etenemisen pysähtymisen ja sodan pitkittymisen myötä sotavankien hoitoon ja sotavankimuodostelmien valvontaan kiinnitettiin enenevässä määrin huomiota. Näin myös mielivaltaisuuksien voi olettaa vähentyneen. Uudelleen mielivallan olisi luullut lisääntyneen perääntymisvaiheen mahdollisesti aiheuttaman katkeruuden ja muutoinkin sekasortoisen tilanteen takia, etenkin rintamalla, mutta käytettävänä olleiden lähteiden perusteella näin ei tapahtunut. Päinvastoin sotavankien oloja pyrittiin ennemminkin parantamaan sodan loppua kohden ja rintamilla ei enää tässä vaiheessa saatu suuria määriä sotavankeja.

5. Jälkiselvittelyt jatkosodan päätyttyä

5.1. Liittoutuneiden valvontakomissio

Toisen maailmansodan jälkeen, kuten yleensäkin sotien jälkeen, keskityttiin sotarikollisasioissa pääosin vain hävinneiden osapuolten sotarikollisten etsimiseen ja rankaisemiseen. Sotarikollisia syytettiin lähinnä Haagin ja Geneven konventioiden vastaisista rikoksista, esimerkiksi japanilaisista syytetyistä 73% todettiin syyllisiksi konventioiden vastaisiin rikoksiin. Japanin sotarikollisten tuomitseminen esimerkiksi Geneven vuoden 1929 sotavankisopimuksen vastaisista teoista on sikäli verrannollinen Suomen tilanteeseen, että Japani oli myös allekirjoittanut kyseisen sopimuksen, mutta ei ratifioinut sitä, mutta oli kuitenkin luvannut sitä kunnioittaa.⁴⁶⁰ Näin japanilaisiakin sopimus sitoi heidän kannaltaan katsottuna vain moraalisesti, kuten suomalaisiakin. Japanin tilanne oli sikäli toinen, että sen päävastustaja Yhdysvallat oli sopimuksen ratifioinut ja Geneven sopimuksen katsottiin olleen voimassa, vaikka sodan kaikki osapuolet eivät sitä olisikaan ratifioineet. Neuvostoliitto ei puolestaan ollut edes allekirjoittanut Geneven sotavankisopimusta, mutta käytännössä suomalaisia syytettiin sopimuksen vastaisista teoista, ainakin ruumiillisesta rankaisemisesta. Toisaalta voisi ajatella, että suomalaisten sotarikollisten syytteet ja tuomiot olisivat olleet kovempia, jos Neuvostoliitto olisi yhtynyt Geneven sotavankisopimukseen ja vaatinut sen vastaisista teoista tuomioita. Tällöin suomalaisia olisi voinut syyttää raipparangaistuksen käytön lisäksi mm. pimeän rangaistushuoneen käytöstä sekä sopimuksen edellyttämän rankaisuvallan ylityksistä. Niin tai näin, japanilaisten sotarikollisten tuomiot olivat huomattavan paljon kovempia kuin suomalaisten, tosin useat japanilaisten sotarikoksetkin olivat vastaavasti astetta kovempia.

Sotarikolliset jaettiin toisen maailmansodan jälkeen kolmeen ryhmään. Ryhmä A muodostui rikoksista rauhaa vastaan syyllistyneistä eli sotilashenkilöistä ja poliitikoista, jotka olivat olleet vastuussa sodan aloittamisesta. Suomessa ryhmä A:n asiat käsiteltiin sotasyllisyysoikeudenkäynnissä. Ryhmä B sisälsi sotilaiden rikokset vihollisen sotilaita sekä siviilejä vastaan ja ryhmä C rikokset ihmisyyttä sekä siviilejä vastaan kansallisuuteen

⁴⁶⁰ Tanaka 1996, s. 2, 16.

katsomatta.⁴⁶¹ Suomessa sotarikosoikeudenkäynneissä käsiteltiin ryhmä B:hen kuuluneet sotarikolliset. Ryhmään C kuuluneita sotarikollisia ei Suomesta löydetty, joten mitä ilmeisimmin kyseiseen kategoriaan kuuluneita rikoksia ei suomalaisten taholta tehty.

Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittiin 19.9.1944 välirauhansopimus. Sopimuksen 13. artiklan⁴⁶² mukaan Suomi sitoutui yhteistyössä liittoutuneiden kanssa pidättämään ja tuomitsemaan sotarikoksiin syyllistyneet henkilöt. Sotavankeihin kohdistuneiden rikosten selvittäminen ja yleensä sotarikollisten tuomitseminen muodostivatkin jatkosodan jälkiselvittelyissä oman ongelma-alueensa. Syyskuussa 1944 maahan saapuneen Liittoutuneiden valvontakomission rooli ja erityisesti sen harjoittama painostus sotarikollisiasiassa vaikutti ratkaisevasti siihen, että Suomessakin käytiin sotarikosoikeudenkäynnit, sillä LVK vaati tiukasti välirauhansopimuksen 13. artiklan täytäntöönpanoa. Suomi oli muihin hävinneisiin osapuoliin (esim. Saksa, Romania, Bulgaria, Unkari ja Japani) sikäli erityisessä asemassa, että se sai tutkia ja tuomita sotarikollisensa itse omien lakiansa mukaisesti LVK:n valvonnassa, eikä sotarikollisia tuomittu neuvostoliittolaisissa oikeusistuimissa neuvostoliittolaisen käytännön mukaisesti.

Neuvostoliitto valmisteli suomalaisten sotarikollisten tuomitsemista jo kesällä 1944 vallattuaan takaisin Suomen miehittämän Itä-Karjalan. Tällöin perustettiin kenraalimajuri G.N. Kuprijanovin johtama komissio, jonka tehtävänä oli kerätä tietoja sotarikollisiksi sopivista suomalaisista kuulustellen lähinnä Itä-Karjalan siviiliväestöä sekä suomalaisten sotavankeudesta vapautuneita sotilaita. Ilmiannot koskivatkin lähinnä vain Itä-Karjalan miehityshallinnossa sekä vankileireillä toimineita henkilöitä. On myös muistettava, että sotavangiksi jäänyttä puna-armeijan sotilasta kohdeltiin Neuvostoliitossa rikollisena ja Itä-Karjalan siviiliväestöä epäiltiin yhteistoiminnasta suomalaisten kanssa. Tällöin olikin Ahton mukaan selvää, että kuulusteltavat olivat peloissaan ja kuulustelijat saivat haluamansa tiedot. Kuprijanovin komission työ oli muutoinkin hutiloivaa ja työ jäi keskeneräiseksi.⁴⁶³ Näin ollen Kuprijanovin komission selvitykset olivat vähintään kyseenalaisia. Kuprijanovin komission työn tuloksia käsiteltiin kuitenkin neuvostolehdistössä

⁴⁶¹ Ks. esim. Tanaka 1996, s. 1-2.

⁴⁶² 13. artiklaa sekä yleensä liittoutuneiden sotarikospolitiikkaa on tutkinut Jukka Tarkka teoksessaan *13. artikla. Liittoutuneiden sotarikospolitiikka ja Suomen sotasyllisyyskysymys vuosina 1944-1946*.

⁴⁶³ Ahto 1992 (teoksessa Hyvämäki 1992), s. VI-VII. Ks. myös Lappalainen 1997, s. 170.

lokakuussa 1944. Komitean hallussa olleiden asiapapereiden ja todistajalausuntojen kerrottiin paljastavan myös “valkosuomalaisten kammottavia ilkitöitä punaisen armeijan sotilaita ja komentajia vastaan.” Hyvämäen mukaan lehtikirjoittelu oli “mielikuvituksen rajoja hipovaa.”⁴⁶⁴

Valvontakomissio puuttui sotarikollisten asiaan lokakuun alussa 1944, samoin kuin se kiinnitti huomiota sotavankileirien kurinpitosäännön sallimiin mielivaltaisuuksiin tarkoittaen lähinnä raipparangaistuksen käyttöä. Se lähetti 8.10.1944 Suomen ulkoasiainministeriölle muistion, jossa todettiin, että valvontakomission hallussa olevat ilmoitukset kertoivat sotavankileireillä tapahtuneen lukemattomia neuvostovenäläisten vankien pahoinpitelytapauksia.⁴⁶⁵ Tässä tarkoitettiin nimenomaan raipparangaistuksen käyttöä, koska pahoinpitelyt tapahtuivat LVK:n mukaan salaisen määräyksen N:o 54/Sv.1/sal. mukaisesti. Kyseinen määräys oli jatkosodan kolmas ja viimeinen sotavankileirien kurinpitosääntö 16.9.1943. LVK kehotti peruuttamaan kyseisen määräyksen ja 10.10.1944 sotavankileirien kurinpitosäännöstä kumottiinkin kaikki raipparangaistusta koskeneet määräykset. Ensimmäisen kurinpitosäännön allekirjoittaja kenraaliluutnantti Tuompo oli syytteessä raipparangaistuksen käytön hyväksymisestä, mutta hänet vapautettiin kuulustelujen jälkeen. Tuompon ohella muut sotavankileirien kurinpitosäännön allekirjoittajat, jalkaväenkenraali Heinrichs sekä kenraalimajuri Isakson, perustelivat raipparangaistuksen käyttöä sillä, että se oli ainut tehokas keino kurin ylläpitämiseksi sotavankien keskuudessa, mutta huomauttivat, että sitä sai käyttää vain äärimmäisenä pakkokeinona. Rangaistus oli laillinen heidän mukaansa myös siksi, koska Päämajan lakimiehet olivat kurinpitosääntöjä laadittaessa esittäneet sotilasjohdolle sellaisen kannan, ettei Haagin sopimus sitonut Suomea. Näin sotilashenkilöillä ei heidän mukaansa ollut mahdollista arvostella kysymystä puhtaasti lainopilliselta kannalta. Myös ulkoasiainministeriön kanta asiaan oli ollut sama. Näin ollen asianomaisten sotilashenkilöiden ei Hyvämäen mukaan voitu katsoa syyllistyneen rangaistavaan tai edes varomattomuudesta tai muusta syytä tehtyyn virkavirheeseen.⁴⁶⁶ On kuitenkin muistettava, että Haagin sopimuksen katsottiin muuttuneen yleiseksi tapaoikeudeksi, joten sen määräyksiä tuli noudattaa siitä huolimatta, oliko jokin valtio siihen yhtynyt tai katsoiko se sopimuksen itseään velvoittavan.

⁴⁶⁴ Hyvämäki 1992, s. 36-37.

⁴⁶⁵ Muistio Suomen ulkoasiainministeriölle N:o 6 8.10.1944. Fb 110/G.13./166. UMA.

⁴⁶⁶ Hyvämäki 1992, s. 33-34.

Hyvämäen mukaan Neuvostoliiton lehdistössä esiintyneet syytökset sotavankeihin kohdistuneista rikoksista sekä hyökkäykset Suomen hallitusta, sodanjohtoa ja yksittäisiä sotilaita kohtaan ennustivat valvontakomission puuttumista sotarikollisasiaan. Asia tulikin esille jo 10.10.1944 käydyissä henkilökohtaisissa keskusteluissa kenraalieversti Ždanovin ja pääministeri Castrénin kanssa.⁴⁶⁷ Lisäksi Ždanov lähetti 12.10. Castrénille kirjelmän, jossa vaadittiin vangitsemaan ja ankarasti rankaisemaan ne henkilöt, jotka olivat syyllistyneet sotavankien omavaltaiseen ampumiseen, pahoinpitelyyn tai pilkkaamiseen. Ždanovin mukaan LVK:lla oli tiedossa tapauksia, joissa suomalaiset viranomaiset olivat kohdelleet sotavankeja barbaarisesti ja epäinhimillisesti. Sotavankeja oli todettu ammutun sotavankileireissä ilman kuulusteluja tai oikeudenkäyntejä pienimmistäkin rikkeistä, joista Ždanov antoi 7 esimerkkiä. Ždanovin mukaan Hangon Sotavankileiri N:o 7:ssä oli 28.8.1944 petomaisesti pahoinpidelty ja sen jälkeen ammuttu sotavankina ollut yliluutnantti Berjalev sen vuoksi, että häntä kiväärinperällä pahoinpidellyt sotamies oli haavoittunut kuolettavasti vahingonlaukauksesta. Ennen ampumista sotavangilta oli Ždanovin mukaan leikattu irti nenä ja korvat. Lisäksi kaikkialla suomalaisissa leireissä sallittiin Ždanovin mukaan suuressa määrin piestä neuvostovenäläisiä sotavankeja.⁴⁶⁸ Kirjelmä sisälsi myös joitain syyllisten nimiä, mutta ne olivat suhteellisen epäselviä ja henkilötiedot olivat puutteellisia, joka oli ominainen piirre kaikille LVK:n esittämille sotarikollisuetteloille.

Ždanovin kirjelmän johdosta tasavallan presidentti, ylipäällikkö Mannerheim, käski 14.10. viipymättä tarkastamaan sotavankien oloista ja kohtelusta leireissä ja muualla voimassa olleet määräykset, sekä saattamaan ne kansainvälisten normien mukaisiksi. Määräysten rikkojat tuli viipymättä pidättää ja saattaa vastuuseen teoistaan.⁴⁶⁹ Yleisesikunnan päällikkö, kenraali Heinrichs, määräsi samana päivänä Sotavankikomentajan esikuntaa kiireesti pidättämään Ždanovin kirjelmässä mainitsemat henkilöt kuulusteluja varten.⁴⁷⁰ Lisäksi Heinrichs käski tiedustelemaan kaikilta Neuvostoliittoon palautettavilta sotavangeilta ennen näiden poistumista

⁴⁶⁷ Hyvämäki 1992, s. 39.

⁴⁶⁸ Kenr.ev. Ždanovin kirjelmä päämin. Castrénille 12.10.1944. T 19656/F 21. SARk.

⁴⁶⁹ Kos. 1313 N:o 7888/Järj.2/sal. 14.10.1944. T 19656/F 21. SARk.

⁴⁷⁰ Kos. 1632 N:o 7889/Järj.2/sal. 14.10.1944. T 19656/F 21. SARk. Blinnikan mukaan suomalaiset tutkivat tarkoin mm. yliluutn. Berlajevin tapauksen, mutta asiasta laadittu muistio ei miellyttänyt LVK:ta. Se piti tutkimuksia puutteellisina ja vaati vielä 3.11. ruumiin oikeuslääketieteellistä tutkimista LVK:n edustajan läsnäollessa. Blinnikka 1968, s. 26.

Suomen alueelta, oliko heillä jotain ilmituotavaa pahoinpitelyistä, väkivallasta yms. seikoista sotavankiajaltaan.⁴⁷¹ Näin suomalaiset halusivat ottaa itse selvää mahdollisista mielivaltaisuuksista ennen kuin sotavankeja kuulusteltaisiin Neuvostoliitossa. Suomalaisten omaa halua selvittää omien sotilaiden sotavankeja kohtaan tekemät rikokset osoittaa myös eversti Malmin 11.10.1944 LVK:lle lähettämä pyyntö esittää LVK:n tietoon tulleet mahdolliset sotavankien pahoinpitelytapaukset, erityisesti välirauhan jälkeen sattuneet. Malmin mukaan tapaukset tulitaisiin perusteellisesti tutkimaan ja saattamaan syylliset rangaistukseen.⁴⁷²

Kenraalieversti Ždanovin vaatimuksesta asetettiin sotavankileireillä tapahtuneita vääryyksiä tutkimaan ns. Sihvon lautakunta. Lautakuntaan kuuluivat kenraalimajuri Sihvon lisäksi sotavankien edustaja Sotavankileiriltä N:o 1; sotatuomari ja entinen sotavanki H.N. Girenko sekä sotavankien asiain Neuvostoliiton valvontakomitean edustajat, eversti T. Filatov ja kapteeni T. Baranov. Girenko ilmoitti, että lautakunnan työ koski ”huutavia tositapauksia Suomessa olevia sotavankeja kohtaan vuosilta 1941–44 Suomen hallituksen edustajain puolelta, etenkin Sotavankikomentajan esikunnan, puhumattakaan erillisten päälliköiden ja leirien sotamiesten harjoittamasta terrorista ja rosvouksesta.” Girenko oli valituskirjelmien ja sotavankien kuulustelujen kautta vakuuttunut siitä, että Suomen sotavankileireissä riehui mielivalta ja rosvous. ”Tämä oli terrorien systeema, joka oli Sotavankikomentajan esikunnan, etenkin esikuntapäällikkö everstiluutnantti Fabriciuksen sekä itse komentajan, eversti Malmin, laillistama.” Sotavankikomentaja oli Girenkon mukaan värvännyt Suomen, ja jopa Hitlerin, armeijaan vapaaehtoisia vakoojia ja provokaattoreita hävittämään ”Neuvoston väkeä” sotavankien keskuudesta. Filatov ja Baranov halusivat komitean asiallisesti laskevan ja tarkastavan sotavankien valitukset ja alleviivasivat, ettei valituskirjelmien esiin nostaminen sinänsä ollut tärkeää, mutta niiden todenperäisyys oli kuitenkin tarkastettava. Valituksien laskennan ja tarkastamisen tuli tapahtua kolmen päivän kuluessa⁴⁷³, joten aikaa ei varmasti ollut riittävästi perusteellisen ja luotettavan selvityksen tekemiseksi. Sihvon lautakunnan työ tuntui muutenkin jääneen 19.10. esitetyn Lista N:o 1:n varjoon, mutta Sotavankileirien tutkimuskeskus

⁴⁷¹ Kos. sanoma N:o 1220 14.10.1944. T 19656/F 21. SArk.

⁴⁷² Sanoma N:o 6874/Sv.1 11.10.1944. T 19656/F 21. SArk.

⁴⁷³ PM:n määräyksestä asetetun lautakunnan pöytäkirja 19.10.1944 koskien sotavankileireillä tapahtuneita vääryyksiä. Sv.leirien tutkimuskeskus N:o 338/IV/1, 20.11.1944. T 19656/F 21. SArk.

käsitteli tapaukset myöhemmin.

Girenkon osallisuuden Sihvon lautakunnan työhön teki kysenalaiseksi se, mitä Sotavankileiri N:o 1:n päällikkö, kapteeni Mustonen, ilmoitti Sotavankikomentajan esikunnalle 18.11.1944. Mustosen mukaan Girenko toimi sotavankeja ”Venäjälle” lähetettäessä innokkaimpana valitusten tekoon yllyttäjänä sekä laatijana. Mustonen kertoi kuitenkin löytäneensä Girenkon laatiman anomuksen toukokuulta 1943, jossa tämä anoi mahdollisuutta päästä organisoimaan venäläis-ukrainalaista armeijaryhmää Suomessa taistellakseen bolshevismia vastaan. Anomuksessaan Girenko kertoi jo vuonna 1919 osoittaneensa kirjoittamallaan artikkelilla, että bolshevikit olivat teurastajia ja barbaareja. Siksi hän oli halunnut taistella bolshevismia vastaan ja oli jo aikaisemmin pyytänyt lupaa liittyä Suomen armeijan riveihin. Hän oli myös ”kiihkeästi” halunnut kirjoittaa joukon kertomuksia ”bolshevismien mädännäisyydestä”, mutta valitteli tilaisuuden ja paperin puutetta.⁴⁷⁴ Girenkon toiminnan Sihvon lautakunnassa ja ilmiantojen kerääjänä voi siis nähdä yrityksenä parantaa omaa asemaansa ja kohtaloaan palatessaan Neuvostoliittoon.

Lokakuun 19. päivänä LVK jätti pääministeri Castrénille kirjelmän, joka sisälsi 61 nimeä käsittävän luettelon sotarikoksiin syyllistyneistä henkilöistä. Tämä ns. Lista N:o 1 sisälsi viisi sotavankimuodostelmissa palvelleen nimeä, mutta pääasiassa se pohjautui Kuprijanovin komission työn tuloksiin, joten suurin osa syytetyistä olivat entisiä Itä-Karjalan sotilashallinnon palveluksessa olleita. Listan alustava tarkastelu osoitti, että joidenkin henkilöiden identifiointi olisi mahdotonta, sillä osa nimistä oli sellaisia, joita ei Suomessa tiedetty lainkaan esiintyvän.⁴⁷⁵ Tämä johtui mm. siitä, että ilmiantajat eivät aina tienneet oikeita nimiä tai sitten nimet olivat muuttaneet kirjoitusasuaan, kun niitä oli kirjoiteltu välillä venäjäksi ja sitten taas suomeksi. Martola totesikin syytösten olleen verrattain epämääräisiä, eivätkä syytettyjen nimetkään voineet kaikki olla oikeita. ”Olimme varsin onnettomia.”⁴⁷⁶ Valvontakomissio vaati selvityksen syyllisten pidättämisestä Suomen hallitukselta kolmen päivän kuluessa ja se annettiin määrääjässä 21.10. Vastaus ei kuitenkaan tyydyttänyt valvontakomissiota, vaan se vaati tehokkaampia

⁴⁷⁴ Sv.leiri N:o 1 N:o 969/I/2d. 18.11.1944 ja liitteenä sv. Girenkon anomus toukokuulta 1943. T 19656/F 21. SArk.

⁴⁷⁵ Esim. Alapiess, Inkeij, Kosimä Tykvo, Runstrem, Saraiokki. Ks. Lista N:o 1, Hyvämäki 1992, s. 43-46.

⁴⁷⁶ Martola 1973, s. 241.

toimenpiteitä syyllisten pidättämiseksi. LVK lähetti 5.11. nootin, jossa suomalaisia syytettiin vitkastelusta sotarikollisten pidättämisessä. Kaiken kaikkiaan listan nimeämistä henkilöistä saatiin määräaikaan mennessä pidätetyksi 39 henkilöä. Pidätettyjen asiat saatiin käsiteltyä loppuun vasta joulukuuhun 1947 mennessä, koska heitä ei päästy edes tutkimaan ennen Pariisin rauhansopimusta keväällä 1947, sillä LVK ei esittänyt syyteaineistoaan ennen sitä. Loppujen lopuksi pidätetyistä vain 14 sai vankeustuomion, Lappalaisen mukaan pääasiassa perättömien tunnustustensa perusteella, ja yksi tuomittiin sakkorangaistukseen. Vuoden 1948 alussa vankilassa oli enää yksi mies.⁴⁷⁷

Blinnikka arvelee pääministeri Castrénin aamu-unien karisseen silmistä 1.11.1944, kun Savonenkovin⁴⁷⁸ lähettämä kirje esiteltiin hänelle heti aamulla. Savonenkovin mukaan LVK:n tietoon oli tullut vapaaherra Ramsayn tilalla 23.10. sattunut tapaus, jossa sotavanki Aleksei Guss tuli ammutuksi olkapäähän sotamies Virtasen pakottaessa sotavankeja töihin. Savonenkovin mukaan Virtanen oli ampunut paikalla olleen kapteenin käskystä ja pahoitellut, ettei osunut paremmin. Savonenkov vaati pidättämään paikalla olleet 5 henkilöä 24 tunnin kuluessa ja julkaisemaan asian lehdissä.⁴⁷⁹ Eversti Spären päiväkirjan mukaan kyseinen tapaus oli ollut esillä jo 25.10. Spären ollessa eversti Malmin kanssa kenraalimajuri Styrovin⁴⁸⁰ puheilla hotelli Tornissa. Styrov kertoi LVK:n tutkineen asian, mutta kehotti eversti Malmia tutkimaan sen vielä tarkoin. Spären mukaan Malm käski heti seuraavana päivänä pidättämään sotamies Virtasen ja lähettämään tämän Riihimäelle.⁴⁸¹

Suomessa olleiden neuvostoliittolaisten sotavankien valvontakomissiolle esittämiin ilmiantoihin on suhtauduttava varauksellisesti, koska heihin päti varmasti sama kuin Kuprijanovin komission kuulustelemiin sotavankeihinkin nähden, eli kuulustelijat saivat tarvitsemansa tiedot tavalla tai toisella. Esimerkiksi Sotavankileirillä N:o 7 olleet 12 sotavankia ilmoittivat LVK:lle leirillä tapahtuneesta ”petomaisesta pilkanteosta.” Sotavankien mukaan leirin päällikkö, luutnantti

⁴⁷⁷ Hyvämäki 1992, s. 40-42. Blinnikka 1968, s. 27-28. Lappalainen 1997, s. 170-175.

⁴⁷⁸ Savonenkov, Grigori Miahilovitš (1898-1975), kenraaliluutnantti. LVK:n varapuheenjohtaja 1944-47 ja Neuvostoliiton Suomen lähettiläs 1948-51.

⁴⁷⁹ Blinnikka 1968, s. 28-29.

⁴⁸⁰ Kenraalimajuri Styrov toimi LVK:n hallintotoimiston päällikkönä 1944-47.

⁴⁸¹ Ev. Spären päiväkirja 25.10.1944. T 17763. SARk.

Aminoff, oli saanut selville, että eräät sotavangit olivat saaneet muonavaraston hoitajalta ylimääräistä leipää ja käski ylikersantti Nikanoffin antaa kaikille osallisille tämän johdosta 3 raipaniskua kolmisäikeisellä kaapelipiiskalla. Sotavankien mukaan Nikanoff oli taittanut piiskan kahtia, jolloin siitä tuli kuusisäikeinen. Nikanoffin kerrottiin saaneen tapauksen johdosta ylennyksen. Lisäksi Nikanoff oli sotavankien kertoman mukaan käskenyt sotavankien ryömiä parakin ympäri 20 kertaa lyöden samalla kepillä “kunnes vertavuotavat ihmiset eivät voineet enää liikkua.”⁴⁸²

Liittoutuneiden valvontakomissio puuttui myös joihinkin yksittäisissä sotavankileireissä tapahtuneisiin mielivaltaisuuksiin. Yksi tällainen oli Sotavankileiri N:o 5:n tapaus, jossa oli Ždanovin mukaan ammuttu vuonna 1943 yksistään kenttäoikeuden päätöksellä 17 vankia ja tätä ennen yli sata henkeä. Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen selvityksen mukaan Sotavankileiri N:o 7:ssä ammuttiin jatkosodan aikana ilman sota-oikeuksien päätöstä yhteensä 20 sotavankia (ks. liite 4). Lisäksi Ždanovin mukaan raipparangaistuksia oli leirillä jakanut punotulla ruoskalla erityinen pyöveli. Tutkittuaan asiaa Sotavankileirien tutkimuskeskus totesi, että kahta henkilöä voitiin epäillä sotavankien ampumisista.⁴⁸³

Toinen tapaus sattui kesäkuun lopussa vuonna 1945, kun Savonenkov lähetti oikeusministeriölle 98:n entisen sotavangin ilmiannot, jotka koskivat leirejä N:o 1, 6, 7 ja 8. Leireillä oli Savonenkovin mukaan harjoitettu “järjestelmällisiä neuvostovenäläisten sotavankien omavaltaisia ampumisia ja heidän pilkkaamistaan.”⁴⁸⁴ Keväällä 1946 kyseisten leirien päälliköitä koskevat tutkimukset saatiin päätökseen. Sotavankileiri N:o 1:n päällikkönä 14.7.1942–30.11.1944 toiminut kapteeni Mustonen tuomittiin 8 kuukaudeksi vankeuteen jatkuvista laiminlyönneistä tapahtuneista virkavelvollisuuden rikkomisista. Sotavankileiri N:o 6:n päällikkönä toimineet everstiluutnantti Björklund (7.9.1941–maaliskuu 1942) ja majuri Schönberg (elokuu 1942–23.9.1942) eivät olleet syyllistyneet sotavankien kohdistuneisiin rikoksiin tai myötävaikuttaneet niihin. Sen sijaan majuri Pekkalan (maaliskuu 1942–elokuu

⁴⁸² 12:sta sotavangin ilmianto LVK:lle. T 16064. SARk.

⁴⁸³ Sv.leirien tutkimuskeskus tutkintatoimisto, N:o 102 sekä N:o 2013. Valpo II, XVIII B/99. KA.

⁴⁸⁴ Luettelo ilmiannoista koskien sotarikoksia, joihin suomalaiset sv.leirien toimihenkilöt ovat syyllistyneet, 27.6.1945. Fb 110/G.13./167. UMA.

1942) todettiin juovuspäissään käskeneen lyömään sotavankeja ja käyttäytyneen sopimattomasti heitä kohtaan, mutta syyte raukesi, koska Pekkala oli kuollut 19.4.1944. Sotavankileiri N:o 6:n alaisen Papulan toipilasleirin päällikkönä toiminut kapteeni Mure tuomittiin vuodeksi vankeuteen sotavankeihin kohdistuneista rikoksista. Sotavankileiri N:o 7:n päällikkönä palvellut kapteeni Arponen tuomittiin vuodeksi ja 6 kuukaudeksi vankeuteen jatketusta lievästä pahoinpitelystä, virkavelvollisuuden rikkomisesta ja arvolleen sopimattomasta käyttäytymisestä. Kapteeni Jaakonsaari puolestaan vapautettiin syytteistä. Sotavankileiri N:o 8:n päällikkönä toiminut vänrikki Petersén (6.7.1941–15.8.1942) tuomittiin sotavangin taposta 5 vuodeksi kuritushuoneeseen. Luutnantti Halttusta (15.8.1942–11.11.1942) vastaan ei sen sijaan löydetty mitään raskauttavaa ja luutnantti Tammivuori (11.11.1942–12.1.1943) oli kaatunut 15.6.1944.⁴⁸⁵

Savonenkov antoi vielä 20.4.1945 sisäministeri Leinolle⁴⁸⁶ "listan", jossa oli 22:n Valvontakomission mukaan sotarikoksiin, vakoiluun ja terrorismiin Neuvostoliittoa vastaan syyllistyneen nimet. Heidät määrättiin pidätettäväksi. Pidätetyistä 11 oli Suomen kansalaisia ja useimmat eivät olleet olleet sodassa mukana. Yksi oli sotainvalidi, yksi oli palvellut SS-joukoissa ja muutamat päämajan tehtävissä. Lappalaisen mukaan pidätykset salattiin julkisuudelta ja vangit viettiin Moskovaan, josta alkoi kuulustelu-, vankila- ja leirikierros. Mukana ollut tsaarin armeijan kenraali Dobrovolski teloitettiin, 5 kuoli vankileireillä, vuonna 1954 palasi Suomeen kaksi ja vuosina 1955–56 yhdeksän pidätettyä. Kahden pidätetyn kohtalo oli tuolloin vielä epäselvä.⁴⁸⁷ Tämä 22:n sotarikoksista yms. syytetyn ryhmä ei ilmeisesti sisältänyt yhtään sotavankeja kohtaan rikoksiin syyllistynyttä henkilöä, mutta se on sikäli merkittävä, että se oli ilmeisesti ainut Suomesta Neuvostoliittoon lähetetty ja siellä jatkosodan aikaisten toimien takia tutkittu ja tuomittu ryhmä.

⁴⁸⁵ Yhteenveto Sv.leirien N:o 1, 6, 7 ja 8 päälliköitä koskevista tutkimuksista sotarikosasioissa 2.5.1946. Fb 110/G.13./169. UMA.

⁴⁸⁶ Leino, Yrjö Kaarlo (1897-1961), maatalousteknikko, sanomalehdentoimittaja. Vankilassa poliittisista syistä 1935-38. SKP:n maanalaisessa työssä 1938-40 ja 1941-44, pidätettynä 1940-41. Vapaan Sanan toimittaja 1944-45, Talonpojan Sanomien toimittaja 1926-27, Kansan Pulan toimittajana 1932. Toinen sosiaaliministeri 1944-45, sisäasiainministeri 1945-48. Valtakunnanoikeuden jäsen, SKP:n puoluetoimikunnan jäsen. (Lähde: Suomen kansanedustajat 1907-1982. Helsinki 1982).

⁴⁸⁷ Lappalainen 1997, s. 175-178.

Sotavankeihin kohdistuneiden rikosten lisäksi LVK:n ja Suomen viranomaisten välille syntyi jännitteitä mm. kuolleiden sotavankien suuren määrän takia, Heimopataljoona 3:n sekä sotavankien palautusten suhteen. Palautusten yhteydessä tapahtui karkaamisia, joista LVK vaati luonnollisesti selvityksiä. Esimerkiksi kenraalimajuri Styrov ilmoitti eversti Malmille 25.10.1944, että LVK:n tietoon oli tullut tapauksia, joissa eräät sotavankileirien johtoon ja vartiostoon kuuluvat järjestivät sotavankien karkaamisia tai auttoivat heitä siinä. Malm ei oman ilmoituksensa mukaan ollut kuullutkaan koko asiasta ja lupasi ryhtyä vastatoimenpiteisiin.⁴⁸⁸

Suurimmat kiistakysymykset mudostuivat kuitenkin heimosotureiden palauttamisesta, sillä suomalaiset olivat vapauttaneet heidät sotavankeudesta luvaten samalla, ettei heitä vastoin omaa tahtoaan palautettaisi Neuvostoliittoon. Eversti Malm kehotti 26.10.1944 eversti Spårea tiedustelemaan ministeri Tarjanteelta, miten hallitus suhtautui Heimopataljoona 3:ssa palvelleiden palauttamiseen, koska LVK saattaisi syyttää sitä entisten sotavankien salassa pitamisestä. Tarjanne kehotti laatimaan asiasta lyhyen muistion ulkoasiainministeriä varten. Spåren laatiman muistion mukaan Neuvostoliiton kanta oli se, että kaikki sen armeijassa palvelleet sotavangit olivat velvollisia jatkamaan palveluksessa, koska Neuvostoliitto oli edelleen sodassa. Näin ollen kaikki sotavangit tulisi palauttaa kansallisuuteen katsomatta. Spåre ilmoitti omana kantanaan, että luovuttamalla heimosotavangit ”palkitsemme heidät huonosti palveluksestaan, koska he varmaan joutuvat erinäisten repressalioiden alaisiksi, voivat ehkä saada kuolemantuomionkin.” Asia oli kuitenkin vaikea, sillä ”ellemme luovuta, niin voimme joutua selkkauksiin valvontakomission kanssa.”⁴⁸⁹

Valvontakomissio jättikin asiasta useita nootteja, jotka olivat kaikki varsin jyrkkäsanaisia. Neuvostoliitto katsoi Suomen käyttäneen sotavankeja aktiivisiin taistelutehtäviin vastoin kansainvälisiä sopimuksia ja 1.11. se vaati heimosotavankien luovuttamista 10.11. mennessä.

⁴⁸⁸ Ev. Spåren päiväkirja 25.10.1944. T 17763. SArk. Ks. myös Seppälä 1980, s. 136.

⁴⁸⁹ Ev. Spåren päiväkirja 26.10.1944 ja Spåren muistio ulkoasiainministerille. P.M. N:o 1 27.10.1944. T 17763. SArk. Paasikivi oli pohtinut sotavankien luovutusasiaa jo keväällä 1944 (24.3.1944) keskustellessaan rauhanehdoista Ramsayn, Waldenin, Heinrichsin ja Enckelin kanssa. Ramsayn mukaan heimosotavankeja ja sotaväkeen liittyneitä entisiä sotavankeja ei luovutettaisi, ei myöskään puolalaisia. Paasikiven mukaan palautettaisiin ne, jotka haluavat palata, mutta ensin oli selvitettävä venäläisten kanta ja vastavuoroisuus palautusasiassa. (Paasikivi 1991, s. 365). Syksyllä 1944 tilanne olikin sitten toinen, eli suomalaisilla ei juuri ollut mahdollisuuksia päättää keitä palautettaisiin ja keitä ei.

Heimopataljoona 3:n miehet saivat 3.11. tietää, että pataljoona siirrettäisiin Naarajärvelle ja heidät julistettaisiin jälleen sotavangeiksi. Raahan ja Naarajärven välillä junakuljetuksesta karkasikin, mahdollisesti suomalaisten avustuksella, Blinnikan mukaan yli 300 miestä, Seppälän mukaan 445. Tämä luonnollisesti lisäsi valvontakomission tyytymättömyyttä heimosotavankien palautusasiassa. LVK vaati vielä 5.5.1945 Erillinen pataljoona 6:ssa palvelleiden inkeriläisten palauttamista, mutta Seppälän mukaan tähän mennessä Ruotsiin oli paennut pataljoonan miehistä ainakin 172 inkeriläistä sotilasta ja 43 oli siirtynyt Neuvostoliittoon inkeriläiskuljetusten mukana. Blinnikan mukaan vuoden 1945 loppuun mennessä Heimopataljoona 3:sta katsottiin palautetuksi, kaatuneen tai kadonneen taisteluissa yhteensä 635 miestä ja luovuttamatta oli 369. Erillinen pataljoona 6:sta oli luovutettu, palannut inkeriläiskuljetuksissa, kaatunut tai kuollut 480 miestä ja luovuttamatta oli 249.⁴⁹⁰

Liittoutuneiden, käytännössä Neuvostoliiton, valvontakomission toimiminen sotarikollisiasiassa vaikutti siis aluksi aktiiviselta, mutta käytännössä sen toimet keskittyivät vain suomalaisten painostamiseen sekä välirauhansopimuksen 13. artiklan täytäntöönpanon valvontaan. Sen omat konkreettiset toimenpiteet sotarikollisten etsimiseksi ja tuomitsemiseksi jäivät vähäisiksi. Toki LVK esitti joitain sotarikoksiin ja sotavankieihin kohdistuneisiin rikoksiin syyllistyneiden "luetteloita", joista kuuluisin oli Lista N:o 1. Myös joihinkin sotavankileireillä tapahtuneisiin yksittäistapauksiin puututtiin, mutta yhteenlaskettunakin valvontakomission sotarikoksista syytettävien lista jää lyhyeksi. Lisäksi valvontakomission syytösten perusteella oli erittäin vaikeaa ja työlästä selvittää tapahtuneiksi väitettyjä rikoksia, koska syytettyjen nimet ja henkilötiedot olivat epäselviä ja usein lähes mahdottomia identifioida johonkin todelliseen henkilöön. Suomalaiset pyrkivät kuitenkin parhaansa mukaan selvittämään tapaukset ja saattamaan syytetyt oikeuden eteen. Suomalaisten kannalta merkittävintä sotarikollisiasiassa oli varmasti se, että sotarikokset saatiin täällä käsitellä suomalaisissa oikeusistuimissa Suomen lakien mukaisesti valvontakomission puuttumatta asiaan kovinkaan suuresti. Suomalaisten sotarikoksista syytettyjen kohtalo olisi varmasti ollut paljon kovempi, jos Neuvostoliitto olisi halunnut käsitellä ne saman kaavan mukaan kuin esimerkiksi miehittämissään Saksan satelliiteissa (Romania, Bulgaria, Unkari) tai siten kuin meneteltiin Saksan ja Japanin

⁴⁹⁰ Blinnikka 1968, s. 33-36. Seppälä 1989, s. 151-152.

sotarikollisten suhteen.⁴⁹¹ Suomessa ei tuomittu yhtään sotarikollista kuolemaan ja elinkautisia vapausrangaistuksiakin tuli vain muutama.

Valvontakomission laimea puuttuminen Suomen sotarikollisasiaan johtui myös siitä, ettei sillä ollut selvää toimintalinjaa Suomen sotarikollisten suhteen. Nevakiven mukaan Ždanovilla ja valvontakomissiolla ei ollut olemassa selvää "reseptiä" siitä, miten välirauhansopimuksen 13. artiklan edellyttämän sotarikollisten tuomitsemisen kanssa tulisi menetellä. Ždanov kysyikin ensimmäisessä valvontakomission neuvostojäsenten kanssa käymässään neuvonpidossa, että "onko teillä jotakin sellaisten henkilöiden pidättämisestä, jotka olisi tuomittava sotarikoksista?" Nevakiven mukaan Lista N:o 1:n jälkeen LVK luopui 13. artiklan edellyttämästä sotarikollisten etsimisestä ja tuomitsemisesta vähin äänin.⁴⁹² Toki valvontakomissio tämänkin jälkeen seurasi sotarikosoikeudenkäyntien edistymistä, mutta se ei kuitenkaan puuttunut esimerkiksi tuomioihin, jotka olivat verrattain lieviä suhteessa muualla sotavankeihin kohdistuneista rikoksista annettuihin rangaistuksiin.

Tarkan mukaan Neuvostoliiton haluttomuus toimia aktiivisesti Suomen sotarikos- ja sotasyylisyysoikeudenkäynneissä johtui osaksi kansainväliseen politiikkaan liittyvistä syistä. Neuvostoliiton tärkeimpänä tavoitteena oli sekä ideologisista että turvallisuuspoliittisista syistä saksalaisen kansallissosialismin täydellinen tuhoaminen. Saksan sotarikollisten täydellinen tuomitseminen ja fasistien "hävittäminen" oli yksi keino murtaa Saksan vastustuskyky sekä turvata Neuvostoliiton länsiraja uudessa tilanteessa sekä henkisesti että aineellisesti. Neuvostoliitolle oli tärkeää päästä muotoilemaan Saksan ja Keski-Euroopan tilannetta

⁴⁹¹ Esim. sotarikoksista sotavankeja, vihollisen siviilejä ja rikoksista ihmisyyttä vastaan syytettiin Tokion sotarikosoikeudenkäynneissä lokakuun 1945 ja huhtikuun 1951 välisenä aikana yhteensä 5379 japanilaista, 173 formosalaista ja 148 korealaista. Näistä tuomittiin kuolemaan 984, elinkautiseen vankeusrangaistukseen 475 ja eripituisiin vankeusrangaistuksiin 2944 henkilöä. Oikeuskäsittely tapahtui liittoutuneiden toimesta. (Tanaka 1996, s. 2). Bulgariassa langetettiin välirauhansopimuksen sotarikosartiklan mukaisesti maaliskuuhun 1945 mennessä yli 2000 kuolemantuomiota ja 3600 yli 10 vuoden vankeusrangaistusta. Romaniassa oikeudenkäynnit johtivat myös teloituksiin. Unkarissa tuomittiin sotarikosoikeudenkäynneissä vuoden 1948 alkuun mennessä 295 kuolemantuomiota, joista 138 pantiin täytäntöön. Tuomiot näissä kolmessa maassa olivat kovia siksi, että sotarikosasia oli siellä Neuvostoliitolle ennen kaikkea poliittisesti tärkeä ja puna-armeija suoritti syyllisten pidättämisen. (Tarkka 1977, s. 64-65).

⁴⁹² Nevakivi 1995, s. 155-156.

mahdollisimman edulliseksi itselleen, koska siellä se ei voinut yksin vaikuttaa tilanteen kehittymiseen. Suomi oli tässä vaiheessa vähemmän tärkeä kuin Keski-Eurooppa. Lisäksi Neuvostoliitto oli käynyt sotaa suur-Saksan sotilaallista ja kansallissosialistisen Saksan muodostamaa ideologista uhkaa vastaan. Suomea vastaan se ei käynyt ideologista sotaa, sillä Suomen valtiollinen järjestelmä ei ollut kansallissosialistinen. Tarkan tulkinnan mukaan Neuvostoliiton ja Saksan sota oli ollut suurvaltapoliittinen ja maailmankatsomuksellinen, mutta Suomen ja Neuvostoliiton sota oli vain sen seurannainen. Se oli vain sotilaallinen sota, joten Tarkan mukaan jatkosota oli ehkä sittenkin erillissota.⁴⁹³ Tämän takia Neuvostoliitto ei noudattanut Suomeen samaa taktiikkaa, kuin Saksan ja sen satelliittien sotarikollisten ja sotasyllisten tuomitsemisessa.

Valvontakomission taholta oli toki poliittisesti merkittävää puuttua Suomen sotasyllisyysoikeudenkäyntiin ja se vaatikin sittemmin tuomioiden koventamista. Sotasyllisensäkin Suomi sai kuitenkin tuomita itse, valvontakomission tiukassa valvonnassa. Suomi tuskin muodosti jatkosodan jälkeen enää sotilaallistakaan uhkaa Neuvostoliitolle, josta pitivät huolen välirauhansopimuksen Puolustusvoimia koskeneet rajoitukset sekä myöhemmin YYA-sopimus. Lisäksi Neuvostoliitto sai Leningradin turvallisuuden takeeksi jo ennen talvisotaa vaatimansa alueet Kannakselta, eikä Saksan luhistumisen jälkeen ollut enää muutenkaan pelättävissä, että se, tai kukaan muukaan, hyökkäisi Suomen alueita käyttäen Neuvostoliittoon. Tämä varmistettiin vielä YYA-sopimuksella. Näiden sekä poliittisten että sotilaallisten syiden takia Neuvostoliitto ei ehkä pitänyt tarpeellisena Suomen täydellistä alistamista ja "puhdistamista" sotarikos- ja sotasyllisyysoikeudenkäyntien avulla. Lisäksi on edelleen syytä painottaa sitä, että Suomi oli toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa Neuvostoliiton kannalta vähemmän merkittävä alue kuin Keski-Eurooppa, jossa osaltaan luotiin pohjaa kylmän sodan aikaisille erimielisyyksille Neuvostoliiton ja länsivaltojen välille. Lisäksi pieni, mutta ehkä merkityksellinen, tekijä Neuvostoliiton löyhässä toiminnassa Suomen sotarikollisten suhteen oli suomalaisten sotilaiden urhoollinen maine jopa itse generalissimus Stalinin silmissä.

Jälkeenpäin on ihmetystä herättänyt myös se, miksi Neuvostoliitto ja Valvontakomissio eivät vaatineet Mannerheimin tuomitsemista sotasyllisenä. Mannerheimin olisi käytännössä voinut

⁴⁹³ Tarkka 1977, s. 242-244.

saattaa vastuuseen myös sotavankeihin kohdistuneista rikoksista, koska hän oli Puolustusvoimain ylipäällikkönä myös korkein sotavankiviranomainen. Tässäkin näkyi asian poliittisuus, sillä Neuvostoliitossa Mannerheim nähtiin kansalliselta merkitykseltään koskemattomaksi. Rentolan mukaan Valvontakomission arvioissa Suomen poliittisesta tilanteesta syksyllä 1944 Mannerheimia pidettiin sodan lopettajana ja Saksasta irtautujana. Stalin olikin vakuuttanut, ettei Neuvostoliitolla olisi Mannerheimiin kohdistuvia vaatimuksia, koska Mannerheimia pidettiin rauhan takuumiehenä Suomessa.⁴⁹⁴

5.2. Puolustusvoimien ja oikeusministeriön toiminta sotavankiasioiden selvittelyssä

Suomen sotavankiviranomaiset olivat jo keväästä 1944 lähtien rajoittaneet esimerkiksi raipparangaistuksen käyttöä aivan kuin välirauhanehtoja silmällä pitäen, ja olihan mahdollisesta rauhasta maaliskuussa 1944 jo Moskovassa neuvoteltukin. Sotavankiviranomaiset pyrkivät myös heti välirauhanteon jälkeen itse selvittämään sotavankien kohtelussa esiintyneitä epäkohtia ja sotavankeihin kohdistuneita rikoksia. Eversti Malm käski 11.10.1944 sotavankileirien ja vastaavien päälliköitä viipymättä ilmoittamaan Sotavankikomentajan esikunnalle, oliko leireissä sattunut sotavankien pahoinpitelytapauksia 1.9.1944 jälkeen ja millaisiin rangaistustoimenpiteisiin oli myönteisessä tapauksessa ryhdytty.⁴⁹⁵ Osoituksia suomalaisten halusta selvittää itse sotavankeihin kohdistuneita rikoksia olivat myös Malmin samana päivänä valvontakomissiolle esittämä pyyntö saada tietoonsa valvontakomission tiedossa olleet sotavankien pahoinpitelytapaukset, Heinrichsin 14.10. antama määräys sotavankien kuulusteluista pahoinpitelytapauksen yms. selville saamiseksi ennen näiden luovuttamista Neuvostoliittoon sekä presidentti Mannerheimin samana päivänä antama käsky sotavankien käsittelystä annettujen määräysten tarkistamisesta ja määräysten rikkojien saattamisesta vastuuseen teoistaan. Suomalaisten halukkuuteen tutkia itse omien sotilaidensa rikokset neuvostoliittolaisia sotavankeja kohtaan saattoi vaikuttaa myös se, että valvontakomission esittämät "sotarikollislistat" olivat hyvin epämääräisiä ja epäilyttäviä, joten niiden pohjalta olisi odotettavissa aiheettomia pidätyksiä ja perustelemattomia tuomioita, kuten ilmeisesti osin tapahtuikin. Mahdollisesti tarkoituksena oli myös estää sotarikollisten tuomitsemisen siirtyminen

⁴⁹⁴ Rentola 1994, s. 472. Nevakivi 1995, s. 280.

⁴⁹⁵ Sanoma N:o 6873/Sv.1 11.10.1944. T 19656/F 21. SArk.

kokonaan Neuvostoliiton asiaksi. Samalla suomalaiset myös loivat osaltaan pohjaa uudelle ystävälliselle suhtautumiselle itäiseen naapuriinsa sekä hyvälle suhteille Suomen ja Neuvostoliiton välille osoittamalla halukkuutensa tutkia “uuden ystävän” sotilaisiin kohdistuneita rikoksia.

Ns. Sihvon lautakunnan, jossa oli siis mukana myös LVK:n edustajia, tutkimusten perusteella pyydettiin 20.10.1944 pidättämään yhteensä 37 sotavankileireillä palvelutta sotilasta tai henkilöä, joilla oli ollut sotavankeja töissä. Tiedot perustuivat ilmeisesti enimmäkseen sotavanki Girenkon keräämiin ilmiantoihin ja ongelmat olivat saman suuntaisia kuin Lista N:o 1:n kohdallakin. Pidätettäviksi vaadittujen nimet olivat osaksi epämääräisiä ja monissa tapauksissa kävi ilmi, ettei mainittuja henkilöitä ollut edes palvellut sotavankimuodostelmissa. Vain muutamien syytettyjen kohdalla oli edes maininta pidätyksen syistä.⁴⁹⁶

Pääesikunnan päälliköksi siirtynyt jalkaväenkenraali Heinrichs määräsi 21.10.1944 kenraaliluutnantti Johan Waldemar Hägglundin johtamaan tutkintatoimenpiteitä niiden väärinkäytösten selvittämiseksi, joita sotavankien oloissa ja kohtelussa oli tapahtunut. Hägglundilla oli vangitsemis- ja pidättämisoikeus kaikkiin Puolustusvoimissa palveleviin nähden.⁴⁹⁷ Käytännössä tämä tarkoitti Sotavankileirien tutkimuskeskuksen perustamista. Tutkimuselimen tehtävänä oli oma-aloitteisesti tutkia mahdollisia rikoksia, joista LVK ei ollut maininnut mitään. Blinnikan mukaan Hägglundin johtamalle tutkimuselimelle tehtiin kolmen ensimmäisen toimintaviikon aikana n. 1700 sotavankien tekemää ilmiantoa, joista pahoinpitelyjä ja tappoja koski n. 660 ja omaisuusrikoksia n. 950. Monet ilmoitukset koskivat kuitenkin samoja tapauksia.⁴⁹⁸ Hägglundin johtaman tutkimuskeskuksen toiminta sai kuitenkin osakseen runsaasti

⁴⁹⁶ Sv.leirien tutkimuslautakunnan puh.sanomien N:o 42 ja 44 20.10.1944 sekä sanomiin liittyvä luettelo pidätetyiksi määrättyistä henkilöistä. T 19656/F 21. SArk.

⁴⁹⁷ PM:n puh.sanoma N:o 4522/Kom.7/7c 21.10.1944. T 19656/F 21. SArk. Hägglund, Johan Woldemar (1893-1963), kenraaliluutnantti. Jääkärikausi Saksassa, osallistui I. maailmansotaan Misse-joen, Riiianlahden ja Aa-joen taisteluissa. Suomeen 17.11.1917. Suomen sisällissodassa 29.1.1918 lähtien Karjalan rintamapäällikkönä, 5.2. alkaen rintamapäällikön apulainen, myöhemmin Karjalan Armeijakunnan esikuntapäällikkö. Talvisodassa IV Armeijakunnan komentaja 1939-40. Jatkosodassa VII Armeijakunnan komentaja 1941-43. Ylipäällikön alainen tarkastava kenraali 1943-44. (Lähde: Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Vaasa 1975).

⁴⁹⁸ Blinnikka 1968, s. 29-30.

arvostelua erityisesti vasemmiston taholta ja oikeusministeri Kekkonen mukaan sen toiminta osoittautuikin epätydyttäväksi. Tämän takia tutkimuskeskuksen johtoon määrättiin siviilihenkilö, varatuomari Eimert Spoof.⁴⁹⁹ Kekkonen mukaan tämä tapahtui 13.4.1945. Kekkonen antaman selvityksen mukaan tutkimuskeskuksen ulkopuolella oli ollut omaa tutkimustoimintaa 11.4.1945 lähtien, koska tutkittavina oli myös paljon muita kuin sotavankien tekemiä ilmoituksia. Oikeusministeriön ohjeiden mukaan yleisten syyttäjien oli aina ilmoitettava tyytymättömyytensä päätöksiin, joissa sotarikoksista syytetty oli vapautettu rangaistuksesta.⁵⁰⁰ Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen asiakirjojen mukaan päällikön vaihtuminen tapahtui huhti-toukokuun vaihteessa, kun kenraaliluutnantti Hägglund vapautettiin tutkimuskeskuksen päällikön tehtävistä 30.4.1945 ja tilalle määrättiin 1.5.1945 lähtien Vaasan hovioikeuden kanneviskaali Artturi Eimert Spoof.⁵⁰¹ Samalla Sotavankileirien tutkimuskeskus siirtyi Puolustusvoimien hallinnasta oikeusministeriölle ja ryhtyi käsittelemään myös muita kuin sotavankien tekemiä ilmoituksia sotavankeihin kohdistuneista rikoksista.

Sotavankileirien tutkimuskeskus aloitti toimintansa Riihimäellä, mutta siirtyi tutkimustehtävien vähennyttyä Helsinkiin 1.8.1946 lähtien.⁵⁰² Alun perin tarkoituksena oli ollut, että tutkimuskeskus olisi saanut työnsä päätökseen vuoden 1946 aikana, mutta käytännössä tutkimustyöt jatkuivat kevääseen 1948 saakka. Sotavankileirien tutkimuskeskus toimi seuraavanlaisessa kokoonpanossa:

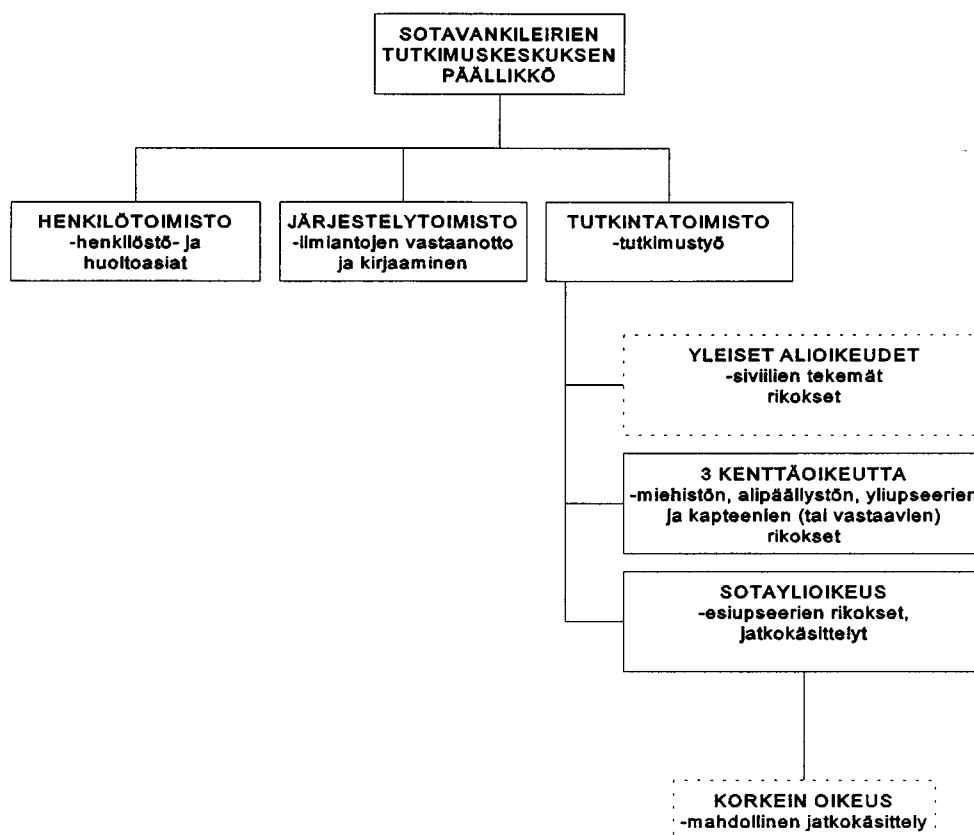
⁴⁹⁹ Spoof, Artturi Eimert (1896-1974), varatuomari. Oikeustutkinto 1920, Turun hovioikeuden auskultantti 1920, varatuomari 1923. Turun hovioikeuden ylimääräinen virkamies 1935, Vaasan hovioikeuden kanslisti 1935, aktuaari ja notaari 1936. Vaasan hovioikeuspiirin valtiosyyttäjä 1943. Vaasan hovioikeuden kanneviskaali 1944, sihteeri 1945, asessori 1946. Toimi sotatuomarina 8 kuukauden ajan vuonna 1942. (Lähde, Suomen lakimiehet 1949. Vammala 1949).

⁵⁰⁰ Selostus oikeusministeriön toimenpiteistä sotarikosasiain suhteen 20.4.1945. Fb 110/G.13./167. UMA.

⁵⁰¹ Puolustusvoimain PE hallintotoimisto N:o 4996/Hall./10g. 25.4.1945. T 19663/F 1. SARk.

⁵⁰² US N:o 27/29.1.1947 "1420 syytetä sotarikosten perusteella." JYK 3254.

KAAVIO 4: Sotavankileirien tutkimuskeskuksen organisaatio

Sotavankileirien tutkimuskeskuksen päällikkö Eimert Spooft kertoi lehdistön tutustumistilaisuudessa Riihimäellä elokuussa 1945, että tutkintaa oli hidastanut se, että maassa oli vain vähän päteviä rikostutkijoita. Kaikkia päteviäkään ei voitu irrottaa varsinaisista tehtävistään rikollisuuden kasvun takia. Tämän vuoksi tutkimuskeskus järjesti kahden viikon pikakursseja rikostutkijoiden kouluttamiseksi. Tutkimuskeskuksen kokonaisvahvuus oli 19.8.1945 165 henkilöä, joista 4 oli virallisia syyttäjiä ja 112 rikostutkijoita tai kuulustelijoita. Spooftin mukaan tutkimustyötä vaikeuttivat ilmiäntöjen ylimalkaisuus ja epämääräisyys, niistä puuttui esimerkiksi tapahtuma-aika tai -paikka, syytetyn nimi jne. Useat ilmiäntöt olivat Spooftin mukaan täysin virheellisiä. Myös sotavankileirien arkistojen katoaminen vaikeutti tutkimustyötä. Spooftin mukaan ilmiäntöt keskittyivät leireittäin, toisilta oli paljon ilmiäntöjä ja toisilta ei juuri lainkaan. Eniten ilmiäntöjä oli tullut leireiltä, jotka sijaitsivat lähellä rintamaa, mutta itse rintamalinjoilta hyvin vähän. Helpoimmin "ilmennettävissä" olivat Spooftin mukaan kotirintaman

sotavankileireillä tehdyt rikokset.⁵⁰³

Kommunistit arvostelivat voimakkaasti Sotavankileirien tutkimuskeskuksen toimintaa ja erityisesti sotaylioikeuden antamia tuomioita sotavankeihin kohdistuneista rikoksista. Työkansan Sanomien mukaan Sotavankileirien tutkimuskeskuksen tutkijoita ei niinkään kiinnostanut rikollisten syytteeeseen saattaminen kuin sellaisten lausuntojen saaminen, joiden perusteella syytteitä ei pystyittäisi nostamaan. Lehden mukaan tutkivat elimet olivat “vanhan taantumuksellisen hengen läpitunkemia” ja tuomiot eivät olleet oikeassa suhteessa rikoksiin.⁵⁰⁴ Vapaa Sana syytti Sotavankileirien tutkimuskeskuksen työtä “kankeaksi.” Lehden mukaan vain murto-osa leireillä tapahtuneista julmuuksista oli selvitetty ja selvitettyissä jutuissa asioita kaunisteltiin. Lehti vaatikin tutkimuksia täysin uudelle pohjalle ja uusien henkilöiden tehtäviksi. Vapaan Sanan mukaan Riihimäen keskusvankilakin oli kuin hotelli.⁵⁰⁵ Kommunistilehdet vaativat luonnollisesti oman aatesuuntansa edustajia tutkimusten johtoon ja katsoivat, että sodan aikana oikeuslaitoksessa ja armeijassa palvelleet eivät olleet oikeita ihmisiä tutkimaan ja tuomitsemaan sodan aikaisia rikoksia. Käytännössä kommunistien vaikutusmahdollisuudet sotarikosasiassa jäivät kuitenkin pieniksi. Oikeastaan ainut näkyvä saavutus heidän tutkimuksille osoittamastaan kritiikistä oli tutkimuskeskuksen päällikön vaihtuminen keväällä 1945 ja senkin taustalla oli mahdollisesti muitakin syitä kuin kommunistien arvostelu. Toisaalta heidän sotarikosasiassa aiheuttamansa sisäinen paine Suomessa oli ylipäätään vaikuttamassa siihen, että sotarikostutkimukset muodostuivat Suomessa niinkin laajoiksi kuin ne muodostuivat.

Sotaylioikeuden sotarikoksista langettamia tuomioita kohtaan kommunistit tunsivat erityistä katkeruutta. Työkansan Sanomien pääkirjoituksen (21.12.1946) mukaan sotarikollisten käsittely oli sotaylioikeudelle vastenmielistä ja käsittelyistä olikin tehty syytetyille mahdollisimman miellyttäviä. Lehti piti sotaylioikeuden toimintaa suorana jatkona maan taantumuksellisten ainesten harjoittamalle politiikalle, joka vahingoitti maan etuja. Pääkirjoituksessaan 11.3.1947 lehti arvosteli jälleen jyrkin sanoin sotavankeja kohtaan tehtyjen rikosten tutkintaa ja rikoksista

⁵⁰³ US N:o 221/19.8.1945. “2177 rikostapausta...” JYK 3246.

⁵⁰⁴ Työkansan Sanomat N:o 46/23.2.1946. “Sotarikosten tutkiminen ja tuomitseminen.” JYK 1056.

⁵⁰⁵ Vapaa Sana N:o 168/25.7.1945 “Kuka vastaa Suomen vankileirien julmuuksista?” N:o 189/18.8.1945 “Sotavankileirien tutkimukset paisuvat.” JKK 447.

annettuja tuomioita. Lehden mukaan pahoinpitelyt ja tapot käsiteltiin lievinä ja tuomiot olivat sen mukaisia. Tuomiot rikkoivat lehden mielestä välirauhansopimuksen antamia velvoitteita.⁵⁰⁶

Sotavankileirien tutkimuskeskus sai kuitenkin lopulta työnsä päätökseen käsiteltyään kymmeniä tuhansia sivuja papereita ja sai myös selvitettyä monia tapauksia tutkimustyön vaikeuksista ja ilmiantojen epämääräisyyksistä huolimatta. Tutkimuskeskuksen päällikkö Eimert Spoofo ilmoitti 30.4.1948, että siihen mennessä sotavankeihin kohdistuneisiin rikoksiin liittyneitä ilmiantoja oli tullut kaikkiaan 2282, joista ilmoituskauden (1.-30.4.) aikana vain 7. Näiden pohjalta oli muodostettu 3051 tutkinta-asiaa, joihin liittyi yhteensä 4113 syytettyä. Tuomioistuinten käsiteltäviksi oli joutunut 933 juttua, joihin sisältyi 1437 syytettyä. Syytetyistä oli rangaistukseen tuomittu 721 ja 678:n kohdalla syyte oli hylätty. Oikeudessa oli lykätty 15 asiaa ja 23 odotti vielä oikeuden päätöstä. Välirauhasta lähtien tuomituista suurin osa kuului aliupseereihin tai miehistöön, yhteensä 418 henkilöä. Kenraaleita (Oesch) tuomittiin yksi ja everstejä kaksi. Yleisin annettu rangaistus oli ollut kuukauden-vuoden mittainen vapausrangaistus, joita oli tuomittu kaikkiaan 377. Elinkautiseen vankeusrangaistukseen oli 30.4.1948 mennessä tuomittu 9 henkilöä (ks. tarkemmin liite 5).⁵⁰⁷

Päämajan Sotavankikomentajan esikunta selvitteli myös omalta osaltaan joitain sotavankien pahoinpitely- tai surmaamistapauksia. Eversti Malm lähetti 17.11.1944 Sotavankileirien tutkimuskeskukselle listan jatkosodan aikana sotavankeja vastaan tehdyistä tai tehdyksi väitetyistä rikoksista laadituista kuulustelupöytäkirjoista. Malmin lähettämä lista käsitti kaikkiaan 20 tapausta, joista 17 oli syksyltä 1944. Yksi tapauskokonaisuus koski Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:ssa elokuusta 1941 lokakuuhun 1944 sattuneita sotavankien kuolemantapauksia, räähkäämisiä ja ampumisia, joita ilmoitettiin olleen yhteensä 3049 kappaletta.⁵⁰⁸ Sotavankikomentajan lähettämästä listastakin on havaittavissa se seikka, ettei hyökkäysvaiheen aikana sattuneista tapauksista ole juuri pöytäkirjoja kirjoitettu.

⁵⁰⁶ Työkansan Sanomat N:o 295/1946 "Sotaylioikeus ja lieventävät asianhaarat." JYK 1058. N:o 58/11.3.1947 "Oikeuslaitos puhdistettava." JYK 1059.

⁵⁰⁷ Tietoja sotarikosasiain tutkimisista ja niitä koskevien oikeudenkäyntien tuloksista 1.-30.4.1948. Fb 110/G.13./172. UMA.

⁵⁰⁸ PM Sv.kom.E N:o 8117/Sv.1 17.11.1944. T 19656/F 21. SARk.

Eversti Malm ja everstiluutnantti Fabricius laativat 15.11.1944 kirjelmän, joka otsikoitiin nimellä “Huomioita Suomen ja Neuvostoliiton välillä vv. 1941–44 käydyin sodan aikana otettujen sotavankien kohtelusta ja hoidosta.” Kirjoittajien mukaan Suomi pyrki sotavankien käsittelyssä noudattamaan Haagin 1907 maasodan lakeja ja tapoja koskevaa sopimusta 31.5.1924 annetun asetuksen mukaisesti. Sotavankien käsittelyn alkuvaikeudet johtuivat heidän mukaansa odottamattoman suuren vankimäärän aiheuttamasta sijoituspulmasta, vankien sodan rasituksista ratkaisevasti huonontuneesta terveydentilasta, maan heikosta elintarviketilanteesta ja sopivan koulutetun henkilökunnan puutteesta. Sotavankien suureen kuolleisuuteen löydettiin monia syitä, mm. suuri haavoittumisprosentti, pitkällisistä mottitaisteluista johtuneet nälkiintymis- ja puutostilat sekä näistä aiheutuneet taudit ja vastustuskyvyn aleneminen. Kirjoittajien mukaan yksi syy sotavankien kuolleisuuteen oli myös sotavankiorganisaation valmistautumattomuus odotettua suuremman vankimäärän vastaanottamiseen ja hoitoon. Kirjoittajien mukaan ei voitu kieltää, etteikö sotavankien hoidossa olisi esiintynyt puutteita ja yksittäistapauksissa jopa rikollisuutta, mutta niihin oli välittömästi puututtu. Oikeudenhoidosta oli annettu “varsin yksityiskohtaisia” määräyksiä, jotka osaltaan kirjoittajien mukaan estivät mielivaltaisuuksien esiintymistä. Lopuksi kirjoittajat totesivat, että sotavankeja oli Suomessa kohdeltu kaikkia sotaa käyviä maita sitoneiden kansainvälisten määräysten mukaisesti.⁵⁰⁹

Sotavankikomentajan esikunta hoiti lähes loppuun saakka sotavankien palauttamisen Neuvostoliittoon ja 26.11.1944 lähtien sen tehtäviä jatkamaan perustettiin Sotavankikomentajan esikunnan selvityselin, joka aloitti toimintansa Helsingissä 27.11.1944. Sen päälliköksi määrättiin majuri V. Teutari.⁵¹⁰ Kotijoukkojen esikunta lakkautettiin puolestaan 4.12.1944 mennessä.⁵¹¹ Näin jäljellä olleiden sotavankiasioiden hoito jäi yksin Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen tehtäväksi. Sen tehtävinä olivat mm. selvittää jatkosodan aikana otettujen, luovutettujen, kuolleiden ja ammuttujen sotavankien määrät, sotavankileireillä vallinneiden epäkohtien ja niiden syiden selvittäminen jne. sekä saksalaisten sotavankien hoito ja luovutus.

⁵⁰⁹ PM Sv.kom.E N:o 8052/Sv.1/sal. 16.11.1944. T 19656/F21. SArk.

⁵¹⁰ PM Sv.kom.E N:o 8094/Sv.1/sal. 18.11.1944. T 19665/B5. SArk.

⁵¹¹ PM järjestelyosasto N:o 1900/Järj.1/sal. 18.11.1944. T 19656/F16-F17. SArk.

Mainittakoon vielä, että ylimpiä sotavankiviranomaisia ei tuomittu jatkosodan jälkeen syyllisinä sotavankeihin kohdistuneisiin rikoksiin tai muistakaan sotavankien hoidossa esiintyneistä epäkohdista. Yleisesikunnan päällikkönäkin jatkosodan jälkeen toiminut kenraaliluutnantti Oesch oli ainut kenraali, joka sai tuomion sotavankien kohtelusta antamansa laittoman käskyn takia. Yleensä ylempinä sotavankiviranomaisina palvelleet eivät kuitenkaan enää jatkosodan jälkeen jatkaneet Puolustusvoimien palveluksessa. Järjestelyosaston päällikkönä, päämajan sotavankitoimiston päällikkönä sekä sotavankikomentajana toiminutta eversti Malmia syytettiin sodan jälkeen eräiden asiakirjojen hävittämisestä välirauhanteon jälkeen, jotka koskivat Kannaksella vuosina 1941–42 sattuneita sotavankeja kohtaan tehtyjä rikoksia. Malm kertoi saaneensa käskyn asiakirjojen hävittämiseksi kenraaliluutnantti Oeschilta, jonka johdosta syytteet hylättiin. Sotaylioikeuden mukaan Malm ei ollut rikkonut lakia tai palvelusvelvollisuuttaan toteuttaessaan esimiehensä antamaa käskyä.⁵¹² Lindstedtin mukaan kyseiset asiakirjat olivat yleisesikunnan päällikön, jalkaväenkenraali Heinrichsin, hallussa kevästä 1943 lähtien, mutta hän ei koskaan esittänyt niitä ylipäällikölle “tavattoman työtaakan vuoksi.” Eversti Malm oli aluksi kertonut, ettei Oesch ollut antanut määräystä paperien tuhoamisesta, mutta oli todennut niiden olleen tarpeettomia ja maan maineelle vahingollisia, jonka johdosta Malm määräsi itse ne hävitettäväksi. Oikeudessa syytettynä ollessaan Malm siis kertoi saaneensa hävittämiskäskyn Oeschilta. Korkein oikeus tuomitsi Malmin myöhemmin 30 päiväsakkoon, koska katsoi hänen käsittäneen rikkoneensa lakia toteuttaessaan saamaansa käskyä.⁵¹³

Liittoutuneiden valvontakomission pyynnöstä suomalaiset selvittivät myös saksalaisten tekemiä sotarikoksia Suomessa. Lokakuussa 1945 asiaa tutkimaan asetettiin Tauno Suontaustan johtama toimikunta. Saksalaisten harjoittamasta venäläisten sotavankien kohtelusta toimikunta totesi, ettei suomalaisilla ollut mitään mahdollisuuksia puuttua tapaan, jolla saksalaiset kohtelivat venäläisiä sotavankeja. Vankien osakseen saama epäinhimillinen kohtelu oli ilmeisesti syynä siihen, että saksalaisilta sotavankileireiltä karkasi sotavankeja melko usein. Saksalaisten kerrottiin sotavankeja kuljettaessaan usein lyöneen tai muuten pahoinpidelleen heitä. Toimikunnan laatima mietintö tarjoaa myös muutaman esimerkin saksalaisten harjoittamasta sotavankien kohtelusta.

⁵¹² US N:o 35/6.2.1947 “Sotavankijuttuja koskevien...” ja N:o 63/6.3.1947 “Syytteet hylätty...” JYK 3254.

⁵¹³ Lindstedt 1999, s. 583.

Esimerkiksi Hyrynsalmen asemalla syyskuussa 1944 eräs saksalainen upseeri oli lyönyt vankeja kepillä näiden noustessa rautatievaunuihin ja lisää lyöntejä tuli, kun sivulliset olivat tarjonneet vangeille tupakkaa ja leipää. Rovaniemen kauppalan läheisyydestä saksalaiset löysivät eräässä piilopirtissä piileskelleet venäläiset sotavankikarkurit, jotka sittemmin ammuttiin pirttiin ja pirtti sytytettiin tuleen. Lisäksi kerrottiin muutamasta tapauksesta, jossa saksalaiset olivat ampuneet sotavankejaan. Lisäksi saksalaisten suhtautumisesta venäläisiin sotavankeihin kertoi toimikunnan mukaan tapaus, jossa he jättivät perääntyessään 73 sairasta sotavankia erääseen parakkiin Utsjoen Karigasniemellä. Myöhemmin saksalaiset lentokoneet ampuivat sairaparakkia, jonka he itse olivat varustaneet isolla Punaisen Ristin lipulla. Hyökkäyksissä kuoli neljä ja haavoittui kaksi venäläistä potilasta, sekä kuusi suomalaista. Toimikunnan selvityksen pääpaino oli Lapin hävitysten aineellisten vahinkojen arvioinnissa, mutta se sisälsi tietoja myös selville saaduista henkirikoksista, joiden tekijät jäivät kuitenkin selvittämättä. Tarkan mukaan toimikunnan selvitykselle ei näytä olleen käyttöä.⁵¹⁴

5.3. Valtiollisen poliisin rooli

Sotarikosasioiden selvittely ei jatkosodan aikana luonnollisestikaan kuulunut Valtiolliselle poliisille, mutta joissain tapauksissa se puuttui sotavankien raa`asta kohtelusta liikkuneisiin huhuihin, jotka olivat toki valtakunnan kannalta vaarallisia. Marraskuussa 1942 Valtiollisen poliisin tietoon oli tullut, että Sotavankileiri N:o 9:n kuulustelija ja tulkki Georg Demidoff olisi lomallaan Helsingissä levitellyt huhuja sotavankien raa`asta kohtelusta ja että näitä huhuja olisi kulkeutunut myös diplomaattipiireihin. Demidoff oli puhunut asiasta myös kasvatti-isälleen, entiselle laivastokapteeni von Schwartzille, joka oli Valtiollisen poliisin puhuteltavana 2.2.1943. Von Schwartz kielsi väitteet huhujen levittelystä, mutta myönsi käyneensä asiasta ylimalkaisia keskusteluja tohtori T.T. Kailan kanssa, joka keräsi sotavankien oloista aineistoa Päämajalle jätettävää promemoriaa varten.⁵¹⁵ Kaila oli Valtiollisessa poliisissa puhuteltavana asiasta 22.2.1943 ja kertoi ymmärtävänsä em. huhujen vahingollisuuden. Tämän takia hän oli sopinut ryhtyessään kenraali Kekonin toimeksiannosta tutkimaan sotavankien oloja Päämajaa varten olla puhumatta tutkimuksen tuloksista sivullisille. Kaila kertoi käyttäneensä tutkimusraportissaan

⁵¹⁴ Komiteanmietintö 1945:16, s. 21-23. Tarkka 1977, s. 85.

⁵¹⁵ Ilmoitus N:o 221 -2.II.1943. Valpo II, XVIII B/98. KA.

suoraa kieltä, jonka jälkeen sotavankien olot olivatkin parantuneet. Kailan mukaan sotavangeille aikanaan osoitettu oikeudenmukaisuus olisi tulevissa rauhanneuvotteluissa Suomelle eduksi ja pelastaisi jopa maan itsenäisyyden. Kailaa oli raportin yhteydessä epäilty vuodosta ulkomaille, mutta syylliseksi oli todettu Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikön, kapteeni Eljas Erkon hyvä ystävä, joka oli mahdollisesti syynä siihen, että Erkon tilalle nimitettiin 28.6.1942 everstiluutnantti Fabricius.⁵¹⁶

Valtiollinen poliisi oli asian tiimoilta yhteydessä myös luutnantti Ellilään. Demidoff oli joutunut Valtiollisen poliisin ilmoituksen takia kotiarestiin, josta von Schwartz kävi Ellilän mukaan valittamassa everstiluutnantti Fabriciukselle, koska Demidoff oli käynyt arestin takia synkkämieliseksi. Valtiollisella poliisilla ei kuitenkaan ollut mitään Demidoffia vastaan, vaan hänen epäiltiin olevan vain ”herkkä ja hyvänahkainen mies.” Von Schwartzia kuitenkin varoitettiin samalla vastaisuudessa levittämästä kyseisiä huhuja ja Fabricius lupasi tehdä jotain Demidoffin arestirangaistukselle.⁵¹⁷

Suomen kommunistinen puolue kiinnitti jatkosodan jälkeen huomiota Valtiollisen poliisin toimintaan, koska se oli ollut suurimpana esteenä SKP:n aikaisemmalle toiminnalle. Ahtokarin mukaan kaikilla johtavilla kommunisteilla oli henkilökohtaisesti jotain ”hampaan kolossa” Valtiollista poliisia vastaan, eikä se sopinut muutenkaan kommunistien maailmaan ideologisista syistä. Alkuvuodesta 1945 SKP syyttikin Valpoa mm. siitä, että tunnetut fasistit, sotasylliset ja sotarikolliset olivat edelleen vapaalla jalalla.⁵¹⁸

Valtiollista poliisia pyrittiinkin ”demokratisoimaan” kommunistien toimesta jatkosodan päättymisestä lähtien ja sinne pyrittiin saamaan töihin henkilöitä, jotka olisivat sopivia toimimaan muuttuneissa poliittisissa oloissa. Radikaalimpi muutos tapahtui maaliskuun eduskuntavaalien jälkeen 1945, kun Yrjö Leinosta tuli sisäministeri ja Aimo Aaltonen⁵¹⁹ nimitettiin Valpon

⁵¹⁶ Ilmoitus N:o 367, 22.II.1943, Tri Kailan puhuttelu. Valpo II, XVIII B/98. KA. Selostus sv.asioiden hoidosta PM:ssa, yhtymissä ja kotialueella. T 19662/D1. SARK.

⁵¹⁷ VP:n Rinteen muistiinpanot luutn. Ellilän kanssa käymästään puh.keskustelusta 11.2.1943. Valpo II, XVIII B/98. KA.

⁵¹⁸ Ahtokari 1969, s. 30-31.

⁵¹⁹ Aaltonen, Aimo Anselm (1906-1987), kirvesmies. Opiskeli Leningradissa vähemmistökansallisuuksien yliopistossa 1930-33 ja Moskovan Lenin-opistossa 1933-34.

ylimääräiseksi apulaispäälliköksi, jolla Valpon päällikkyyttä sittemmin todellisuudessa olikin. Vuoden 1945 loppuun mennessä suurin osa vanhan Valpon henkilökunnasta oli Ahtokarin mukaan sanoutunut irti ja korvattu uudella, joista yli 50% oli puoluekannaltaan kommunisteja, kansandemokraatteja tai muuta vasemmistoa.⁵²⁰ Tästä johtui nimitys ”uusi Valpo” tai ”punainen Valpo”, jonka toimintaa asetettiin 1.9.1947 lähtien tutkimaan ns. Ahlbäckin komitea. Komitean mukaan 31.12.1947 Valpon palveluksessa olleesta henkilökunnasta lukeutui oman ilmoituksensa mukaan vasemmistoon yhteensä 211 henkilöä eli 60,7% henkilökunnasta ja oikeistoon 7 (2,3%). Puolueettomiksi katsottiin 17 (5,5%) ja puoluekannaltaan epäselviksi 72 henkilöä (23,4%). Valpon tärkeimmästä henkilökunnasta (päällikkö, apulaispäälliköt ym. päälliköt) lukeutui vasemmistoon 76,8%, joista varsinaisia kommunisteja oli 20%.⁵²¹ Valpon kokoonpano oli siis selvästi vasemmistolainen ja suhtautuminen sotarikollisiin sen mukainen.

Punaisen Valpon rooli sotarikollisiasiassa oli kuitenkin pieni, vaikka SKP:n linjan mukaisesti toimiessaan se olisi varmasti ollut suurempi. Sodan aikana SKP:n puoluejohtajaksi noussut Yrjö Leino vaati jo juhannukseksi 1942 valmistelemassaan puolueohjelmassa kansan tuomioistuinten perustamista sotaan ryhtyneitä (sotasyyllisiä, ei vielä Leinon termi) sekä sodassa sodan lakeja rikkoneita (sotarikolliset) vastaan. Leinon ohjelma oli luonnosmainen ja keskeneräinen, mutta Rentolan mukaan sen merkitys SKP:n sodan jälkeisessä politiikassa oli suuri. Väli rauhan jälkeen puoluejohdon muodostaneet Ville Pessi, Aimo Aaltonen, Kauko Heikkilä, Hertta Kuusinen sekä Yrjö Leino rakensivat poliittisen linjansa Leinon sodan aikana laatiman ohjelman mukaisesti.⁵²² Jos ns. kansan tuomioistuimet olisi saatu perustettua, olisi punaisen Valpon rooli varmasti ollut sotarikollisten etsinnässä huomattavan suuri. Kansan tuomioistuimia ei kuitenkaan koskaan perustettu ja Valpon rooli sotarikollisiasiassa jäi pieneksi. Sotarikollisten etsiminen ja

Vankilassa ja turvasäilössä poliittisista syistä 1933-44. Kansanedustaja 1945-62. Valtiollisen poliisin apulaispäällikkö 1945-47. SKP:n puheenjohtaja 1944-45 ja 1948-66. Sisäasiainministeriön valvontaosaston päällikkö 1947-48. (Lähde: Suomen kansanedustajat 1907-1982. Helsinki 1982).

⁵²⁰ Jussila 1990, s. 127. Ahtokari 1969, s. 42, 58.

⁵²¹ Paljastettu Valpo 1948, s. 13. Ahlbäckin komitea katsoi vasemmistolaisiksi kommunistit, joita oli Valpon henkilökunnassa 46 (15%), kansandemokraatit 78 (25,4%), demokraatit 67 (21,8%), vasemmistolaiset 7 (2,3%), sos. dem. oppositioon kuuluneet 2 (0,7%) ja sosiaalidemokraatit 11 (3,6%). Oikeistoon luettiin edistysmieliset 2 (0,7%), porvarit 3 (1%) ja kokoomuslaiset 2 (0,7%).

⁵²² Rentola 1994, s. 397-400, 465-468.

tuomitseminen olisi sopinut hyvin myös Valpon tavoitteisiin armeijan “demokratisoimisesta”, jonka takia taantumukselliset ja fasiset upseerit tuli syrjäyttää ja nimittää demokraattiset henkilöt tilalle. Asekätkentäjuttu tarjosikin tähän mahdollisuuksia, mutta Valpo ei kuitenkaan pyrkimyksessään onnistunut.⁵²³

Punaisen Valpon suhteellisen vähäinen toiminta sotarikollisiasiassa johtui osaltaan sen heikoista yhteyksistä niin SKP:een kuin valvontakomissioonkin sekä osaksi siitä, etteivät Valpon päälliköt katsoneet sotarikollisten tutkimisen kuuluneen sen tehtäviin. Esimerkiksi päällikkönä 26.4.1945–10.1.1946 välisenä aikana toiminut Otto Brusii kertoi Ahlbäckin komitealle, ettei ainakaan hänen aikanaan sotarikollisia kuulunut Valpolle ja sille tulleet ilmiannot oli toimitettu oikeusministeriölle. Samoin Valpon päällikkönä 1.1.1947 lähtien toiminut E.O. Tuominen (apulaispäällikkönä 1.10.1946–31.12.1947) ilmoitti, etteivät ilmoitukset sotarikoksista aiheuttaneet toimia Valpon taholta, vaan ne toimitettiin Sotavankileirien tutkimuskeskukselle.⁵²⁴ Jussilan mukaan Aaltosen välityksellä Valpon yhteydet SKP:n ylimpään johtoon olivat suorat ja mutkattomat, mutta käytännössä hän ei välittänyt raportoida puolueelleen tekemisistään ja Aaltosen itsensäkin mukaan yhteydet esimerkiksi ministeri Leinoon olivat olleet heikot.⁵²⁵ Näin ollen hän ei luultavasti saanut puolueelta suurisuuntaisia määräyksiäkään Valpon suhteen, ei ainakaan sotarikollisiasiassa. Kielteisesti punaiseen Valpoon suhtautui myös LVK, jonka mielestä se ei saanut aikaan juuri mitään. Lokakuun lopussa 1944 valvontakomission edustajat vierailivat silloisen Valpon päällikön Paavo Kastarin luona ja kyselivät pääasiassa Valpon sisäisistä puhdistuksista ja hengestä, mutta myös siitä, mihin toimiin Valpo oli ryhtynyt sotarikollisten etsimiseksi, liittyen lähinnä Lista N:o 1:een. Punainen Valpo ei kuitenkaan ollut LVK:n silmissä paljoa valkoista parempi. Läheiset eivät olleet myöskään LVK:n ja SKP:n suhteet eikä kommunisteilla näin ollut jatkosodan jälkeen yksinedustusoikeutta Neuvostoliittoon päin, Jussilan mukaan ei enää edes selvää erikoisasemaa.⁵²⁶ Näin sotarikosasioitakaan ei voitu käsitellä pelkästään vasemmiston ja Neuvostoliiton välillä. Jos näin olisi ollut, olisi sotarikoksista syytettynä olleiden kohtalo varmasti ollut kovempi.

⁵²³ Ks. tarkemmin armeijan “demokratisoimispyrkimyksistä” Jussila 1990, s. 152-162.

⁵²⁴ Paljastettu Valpo 1948, s. 44.

⁵²⁵ Jussila 1990, s. 128-129.

⁵²⁶ Jussila 1990, s. 57-58, 60, 67-68. Ahtokari 1968, s. 130.

Eräs punaisen Valpon toimintamahdollisuuksia heikentänyt tekijä oli myös se, että sen henkilökunta ei ollut pätevää. Aimo Aaltosen oman ilmoituksen mukaan päälliköistä, apulaispäälliköistä, toimistopäälliköistä ja osastopäälliköistä jopa 85% oli muodollisesti epäpäteviä, esittelijoista ja kuulustelijoista 84%. Ahlbäckin komitea totesikin, että nämä olisivat olleet pätemättömiä nimitettäväksi vastaavaan vakinaiseen toimeen. Kuvaavaa olikin Leinon arvio Valposta murheellisena lahjana kommunistiselle sisäministerille.⁵²⁷

Valpon heikkouksien takia SKP, sen paremmin kuin LVK, eivät saaneet siitä “asetta” sotarikollisia vastaan tai edes merkittävää taustavaikuttajaa sotarikosasiassa. Toisaalta edes LVK:n kanta sotarikollisiasiassa ei ollut kovin selkeä, eikä sen toiminta Suomen sotarikollisiasiassa ollut kovinkaan aktiivista. Suomen kommunistit kyllä arvostelivat voimakkaasti sotarikosoikeudenkäyntejä ja annettuja tuomioita rikoksista sotavankeja kohtaan, mutta vaikutusmahdollisuudet näyttävät jääneen erittäin pieniksi, elleivät peräti olemattomiksi. Sotarikollisten tuomitseminen oli ja pysyi vankasti Puolustusvoimien ja oikeusministeriön käsissä, johon punaisella Valpolla ei ollut mahdollisuuksia eikä ilmeisesti halukaan puuttua, se piti ainoastaan kortistoa tuomituista sotarikollisista.

Punaiselle Valpalle tehtiin kuitenkin sodan jälkeen yli 400 ilmiantoa koskien neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistuneita rikoksia.⁵²⁸ Ilmiannot olivat kuitenkin hyvin ylimalkaisia, esimerkiksi tapahtuma-aika ja -paikka puuttuvat useimmiten täysin, syyllisiä ei nimetä tai nimet ovat epäselviä ja ilmiantajienkaan nimet eivät aina olleet tiedossa. Ehkä ilmiantajat pelkäsivät jonkinlaisia kostotoimenpiteitä ilmiantojensa johdosta ja pysyttelivät siksi nimettöminä. Myös ilmiantojen taustalla vaikuttaneet tekijät tekivät niistä vähintään kyseenalaisia. Ahtokarin mukaan jo kesän ja syksyn aikana 1945 tuli ilmi tapauksia, joissa ilmiannetut henkilöt joutuivat aiheetta pidätetyiksi ja alkavaa “poliisimielivaltaa” osoitti se, että ristiriitatilanteissa ihmiset saattoivat uhata ilmiantavansa vastapuolen Valpolle. Sopivia ilmiannon aiheita riitti, koska monet olivat

⁵²⁷ Jussila 1990, s. 129-130. Paljastettu Valpo 1948, s. 17.

⁵²⁸ Ks. liite 6, esimerkkejä Valpalle tehdyistä ilmiannosta. Punaisen Valpon sotarikollisia ja sotavankeja koskevat kansiot (98, 99 ja 174) sisältävät yhteensä n. 500 jatkosodan aikana sotavankeihin kohdistuneita rikoksia koskevaa ilmiantoa, kuulusteluptk:a ym. Osa tosin koskee samoja tapauksia. Talvisodan aikaisia on 16.

kuuluneet suojeluskuntaan, monilla oli aseita jne.⁵²⁹ Myös joissain sotavankeihin kohdistuneita rikoksia käsitellessä ilmiannoissa oli merkkejä tällaisista riitatilanteista. Sotavankileirien tutkimuskeskus ilmoitti pyynnöstä Ahlbäckin komitealle 19.5.1948, että tutkimuskeskukselle vuodesta 1946 lähtien toimitetuista 665:stä suomalaisesta ilmiannosta oli Valpo lähettänyt 442, joista vain 44 oli johtanut syyteeseen. Tutkimuskeskuksen ilmoituksen mukaan tämä johtui siitä, että suuri osa Valpon ilmiannoista perustui huhupuheisiin tai ilmiannettujen perättömiksi osoittautuneisiin kerskumisiin, tai sitten ilmiannot olivat olleet muussa suhteessa puutteellisia.⁵³⁰

Punaiselle Valpolle tehtiin myös ilmiantoja koskien epäkohtia sotarikosten tutkinnassa ja sotarikollisten oloja Riihimäen keskusvankilassa. Eräs sotarikoksista syytetty kertoo kirjeessään 2.10.1945, että tutkimuskeskuksen päällikkö oli puolueellinen. Kirjoittaja kertoi kenraali Hägglundin käyneen vankilassa lohduttamassa vankeja kertoen, miten sotarikoksista syytetty uhrattiin isänmaan edestä. Kirjoittajan mukaan tutkimuskeskuksen henkilökunnassa oli henkilöitä, jotka olivat sodan aikana palvelleet vankileirien johtavilla paikoilla ja salasivat nyt asioita, jotka koskivat jotain ”huomattavampaa” henkilöä. Kun kirjoittajan mukaan oikeuden puheenjohtajatkin olivat vielä entisiä kenttäoikeuksien tuomareita, jäivät todelliset rikolliset tuomitsematta. Näillä kirjoittaja tarkoitti sotavankileirien upseereita ja ylempiä sotilasviranomaisia, sillä hän huomautti, että aliupseerit ja miehistö noudattivat vain saamiaan ohjeita ja määräyksiä.⁵³¹ Eräs toinen kertoja syytti varatuomari Mauno Pekkasta, joka toimi oikeudenkäyntiavustajana sotavankeihin kohdistuneita rikoksia koskeneissa oikeudenkäynneissä, siitä, että tämä auttoi nimenomaan sotarikoksista syytteessä olleita entisiä alaisiaan vapauttaviksi.⁵³²

Eräs ”kommunisti” kertoi muistiossaan olleensa kuulusteltavana sotarikoksista Riihimäellä 30.9.1944–7.2.1945, koska häntä syytettiin kahden sotavangin ampumisesta uudenvuodenaattona 1941. Hänet vapautettiin syytteistä, mutta hän huomautti kuitenkin kuulustelijoista, että nämä suhtautuivat kuulusteltaviin upseereihin ystävällisemmin kuin esimerkiksi häneen itseensä ja

⁵²⁹ Ahtokari 1969, s. 61-62.

⁵³⁰ Paljastettu Valpo 1948, s. 44.

⁵³¹ Riihimäellä 2.10.1945 päivätyn kirjeen jäljennös. Valpo II, XVIII B/98. KA.

⁵³² Ilmoitus N:o 599/30.9.1946. Valpo II, XVIII B/98. KA.

häneestä yritettiin tehdä syyllistä kieroilla kysymyksillä. Kirjoittajan mukaan sotavankileirien päällystössä ei yritettykään saada vastuuseen, vaan kaikki pyrittiin laittamaan vartiomiehistön harteille. Jopa kenraali Hägglund oli kirjoittajan mukaan antanut ohjeita, joiden mukaan päällystössä ei tarvitsisi sotarikosasioihin sekottaa.⁵³³ Eräs kuritushuonevanki kertoi puhuttelussa 3.2.1948 tietävänsä sotarikollisten ja -syyllisten yhteyksistä vankilan ulkopuolelle ja oli jo 20.2.1947 ilmoittanut tietävänsä ne vartijat, jotka välittivät sotarikollisten postia vankilan ulkopuolelle. Hän kertoi myös eräästä lääkäristä, joka järjesteli sotarikollisille sairaalomia.⁵³⁴

Ilmeisesti tällaisten ilmiantojen innoittamana Valpo suoritti Riihimäen keskusvankilassa sotarikoksiin syyllistyneiden henkilöiden sellien tarkastuksia, jotka olivat Ahlbäckin komitean mukaan aiheettomia. Valpo oli väittänyt tarkastusten tapahtuneen tutkimuskeskuksen pyynnöstä, mutta sen mukaan väite oli perätön eikä se ollut tarkastuksista tietoinen. Myöskään mitään tarkastusten tuloksena syntyneitä aineistoa ei ollut tutkimuskeskukselle toimitettu. Kaiken kaikkiaan Ahlbäckin komitea tuli siihen tulokseen, että Valpon toiminnassa oli esiintynyt virheellisiä ja laittomia menettelytapoja ja monet sitä vastaan esitetyt syytökset olivat siis olleet aiheellisia.⁵³⁵ Ahlbäckin komitea sai työnsä päätökseen 22.6.1948 ja se muodostui punaiselle Valpolle kohtalokkaaksi. Punainen Valpo lakkautettiin 7.12.1948 ja tilalle perustettiin Suojelupoliisi, Suopo.⁵³⁶

* * * *

Sotavankeihin kohdistuneita rikoksia tutkittiin jo itse sodan aikanakin, mutta varsinainen selvittelytyö alkoi sodan päätyttyä, koska jo välirauhansopimus velvoitti tuomitsemaan sotarikoksiin syyllistyneet. Maahan saapuneen LVK:n rooli sotavankeihin kohdistuneiden

⁵³³ Muistioni (nimim. "kommunisti") ajalta 20.7.1941-15.9.1944. VP. KD. N:o 153/43/1946, er. sal. Valpo II, XXV E 7c/174. KA.

⁵³⁴ Ilmoitus N:o 198/3.2.1948. Valpo II, XVIII B/99. KA.

⁵³⁵ Paljastettu Valpo 1948, s. 47, 59. Ahlbäckin komitea tutki sanomalehdistössä punaista Valpoa kohtaan esitettyjä syytöksiä Valpon toiminnan yksipuolisuudesta, Valpon harjoittamasta aiheettomasta urkinnasta ja aiheettomien kuulustelujen toimittamisesta, Valpon toimittamista laittomista koti- ym. tarkastuksista, Valpon toimittamista laittomista pidätyksistä ja laittomista pidätettynä pitämistä sekä muista Valpon käyttämistä laittomista menettelytavoista.

⁵³⁶ Ahtokari 1969, s. 186, 201.

rikosten selvittämisessä jäi yllättävän pieneksi ja yleensäkin sen selvitykset osoittautuivat epämääräisiksi ja epäluotettaviksi. LVK keskittyikin pääasiassa vain 13. artiklan täytäntöönpanon valvontaan ja puuttui konkreettisesti vain sotasyllisten tuomitsemiseen. Sotavankiasioissa LVK puuttui aktiivisimmin raipparangaistukseen, jota se jo sinäänsä piti mielivaltaisena ja kansainvälisten sopimusten vastaisena rangaistusmuotona. Suomi sai tuomita sotarikollisensa itse, eivätkä edes kotimaiset kommunistit tai punainen Valpo pystyneet asiaan suurestikaan vaikuttamaan, vaikka pitivätkin asiaa julkisuudessa esillä.

Jatkosodan jälkeen sotavankeihin kohdistuneita rikoksia selvitteli Sotavankileirien tutkimuskeskus. Useissa lähteissä sotavankien kohtelussa ilmi tulleiden mielivaltaisuuksien ja kurinpitotoimissa tapahtuneiden ylilyöntien määrää on pidetty suurena, mutta kyse on lähinnä siitä, mitä kukin pitää suurena määränä. Toivottavaa olisi tietysti ollut, ettei sotavankien käsittelyssä olisi tapahtunut lainkaan mielivaltaisuuksia. Todellisia lukuja on mahdotonta selvittää, mutta jos oletetaan, että suurin osa tapauksista tuli ilmi ja Sotavankileirien tutkimuskeskus selvitti tapaukset suhteellisen luotettavasti ja puolueettomasti, ei lopulta tuomion saaneiden määrä ole kovinkaan suuri. Yhteensä oli 30.4.1948 mennessä tuomittu 721 henkilöä, joka on sodan aikaisen armeijan vahvuudesta vain murto-osa, lisäksi tuomittujen joukossa oli siviilihenkilöitä. Myös LVK:n ja Neuvostoliiton verrattain vähäisen aktiivisuuden Suomen sotarikollisiasiassa voi nähdä osoituksena siitä, ettei kysymyksessä ollut huomattavan suuri asia, vaikka yksittäistapauksia pyrittiinkin määrättyillä tahoilla yleistämään. Syytettyinä oli kaikkiaan 4113 henkilöä, mutta monessa tapauksessa syytettä ei voitu näyttää toteen. Useat ilmiannot osoittautuivat täysin virheellisiksi. Monissa yhteyksissä on mainintoja myöskin siitä, että jotkin annetut tuomiot olivat täysin perusteettomia ja mitä ilmeisimmin näin oli ainakin ns. Lista N:o 1:n perusteella tuomittujen kohdalla. Varmasti Sotavankileirien tutkimuskeskuksen tutkimista asioista seuranneista tuomioista suurin osa tuli kuitenkin täysin aiheellisesti.

6. Kurinpitoa laillisuuden rajamailla, mielivaltaa siellä täällä

Sotavankien osakseen saamaa kohtelua on pyritty lieventämään kansainvälisten sotavankisopimusten avulla. Jatkosodan aikana Suomessa olleiden sotavankien kohtelua ohjasi lähinnä Haagin IV yleissopimus ja sen maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907. Suomi oli yhtynyt sopimukseen varauksetta ja se tuli Suomessa voimaan asetuksella vuonna 1924. Jatkosodan aikana Suomi kuitenkin katsoi Neuvostoliiton rikkoneen sopimuksen määräyksiä ja muutenkin sen sitoutuminen siihen oli suomalaisen tulkinnan mukaan epäselvä. Näin sopimuksen ei vastavuoroisuuden perusteella katsottu sitovan myöskään Suomea. Jotkin sotavankien kohtelussa ja käsittelyssä esiintyneet menetelmät olivatkin Haagin sopimuksen vastaisia, mutta käytännössä Suomen voi katsoa noudattaneen sopimuksen pääperiaatteita. Jatkosodan ja sotavankien kohtelun jälkiselvittelyissä sotavankiviranomaiset toivat korostetusti esille, että Suomi oli toiminut Haagin sopimuksen puitteissa. Voikin sanoa, että tappion myötä sopimuksen määräykset ja sopimuksen sitovuus muistettiin paremmin kuin itse sodan aikana ja etenkin syksyn 1941 hyökkäysvaiheen aikana. Suomessakin tapahtui jossain määrin siten kuin rauhan aikana tehdyille sota koskeneille sopimuksille sodan aikana yleensä tahtoo käydä, eli ne joko menettävät merkityksensä tai niitä noudatetaan vain niiltä osin kuin tarpeelliseksi nähdään. Suomessa tämä tuli esille ainakin sotavankeihin sovellettavien kurinpitomenetelmien suhteen.

Ensimmäisestä maailmansodasta saadut kokemukset osoittivat Kansainväliselle Punaiselle Ristille, että Haagin sotavankisopimus oli uudistusten tarpeessa. Vuonna 1929 solmittiinkin Genevessä uusi sotavankien kohtelua koskenut sopimus ja se oli selvästi yksityiskohtaisempi kuin Haagin sopimus. Suomi allekirjoitti Geneven sopimuksen, mutta ei ratifioinut sitä, koska sotaväen rikoslaki oli osin ristiriidassa sopimuksen kanssa. Suomen suhtautuminen sopimukseen koettiin jatkosodan aikana ongelmalliseksi. Päämajan juristit katsoivat, ettei Suomen tarvinnut noudattaa Geneven sopimusta, koska sitä ei ollut ratifioitu. Toisaalta Suomi oli luvannut kunnioittaa sitä ja näin se sitoi Suomea ainakin moraalisesti. Suomen sotilasjohdon ratkaisu olikin se, että Geneven sopimusta seurattiin soveltuvien osien ja sotavankileireille lähetettiin jatkosodan alussa ohjeet, jotka sisälsivät sopimuksen 97 artiklan joukosta 30 keskeisimmäksi koettua. Kotijoukkojen esikunta pyrki noudattamaan sopimusta osittain, joka tuli näkyviin esimerkiksi siinä, ettei se ollut rakennuttanut korsuputkaa eli pimeää rangaistushuonetta

Sotavankileirille N:o 24, koska katsoi korsuputkan olleen Geneven sopimuksen vastaisen. Ylipäällikön ja Suomen Punaisen Ristin puheenjohtaja Mannerheimin sana painoi kuitenkin enemmän kuin Kansainvälisen Punaisen Ristin lakipykälät ja korsuputka leirille rakennettiin.

Tutkittaessa sotavankien kohtelua ollaan alueella, joka on erittäin monitahoinen. Myös Suomessa jatkosodan aikana neuvostoliittolaisten sotavankien kohteluun vaikutti lukuisa määrä erilaisia tekijöitä ja onkin varottava tekemästä pitkälle meneviä johtopäätöksiä vain yhtä tai kahta tekijää tarkastelemalla, kuten joissain yhteyksissä on tehty. Tutkittavan ilmiön moninaisuudelta ei yksinkertaisesti saa sulkea silmiään. Jo jatkosodan aiheuttamat erityisolosuhteet, kuten huono elintarvike- ja raaka-ainetilanne, pitkä sota, miehistön puute sotavankimuodostelmissa ja erityisesti sotavankien odottamattoman suuri määrä aiheuttivat ongelmia, jotka näkyivät niin kurinpidossa kuin mielivaltaisuuksien esiintymisessäkin. Sotavankiorganisaatio oli yksinkertaisesti valmistautumaton huolehtimaan suuresta vankimäärästä. Sotavankien käsittely pyrittiin aluksi hoitamaan talvisodan aikaisen mallin mukaisesti ja näin oli talvisodan aikana pystytty huolehtimaan vajaasta 6000 sotavangista. Syyskuun loppuun 1941 mennessä sotavankien määrä oli siihen verrattuna jo yli kuusinkertainen, joten ongelmia oli odotettavissa. Sotavangeista muodostui siis merkittävä poikkeusajan erilaisryhmä, josta aiheutui yhteiskunnalle monenlaisia ongelmia, mutta toisaalta myös hyötyä lisääntyneen työvoimatarpeen tyydyttäjänä. Vajaalukuisella vartiomiehistöllä suuren vankimäärän kurissa pitäminen vaati toisinaan ankariakin toimenpiteitä, jotka saattoivat toisinaan johtaa mielivaltaisuuksiin. Suurin ongelma oli kuitenkin huono elintarviketilanne, jonka seurauksena talvella 1941-1942 kuoli huomattava määrä sotavankeja. Sotavangit olivat yhteiskunnan väestöryhmistä huonoimmassa asemassa sikäli, että he kuuluivat yhteiskuntahierarkian alimpaan tasoon, jolloin heihin kohdistui vähemmän resursseja kuin muihin ryhmiin. Elintarviketilanteen ollessa huonoimmillaan heidän asemansa "huonous" korostui entisestään.

Organisaation valmistautumattomuus ja osaltaan sotavankien käsittelyn ohjeistuksessa ja käsittelyn valvonnassa aluksi esiintyneet puutteet olivat osin seurausta sodan pitkittymisestä. Jatkosodan oli ajateltu loppuvan pian eikä sotavankien olosuhteisiin kiinnitetty suurta huomiota, koska heidän ei ajateltu viipyvän maassa kovinkaan pitkää aikaa. Asemasodan myötä kävi kuitenkin selväksi, että sota ei loppuisi kovin pian ja tällöin ylemmät sotilasviranomaiset

kiinnittivät enenevässä määrin huomiota sotavankien asemaan ja kohteluun. Tämä tuli näkyviin mm. sotavankiorganisaation kehittämisessä sekä sotavankien kohtelun tehostuneessa valvonnassa. Jatkosodan kululla ja Suomen sotilaallisella tilanteella oli siis oma vaikutuksensa sotavankien kohteluun. Sotavankien oloja pyrittiin sodan loppua kohden jatkuvasti parantamaan ja tästä tuli erityisen keskeinen piirre, kun jatkosota kääntyi Suomelle tappiolliseksi. Näin pyrittiin osaltaan varautumaan siihen, että sotavankiasia nousisi esille Neuvostoliiton taholta sodan jälkeen. Sotavankimuodostelmien tasolla jatkosodan pitkittyminen ja sotilaallisen tilanteen vaihtelu merkitsi valvonnan tehostumisen ja määräysten selkeytymisen myötä mielivallan vähenemistä ja kurinpito-ohjesäännön tarkempaa noudattamista. Hyökkäysvaiheen aikainen voitonhuuma ja kostomieliala alkoi myös sodan jatkumisen myötä hiipua. Sodan pitkittyminen aiheuttikin osaltaan vartiomiestien ja sotavankien välisten ystävyys-suhteiden muodostumista, joka koettiin sodan aikana suureksi ongelmaksi, paljon suuremmaksi kuin esimerkiksi mielivallan esiintyminen. Toki kolikolla on tässäkin asiassa ollut kaksi puolta ja toisaalta sodan pitkittyminen saattoi aiheuttaa joissain yksilöissä turhautuneisuutta ja ikävystymistä, joka saattoi toisinaan johtaa mielivaltaisuuksiin sekä turhan ankariin kurinpitotoimiin suojattomia sotavankeja kohtaan.

Keskeinen vaikutin sotavankien saamaan kohteluun oli myös vartija-aines. Monet sotavankileirien vartijat olivat rintamapalvelukseen kelpaamattomia esimerkiksi haavoittumisen takia ja joskus haavoittumisen aiheuttamat ongelmat vartioinnissa ja sotavankien kurissa pitämisessä näkyivät turhautumisena tai tuskastumisena, josta saattoi olla seurauksena sotavankeihin kohdistunutta mielivaltaa. Vartiomiestien joukossa oli myös hermostollisista vioista ja jopa suoranaisista mielisairauksistakin kärsineitä, jotka eivät ole voineet olla vaikuttamatta sotavankien saamaan kohteluun. Myös rikollista ainesta oli vartiohenkilökunnan joukossa jonkin verran, jota sotavankitarkastajatkin pitivät huomattavana epäkohtana. Siviilihenkilöiden käyttäminen vartiointitehtävissä aiheutti puolestaan sääntöjen vastaisia menetelmiä esimerkiksi kurinpitotoimien suhteen, koska heidän tietämyksensä sotavankien käsittelystä annetuista ohjeista oli usein heikompi kuin varsinaisten vartiomiesten.

Vartiohenkilökunnassa ajoittain esiintynyt alhainen motivaatio tehtäviensä hoitamiseen sekä runsas alkoholinkäyttö aiheuttivat myös toisinaan ylilyöntejä sotavankien käsittelyssä, toisaalta ne osaltaan helpottivat esimerkiksi sotavankien karkaamisaikaita. Pienempiä sotavankien

kohteluun vaikuttaneita tekijöitä olivat mm. “ryssäviha”, propagandan muodostama-viholliskuva sekä kieliongelmat. Heimoaatteellakin oli oma merkityksensä, mutta mistään Saksan rotuoppien kaltaisesta tekijästä ei kuitenkaan ollut kysymys. Yleensäkin kansallissosialistinen maailmankatsomus oli suomalaisille vieras ja suorastaan vastenmielinenkin. Heimoaate näkyi kuitenkin heimosotavankien parempana asemana ns. isovenäläisiin sotavankeihin verrattuna. Poliittinen oikeistolaisuus näkyi sikäli sotavankien kohtelussa, että puna-armeijan poliittinen henkilöstö eristettiin omalle sotavankileirilleen, koska heitä pidettiin kaikkein vaarallisimpana sotavankiaineeksena. Mistään suoranaisesta fasismista ei kuitenkaan ollut kysymys.

Neuvostoliittolaiset sotavangit jaoteltiin jatkosodan alusta lähtien viiteen ryhmään: upseerit ja upseereihin verrattavat, poliittinen henkilöstö arvosta ja asemasta riippumatta, alipäällystö ja heihin verrattavat, miehistö ja heihin verrattavat sekä vähemmistökansallisuuksiin kuuluneet sotavangit. Sodan seurauksena suomalaiseen yhteiskuntaan muodostuneesta erilaisryhmästä löydettiin siis monia erityisryhmiä, joita myös käsiteltiin eri tavoin riippuen siitä, mihin ryhmään sotavanki kuului. Vähemmistökansallisuusryhmiä eroteltiin kaikkiaan lähes 90, joista parhaimman kohtelun saivat osakseen suomenheimoiset sotavangit. Heimosotavankeihin ei juuri kohdistunut mielivaltaa ja kurinpitörangaistuksiakin heihin jouduttiin soveltamaan melko harvoin. Upseerisotavankien olosuhteet muodostuivat alun heikkouksien jälkeen jonkin verran paremmiksi kuin muiden venäläisvankien ja jo kansainväliset sopimuksetkin edellyttivät upseereille heidän arvonsa mukaista kohtelua. Toki heidänkin kohtelussaan esiintyi yksittäisiä epäkohtia. Poliittisten sotavankien vartiointi oli puolestaan kaikkein tiukinta ja käytännössä heillä ei ollut minkäänlaista kosketusta leirin ulkopuoliseen maailmaan. Myös heitä vartioineen vartiohenkilöstön keskuudessa kuri oli tiukkaa, joka toisinaan saattoi heijastua sotavankien kovempaan kohteluun vartiomiehistön taholta. Erään erityisryhmänsä muodostivat naissotavangit, joita käytettävänä olleiden lähteiden mukaan kohdeltiin kansainvälisten sopimusten edellyttämällä tavalla heidän sukupuolensa vaatimalla kunnioituksella. Naissotavankeihin kohdistunut kurinpitoasteikko oli lievempi kuin miesvankeihin ja esimerkiksi raipparangaistusta ei joulukuusta 1942 lähtien saanut soveltaa naissotavankia rankaistaessa. Naissotavankeihin kohdistuneista julmuuksista ei juurikaan ole tietoja.

Suomen jatkosodan aikainen sotavankien jaottelu oli osin kansainvälisten sopimusten vastaista. Geneven sopimus salli upseerien, naissotavankien ja sairaiden erottelun muista, mutta sopimuksen valossa laitonta oli sotavankien jaottelu poliittisten mielipiteiden tai rodun ja kansallisuuden mukaan.

Kansainvälisten sopimusten mukaan sotavankeihin sovellettavan kurinpitojärjestelmän tuli perustua vangitsijavaltion armeijan laeille ja säännöksille, jos ne vastasivat valtion sotavankien kohtelusta tekemiä sopimuksia. Suomen osalta tämä tarkoitti sotaväen rikoslain noudattamista, sikäli kuin sen määräykset soveltuivat sotavankien rankaisemiseen. Sotaväen rikoslaki oli saatettu yhteensopivaksi Haagin sopimuksen kanssa, mutta ei Geneven sopimuksen. Sotavankileirien kurinpitosääntöä tarkasteltiinkin pääasiassa Haagin sopimusta vasten, joka jätti jonkin verran tulkinnanvaraa sovellettavien kurinpitomenetelmien suhteen. Suhde oli kuitenkin ongelmallinen, sillä jatkosodan aikana Suomi ei katsonut kummankaan sopimuksen itseään velvoittavan. Sotavankien kurinpito-ohjesäännöstä muodostuikin kansainvälisten määräysten ja sotavankiviranomaisten parhaaksi katsomien keinojen sekoitus.

Kaikkiaan jatkosodan aikana annettiin kolme sotavankileirien kurinpitosääntöä: 9.7.1941, 11.3.1942 ja 16.9.1943. Niiden määräykset jäivät hieman epämääräisiksi erityisesti kurinpitovaltaa omanneen henkilöstön suhteen, josta aiheutui toisinaan kurinpitovallan ylityksiä ja suoranaista mielivaltaa kurinpidollisten toimenpiteiden suhteen. Erityisesti armeijakuntien alaisissa sotavankimuodostelmissa sotavankien kurinpidollisia rankaisuoikeuksia pidettiin epäselvinä. Huomionarvoista on myös se, että esimerkiksi raipparangaistuksen käytännön suorittamisesta annettiin tarkat ohjeet vasta toukokuussa 1944, jota ennen käytäntö oli melko kirjavaa. Jatkosodan kulku vaikutti raipparangaistuksen käyttöön sikäli, että sen käyttöä pyrittiin rajaamaan sodan loppua kohden. Sotavankiviranomaiset tiedostivat sen olleen kansainvälisten määräysten vastainen, vaikka puolustelivatkin sen käyttöä Haagin sopimuksen sanamuodon mukaiseksi. Jatkosodan jälkeen Neuvostoliitto puuttui raipparangaistuksen käyttöön ja totesi sen olevan Geneven sopimuksen vastainen ja muutenkin mielivaltainen rangaistusmuoto. Syyskuun alussa 1944 raipparangaistuksen käyttö ja määrääminen kiellettiin toistaiseksi ja lopullisesti sitä koskeneet määräykset kumottiin 10.10.

Selvästi Haagin ja Geneven sotavankisopimusten vastaisia rangaistuksia olivat kovennettu aresti, muonan vähentäminen ja raipparangaistus huolimatta siitä, katsoiko Suomi sopimusten sitovan itseään vai ei. Muonan vähentäminen rangaistuksen koventamiseksi tai omana rangaistusmuotonaan sekä raipparangaistus olivat SRL:n vastaisia, joten ne olivat selvästi ristiriidassa myös Haagin sopimuksen kanssa. Kovennettu aresti eli pimeä arestirangaistus oli Geneven sopimuksessa erikseen kielletty, samoin kuin sotavankien ruumiillinen rankaiseminenkin. Kansainvälisten sopimusten vastaisista laittomuuksista kurinpitäjärjestelmässä olivat luonnollisesti vastuussa sotavankileirien kurinpitösäännön laatijat ja hyväksyjät. Sotavankimuodostelmissa kurinpitovaltaa käyttäneiden kannalta katsoen raipparangaistus, kovennettu aresti ja muonan vähentäminen olivat täysin laillisia, koska ne perustuivat heille annettuihin määräyksiin. Heidän kannaltaan katsoen jokin kurinpitotoimi muuttui laittomaksi tai mielivaltaiseksi silloin, kun se ei enää pysynyt kurinpitösäännön puitteissa.

Tarkastelemalla sotavangeille annettuja kurinpitörangaistuksia käytännössä havaitaan, että raipparangaistus (maksimissaan 25 lyöntiä) oli käytetyin rangaistusmuoto ja sitä sovellettiin hyvin pieniinkin rikkomuksiin, vaikka se oli tarkoitettu äärimmäiseksi keinoksi kurin ylläpitämiseksi sotavankimuodostelmissa. Tämä kertoo siitä, että lievemmat kurinpitörangaistukset eivät mitä ilmeisimmin saavuttaneet tarkoitustaan. Jopa raipparangaistusta pidettiin toisinaan riittämättömänä pelotus- ja rikkomusten ehkäisykeinona. Raipparangaistuksesta seuraava kurinpitotoimi olisi ollut sotavangin saattaminen kenttäoikeuteen syytettäväksi, mutta käytännössä sitä ei suosittu kuin sellaisten rikosten suhteen, joista saattoi seurata kuolemanrangaistus. Laajaa tarkastelua kurinpitäjärjestelmän käytännön toteutuksesta sotavankimuodostelmissa vaikeuttaa se, että suurinta osaa sotavankien rangaistuspyytäkirjoista ei Sota-arkistosta löydy. Osa on sodan loppuvaiheessa kadonnut tai hävitetty, ja osa on ilmeisesti luovutettu Valvontakomission käyttöön. Rangaistuspäiväkirjoja ei myöskään aina kovin ahkerasti täytetty ja erityisesti sotavankikomppanioissa niiden täyttäminen on joissain tapauksissa ollut hyvinkin ylimalkaista. Rangaistuspäiväkirjojen ylimalkaisuus tai täyttämättä jättäminen koskee erityisesti hyökkäysvaiheen aikaa vuonna 1941.

Kansainväliset sotavankisopimukset kielsivät luonnollisesti kaikenlaisen sotavankeihin kohdistuneen mielivallan, joiden estämiseksi ne nimenomaan oli laadittukin. Sopimuksista ja

määräyksistä huolimatta sotavankeihin kohdistuva mielivalta on kaikkiin sotiin liittyvä valitettavan normaali ilmiö. Barkerin sanoin ilmaistuna: "Niin kauan kuin on sotia, on ongelmia vankien kohtelussa." Sotavankeihin on aina kohdistunut sekä henkistä että fyysistä mielivaltaa, mielivaltaisesta aseiden käytöstä puhumattakaan. Henkistä mielivaltaa esiintyy luultavasti runsaammin kuin fyysistä, mutta sen laajuuden selvittäminen on lähes mahdoton tehtävä. Yleensäkin mielivallan muotojen määrä on rajaton.

Neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistui mielivaltaa myös Suomessa jatkosodan aikana. Talvisodan aikana mielivaltaisuuksia ei ilmeisesti juurikaan esiintynyt, mutta sotavankeja oli vähemmän ja sodan luonne oli puolustuksellinen. Jatkosodan aikana sotavankeja otettiin paljon ja sodan luonne oli aluksi hyökkäyksellinen, jolloin mielivaltaa yleisimmin sodissa esiintyy. Mielivallan taustalla vaikuttaneiden tekijöiden määrä on yhtä suuri kuin yleensäkin sotavankien kohtelun taustalla. Sotatila aiheuttaa jo itsessään epänormaalin olotilan, josta seuraa usein moraalien heikkenemistä ja tapojen raaistumista sekä vihollisen dehumanisointia. Jatkosodan aikaisiin mielivaltaisuuksiin on löydettävissä syy-seuraus -suhteita mm. yleisen elintarvike- ja raaka-ainepulan, sotavankien käsittelystä annettujen määräysten epämääräisyyden, valvonnan heikkouden, vartija-aineksen, vartiohenkilökunnan alhaisen motivaation, välinpitämättömyden, viholliskuvan, kieli-ongelmien ja yleensä jatkosodan erityisolosuhteiden kanssa. Lisäksi joissain tapauksissa mielivaltaisuuksiin ovat saattaneet johtaa erilaiset psykologiset syyt, kuten ns. yhdenmukaisuusaggressio, ikävystyminen tai turhautuminen ja luonteeseen sidotut tekijät, kuten sadismi.

Suomessa ei jatkosodan aikana harjoitettu systemaattista mielivaltaa neuvostoliittolaisia sotavankeja kohtaan, vaikka erityisesti ääri-vasemmisto niin sodan jälkeen väitti. On lähinnä makukysymys haluaako esiin tulleiden tapausten määrää pitää suurena vai pienenä. Oman tulkintani mukaan sotavankeihin kohdistunut mielivalta on Suomessa ollut merkittävä, mutta kuitenkin marginaalinen ilmiö sotavankien kohtelua kokonaisuudessaan tarkasteltaessa. Jatkosodan kulku vaikutti mielivaltaisuuksien esiintymiseen ainakin siten, että hyökkäysvaiheen aikana sitä on todennäköisesti esiintynyt eniten johtuen hyökkäyssodan luonteesta ja valvonnan heikkoudesta. Harvemmat tapaukset tulivat kuitenkin sodan aikana ilmi ja useat tapaukset sattuivat rintamalla, joista ei juuri tietoja ole. Asemasodan ja sodan pitkittymisen myötä

sotavankien kohteluun kiinnitettiin enenevässä määrin huomiota, joka merkitsi myös sotavankimuodostelmien valvonnan tehostumista. Tämä on osaltaan estänyt mielivallan esiintymistä. Sodan loppua kohden sotavankien asemaa pyrittiin jatkuvasti parantamaan ja olot myös paranivat. Jatkosodan jälkeen sotavankien itsensä tekemien ilmiantojen perusteella mielivallan esiintymisen pääpaino näyttäisikin olevan sodan alkupuolella, vuosissa 1941–1942. Tosin neuvostosotavankien “arvo” lähteenä sodan jälkeen oli mainituista syistä hieman kyseenalainen.

Mielivallan muotojen kirjo oli myös Suomessa jatkosodan aikana suuri ja kattoi kaikenlaisia tekoja pilkanteosta ja henkisestä alistamisesta pahoinpitelyihin ja mielivaltaisiin ampumisiin saakka. Yleisimmin sotavankeihin kohdistunut fyysinen mielivalta oli nyrkillä, kepillä, aseiden perällä yms. lyömistä tai potkimista. Sotavankeja tuli myös mielivaltaisesti surmatuksi paitsi ampumalla, niin myös pahoinpitelyiden kautta esimerkiksi kivellä tai halolla lyöden. Ilman tuomioistuinten päätöstä tuli Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen mukaan ammutuksi 992 sotavankia, mutta on hyvin todennäköistä, että todellinen luku on suurempi, koska esimerkiksi rintamalla tapahtuneista mielivaltaisista ampumisista ei juuri tietoja ollut saatavissa. Lisäksi osa mielivaltaisista ampumisista pystyttiin selittämään sillä, että sotavanki oli yrittänyt karata tai oli käynyt vartiomiehen kimppuun, jolloin aseiden käyttö oli sallittua. Oman mielivallan muotonsa muodosti vielä sotavankien ruumiiden häpäisemiset.

Äärivasemmiston näkemykset neuvostosotavankien kohtelusta Suomessa jatkosodan aikana oli melko yksipuolinen niin itse sodan aikana kuin sen jälkeenkin, eli sotavankien kohtelu oli kauttaaltaan huonoa ja mielivaltaista. Erityisesti jatkosodan jälkeen kommunistit pyrkivät tuomaan julkisuuteen sotavankeihin kohdistuneita mielivaltaisuuksia. Heidän kertomuksilleen ja ilmiannoilleen on kuitenkin ominaista se, että yksittäistapaukset pyrittiin yleistämään ja niiden perustuminen huhupuheisiin. Osa ilmiannoista on myös kostomielessä tehtyjä. Esimerkiksi punaiselle Valpolle tehdyistä ilmiannoista, jotka eivät tietysti kaikki olleet vasemmistolaisten tekemiä, saa sen käsityksen, että niitä on “terästetty” keksityillä tai liioittelevilla tarinoilla. Tästä kertoo jo sekin, että punaisen Valpon Sotavankileirien tutkimuskeskukselle lähettämistä 442 ilmiannosta vain 44 johti syytetoimiin.

Jatkosodan välirauhansopimuksessa Suomi sitoutui etsimään ja tuomitsemaan sotarikoksiin syyllistyneet henkilöt, jolloin sotavankien kohtelussa esiintyneet epäkohdat tuli selvittää. Sotavankimuodostelmissa palvelleiden piirissä pelkoa herätti erityisesti maahan saapuneen Liittoutuneiden valvontakomission toimet sotarikollisiasiassa ja monet pakenivat esimerkiksi Ruotsiin. LVK:n kanta asiaan oli kuitenkin alusta lähtien epäselvä, eikä selvää toimintalinjaa ollut. Sen rooli jäikin asiassa yllättävän pieneksi. Käytännössä LVK vain valvoi 13. artiklan täytäntöönpanoa pääpainon ollessa sotasyllisten rankaisemisessa, jolloin suomalaiset saivat itse hoitaa sotarikollistensa etsimisen ja tuomitsemisen. Toki Neuvostoliiton ja LVK:n taholta esitettiin syytöksiä sotavankeihin kohdistuneista hirmuteoista ja LVK suoritti asiassa omia tutkimuksiaan sekä esitti joitain sotarikollisten luetteloitakin, joista kuuluisin oli ns. Lista N:o 1. Selvitykset ja syytteet olivat kuitenkin hyvin epämääräisiä ja niiden perusteella oli erittäin vaikeaa suorittaa pidätyksiä. Sotavankeihin kohdistuneiden kurinpitomenetelmien joukosta LVK nosti esiin vain raipparangaistuksen käytön, jota se piti kansainvälisten sopimusten mukaan laittomana ja muutoinkin brutaalina rangaistusmuotona. Yhtään henkilöä ei kuitenkaan tuomittu laittomien rangaistusmenetelmien käytön sallimisesta. LVK ei saanut myöskään punaisesta Valposta tukea sotarikollisiasiassa, jos se sitä yrittikään, sillä Valpo ei katsonut sen kuuluvan tehtäväkenttäänsä. Osaltaan tähän vaikutti varmasti myös se, että sotarikollisia oli suomalaisten sotilasviranomaisten käsissä jo lokakuusta 1944 lähtien, kun he ryhtyivät oma-aloitteisesti tutkimaan sotavankien kohtelussa esiintyneitä epäkohtia.

Sotavankeihin kohdistuneiden laittomuuksien tutkiminen kuului lokakuussa 1944 perustetun Sotavankileirien tutkimuskeskuksen tehtäviin. Sen tutkimustoimintaa vaikeutti pätevien rikostutkijoiden puute, ilmiantojen ylimalkaisuus ja suoranainen virheellisyyskin sekä sotavankileirien arkistojen katoaminen. Lisäksi tutkimuskeskuksen toimintaan kohdistui paineita erityisesti kommunistien taholta, jotka pitivät sen toimintaa puolueellisena ja vaativat tutkimusten suorittamista täysin uudelta, demokraattiselta pohjalta. Vaikeuksista ja painostuksesta huolimatta tutkimuskeskus sai työnsä päätökseen vuoden 1948 aikana. Sille oli 30.4.1948 mennessä tullut yhteensä 2282 ilmiantoa sotavankeihin kohdistuneista rikoksista. Niiden pohjalta oli muodostettu 3051 tutkinta-asiaa, joihin sisältyi yhteensä 4113 syytettyä. Tuomion oli saanut 721 henkilöä. Suurin osa tuomion saaneista kuului miehistöön ja aliupseeristoon, joten kommunistien väitteet siitä, että sotavankiasioista viime kädessä vastuussa ollut upseeristo selvisi “kuin koira veräjältä”,

eivät olleet täysin perusteettomia. Sotarikosoikeudenkäynneissä tunnuttiin kuitenkin painottavan jokaisen sotilaan henkilökohtaista vastuuta tapahtuneesta.

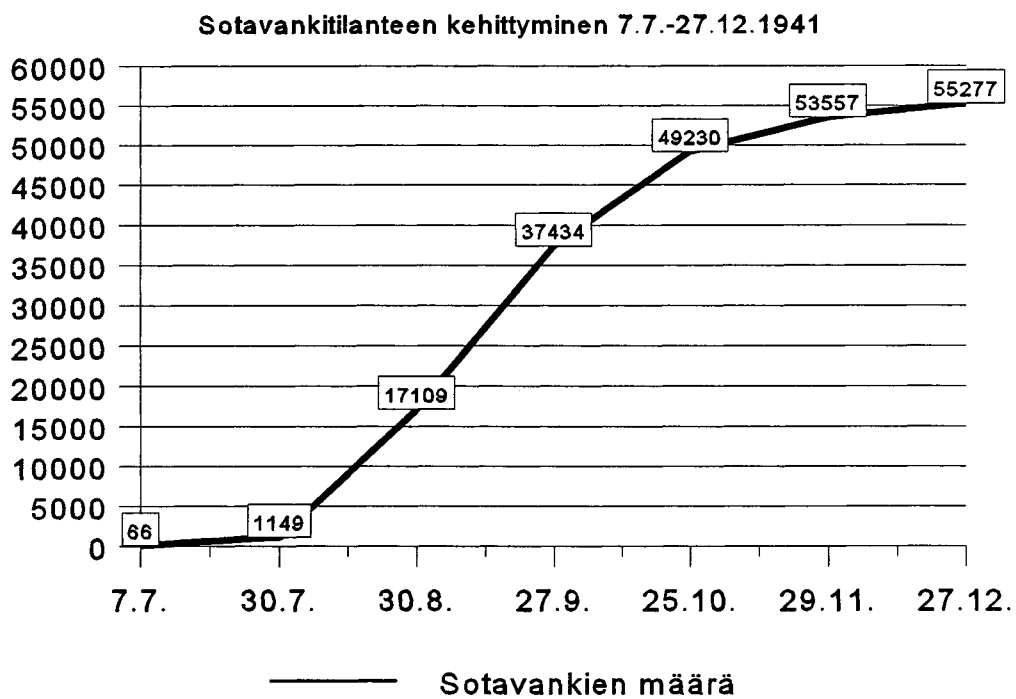
Kaiken kaikkiaan kuva neuvostosotavankien kohtelusta ja heihin kohdistuneista kurinpitotoimista sekä mielivaltaisuuksista jatkosodan aikana on hyvin moninainen. Sotavankiviranomaisten asiakirjojen luoma kuva tapahtuneesta on ehkä jossain mielessä kaunisteleva ja puolusteleva, vaikka esiintyneisiin epäkohtiin puututtiinkin heidän taholtaan jo sodan aikana. Mielivaltaisuuksien esiintymistä ei myöskään missään vaiheessa kielletty sen paremmin sodan aikana kuin sen jälkeenkään. Toisaalta taas kommunistien luoma kuva asiasta oli selvästi liioitteleva ja yksittäistapauksia yleistävä. Kummankin tahon käsitykset tapahtuneesta ovat kuitenkin osa totuutta ja oikea totuus löytynee kummankin katsantokannan välimaastosta. Yleisesti ottaen Suomen voi katsoa suoriutuneen neuvostosotavankien hoidosta ja kohtelusta jatkosodan aikana, olosuhteet huomioon ottaen, vähintäänkin kohtuullisesti. Kaiken kaikkiaan on muistettava, että sotavankeihin kohdistuvat laittomuudet ovat sotiin kuuluvia normaaleja ilmiöitä, vaikkakin tietysti valitettavia sellaisia. Voisiko sitä enää sen paremmin sanoa kuin Tuntemattoman sotilaan Hietanen:

“KYL MÄÄ SEN TUNNUSTA, ET SOTA ON PALJAST
PAHANTEKKO, MOLEMIN PUALI...”⁵³⁷

⁵³⁷ Linna 1957, s. 237.

LIITE 1: Sotavankitilanteen kehittyminen hyökkäysvaiheen aikana 1941*

Päivämäärä	Sotavankeja yhteensä
7.7.1941	66
30.7.1941	1149
30.8.1941	17 109
27.9.1941	37 434
25.10.1941	49 230
29.11.1941	53 557
27.12.1941	55 277

* Sotavankitilanteet: PM N:o 233/Järj.2/sal. 7.7.1941, PM N:o 536/Järj.2/sal. 30.7.1941, PM N:o 1091/Järj.2/sal. 30.8.1941, PM N:o 1445/Järj.2/sal. 27.9.1941, PM N:o 1799/Järj.2/sal. 25.10.1941, PM N:o 2270/Järj.2/sal. 29.11.1941 ja PM N:o ?/Järj.2/sal. 1.1.1942.
T 19653/5-6. SArk.

LIITE 2/1: Sotavankileirit Suomessa jatkosodan aikana
(Sijaintipaikka ja leirin numero)

LIITE 2/2: Sotavankileirit Suomessa jatkosodan ja Lapin sodan aikana*

Sotavankien järjestelyleiri N:o 1: Nastola. Perustettu 2.7.1941. Lakkautettu 25.11.1944.
Alaleirit: 1. Kalkkinen, 2. Padasjoki, 3. Sysmä, 4. Leivonmäki.

Sotavankien järjestelyleiri N:o 2: Naarajärvi. Perustettu 4.7.1941. Lakkautettu 28.11.1944.
Alaleirit: 1. Tuusniemi, 2. Suonenjoki (12. Sv.K.), 3. Viitasaari (16. Sv.K.).

Sotavankileiri N:o 1: Köyliö. Perustettu 4.7.1941. Lakkautettu 25.11.1944.
Upseerisotavankileiri.

Sotavankileiri N:o 2: Karvia. Perustettu 2.7.1941. Lakkautettu 10.10.1942, jolloin liitettiin Sotavankileiri N:o 1:een.

Sotavankileiri N:o 3: Perustettu 2.7.1941 Huittisiin. Siirretty 19.9.1941 Ruokolahdelle ja 28.6.1944 Laihialle. Lakkautettu 25.11.1944. Poliittisten sotavankien leiri.

Sotavankileiri N:o 4: Pelso. Perustettu 2.7.1941. Lakkautettu 24.2.1942.

Sotavankileiri N:o 5: Perustettu 4.7.1941 Orimattilaan. Alistettu 6.7.1941 Sotavankien järjestelyleiri N:o 1:lle. Perustettu uudelleen 20.10.1941 Äänislinnaan (Petroskoi). Siirretty kesällä 1944 Kiteelle. Lakkautettu 25.11.1944.

Sotavankileiri N:o 6: Perustettu 4.7.1941 Tuusulaan. Muutettu 12.8.1941 Sotavankileiriksi N:o 11 Valkeakoskelle. Perustettu uudelleen 12.9.1941 Viipuriin. Lakkautettu 27.7.1944.
Alaleirit: Tienhaara, Säkijärvi, Särkijärvi, Inkilä, Räisälä, Käkisalmi, Pölläkkälä, Heinjoki, Kaukjärvi, Kanneljärvi, Makslahti.

Sotavankileiri N:o 7: Perustettu 4.7.1941 Karkkilaan. Siirretty 27.8.1941 Mustioon ja 19.1.1943 Hankoon. Lakkautettu 23.11.1944. Alaleirit: 1. Lohja, 2. Skogby, 3. Otalampi, 4. Tenhola.

Sotavankileiri N:o 8: Perustettu 6.8.1941 Kolosjoelle. Siirretty 19.1.1943 Ivaloon ja syksyllä 1944 Säkylään. Lakkautettu 25.11.1944. Alaleirit: Kolosjoki.

Sotavankileiri N:o 9: Perustettu 6.8.1941 Kemiin. Siirretty syksyllä 1944 Hankoon. Lakkautettu 25.11.1944. Alaleirit: 1. Rovaniemi, 2. Kemijärvi, 3. Sodankylä.

Sotavankileiri N:o 10: Perustettu syyskuussa 1941 Värtsilään Sotavankileiristä N:o 17. Liitetty Sotavankileiri N:o 16:een 1.4.1943.

Sotavankileiri N:o 11: Valkeakoski. Perustettu Sotavankileiristä N:o 6 12.8.1941. Lakkautettu 17.1.1942.

* Sotavankimuodostelmat 1941-1944 -kansio. SARk.

Sotavankileiri N:o 12: Kurkijoki. Perustettu Sotavankileiristä N:o 19 18.8.1941. Liitetty Sotavankileiri N:o 14:ään 3.12.1942.

Sotavankileiri N:o 13: Kirvu. Perustettu 18.8.1941 Sotavankileiristä N:o 21. Liitetty Sotavankileiri N:o 6:een 3.2.1942.

Sotavankileiri N:o 14: Perustettu 4.7.1941 Kälviälle. Siirretty 20.8.1941 Sortavalaan, kesällä 1944 Riitasensuolle (Kerimäki). Lakkautettu 25.11.1944. Alaleirit: Elisenvaara, Laikko, Imatra, Lahdenpohja, Hiitola.

Sotavankileiri N:o 15: Perustettu 4.7.1941 Peräseinäjoelle. Lakkautettu 15.8.1941. Perustettu uudelleen 11.9.1941 Suomussalmelle. Lakkautettu 5.1.1942.

Sotavankileiri N:o 16: Perustettu 15.8.1941 Impilahdelle Sotavankileiristä N:o 10. Siirretty 1.4.1943 Matkaselkään, 15.7.1944 Ilmajoelle. Lakkautettu 25.11.1944. Alaleirit: Värtsilä, Uimaharju, Suojärvi, Loimola, Koirinoja, Pyörittäjä, Salmi, Uuku.

Sotavankileiri N:o 17: Perustettu 4.7.1941 Rautalammille. Lakkautettu syyskuussa 1941. Perustettu uudelleen 12.9.1941 Aunukseen. Lakkautettu 22.7.1944.

Sotavankileiri N:o 18: Kälviä. Perustettu 4.7.1941. Lakkautettu 27.1.1941.

Sotavankileiri N:o 19: Perustettu 4.7.1941 Kiuruvedelle. Lakkautettu 18.8.1941. Perustettu uudelleen 3.9.1941 Ouluun. Lakkautettu 5.11.1944. Alaleirit: Kajaani, Raahe.

Sotavankileiri N:o 20: Perustettu 4.7.1941 Ralletinsuolle. Siirretty 6.9.1941 Räisälään. Liitetty Sotavankileiri N:o 6:een 10.1.1942.

Sotavankileiri N:o 21: Perustettu 4.7.1941 Liminkaan. Lakkautettu 18.8.1941. Perustettu uudelleen 19.9.1941 Aholahteen (Savonlinna). Liitetty Sotavankien järjestelyleiri N:o 2:een 31.7.1943. Heimosotavankileiri.

Sotavankileiri N:o 22: Pori. Perustettu 21.11.1941. Lakkautettu 2.2.1942.

Sotavankileiri N:o 23: Orivesi. Perustettu 19.12.1941. Lakkautettu 2.12.1942.

Sotavankileiri N:o 24: Perustettu 10.7.1942 Riitasensuolle (Kerimäki). Siirretty 1.12.1943 Mustasaaren. Lakkautettu 25.11.1944. Alaleirit: Kainasto. Rangaistusleiri.

Sotavankileiri N:o 31: Karhumäki. Perustettu 1.5.1943. Lakkautettu 11.8.1944.

Sotavankileiri N:o 32: Perustettu 1.5.1943 Suomussalmelle. Siirretty 15.9.1944 Kajaaniin. Lakkautettu 25.11.1944. Alaleirit: Kajaani, Suomussalmi, Vuonninen, Hyrynsalmi, kaksi alaleiriä Sotkamossa.

Sotavankileiri N:o 33: Perkjärvi. Perustettu 1.9.1943. Lakkautettu 12.7.1944.

Sotavankileiri N:o 34: Valkjärvi. Perustettu 30.3.1944. Lakkautettu 26.8.1944.

Sotavankileiri N:o 40: Vääksey. Saksalaisten sotavankien leiri.

Sotavankileiri N:o 41: Oulu. Sotavankileiri N:o 19 jatkaja. Saksalaisten sotavankien leiri.

Sotavankileiri N:o 51: Latva. Perustettu 11.5.1942. Liitetty Sotavankileiri N:o 5:een heinäkuussa 1944.

Hangon sotavankileiri: Merivoimien esikunnan alainen. Alistettu Kotijoukkojen esikunnalle 19.1.1943, jolloin Mustiosta siirtyi Hankoon Sotavankileiri N:o 7G:n esikunta ja pääleiri. Näistä muodostettiin Sotavankileiri N:o 7.

Varsinaisten sotavankileirien lisäksi sotavankeja pidettiin ns. alaleireissä. Näiden lisäksi muodostettiin useita sotavankikomppanioita. Jatkosodan aikana sotavankeja hoidettiin seitsemässä sotasairaalassa: Sotasairaala 28. Kokkola, 58. Kannus, 63. Utti, 64. Viipuri, 65. Lappeenranta ja Rauduskylä sekä 69. Helylä.

LIITE 3: Lääkärintarkastusohjesäännön mukaiset sotapalveluskelpoisuusluokat*

A I: aseelliseen rintamapalveluun kelpaavat ensimmäisen luokan asemiehet.

A II: aseelliseen rintamapalveluun kelpaavat toisen luokan asemiehet. Taistelukelpoinen rintamaoloissa, mutta palveluskelpoisuutta rajoittaa jokin vähäinen rakennevirhe, vika, vamma tai sairaus.

B I: apupalveluun sotatoimivyohtyöhykkeellä kelpaavat ensimmäisen luokan apupalvelumiehet. Taistelukelpoisuus siinä määrin rajoittunut, ettei sovellu asepalveluun kenttäoloissa, paitsi erikoisen pakottavissa olosuhteissa. Yleinen terveydentila sekä rintamapalvelun edellyttämä kyky kestää rasituksia, samoin kuin työkyky ainakin jossakin sotatoimivyohtyöhykkeellä kysymykseen tulevassa työssä tai tehtävässä on vähintään tyydyttävä. Voidaan määrätä määrääjäksi.

B II: vain tukivyohtyöhykkeellä ja kotiseudulla apupalveluun kelpaavat toisen luokan apupalvelumiehet. Rakenteensa, ruumiinvoimiensa ja terveydentilansa perusteella sotatoimivyohtyöhykkeellä apupalveluun soveltumaton, mutta silti käyttökelpoinen jossakin Puolustusvoimain työssä tai tehtävässä tukivyohtyöhykkeellä ja kotiseudulla. B II -luokkaan kuuluvien kelpoisuus asepalveluun rajoittuu yleensä rintamantakaiseen vartiopalveluun ja tämän yhteydessä mahdollisesti tapahtuvaan taistelutoimintaan. Tähän palveluskelpoisuusluokkaan voidaan kuitenkin määrätä sellainenkin tarkastettava, esim. huonokuuloinen, jota ei voi käyttää vartiopalveluun, mutta joka kelpaa johonkin muuhun työhön tai tehtävään, esim. toimistopalveluun, sotatoimivyohtyöhykkeen ulkopuolella. B II -luokkaan voidaan kuitenkin määrätä raajarikko, etenkin sotainvalidi, joka aikaisemmin on saanut sotilaskoulutuksen ja joka huolimatta vammastaan kykenee johonkin palveluun, esim. koulutustehtäviin tai toimistopalveluun, tämän palveluskelpoisuuden puitteissa. Voidaan määrätä määrääjäksi. B II -luokkaan määrättiin usein, vaikka ruumiinvamma olisikin aseiden käyttöä huomattavasti haittaava, mutta työkyky tyydyttävä.

C: rauhan aikana palvelusta vapautettavat, tarkastusvuonna 30 vuotta täyttävät, joita ei ole voitu määrätä palveluun eikä kokonaan vapauttaa asevelvollisuuden suorittamisesta.

D: ainiaaksi kaikenlaiseen palveluun kelpaamattomat, asevelvollisuuden suorittamisesta kokonaan vapautettavat.

E: tarkastustilaisuudessa palveluun kelpaamattomiksi todetut, mutta määrääjän kuluttua uudelleen tarkastettaviksi määrättyt.

* Lääkärintarkastusohjesääntö (L.T.O.). Puolustusvoimain pääesikunta. Lääkintöosasto 8.9.1943 (N:o 9900/I/117). Helsinki 1943.

Esimerkkejä joistain mielisairauksien ja hermostotautien vaikutuksesta palveluskelpoisuusluokan määrittelyyn:

Maanis-depressiivinen mielisairaus:

A II -luokkaan lievät ja oireettomat tapaukset, 1-2 vuotta sairauskohtauksen jälkeen.

B I -luokkaan keskivaikeat, oireettomat tapaukset, 2 vuotta sairauskohtauksen jälkeen.

B II -luokkaan vaikeat, oireettomat tapaukset, 1-2 vuotta sairauskohtauksen jälkeen.

Jakomielisyystauti (skitsofrenia):

A II: ei ollenkaan.

B I: lievät, oireettomat tapaukset, 1-3 vuotta sairauskohtauksen jälkeen.

B II: keskivaikeat, oireettomat tapaukset, 1-3 vuotta sairauskohtauksen jälkeen.

Kaatumatauti (epilepsia):

A II: ei ollenkaan.

B I: tapaukset, jotka ovat lääkintää käytettäessä oireettomat ja henkisesti kohtalaisesti tasapainossa.

B II: tapaukset, joissa kohtaukset esiintyvät harvoin tai yksinomaan nukkuessa. Lääkitystä käytettäessä melkein oireettomat tapaukset.

Palveluskelpoisuusluokan määrittelystä Lääkärintarkastusohjesääntö toteaa, että "palveluskelpoisuusluokka määritetään kussakin tapauksessa niin korkeaksi kuin edellytykset sen sallivat."

LIITE 4: Sotavankimuodostelmissa ilman tuomioistuimen päätöstä ammutut sotavangit jatkosodan aikana*

<u>muodostelma</u>	<u>ammutut</u>	<u>muodostelma</u>	<u>ammutut</u>
Sv.järj.leiri N:o 1	-	VII AK:n esikunta	1
Sv.järj.leiri N:o 2	36	2. D:n esikunta	1
Sv.leiri N:o 1	12	14. D.	1
Sv.leiri N:o 2	2		
Sv.leiri N:o 3	4	Porin lentokenttä	10
Sv.leiri N:o 4	2	Yksikkö 7923	2
Sv.leiri N:o 5	10	Linn.korjauspaja	5
Sv.leiri N:o 6	194	ItäKar.SE	3
Sv.leiri N:o 7	20		
Sv.leiri N:o 8	5	SotaS. 28	1
Sv.leiri N:o 9	94	SotaS. 58	1
Sv.leiri N:o 10	6	SotaS. 63	1
Sv.leiri N:o 11	-	SotaS. 64	1
Sv.leiri N:o 12	22	SotaS. 65	3
Sv.leiri N:o 13	-	SotaS. 66	4
Sv.leiri N:o 14	21	SotaS. 69	1
Sv.leiri N:o 15	1		
Sv.leiri N:o 16	65	Sv.K. L-21	15
Sv.leiri N:o 17	8	Sv.K. L-22	3
Sv.leiri N:o 18	-	Sv.K. L-23	10
Sv.leiri N:o 19	12	Sv.K. L-25	40
Sv.leiri N:o 20	-	Sv.K. L-26	6
Sv.leiri N:o 21	-	Sv.K. L-32	19
Sv.leiri N:o 22	-	Sv.K. L-33	15
Sv.leiri N:o 23	12	Sv.K. L-41	2
Sv.leiri N:o 24	27	Sv.K. L-42	2
Sv.leiri N:o 31	15	Sv.K. L-51	1
Sv.leiri N:o 32	-	Sv.K. L-52	11
Sv.leiri N:o 33	1	Sv.K. L-57	3
Sv.leiri N:o 34	-	Sv.K. L-61	1
Sv.leiri N:o 51	7	Sv.K. L-62	1
Turun sv.leiri	1	Sv.K. L-64	2
		Sv.K. L-65	1
5. Spol.K.	2	Sv.K. L-66	1
19. Spol.K.	1	Sv.K. L-67	1
		Sv.K. L-69	1
Helsingin sk.piiri	3	Sv.K. L-71	3
Savonlinnan sk.piiri	1	Sv.K. L-72	5
Vaasan sk.piiri	4	Sv.K. L-73	3
		Sv.K. L-74	3

* Sotavankeudessa ammutut (tilasto toukokuulta 1953). T 19661/B 60. SArk.

Siirto ed. sivulta 772

<u>muodostelma</u>	<u>ammutut</u>
Sv.K. L-75	9
Sv.K. L-76	1
Sv.K. L-77	1
Sv.K. L-78	1
Sv.K. L-91	9
Sv.K. L-92	5
Sv.K. L-93	1
Sv.K. L-94	3
Sv.K. L-95	3
Sv.K. L-111	5
Sv.K. L-112	2
Sv.K. L-113	3
Sv.K. L-119	5
Leiri tuntematon	<u>172</u>
Yhteensä	992

Ilman sota-oikeuksien tuomioiden nojalla ammuttuja oli siis Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen mukaan jatkosodan aikana yhteensä 992 sotavankia. Rekisteröityjen tapausten osuus sotavankien kokonaiskuolleisuudesta oli 5,3%.

LIITE 5: Tietoja sotavankeihin kohdistuneiden rikosten tutkinnasta ja oikeudenkäynneistä*

Sotavankileirien tutkimuskeskuksen ilmoituksen mukaan sotavankeihin kohdistuneita rikoksia koskevia ilmiantoja oli 30.4.1948 mennessä saapunut kaikkiaan 2282, joista tiedotuskauden (1.-30.4.) aikana vain 7.

	<u>VÄLIRAUHASTA LÄHTIEN</u>		
	<u>asioiden lkm.</u>	<u>syytettyjä</u>	<u>vangittuja</u>
Sotavankeihin kohdistuneita rikoksia koskevien ilmiintojen perusteella muodostetut tutkinta-asiat	3051	4113	527
Lopullisesti käsiteltyinä annettu lausuntoa varten:			
1) KeO:ien syyttäjille	2432	3340	321
2) SYO:n syyttäjille	72	87	29
3) yleisille alioikeuksille	397	493	9
Alustavan käsittelyn jälkeen:			
-jätetty silleen	130	158	-
-edelleen tutkittavina	20	35	-
-tutkimatta	-	-	-
	<u>juttujen lkm.</u>	<u>syytettyjä</u>	<u>vangittuja</u>
Kaikkiaan joutunut tuomioistuinten käsiteltäväksi	933	1437	404
Niistä:			
a)tuomittu rangaistukseen	} 905	721	234
b)syyte hylätty		678	168
c)lykätty	5	15	2
d)odottaa oikeuden käsittelyä	23	23	-
<u>Tuomitut henkilöt välirauhasta lähtien arvon mukaan:</u>			
a)kenraalit	1		
b)everstit	2		
c)everstiluutnantit	4		
d)majurit	10		
e)muut upseerit	116		

* Tietoja sotarikosasiain tutkimisista ja niitä koskevien oikeudenkäyntien tuloksista 1.-30.4.1948. Sv.leirien tutkimuskeskuksen päällikkö Eimert Spoo, Helsingissä 30.4.1948. Fb 110/G.13./172. UMA.

Siirto ed. sivulta	133
f)aliupseerit ja miehistö	418
g)siviilivirkamiehet	9
h)työnjohtajat	105
i)muut	<u>56</u>
Yhteensä	721

Tuomitut rangaistukset välirauhasta lähtien:

a)elinkautinen vapausrangaistus	9
b)10-15 vuotta	15
c)5-10 vuotta	63
d)3-5 vuotta	48
e)1-3 vuotta	73
f)1 kuukausi- 1 vuosi	377
g)sakkorangaistus	128
h)arestirangaistus	7
i)muu järjestyserangaistus	<u>1</u>
Yhteensä	721

LIITE 6: Esimerkkejä punaiselle Valpolle ja Sotavankileirien tutkimuskeskukselle tehdyistä ilmoituksista koskien sotavankeihin kohdistuneita rikoksia jatkosodan aikana.

Ilmoitus N:o 666/46 25.9.1946. VP. KD. N:o 7346/44/1946. (Valpo II, XVIII B/98. KA.)
Allekirjoittaneelle kertoi hra X eräästä sotavangin taposta: Viimeksi käydyn sodan aikana olisi työmies Elo Harjula tapanut jonkin venäläisen sotavangin ja että määräyksen olisi antanut lääkintäkapteeni Ainonen? tai Aimonen?

Ilmoitus N:o 156/21.1.1947. (Valpo II, XVIII B/98. KA.)
Eräs henkilö kertoi kuullessaan, että jollakulla helsinkiläisellä isännällä oli ollut venäläisen sotavangin pääkallo tuhkakuppina sodan aikana.

Ilmoitus N:o 755/16.4.1948. (Valpo II, XXV E 7c/174. KA.)
Eräs ylikersantti oli kehumut, kuinka oli Valkeasaassa käyttänyt miinakentän purkamisessa venäläisiä sotavankeja. "Aamulla pantiin 25 ryssä työhön, niin ei heistä 2-3 tunnin kuluttua ollut ketään elossa."

Eräs Sotavankileirien tutkimuskeskuksen arkistosta löytynyt ilmianto:

ilm.pvk. 1315 (nimetön). (T 16064. Sark.)

"Ilmoitus yhdestä neuvostoliiton sotavankien kiusajasta hän on kohdellut sopimattomalla tavalla lyömällä kettinkeillä ja kaikilla muillakin tavoin ja uhnut ampua ja sanonut ei hän mitän rankaistusta saa vaikka hän vankin ampuisi ja vaati aina pyhänä töihin vankit ei saanut ensiksi voi ja sokeri annostansa

Syylinen
Työnjohtaja Artturi Oikio?
Parainen"

LÄHDELUETTELO

Arkistolähteet:

KANSALLISARKISTO (KA):

Valpo II. XVIII B. Sotasyllisyys ja rikollisuus, vaino vuodesta 1918 lähtien. Kansiot 98 ja 99: sotarikolliset.

Valpo II. XXV E 7c: sodan seuraukset. Sotavangit ja sotavankileirit. Kansio 174.

KANSAN ARKISTO (ka):

Kokoelma 4: Suomi toisessa maailmansodassa/ II sotatapahtumat/ kansio 11: sotavangit.

Kokoelma 4: Suomi toisessa maailmansodassa/III sodanvastainen toiminta/kansio 13.

SOTA-ARKISTO (SArk):

Kotijoukkojen esikunta:

Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston arkisto 1941–1943.

Kotijoukkojen esikunnan sotavankitarkastajan arkisto 1942–1943 (ev.lutn. Björklund). T 7230.

M.H.A. Spären kokoelma:

Päämaja, sotavankien tarkastaja 1940–1944. T 17763.

Päämaja:

Hallinnollisen toimiston arkisto 1941–1942. T 19653.

Sotavankitoimiston arkisto 1942–1943. T 19654.

Sotavankikomentajan esikunnan arkisto 1943–1944. T 19655–T 19657.

Sotavankikomentajan esikunnan sotavankitarkastajan arkisto 1943–1944 (ev.lutn. Björklund). T 7230.

Puolustusvoimain pääesikunta:

Sotavankileirien tutkimuskeskuksen arkisto. T 16063–T 16064.

Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen arkisto. T 19661–T 19666.

Sotavankimuodostelmat 1941-1944:

Sotavankien järjestelyleiri N:o 2. T 8622/46/4. (Sotavankien rangaistuspäiväkirja 12. Sv.K./Sv.järj.leiri 2).

Sotavankileiri N:o 5. T 8413/18. (Sotavankien rangaistuspäiväkirja N:o 1).

Sotavankileiri N:o 7. T 7311/5-11. (Sisältää sotavankien rangaistuspäiväkirjoja Sotavankileiristä N:o 17, 35. Sotavankikomppaniasta, 36. Sotavankikomppaniasta, 41. Sotavankikomppaniasta sekä Sotavankikomppania L-43:sta).

Sotavankileiri N:o 9. T 7480/73. (Sotavankien rangaistuspäiväkirja vuodelta 1944).

ULKOASIAINMINISTERIÖN ARKISTO (UMA):

Fb 110: Suomen sota 1941-1944/A.2.b./kansio 2: vangit ja heidän kohtelunsa sodan aikana.

Fb 110: Suomen sota 1941-1944/G.13. Sotarikollisuuskysymys/kansiot 166-172.

Virallisjulkaisut:

Geneven sopimus haavoittuneiden ja sairastuneiden kohtalon lieventämisestä vuodelta 1929. Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 27. Asetuskokoelman sopimussarja 1936.

Geneven sopimus sotavankien kohtelusta vuodelta 1929. Convention on treatment of prisoners of war. Geneva July 27, 1929. The Law of War. A Documentary History vol. I. Toim. Leon Friedman.

Haagin IV yleissopimus vuodelta 1907. Maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö. Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 11. Suomen sopimukset vieraitten valtioitten kanssa 1924.

Komiteanmietintö 1945:16. Jyväskylän yliopiston kirjaston moniste 1981.

Paljastettu Valpo. Kokoomuksen nuorten liiton julkaisu 1948. Valtiollisen poliisin toiminnan tutkimustoimikunnan (Ahlbäckin komitea) lausunto koskien ns. punaista Valpoa vastaan sanomalehdistössä esitettyjen syytösten aiheellisuutta.

Sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä. Päämajan tiedusteluosaston julkaisu 1944.

Sotavankien kuulusteluopas. Päämajan tiedusteluosaston julkaisu 1943.

Sotaväen järjestyssääntö 23.4.1920. Suomen asetuskokoelma 1920. Helsinki 1921.

Sotaväen rikoslaki (SRL) 30.5.1919/71. Suomen asetuskokoelma vuodelta 1919. Helsinki 1920.

Kirjallisuus:

- Ahto 1992: Ahto, Sampo, esipuhe teokseen Hyvämäki 1992, s. I-IX. Jyväskylä 1992.
- Ahtokari 1969: Ahtokari, Reijo, Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa "vaaran vuosina." Helsinki 1969.
- Barker 1974: Barker, A.J., Behind barbed wire. Lontoo 1974.
- Blinnikka 1969: Blinnikka, Aulis, Valvontakomission aika. Porvoo 1969.
- Bohn 1949: Bohn, Helmut, Vor den Toren des Lebens. In russischer Kriegsgefangenschaft 1944-1947. Überlingen 1949.
- Castrén 1947: Castrén, Erik, Kansainvälinen oikeus. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 14. Porvoo 1947.
- Erfurth 1951: Erfurth, Waldemar, Suomi sodan myrskyssä 1941-44. Suom. W.E. Tuompo. Porvoo 1951.
- Eräsaari 1994: Eräsaari, E.(toim.), Isänmaa pelastui. Kansa taisteli-miehet kertovat. Helsinki 1994.
- Favorin & Heinonen 1972: Favorin, Martti ja Heinonen, Jouko (toim.), Kotirintama 1941-44. Helsinki 1972.
- Fromm 1976: Fromm, Erich, Tuhoava ihminen. Jyväskylä 1976.
- Hannikainen, Hanski & Rosas 1992: Hannikainen, Lauri, Hanski, Raija ja Rosas, Allan, Implementing Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts: The Case of Finland. Dordrecht-Boston-London 1992.
- Hanski 1990: Hanski, Raija, Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget.En folkrätlig studie. Turku 1990.
- Hokkanen 1994: Hokkanen, Petri, Sotavankien käyttö maataloustyövoimana Pohjois-Savossa v. 1941-44. Suomen historian Pro gradu, Joensuun yliopisto. Joensuu 1994.
- Hyvämäki 1992: Hyvämäki, Lauri, Lista 1:n vangit. Toim. Hannu Rautkallio. Jyväskylä 1992.
- Junkkari & Kujansuu 1997: Junkkari, Tuomo ja Kujansuu, Juha, Köyliön varavankila: suovankilasta ja sotavankileiristä teollistuneeksi avovankilaksi. Vammala 1997.
- Jussila 1990: Jussila, Osmo, Suomen tie 1944-1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa? Juva 1990.

- Kaila 1954: Kaila, Toivo T., Eräs elämä. Muistelmia ja merkintöjä. Helsinki 1954.
- Keiskander 1985: Keiskander, Pauli, Pelson varavankilan historiikki. Helsinki 1985.
- Kujansuu 1995: Kujansuu, Juha, Upseerisotavangit. Neuvostoupseerit Köyliön upseerisotavankileirissä 1941–1944. Suomen historian pro gradu, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1995.
- Kujansuu 1999: Kujansuu, Juha, Kenraalikoppi ja sikalaryssät. Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit. Suomen historian lisensiaattityö. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1999.
- Kuortti 1990: Kuortti, Aatami, Veljeni sotavangit. Jyväskylä 1990.
- Kuusinen 1944: Kuusinen, O., Suomi ilman naamiota. Moskova 1944.
- Laine 1982: Laine, Antti, Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Väitöskirja, Joensuun korkeakoulu. JOKK:n julkaisuja, sarja A 24. Joensuu 1982.
- Lappalainen 1997: Lappalainen, Niilo, Aselevon jälkeen. Juva 1997.
- Lindstedt 1999: Lindstedt, Jukka, Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 221. Oikeustieteen väitöskirja, Helsingin yliopisto. Vammala 1999.
- Linkomies 1970: Linkomies, Edwin, Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44. Helsinki 1970.
- Linna 1957: Linna, Väinö, Tuntematon sotilas. Porvoo 1957.
- Luostarinen 1986: Luostarinen, Heikki, Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö. Jyväskylä 1986.
- Långfors 1997: Långfors, Aarne (toim.), Isänmaan vangit. Keuruu 1997.
- Mannerheim 1954 (1995): Mannerheim, C.G.E., Suomen marsalkan muistelmat. Lyhennetty laitos. Helsinki 1995.
- Manninen 1993: Manninen, Ohto, Rauhantahtoa ja väkivaltaa. Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, 2. Taistelu vallasta, s. 446–483. Helsinki 1993.
- Manninen 1994: Manninen, Ohto, Sotavangit ja sotavankileirit. Jatkosodan historia 6, s. 281–284. Porvoo 1994.
- Martola 1973: Martola, A.E., Sodassa ja rauhassa. Muistelmia. Keuruu 1973.

- Mikkola 1976: Mikkola, Timo, Sotavankikysymys Suomessa 1941–44. Poliittisen historian Pro gradu. Helsingin yliopisto. Helsinki 1976.
- Nevakivi 1995: Nevakivi, Jukka, Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu? Keuruu 1995.
- Nuorteva 1987: Nuorteva, Jussi, Vangit-vankilat-sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 4. Helsinki 1987.
- Nygård 1998: Nygård, Toivo, Erialaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800 -luvulla ja 1900 -luvun alussa. Jyväskylä 1998.
- Paasikivi 1991: Paasikivi, J.K., Jatkosodan päiväkirjat: 11.3.1941–27.6.1944. Juva 1991.
- Paavolainen 1967: Paavolainen, Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa 1918. 1. Punainen terrori. Helsinki 1967.
- Paavolainen 1971: Paavolainen, Jaakko, Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971.
- Paavolainen 1982: Paavolainen, Olavi, Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941-1944. Keuruu 1982.
- Parkkari 1955: Parkkari, Nestori, Suomalaisessa keskitysleirissä 1940–44. Kuopio 1955.
- Peltomäki 1981: Peltomäki, Tauno, Naarajärven varavankilan historiikki. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu n:o 5. Helsinki 1981.
- Pietola 1987: Pietola, Eino, Sotavangit Suomessa 1941–1944. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana. Jyväskylä 1987.
- Puntanen 1993: Puntanen, Pia, Mannerheimin saappaanjäljillä. Päämajan sijainti ja toiminta Mikkelin seudulla talvi- ja jatkosodan aikana. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisuja 27. Mikkelin 1993.
- Rautapää 1945: Rautapää, J., Sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta. Eripainos Defensor legis -aikakauslehdessä n:o 1/1945. Helsinki 1945.
- Rentola 1994: Rentola, Kimmo, Kenen joukossa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Juva 1994.
- Rosas 1976: Rosas, Allan, The legal status of prisoners of war. Turku 1976.
- Rosén 1977: Rosén, Gunnar, Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1877–1977. Espoo 1977.
- Sallinen 1993: Sallinen, Aarre, Sotavankileiri N:o 11 Valkeakoskella 1941–42. Valkeakoski 1993.

- Seppälä 1980: Seppälä, Helge, Sotavangit. Suomi taisteli 6, s. 131-138. Porvoo 1980.
- Seppälä 1989: Seppälä, Helge, Suomi miehittäjänä 1941-44. Helsinki 1989.
- Seppälä 1991: Seppälä, Helge, Asemasodasta katkeraan rauhaan. Falun 1991.
- Streim 1982: Streim, Alfred, Sowjetische Gefangene in Hitlers Vernichtungskrieg. Berichte und Dokumente 1941-1945. Heidelberg 1982.
- Streit 1978: Streit, Christian, Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945. Stuttgart 1978.
- Syrjä 1991: Syrjä, Pentti, Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941-44. Juva 1991.
- Syrjö 1994: Syrjö, Veli-Matti, Valistus ja tiedotustoiminta sekä propaganda. Jatkosodan historia 6, s. 241-249. Porvoo 1994.
- Tanaka 1996: Tanaka, Yuki, Hidden Horrors. Japanese War Crimes in World War II. Boulder, Colorado 1996.
- Tarkka 1977: Tarkka, Jukka, 13. Artikla. Suomen sotasyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944-1946. Porvoo 1977.
- Tarkka 1987: Tarkka, Jukka, Ei Stalin eikä Hitler. Suomen turvallisuuspolitiikka toisen maailmansodan aikana. Keuruu 1987.
- Timonen 1950: Timonen, Antti, Fasistien hirmuteoista Suomessa sotavuosina 1941-44. Demokraattisen kansan kalenteri 1951, s. 136-146. Helsinki 1950.
- Tuompo 1968: Tuompo, W.E., Päiväkirjani päämajasta 1941-44. Porvoo 1968.
- Virolainen 1999: Virolainen, Kari, Elinikäinen taakka. Ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin. Sosiaalipolitiikan väitöskirja, Lapin yliopisto. Acta Universitas Lapponiensis 27. Rovaniemi 1999.

Sanomalehdet:

Helsingin Sanomat (Haataja, Lauri, Kotiryssien ja leirien todellisuus) 5.11.1987.

Työkansan Sanomat näytenro.1 12.12.1945-31.12.1947. JYK 1056-1061.

Uusi Suomi 18.5.1941-31.12.1947. JYK 3220-3258.

Vapaa Sana 7.11.1944-31.12.1947.
(7.11.1944-15.2.1946 JKK 446-448.)